Издавач
Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
http://www.ff.ues.rs.ba

За издавача
Проф. др Владан Бартула

Уредник
Проф. др Миланка Бабић

Рецензенти
Проф. др Милош Ковачевић, Филолошки факултет Београд
Проф. др Илијана Чутура, Педагошки факултет Јагодина
Проф. др Сања Мацура, Филолошки факултет Бања Лука
Проф. др Драгана Радовановић, Филозофски факултет Приштина – Косовска Митровица
Проф. др Нина Ћеклић, Педагошки факултет Бијељина
Проф. др Драгана Новаков, Државни универзитет у Новом Пазару
Проф. др Милена Ивановић, Педагошки факултет Бијељина
Проф. др Младен Папаз, Филозофски факултет Пале
Проф. др Мијана Кубурић Мацура, Филолошки факултет Бања Лука
Проф. др Мирјана Лукић, Филозофски факултет Пале
Проф. др Радославка Сударушић, Филозофски факултет Пале
Проф. др Бојана Ласица, Филозофски факултет Пале
Проф. др Александар Петровић, Филозофски факултет Пале
Доц. др Сузана Бунчић, Педагошки факултет Бијељина

Лектура и коректура
Доц. др Биљана Мишић

Припрема за штампу
Мср Миле Вукајловић

Штампа
KOPIKOMERC Источно Сарајево

ISBN 978-99976-45-36-4

COBISS.RS-ID 144181761

Тираж
100

УНИВЕРЗИТЕТ У ИСТОЧНОМ САРАЈЕВУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ ПАЛЕ

СРПСКИ ЈЕЗИЧКИ И ЕТНИЧКИ ИДЕНТИТЕТ ЧАСОПИСА *БОСАНСКА ВИЛА*

Зборник радова

Пале, 2026

Радови у овом зборнику резултат су научних истраживања у оквиру пројекта „Српски језички и етнички идентитет часописа *Босанска вила*“ (бр. 19.032/961-124/23, од 29. 12. 2023), који је финансирало Министарство за научнотехнолошки развој и високо образовање Републике Српске, а суфинансирали Филозофски факултет Пале, Општина Источна Илица и Архив Босне и Херцеговине.

САДРЖАЈ

Миланка Бабић 5
ПРЕДГОВОР

I

БОСАНСКА ВИЛА И ПУТЕВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Биљана Самарџић 17
СРПСКО НАЦИОНАЛНО ПИТАЊЕ У АУСТРОУГАРСКОЈ БОСНИ

Миланка Бабић 35
СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ И НОРМАТИВНИ СТАТУС СРПСКОГ ЈЕЗИКА У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ*

Сања Куљанин 63
ЈЕЗИЧКЕ ЈЕДИНИЦЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ КВАНТИФИКАЦИЈЕ У ЈЕЗИКУ *БОСАНСКЕ ВИЛЕ*

Светлана Панић 85
СОМАТСКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ СА ГЛАГОЛИМА ПОСЕСИВНЕ СЕМАНТИКЕ НА ПРИМЈЕРИМА ИЗ ЧАСОПИСА *БОСАНСКА ВИЛА*

Биљана Мишић 101
ЈЕЗИК ПРИПОВИЈЕДАКА НИКА БЕСАРОВИЋА

Вера Ћевриз Нишић 113
О ИЈЕКАВСКИМ РЕФЛЕСКИМА *ЈАТА* У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ*

Душан Пејић 125
ДИЈАЛЕКТОЛОШКЕ ТЕМЕ У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ* И ЊИХОВ ИДЕНТИТЕТСКИ ЗНАЧАЈ

Жељана Голијанин 137
ЊЕМАЧКИ ЈЕЗИК И ЊЕМАЧКА КЊИЖЕВНОСТ У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ*

Милош Батинић 157
ПРЕВОД ДЈЕЛА *ГВОЗДЕНШАКА ГЕЦ ОД БЕРЛИХИНГЕНА* И ТРИВУНЧЕВА КРИТИКА

II

БОСАНСКА ВИЛА И ПУТЕВИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Саша Кнежевић 173
ПОШЉЕДЊА ВРЕМЕНА – *БОСАНСКА ВИЛА* ГОДИШТЕ XXIX (1914)

Жељка Панџић 183
МОДЕРНИСТИЧКА МИСАО У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ* (1901–1914) – С. СТЕФАНОВИЋ, Д. МИТРИНОВИЋ

Борис Ђорем 199
ПОЕЗИЈА ЈОВАНА ЈОВАНОВИЋА ЗМАЈА У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ*

Маријана Митрић 219
КЊИЖЕВНО СТВАРАЛАШТВО ЖЕНА У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ* НА ПРИМЈЕРУ ПРОЗЕ МИЛКЕ ГРГУРОВЕ АЛЕКСИЋ

Данијела Мрда 243
ЕТИЧКИ И ДРУШТВЕНИ СТАТУС ЖЕНЕ У РАНИМ АУТОРСКИМ ПРИПОВИЈЕТКАМА У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ*

Анђела Вуковић 255
ПРИПОВЈЕДАЧКИ РАД НИКА БЕСАРОВИЋА У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ*

ПРЕДГОВОР

Радови у овом зборнику – тематски сврстани у области српског језика и српске књижевности – резултат су научних истраживања у оквиру пројекта „Српски језички и етнички идентитет часописа *Босанска вила*“, који је у категорији националних пројеката финансиран од стране Министарства за научно-технолошки развој и високо образовање Републике Српске (за 2024. годину), а суфинасиран од стране Филозофског факултета Пале, Општине Источна Илица и Архива Босне и Херцеговине. Избор грађе коју представља часопис *Босанска вила* за општу тему и израду пројекта наметнуо се чињеницом да смо свједоци у времену у коме се национални идентитет неких новоформираних народа и нација темељи на етнолингвистичкој негацији српског језика и српске књижевности, што је посебно изражено у Босни и Херцеговини. Зато је један од основних циљева пројекта био заштита босанскохерцеговачког српског културног насљеђа, насупрот настојањима бошњачких научних кругова да стваралаштво Срба на тлу Босне и Херцеговине истргну из корпуса српске културе и подведу под одредницу „босанске“, па се и потреба научно продубљеног и детаљнијег изучавања српског језика и српске књижевности у часопису *Босанска вила* показала вишеструко значајном, а посебно с обзиром на оживљавање идеје о „босанском“ као земаљском језику, промовисаном управо у вријеме о коме свједоче *Вилини* текстови. Полазећи од тих чињеница у истраживањима грађе, као и од тога да темељно проучавање историје српског језика и књижевности на овим просторима условљава њихово научно сагледавање у синхроној равни, радови у зборнику показују да су оба та плана – и дијахронијски и синхронијски – неопходни за потврду главне хипотезе коју овим пројектом заступамо, а то је да су српски језик и српска књижевност културна баштина српског народа и темељи његовог националног идентитета у Босни и Херцеговини. А без очувања српског језика и српске књижевности, чега не може бити без научно продубљених истраживања, тешко да се може очувати и идентитет саме Републике Српске, а ни идентитет српског народа у свим државама у којима се крајем XX вијека, након распада СФРЈ, нашао.

Босанска вила је најзначајнији српски лист у Босни и Херцеговини који је у годинама аустроугарске окупације покренула група интелектуалаца у Сарајеву, као „лист за забаву, поуку и културу“. Први број је изашао 15. децембра 1885, а посљедњи — уочи Првог свјетског рата, 16. маја 1914. године, па часопис прати вријеме када је вишевјековну турску окупацију Босне и Херцеговине смијенила аустроугарска, која је одмах наступила са дугорочним циљем да ту територију и њен народ трајно одвоји од матице Србије. Зато је један од примарних задатака *Босанске*

виле од самог почетка па до краја њеног излажења био окупљање српског народа око националних интереса, мада јој је управо то било забрањено од стране аустроугарске цензуре. Проводећи и поред тога своју мисију, *Босанска вила* је током 30 година свога излажења открила пут изласка из заосталости и непросвијећености српског народа у БиХ, условљен вишевјековним таворењем под турском влашћу. А пут описмењавања и образовања народа трасирала је објављивањем не само прилога из усмене књижевности, једине која је у то вријеме у тим крајевима била развијена, него и његовањем ауторског књижевног стваралаштва, како прозног тако и пјесничког, као и разних других поучних текстова, међу којима су за наша научна интересовања посебно значајни били текстови о статусу српског језика и о његовој норми.

О културно-просвјетном и друштвено-политичком ангажовању *Виле*, као и о њеном корпусу фолклорне књижевности постоје бројни радови, монографије и одбрањене докторске дисертације1, као и најобухватнија тротомна студија Д. Ђуричковића „'Босанска вила': 1885–1914. Књижевноисторијска студија" (1975). Ту су и бројни радови бројних аутора из области националне историје Срба, из области књижевне историје, фолклористике и библиотекарства. Мање је оних који се баве језиком – међу њима је више оних који се тичу језика у вријеме *Босанске виле*[2] него оних који се тичу језика *Босанске виле*. Та већ постојећа литература научно је осветлила разноврсне тематске области које су заступљене у часопису и несумњиво је дала велики допринос егзистирању часописа и у култури актуелног времена, али је богатство грађе коју часопис на страницама својим доноси неисцрпна ризница за даља истраживања српског језика и српске књижевности, па се научно продубљено и детаљније изучавање часописа *Босанска вила* показује вишеструко значајним и, како резултати пројекта показују, врло плодотворним.

О историји и статусу српског језика под туђинском влашћу и њеном антисрпском политиком у *Вили* је разасуто много података, па је и Калајево наметање тзв. „босанског језика" критички и са огорченом иронијом коментарисано у више текстова. Познати су и врло често навођени текстови објављени поводом појављивања Вулетићеве *Грамати̏ке босан-*

1 Као нпр.: докторска дисертација Ј. Пандуревић „Приповиједне пјесме у 'Босанској вили'" (Београд, 2009) и њена монографија „Из фолклорне ризнице 'Босанске виле': епско-лирске пјесме 1" (Нови Сад: Матица српска, 2015), те дисертација Б. Трајковић о *Вилином* уреднику Николи Кашиковићу, објављена као монографија „Никола Т. Кашиковић: живот и дјело" (Београд: Народна библиотека Србије, 2006), која доноси обиље грађе и тумачења садржаја *Босанске виле*.

2 Као што је нпр. рад С. Танасића „'Босанска вила' о српском језику" (*Јужнословенски филолоī*, LVI/3 –4, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2000, 1161–1168).

скоī језика (1890), писане у духу вуковске норме, а објављене без имена аутора (јер Б. Вулетић није дозволио да се његово име нађе под тим називом језика), као и текст када је тај назив 1907. године коначно укинут. У првом, насловљеном „Дошла нам је до руку 'Граматика' босанског језика" анонимни аутор иронично закључује да би с обзиром на регионално „босанско" име језика и Граматике, и Херцеговина требало да добије и свој језик и своју граматику (Аноним, „Дошла нам је до руку 'Граматика' босанског језика", Вила 1890/17: 272). У другом прилогу, насловљеном „Укидање босанског језика" такође анонимни аутор закључује како је коначно Земаљска влада за Босну и Херцеговину „дошла до увјерења да измишљање имена овоме језику и овоме честитоме српском народу и поред све силе и бајонета не може да опстане". Зато влада укида тај измишљени назив и намеће нови српско-хрватски, па се аутор чуди и таквом „накалемљењу", јер нигдје не постоји један језик са два имена, те се пита „зашто се у њиховој монархији њемачки или мађарски језик не зове аустроугарски", те откуд српском приљепак хрватски „кад овамо никад није било Хрвата" и кад су „и римокатолички фратри звали овај језик српским". Аутор се нада да ће дочекати да влада на крају „призна прави и историјски назив српски" (Аноним, „Укидање босанског језика", Вила 1907/21–22: 354). У текстовима има још много тога што одражава став уредништва и аутора *Босанске виле*, као односа народа према језику, што је врло детаљно и систематично представљено у раду Биљане Самарџић СРПСКО НАЦИОНАЛНО ПИТАЊЕ У АУСТРОУГАРСКОЈ БОСНИ.

Босанска вила има просвјетитељску и образовну улогу у животу својих читалаца – она доноси поуке из језичке културе, доноси информације о значајним нормативним приручницима српског правописа, рјечника и граматике. Осим тога, бавећи се суштинским питањима живота народа, *Босанска вила* се незаобилазно бави и питањем језика са социолингвистичког аспекта. Она се на све могуће начине, и имплицитно – чувањем језичке и књижевне традиције, ширењем писмености и језичке културе, као и експлицитно – отвореном бригом и борбом за очување статуса српског језика на територији Босне и Херцеговине, супротставља ударима Аустроугарске на идентитет српског језика и његово насилно преименовање у тзв. „земаљски" или „босански језик", са нескривеним циљем разбијања српског националног корпуса и утапањем Срба из БиХ у новој нацији „босанства" коју је окупаторска власт и пројектовала и наметала. Да српско језичко и етничко јединство још увијек у вријеме излажења *Босанске виле* обједињује све регионалне и конфесионалне разлике, да је потврђено прихватањем и развојем вуковског књижевног језика, показује се у томе што корпус *Вилиних* разноврсних писаних прилога укључује текстове из разних крајева српства – из цијеле Босне и Херцеговине,

из уже Србије и Војводине, из Македоније и Црне Горе, као и из Далмације и Хрватске. Тиме се потврђује да је српски језик интегрални фактор свих тих територија, а тиме и Срба из тих крајева, без обзира на њихову конфесионалну разноликост или пак раздвојеност државним границама, о чему се детаљније говори у раду СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ И НОРМАТИВНИ СТАТУС СРПСКОГ ЈЕЗИКА У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ* Миланке Бабић. Јединство српског језика на различитим његовим територијама показују и дијалекатски прилози, којих је у *Вили* немали број, о чему податке доноси рад Душана Пејића ДИЈАЛЕКТОЛОШКЕ ТЕМЕ У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ* И ЊИХОВ ИДЕНТИТЕТСКИ ЗНАЧАЈ, у коме се наглашава да се у дијалектолошким радовима у *Вили* на неки начин оцртава или мапира и српски језички и етнички простор који се представља од Сент Андреје на сјеверу до Зете на југу и од Далмације на западу до Јањева (на Косову) и Скопске Црне Горе на истоку, односно југоистоку, па аутор сматра да је уредништво *Виле*, са Николом Кашиковићем на челу, супротстављајући се калајевској језичкој политици, а будући да су *Вилини* читаоци били упознати и са садржајем Белићеве „Дијалектолошке карте српског језика", врло свјесно радило на развоју свијести о српском језичком јединству и његовом очувању.

Један од задатака истраживања језичке грађе *Босанске виле* био је да се научно освијетле лингвистичке и поетичке специфичности српског језика и књижевности у Босни и Херцеговини на размеђу XIX и XX вијека, односно у времену када се устаљује вуковска књижевнојезичка норма и формира београдски стил, који репрезентује генерација модерниста у *Вилином* корпусу, док се на другој страни, у текстовима фолклорне књижевности, чува база живих говора, односно да се на основу тог међуодноса покажу главне карактеристике српског језичког и књижевног блага и представи континуитет и интегритет српскога језика и књижевности у цјелини. У раду Сање Куљанин ЈЕЗИЧКЕ ЈЕДИНИЦЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ КВАНТИФИКАЦИЈЕ У ЈЕЗИКУ *БОСАНСКЕ ВИЛЕ* показује се анализом бројних примјера и типова морфолошки и перифрастично успостављене и интензивиране компарације да су у језику *Вилиних* текстова, као и у савременом српском језику, постојали бројни модели језичких конструкција са значењем квантификације, као и богат фонд лексичких могућности који се развојем друштва и језика допуњавао. Тиме се показује богатство српског језика и његових изражајних могућности да комплексним конструкцијама изрази експресивни и модални став, и то у континуитету његовог развоја и употребе у Босни и Херцеговини – о чему свједочи и рад Светлане Панић СОМАТСКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ СА ГЛАГОЛИМА ПОСЕСИВНЕ СЕМАНТИКЕ НА ПРИМЈЕРИМА ИЗ ЧАСОПИСА *БОСАНСКА ВИЛА*, у коме су анализиране конструкције

предикатске посесивности уз глагол *имати*, и то оне које су соматског карактера. У раду су соматизми посматрани у ширем значењу које обухвата дијелове тијела те духовне, психолошке, емотивне и карактерне особине као инхерентне човјеку. За ову анализу се жанровски разноврстан корпус *Босанске виле* показао као плодотворан и по разноврсности соматских конструкција, али и по разноврсности облика глагола *имати*, јер су у *Вилиним* текстовима заступљени и архаични облици, као што су облик имперфекта *имадијаше*, презента *имаду*, *имадем* и негирани несрасли облици *не имала* умјесто *немала* и *не имају* умјесто *немају*, који су у савременом језику стилистички маркирани.

Да је стандардизација језика процес који је не само увијек отворен, с обзиром на еластичну стабилност норме као једну од њених суштинских особина, него и да процес стварања стандардног језика на бази природног идиома мора бити дугорочан и поступан, показују рад Вере Ћевриз Нишић О ИЈЕКАВСКИМ РЕФЛЕКСИМА ЈАТА У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ*, у коме се говори о томе да анализирани текстови *Босанске виле* (за 1908. годину) одражавају фонетске промјене које су претежно усклађене са тадашњом вуковском нормом, али да у језик часописа улазе и оне језичке црте које припадају дијалекатској бази српског језика, што показује да је процес стандардизације још увијек у току.

Прожимање стандарда и дијалекта једна је од специфичности језика ране стандардизације и типично је за већину текстова који су објављени у *Босанској вили*, посебно у њеном првом периоду (од 1885. до 1908. године), који је обиљежен традиционализмом и фолклорним мотивима и изразом како у родовски и жанровски разноврсним формама народних умотворина, тако и у ауторским књижевним текстовима. У суштини се између тих текстова успоставља међуоднос вуковског књижевног језика умјетничке књижевности и народног језика из разних српских крајева у текстовима из народне књижевности, па *Босанска вила* отвара широке могућности за истраживање архаизама, историцизама, дијалекатске лексике и фразеологије. Осим тога, у њеном језику, и у регистрима књижевног и у регистрима народног језика, рефлектује се и историјско размеђе вијекова и царевина – турске и аустроугарске – и њиховог утицаја на живот и друштвене, политичке и културне прилике поробљеног народа, па је много простора и за проучавање у подручју контактне лингвистике, нарочито бројних оријентализама и германизама. Семантици и изражајности фразеологизама, попису и процјени оријенталне лексике, компариране са савременим стилским регистрима, као и оцјени њене архаичности и/или историчности и устаљености у народном и књижевном језику *Вилиних* аутора посвећен је рад ЈЕЗИК ПРИПОВИЈЕДАКА

НИКА БЕСАРОВИЋА Биљане Мишић, у коме се анализирају његове три приповијетке објављене у *Вили* („Мула Мехо“ и „Ариф, велики везир“ из 1887. и „Ценетска хурија“ из 1888. године).

Интерференцијом њемачког и српског језика и културе баве се два рада. У раду ПРЕВОД ДЈЕЛА *ГВОЗДЕНШАКА ГЕЦ ОД БЕРЛИХИНГЕНА* И ТРИВУНЧЕВА КРИТИКА Милош Батинић анализара превод И. В. Поповића Гетеове драме у свјетлу критике Милоша Тривунца, који указује на бројне језичке и стилске недосљедности превода. Батинић не наглашава слабости превода, већ га сагледава у ширем културно-историјском контексту као значајан пионирски подухват у настојању да се дјело једног од најзначајнијих њемачких писаца приближи српском читаоцу у Босни и Херцеговини почетком XX вијека. Узимајући у обзир чињеницу да је превод настао 1903. године, аутор скреће пажњу на елементе који га повезују с доминантним преводилачким праксама тога доба, посебно у погледу адаптације и језичког прилагођавања, а наглашава и позитивне аспекте Поповићевог рада, као што су осјећај за риму, ритам и стилску прилагођеност у поетским дијеловима текста. Рад Жељане Голијанин ЊЕМАЧКИ ЈЕЗИК И ЊЕМАЧКА КЊИЖЕВНОСТ У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ* показује врло тенденциозан уплив не само аустријске политике него и њемачког језика и књижевности у јавном животу анексиране Босне и Херцеговине. У анализираним текстовима издвојен је велики број потпуно одомаћених и регионално необиљежених германизама који су постали саставни дио стандардног српског језика, али и оних временски или регионално маркираних, данас углавном ограничених на специфичан контекст или одређено подручје српског говорног простора. Поред тога, уочено је и присуство ријечи, израза, синтагми и цијелих цитата на њемачком језику, интегрисаних у ћирилични текст без превода. То указује на добру упућеност аутора у њемачки језик и културу, али и на очекивање да читаоци разумију тај прекодирани дио текста.

Трима наведеним приповијеткама Ника Бесаровића, са аспекта књижевноисторијске анализе, бави се и Анђела Вуковић у раду ПРИПОВЈЕДАЧКИ РАД НИКА БЕСАРОВИЋА, у коме скреће пажњу на Бесаровићев приповједачки дар да у колориту занатлијских послова, силине њихових звукова и бајковитих сижеа сликовито представи Сарајево и његов муслимански живаљ на самом прелазу из турског у аустроугарско ропство, те да дочарава аутентичан говор чаршије. Ауторка закључује да је Бесаровићев приповједачки поступак, будући да је одгојен на темељима усменог народног стваралаштва, прожет фолклористичким дигресијама и мноштвом народних умотворина. Таквој раној ауторској приповијеци, објављеној на страницама *Босанске виле*, посвећен је и рад ЕТИЧКИ И

ДРУШТВЕНИ СТАТУС ЖЕНЕ У РАНИМ АУТОРСКИМ ПРИПОВИЈЕТКАМА У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ* Данијеле Мрда, у коме се анализира однос народне и ране умјетничке приповијетке кроз интерпретацију фолклорних мотива и садржаја из живота жене у патријархалном друштву. Паралела коју ауторка успоставља између тих двију приповиједних форми показује се да су и у ауторским приповијеткама патријархална традиција и строги морал средине још увијек доминантнији од питања интимног и емоционалног живота жене, њених права и статуса у друштву, премда се уочава и одређени помак на плану форме и садржаја тако што се елементима лирске изражајности дочаравају осјећања и искушења којима је жена изложена, са емпатијом према њеном искораку из наметнутих јој правила.

Босанска вила не доноси само текстове о женама, него промовише и подстиче књижевно стваралаштво жена, па управо тај аспект *Вилиної* дјеловања освјетљава рад ЖЕНСКА ПРОЗА НА СТРАНИЦАМА БОСАНСКЕ ВИЛЕ Маријане Митрић, у чијем су фокусу књижевни текстови које је Милка Гргурова објавила у *Босанској вили* у периоду од 1896. до 1903. године („Две жене“, „Двије сестре“, „Несретан случај“, „Преко ље̏ствица“, „Циганка“, „Три пријатеља“, „Мој пут у Мостар“), као и један текст о њој написан од стране уредништва часописа. Ауторка Гргурову посматра као адекватног репрезента прозе српских књижевница у Босни и Херцеговини на прелазу из XIX у XX вијек. Детаљном анализом њених приповиједака закључује да се проза Милке Гргурове, у оквиру реализма, квалитативно мора сматрати оригиналном и умјетнички вриједном, јер она – у оквиру тема о породичним и међуљудским односима – врло иновативно и вјешто осликава нове типове ликова, као што су нпр. еманциповани мушкарац, идеалан отац и идеалан или пак промискуитетни муж, мајка тиранин и сл. Гргурева са посебним сензибилитетом обрађује односе између женских ликова, па ауторка у њеној прози скреће пажњу на „рани феминистички дискурс“ и „дискретну критику бројних негативних појава у патријархално уређеном друштву“.

Поред великог броја текстова из народне књижевности и текстова писаца старије генерације (као што су Шантић, Кочић и Св. Ћоровић), у *Вили* су заступљени и писци млађе генерације из Босне и Херцеговине (П. Слијепчевић, Д. Митриновић, В. Гаћиновић, М. Видаковић, И. Андрић), а своје прилоге објављују и познати писци из других српских крајева (Ј. Ј. Змај, В. Илић, С. Сремац, Ј. Веселиновић, Р. Домановић, Б. Нушић, И. Секулић, С. Матавуљ). *Вила* је тако окупљала писце романтизма и реализма, а у поседњим годиштима и писце модернисте. Већ у првим њеним објављеним бројевима као сарадник најављен је и Јован Јовановић Змај,

у то вријеме један од најпознатијих и најутицајнијих српских пјесника, познат и као борац за очување српске националне свијести и српске баштине. Тај родољубиви аспект његовог поетског стваралаштва у *Босанској вили* предмет је анализе Бориса Ђорема у чланку ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ ЗМАЈ НА СТРАНИЦАМА *БОСАНСКЕ ВИЛЕ*. Ђорем наводи да је на страницама часописа Змај објавио 22 родољубиве и мисаоне пјесме у којима се рефлектују његова патриотска надахнућа српском традицијом и историјом, чиме се сасвим добро уклапао у уређивачку концепцију часописа. Аутор закључује да је значајан Змајев допринос развоју и позиционирању *Босанске виле* у српској култури, али да је критика већином те његове позне стихове оцијенила као неуспјеле и превазиђене, па су „на најбољем гласу" остале пјесма „Крила и окриље времена", на основу поетске вриједности, и пјесма „Српски језик", значајна по поетској сликовитости и снази пјесниковог отпора аустроугарској власти и њеној политици „босанства".

Поред стабилно утемељене националне уређивачке политике, *Босанска вила* се тематском и садржајном разноврсношћу, аналитичношћу и отвореношћу за савремена струјања у ширесловенској култури, представља и као једно од првих авангардних гласила. Тај њен аспект показује се у раду МОДЕРНИСТИЧКА МИСАО У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ* Жељке Панцић анализом критичко-полемичких и естетичких текстова Светиславa Стефановића, „претече модернизма", и Димитрија Митриновића, „најмлађег идеолога" часописа. Посматрајући њихове критичко-полемичке текстове (објављене у *Босанској вили* у периоду 1908–1914) у контексту ондашње књижевно-критичке мисли, ауторка истиче Стефановићев и Митриновићев допринос да се *Босанска вила* преобликује из националног у модерни часопис високе вриједности и широког утицаја. Стефановићеви текстови су авангардни према схватању система српске књижевности, а посебно на основу његовог залагања за радикалне поетичке промјене које се тичу одбране слободног стиха, док Митриновићеви „већ залазе у радијус футуризма", што се уочава и у његовим теоријским текстовима и у оним о Светиславу Стефановићу, у којима се огледају његови футуристички ставови, засновани на прожимању традиционалног и модерног.

Рад ПОШЉЕДЊА ВРЕМЕНА – *БОСАНСКА ВИЛА* ГОД. XXIX (1914) Саше Кнежевића посвећен је посљедњем годишту *Босанске виле*, које аутор сматра посебним, не само зато што је предратно него и што по својој структури, садржају и значају књижевних текстова одражава парадигму духа српског народа у том преломном времену. Пресјек тога времена и бурних збивања огледа се у књижевним и књижевноисто-

ријским прилозима посљедњег годишта, а нарочито у његовом *ратном броју*, који је суштински шестоброј, објављен као три мјесечна двоброја за мјесеце јануар, фебруар и март. Тај вишеброј представља „еклатантан примјер српске духовне вертикале обликоване током и након балканских ратова", јасно демонстрира идеолошко и културно јединство српског народа и продукује идеју да се културно и духовно јединство српског народа јединствено и одржавотвори. Такво расположење носе и поетски (пет родољубивих пјесама Алексе Шантића), и прозни, а и полемички текстови објављени у вишебројју, док су, у односу на њега, два посљедња броја (за април и мај) у генеричкој вези са бројевима из претходног годишта, нарочито на литерарној и књижевнотеоријској и критичкој линији и враћају фокус ка интимистичкој лирици (коју представљају пјесме Симе Пандуровића и Диса). Разноврсност књижевних и поетских тема, као и врло супротстављени полемички текстови о природи поезије, показују да је *Босанска вила* и у свом посљедњем годишту била отворена за различита поетска промишљања и ставове, односно да њена редакција, иако је вријеме захтијевало народно јединство коме је цијели *ратни број* посвећен, није сматрала да јединство искључује плурализам у мишљењу и књижевном стваралаштву.

Радови у овом зборнику, на основу детаљних анализа опширне и разноврсне језичке и књижевне грађе *Босанске виле*, јасно изведеним резултатима потврђују основне хипотезе пројекта према којима су српски језик и на њему створена књижевност и култура основни идентитетски критеријум српскога народа у свим временским периодима и на свим његовим територијама, а самим тим и у Босни и Херцеговини, у чијој се оновременој троконфесионалној подијељености потврђују као недјељиве категорије и као обједињујући фактор српског народа. У свом тридесетогодишњем дјеловању у анексираној Босни и Херцеговини, *Босанска вила* је препознала антисрпске идеје окупаторске власти и одлучно се заузела за очување угрожених симбола српског националног идентитета: часопис је штампан искључиво ћирилицом и српским језиком и у потпуности је, врло критички, одбацивао покушаје Аустроугарске монархије да у српским школама инаугурише земаљски „босански језик", као језик окупиране Босне и Херцеговине; у часопису су обиљежени сви значајнији јубилеји из српске националне историје, али и сви за опстанак и културу Срба битнији догађаји; објављена је огромна књижевна грађа српске народне и умјетничке књижевности, као и бројни текстови просвјетитељског и поучног карактера. Тиме се показује да српска књижевна и уопште писана баштина чува и одражава и на дијахронијском и на синхронијском плану, као и на свим нивоима језичке анализе (фонолошком, морфолошком, лексичком и синтаксичком) дух и карактер срп-

ског језика и припадајуће му националне културе, те да промјена имена језика не мијења карактер ни језика ни његове културне баштине, премда утиче на политички и идеолошки статус оног дијела народа који се њиме служи и са његовим различитим именима идентификује.

Уредник и руководилац пројекта

Проф. др Миланка Бабић

I

БОСАНСКА ВИЛА И ПУТЕВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Биљана С. Самарџић[1]
Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
Катедра за србистику

UDK: 323.1(=163.41)(497.6)"1878/1918"

СРПСКО НАЦИОНАЛНО ПИТАЊЕ У АУСТРОУГАРСКОЈ БОСНИ

Часопис *Босанска вила* био је лист који је својим дјеловањем, идејама и садржајем чувао и бранио национални интерес српског народа у Босни и Херцеговини. У раду су представљена два сегмента српске националне културе и идентитета која су се нашла на удару аустроугарске политике – језик и писмо (српски језик и ћирилица). *Вила* је аргументовано одбацила сваки покушај да се Србима у БиХ наметне измишљени назив језика – *босански*, као и Трухелкин термин *босанчица*.

Кључне ријечи: *Босанска вила*, Аустроугарска, Босна и Херцеговина, српски језик, ћирилица, *босански језик*, *босанчица*

Још прије окупације (1878–1918), Аустрија је имала уведену дипломатску службу у Босни и Херцеговини, те преко генералног конзула у Сарајеву и вицеконзула у Мостару, Требињу, Тузли, Брчком и Ливну пратила политичке, националне и социјалне прилике у Босни и Херцеговини (в. Папић 1978: 115–121). Другим ријечима, Аустроугарска монархија је спремно, са јасним циљевима и визијама, дошла на подручје Босне и Херцеговине у којој је конфесионална структура становништва, према попису из 1879. године, изгледала овако: од 1 158 164 становника[2] православних је било 448 613 или 42,88%, католика 18, 08% или 209 391, Јевреја 0, 29% или 3426 и осталих 249 или 0, 02% (Краљачић 2001: 14).

Српски народ је крајем 18. и почетком 19. вијека био прилично изморен вишедимензионалним концепцијама модерног српског књижевног језика и напоредном борбом „за стварање функционално поливалентнијег израза", као и „стварања ефикасније и лакше ћирилице, која ће делотворније одразити српски фонолошки систем и у којој неће бити сувишних нити двофункционалних или вишефункционалних графема" (Милановић 2013: 35). То се наставило и кроз 19. вијек све до прихватања Вукових језичких и правописних начела која су једну врсту консолида-

1 biljana.samardzic@ffuis.edu.ba

2 Наравно, овај податак потребно је узети са одређеном резервом, јер је попис рађен у условима када још нису стабилизоване демографске прилике у земљи.

ције доживјела непосредно послије његове смрти, тј. у времену пред и првих година аустроугарске окупације Босне и Херцеговине, те су босанскохерцеговачки Срби Вукове идеје прихватили и спроводили. *Босанска вила* пропратиће и стогошњицу рођења Вука Стефановића Караџића:

> **Вуковова** је заслуга, што се српска књижевност ослободила од несрећне одјеће, и што су српска књига, школа и наука у чистом и лијепом народном језику добиле најјачу помоћ за свој развитак и напредак (...) Стогодишњица **Вука Стефановића Караџића** прославиће се о државном трошку нарочитом књижевном светковином у Биограду (Вила 1888/17: 258).

Окупациона власт затекла је Босну и Херцеговину у економском, друштвеном и културном заостајању за другим јужнословенским земљама и са одређеним специфичним вјерским мозаиком у којем су се прожимали елементи православне, исламске и римокатоличке културе. Све је то имало своје рефлексије и у језику и у нематеријалном културном насљеђу. Доласком на власт, окупациона власт затекла је око 95% неписменог становништва у Босни и Херцеговини, што ју је, у односу на тадашњу Европу, чинило културно неразвијеном земљом. Међутим, ни послије 40-годишње владавине „цивилизоване Европе", Босна је остала међу најнеразвијенијим државама Европе тога периода са 87, 84% неписменог становништва према званичној статистици из 1910. године (в. Самарџић, Шкипина 2013: 645–652). „Школски вјесник" 1894. године објављује да је аустроугарски режим затекао у Босни и Херцеговини 56 српских основних школа са 75 учитеља и 3523 ученика (1894: 52). Оне су представљале сметњу националној политици режима, који је у њима видио опасност у ширењу српске националне идеологије.

О историји српских школа у Босни и Херцеговини за вријеме турског и аустроугарског периода писао је Митар Папић (1978), истичући и њихов културни и национални значај. Будући да нису смјели забранити рад школа, Монархија је предузимала разне кораке да њихов рад отежа – нпр. укидање државне финансијске помоћи, уређење школа према својим потребама и слично. Само у првим годинама окупације реорганизовано је 7 таквих школа у државне, а учитељи су наредбом од 25. септембра 1880, а затим и од 25. маја 1892. године, могли бити само они које влада изабере, другим ријечима – политички подобни (Краљачић 2001: 178). Иако је Влада Монархије у свом програму увијек истицала образовање, описмењавање становништва и ширење школа, према званичним подацима Земаљске владе у Босни и Херцеговини радиле су само 64 српске школе у школској 1900/1901. години. Другим ријечима, само осам више у односу на затечено стање, што је „равно стагнацији", како истиче Краља-

чић (2001: 185). Са друге стране, у тој борби за ширење истине о значају отварања српских школа радили су српски листови *Зора*, *Срйски вјесник* и посебно *Босанска вила*.

Часопис *Босанска вила*, без обзира на тешко и неповољно вријеме његовог излажења, одржао се готово три деценије – од 1885. до 1914. године, те је „у границама могућности које је дозвољавала строга режимска цензура, изражавао и бранио националну свијест, права и потребе и тако утицао на формирање заједничке националне мисли“ (Ласица 2020: 21) босанскохерцеговачких Срба.

Аустроугарска власт добро је знала да су српски језик и ћирилица основни идентитетски критеријуми српског народа, те се дестабилизација српског народа могла реализовати само кроз инаугурацију босанског језика као земаљског језика – језика свих становника Босне и Херцеговине, како се жељело приказати, и тзв. босанчице – као засебног писма и „колијевке“ споменичке грађе старе Босне и Хума. Другим ријечима, окупациона власт ударила је на двије светиње српског народа, а то су српски језик и ћирилица. Није онда ни чудо што су вијести о овим ударима и потези који су спровођени у циљу стварања *босанске нације*, имали одјека и у *Босанској вили*.

Какву је језичку и друштвену ситуацију затекла аустроугарска власт у Босни и Херцеговини и зашто им та слика није одговарала?

Окупациона власт затекла је већ прихваћен Вуков фонолошки правопис и употребу ћирилице не само код православаца, већ и католика и муслимана. То није одговарало Монархији и тражио се начин да се политичким средствима изврши десрбизација баш преко језика и писма, односно сатирање српског националног бића рађено је преко потискивања ћирилице из јавне употребе, њено квазиисторијско бивствовање кроз тзв. босанчицу, те на крају и само преименовање имена српског језика сматрајући их, што и јесу, основама српског идентитетског корпуса које је потребно урушити (в. Самарџић 2009, 2019а, 2019б). Личност која је спроводила аустроугарску политику и која је обиљежила овај период утицајем на спровођење идеја Монархије, одабиру метода и средстава у постизању тих циљева, свакако је Бењамин Калај, који је плански и системски радио на: а) потпуном одстрањивању руског утицаја на српски народ и његовом замјеном аустроугарским утицајем и б) елиминисању утицаја и веза из Србије на Босну и Херцеговину. Чак је и штампа из Србије била забрањена „због заступања ’штетних националних тенденција’“, па је Кривични закон Босне и Херцеговине за посједовање или дистрибуцију забрањене штампе и литературе предвиђао новчану казну

од 50 до 300 гулдена или затвор у трајању од једног до три мјесеца (Краљачић 2001: 122). Тако су се на забрањеној листи нашли *Шабачки гласник*, *Глас народа*, *Радикал*, па чак и хумористички лист *Брка*, као и неке црквене књиге. Са друге стране, власти су велику пажњу посвећивале муслиманском становништву јер су „рачунале на пограничне Муслимане као на сигурну снагу против свих подухвата из Србије и као на противтежу пограничном српском становништву“ (Краљачић 2001: 123). Режим је забрањивао било какву националну српску идеологију и сву своју снагу усмјерио је да изолује Босну и Херцеговину од Србије, све у циљу спречавања ширења националног и политичког утицаја српског народа. Тако је режим забрањивао школовање дјеце у Србији, тј. свједочанства добијена у Србији била су неважећа у Босни и Херцеговини и самој Монархији, забрањено је слављење крсних слава, па чак и ношење српске шубаре. Национална политика режима јасно се показала у правцу стварања босанске нације преко тзв. босанског језика. На том путу везивања за Монархију и свега оног што би то везивање подразумијевало нашли су се Срби из Босне и Херцеговине са јасно дефинисаним националним компонентама и обиљежјима свога идентитета. Управо је та национална политика Калајевог режима била можда и базна политика саме Монархије. Настојање аустроугарског режима да преко конституисања босанске нације оствари своје политичке и идеолошке циљеве, изазивало је велике несугласице и неспоразуме који су се посебно преламали на језичком плану. *Вила* је препознала политичку позадину режима који је манипулисањем називом језика имао за циљ денационализацију. У том смислу „Свака, макар случајна и непромишљена, употреба термина ’босански језик’ наићи ће на недвосмислену осуду и јетко упозорење Вилиног коментатора“ (Ћосовић 1992: 297).

У овом раду издвојићемо два сегмента српске националне културе и идентитета – језик и писмо, и то у огледалу Монархије и *Босанске виле*.

1. Питање језика

Дана 26. августа 1879. окупациона влада прописала је назив *земаљски језик* за именовање предмета за матерњи језик. Истога дана овај двокомпонентни синтагматски назив проширује свој назив у термину *босански земаљски језик*. Дошавши на власт, Бењамин Калај одмах је прихватио назив *босански језик*, јер је тај елеменат био кључан за стварање босанске нације и монархијиног политичког програма. „У покушају стварања посебне босанске нације Бењамин Калај је за основни критеријум узео језик, настојећи инаугурисати ’босански језик’ као камен-темељац

те замишљене босанске нације. Калај, међутим, и да је хтио, није могао створити неки нови језик који би био друкчији од Вуковог српског, јер су у тадашњој Босни живјели искључиво Срби раздијељени по вјери, али обједињени језиком. БиХ као чиста штокавска територија сва је и по Вуковом одређењу Срба била српска, па су ту Вукове идеје и реформе и најприје и најлакше прихваћене“ (Ковачевић 2012: 41). Зато је и *Граматика босанскога језика за средње школе. Дио I и II. Наука о гласовима и облицима* изашла без синтаксе, потписаног аутора и рецензената, 1890. године.[3]

Босанска вила пратила је ову новонасталу ситуацију, тј. Срби су реаговали на ове политичке потезе покушаја сузбијања српског националног идентитета. Тако ће Јован Јовановић Змај, под псеудонимом Аливерић Тузлак, објавити пјесму *Српски језик* у којој каже:

„Српски језик, рајски језик, –
Не што њиме зборе раја,
Веће за то, што у себи
Све милине звука спаја.

Српски језик, рајски језик, –
Ране вида, л’јечи боле,
Знаш како нам души прија
Кад нас старци њим соколе.

Српски језик, рајски језик, –
Знаш како с’ у души хори,
Кад нам мајка, кад нам сестра,
Кад нам љуба њиме зборе.

Српски језик, рајски језик, –
Знаш како нас он потреса,
Кад нам гуслар њиме пјева,
То нас диже у небеса.

Српски језик, рајски језик, –
За то велим, што да кријем:
Сваки онај Богу гр’јеши,
Ко га зове земаљскијем“ (Вила 1898/13: 194).

Борба за очување српског имена преко језика и писма управо је и институционализована текстовима у *Босанској вили*. Другим ријечима,

3 Иако се аутор није потписао, познато је да је то био гимназијски наставник Франц Вулетић – који је тај назив употријебио по изричитој наредби Земаљске владе.

велики број коментара, биљежака и прилога о српском језику и писму, те њиховој тренутној судбини, наћи ће упориште и код *Вилиних* коментатора. Тако нпр. већ 1890. године уредништво је објавило текст, поводом излажења прве граматике босанског језика:

> **Дошла нам је под руку 'Граматика' босанскога језика.** Као што видимо књига је написана за употребу у средњим школама. У њој је наука о гласовима и облицима. Ово за сад само узгред спомињемо, молећи свакога нашег читаоца, да се не зачуди натпису, јер то није никаква новина; одавно ми виђамо по школскијем свједоџбама тај назив. Ето у гимназији сарајевској учи се 'земаљски језик', а у препарандији и трговачкој школи 'босански'! А сад ето дочекасмо да се и књиге пишу и штампају са натписом 'босански језик'. Јамачно ће на скоро избити откле и 'граматика херцеговачког језика', јер тако би захтијевала равноправност. Иначе Херцеговци су у праву да протестирају, зашто ће они учити 'босански', а не 'херцеговачки', па шта ћемо онда! Изаћи се ваљда, ја чела, ја брус, ја од мотике штене! Другом приликом рећи ћемо коју више о овој књизи, т.ј. ако нам се на приказ пошаље! (Вила 1890/17: 272).

Претпоставља се да је аутор овога текста управо Никола Кашиковић, један од уредника *Босанске виле*, који се снажно супротстављао Калајевој политици према српском језику и писму. Против њега вођен је и судски процес и осуђен је 21. марта 1900. године на 6 недјеља затвора, јер није хтио од достављача примити рјешења латиницом писана. Другим ријечима, због одбране свога језика – српскога и писма – ћирилице, Кашиковић је одлежао затворску казну. Иако му је првобитна пресуда од 14. октобра 1899. године била новчана казна од 20 круна, исти суд је сопствену одлуку преименовао и то за исто дјело – у затворску. Као што је Земаљска влада преименовала својим одлукама српски језик у *земаљски босански*, тако је и овај суд преименовао пресуду – наравно, у штету оптуженог (в. Римска пропаганда у Босни и Херцеговини од времена аустро-угарске окупације 1903).

Калајев модел Србима је нудио „ЕВРОПСКО РЈЕШЕЊЕ" у виду босанског језика – као језика свих становника Босне и Херцеговине. Он није улазио у структуру језика и правописа, већ „само" у његов назив. Та Калајева политика живи и данас, тј. тежња да се преко босанског назива језика „'изађе' на државне границе и обједини Босанце муслимане (Бошњаке), Босанце католике (Хрвате) и Босанце православце (Србе) у босанску нацију" (Бабић 2016: 24).

Писање граматике, као и уџбеника, буквара, и било којих језичких приручника је и политичко питање од националног значаја, јер се такво штиво нашло као средство политичке пропаганде. То се управо десило

и са објављивањем ове граматике, и раније, 1884. године, уџбеником за основне школе, под насловом *Друга читанка за пучке школе у Босни и Херцеговини* (Сарајево).

Дискусије о називу језика честе су у *Босанској вили*. Тако ће и *Вилин* сарадник Милан Пећанац у некрологу *Др. Фрањо Миклошић, професор и књижевник*, дати цијели историјат српскохрватског лингвистичког спора, водећи се текстом Лазе Костића *Основи лепоте у свету*, који је објављен 1880. године у *Летопису Матице српске*. Такође, Пећанац истиче и ставове уваженог професора Миклошића:

> (...) напомињем, да је покојни Миклошић постављајући границе језика српском, хрватском или словеначком, својом теоријом дао народу српском добро оружје, згодно за љуту борбу садашњости, борбу за народни опстанак, е да би се српски народ и тиме помогао, да се што лакше одбрани од ближњих и даљих непријатеља своје српске народности и народног напретка. За то, а и што је Миклошић својом теоријом о границама српског језика, обавијестио страни образовани свијет о снази српског народа и о простору на ком Срби живе, треба баш у данашње вријеме ми Босанци и Херцеговци, да са пијететом спомињемо име овог великог учењака (Вила 1891/17: 98) и наставља: (...) Исто је тако изван сваке сумње да и Миклошићу није било ни на уму, нити је имао разлога, да шкоди Хрватима, кад је казао да су Штокавци Срби, Чакавци Хрвати, а Кајкавци Словенци. То је било његово увјерење, као научењака. То се види баш из његових властитих ријечи. Пошље своје тврдње, да су 'Штокавци' Срби, да источни предјел Српства обухвата Сријем, Банат, сјеверну Србију, Ресаву, источну и западну Србију; западни предјел Српства обухваћа Црну Гору са Боком Которском, сјеверну Албанију, Дубровник, Херцеговину, Босну... Да се даље говори српски у дијелу Славоније... (исто: 99–100).

Културна прошлост је врло важан сегмент историјске истине. *Босанска вила* је то знала и истицала у разним текстовима. Један од доказа о традицији српског језика и писма у Босни и Херцеговини јесте писана оставштина фрањеваца, посебно фра Матије Дивковића. Тако у рубрици *Књижевне и културне биљешке*, „Вила" предочава све доказе до којих долази у сврху научне истине. У вези са споменутим Матијом Дивковићем *Вила* истиче: **„Добро је и ово да се зна.** У фебруарској свесци 'Босанско-Херцеговачког Источника' из књиге 'Плач блажене Дивице Марије', што га је писао фра Матија Дивковић, родом из Јелашак из Босне. Предговор тај не само да је писан српском ћирилицом, него отворено се каже да је цијела књига писана српским језиком. Ево тога аргумента предговора: Плач блажене Дивице Марије, који плач исписавши сарпски и исправивши многе ствари богословац Фра Матија Дивковић из Јелашек, из провинције Босне (...) видивши да је ствар веле богољубна, за то да се

може шчампати“ (Вила 1892/15: 240).

Вилини коментатори осуђивали су сваки директни или индиректни погрешни приступ српском језику и култури српскога народа. Тако нпр, поводом изласка из штампе *Каталоїа књиїа дворске књижарнице* Мите Стајића у Београду, *Вилин* коментатор, без обзира на признање да је у питању „најбољи и најпотпунији каталог српских књига“, жестоко замјера на етикетирању босанске књижевности „која не постоји на свијету, а још више што признаје измишљени и луди назив српскоме језику у овим српским земљама и зове га босанским. То не би смио учинити ни један Србин, а још мање краљевско-српска дворска књижарница! То је тако крупна погрјешка, да се не може и не смије опростити“ (Вила 1905/11-12: 190).

Подршку Калајевом режиму дао је лингвиста Ватрослав Јагић. *Босанска вила* није могла, као ни до тада, остати *слијепа и їлуха* на ове директне нападе на националну политику и идентитет српског народа, као и на Јагићеву улогу у свему томе. Тако, када је 1907. године дошло до нове смјене, тј. до укидања „босанског језика“ и његовог преименовања у српскохрватски, *Вила* се жестоко огласила:

> **Укидање босанског језика**. Земаљска влада за Босну и Херцеговину напослије дошла је до увјерења да измишљање имена овоме језику и овоме честитом српском народу и поред све силе и бајонета не може да опстане. За то је сад укинула измишљени назив ’босански језик’, за који се узалуд борио и један велики научењак Јагић. Сад је издала наредбу да се овај језик зове ’српско-хрватски’. И ово је накаламљено, јер гдје има у свијету још примјера да један језик има два имена? Зашто се у њиховој монархији њемачки или мађарски језик не зове ’аустро-угарски’? и откуд овај приљепак српском називу, кад овамо никад није било Хрвата. Та јесу ли и сами римокатолички фратри звали овај језик српским? Ајд’ полако, па ћемо дочекати да и влада призна прави и историјски назив српски. То желимо и очекујемо, па да се и застава као државна узакони српска тробојница. И то ће бити чим видимо наше синове на највишим мјестима у државној управи (Вила 1907/21-22: 354).

„По бриткости стила, рекли бисмо да је вероватно уредник аутор наведене белешке. Право је чудо да је овако радикалан текст који јасно алудира на самосталну и слободну Босну и Херцеговину, пуштен од аустријске цензуре“ (Трајковић 2006: 501). Кроз низ текстова и напомена, *Босанска вила* пратила је путеве културног уједињења југословенских народа у првој деценији 20. вијека, посебно у текстовима Димитрија Митриновића, који се залагао за јединство српских и хрватских књижевника истичући да се „може говорити само о једном језику нашег двои-

меног народа, о српском или хрватском језику, али се, у исти мах, може говорити о двије књижевности тога једнога језика, о српској или хрватској књижевности“ (Вила 1909/9-20: 289), затим Сима Пандуревића, који истиче да је језичко приближавање и спајање најважнији сегмент културе народа (Вила 1909/10: 241–242), Марка Цара који је у есеју *О језику и за језик* указао да заједнички језик Срба и Хрвата, који је захваљујући Даничићу и Вуку већ увелико дефинисан, непроцјењиво културно благо (Вила 1909/10: 146), те да „сваки народ, покрај говорнога језика из разних крајева своје области, треба да има и један опћи књижевни језик, којим не само пишу, но којим се труде и да говоре његови образовани људи. Тај опћи књижевни језик, то је онај моћни орган којим поједини народи, у извјесном часу свога развитка, проговарају и привлаче на себе пажњу својих напреднијих сусједа“ (исто: 145).

Вилино уредништво посебно је пратило дјеловање Ватрослава Јагића у вези са питањем двојног језика. Тако је Кашиковић објавио у цијелости Јагићево *Писмо Уреднишшву* и то на насловној страни од 15. марта 1912. године, у којем, између осталог стоји:

„У одушевљењу за идеју јединства нека се не би дирало у два атрибута унесена на освитку историје у живот нашег народа, унаслијеђена течајем многих вијекова, што и данас сачињавају главне ознаке у појму народне цјелине: у двојако име и двојако писмо. Кому смета то двојство није пријатељ јединства. То није никакав парадоксон. Не избија ли човјечији вид на два ока? Не дишемо ли на двоја плућа? Како нам то ништа не смета, тако би смо се имали спријатељити са саставом наше народне егзистеније од два имена. Али оба имена требали би да су нам једнако драга, да уђе у свијест интелигенције, која мисли и ради за наш народ, да једно име без другога не може ни да буде, да су то двије половице једне цјелине, гдје се спомиње једно да се одмах мисли и на друго, гдје би једнога нестајало да се буди осјећај, да се послужим лијепим изразом народне пјесме, да птици нестаје десног крила. Само овако може се спријечити зазирање од идеје јединства. Знам ја, да то не иде тако лако ни тако брзо. Лакше је говорити и писати: Срби су и Хрвати један народ те остајати код празних ријечи, а теже је дотјерати до тога, да се према томе и ради“ (Вила 1912/5: 65). Став Уредништва најбоље илуструје говор Петра Кочића, који је био један од *Вилиних* уредника и искрени Кашиковићев пријатељ, одржан у Босанском сабору 14. октобра 1910. године у којем је Кочић оштро критиковао окупациону власт која покушава наметнути политички језик у Босни и Херцеговини.

„Дијалог о називу језика прерастао је у крупно националнополитичко питање које се није могло заобићи никаквим административним

декретом. Очување националних ознака постајало је пресудан задатак у сфери културног дјеловања и један од битних предуслова за потврђивање националног идентитета у времену кад су бројне примјене што их је доносила урбанизација српског етникума у Босни угрожавала многа традиционална обиљежја“ (Ћосовић 1992: 299). *Вилин* став, упозорење и осврт на тај положај је јасан:

> Говорити о земљи и народу, а не казати који је то народ, врло је смијешно и будаласто. Још је будаластије писати и говорити тим народним језиком, а не казати му имена. То је у море воде присипати да се ђаволи смију. А тако се данас ради по свима комуналним школама у нашој српској Босни, тако се ради по гимназијама, трговачким школама, реалкама и свима другим школама, којима влада заповиједа. Кукавичлук је то, крити своје име, којим се српски народ поноси и који они никад не могу занијекати, па макар покренули стотинама листова и платили још кога универзитетског професора да измишља имена за језик и народ у овим српским земљама. Овдје ми падају на ум ријечи главног шефа школства у Босни и Херцеговини: ’Ми хоћемо да васпитавамо народ без народности’, а то би били волови и коњи (Вила 1907/1: 14).

Сукоб у вези са називом језика прерастао је у крупно национално и политичко питање, које није могло заобићи културну рубрику *Босанске виле*. Те расправе су често биле врло оштре, али увијек са јасном аргументацијом коментатора и самога уредништва.

2. Питање ћирилице

На удару режима, одмах послије окупације, нашла се и ћирилица. Власти су отворено форсирале латиницу као писмо своје администрације. Иако је сам Калај у погледу употребе ћирилице имао више ширине од својих претходника, то је било из политичких разлога да кроз изједначење латинице и ћирилице, које је било само правне природе, Србима наметне прихватање латинице као саставног дијела њиховог идентитетског културног обрасца. Тиме би ослабио српски национализам. Српско име се полако потискује, па чак у јавним актима режим Србе ословљава као „источно-православни“, „грчко-православни“ или „грчко-источни“. „У погледу српског националног имена званични став режима био је да назив ’Србин’ има код домаћег становништва конфесионално значење, али да том називу у пограничним земљама Босне и Херцеговине као и у домаћим напреднијим круговима придају национално-политичко. (...) Одбијање власти да званично признају православним српско национално име и пракса службене употребе искључиво вјерског имена изазивају отпор српске цркве и школе и стварају незадовољство у српском

народу. У томе су Срби видјели не само спутавање националне афирмације, него и денационализацију“ (Краљачић 2001: 204).

Босанска вила супротстављала се притисцима потискивања ћирилице и њене окупације од стране латинице. У том смислу не само да су текстови *Виле* ћирилички, већ уредник *Виле* Никола Кашиковић, осјећајући да прогон ћирилице подразумијева прогон српског културног и духовног идентитета и континуитета, објављује упозорења и текстове да се зауставе ови напади на ћирилицу, као и одвајање муслиманских писаца од ћириличке традиције. Историјски је познато да је ћирилица била угледно дипломатско писмо које су користили и као *срйско йисмо/ срйска слова* идентификовали и католици и мухамеданци. Тако је нпр. *Вилин* критичар посебно анализирао Јагићеве тврдње на ову тему – и био у чуду што је књига Косте Хермана *Народне йјесме Мухамедоваца у Босни и Херцеїовини* (Сарајево, 1888) штампана латиницом, те пише: „што је ћирилица замијенила латиницу не знам, али само толико знам, да су се у раније доба не само Мухамеданци него скоро до средине прошлог столећа и католици служили готово са свим ћирилицом“ (...), те критичар наставља у своје име, а као допуну на Јагићеву тврдњу: „да је по Босни поносној и кршној Херцеговини, народ српски мухамеданске вјере задржао ћирилицу и то босанску – за своју азбуку. Стога требало је задржати ћирилицу; јер мислим, да је ово издање намијењено на првом мјесту онима, чије су пјесме, а они не знају латиницу“ (Вила 1889/4: 60). Прво издање књиге било је латинично, али по сугестији критичара то је поправљено – те је друго издање штампано „у правом његовом руху – у ћирилском писму, којим и данас многи наши мухамедовци пишу, па и сам г. Скупљач и вриједни књижевник Мехмед-бег најрадије пише старом босанчицом а она је рођена сестра нашој ћирилици. Такође, на полеђини ове књиге стоји и јасна идентификација језика: прва књига издата од Мухамедовца на **српском језику** у Босни“ (Вила 1888/22: 352). И не само то, *Босанска вила* упозорава да „ћирилицу уче и мухамеданска дјеца по школама успоредно са латиницом, те се питају зашто уредништво Bošnjaka избјегава ћирилицу“ (Вила 1891/15: 238).

Вилин отпор латинизацији је „отпор наметању културне хегемоније бечких властодржаца који су спровођењем добро смишљеног концепта интензивно радили на однарођавању Срба у Босни“ (Ћосовић 1992: 302), не непријатељство према латиници:

> Ми нијесмо непријатељи латинице, али смо противници њеног истицања и наметања свакоме. Кад је влада дала равноправност ћирилици, којом су до окупације писали Срби све три вјере у свим српским земљама, зашто се онда књиге не штампају наизмјенице и једним и другим словима и то

> чланак два ћирилицом, а други и трећи латиницом итд. Тако уживају равноправност оба писма и баш тиме се постизала слога и љубав код Срба све три вјере (Вила 1905/11-12: 190).

Вилини аутори, знајући историјски ход српске ћирилице, схватали су намјере њене политизације и манипулације. Тако је 1893. године изашао сљедећи текст:

> **Хрватска ћирилица.** 'Љубљански Звон' доноси у 9. свесци једну чудновату биљешку, коју је јамачно поцрпио из хрватских листова. Он прича како је у књижници доминиканаца у Дубровнику нађен 'старински евангелистичар за католичке цркве', који је писан при концу 13. вијека. Књига је писана, вели 'босанчицом ' или 'Хрватском ћирилицом', а лијепим језиком. Е, да се човјек не прекрсти и десном и лијевом! Зар све, ама баш све, па и ћирилица да је хрватска? Па што се не служе њоме, кад је њихова или што зову латиницом писане ствари на српском језику – хрватски? Бадава, кад Бог хоће кога да казни прво му памет одузме, као и браћи Хрватима, те не знају ни шта говоре ни шта пишу (Вила 1893/18: 278).

Дакле, ријеч је о оној истој ћирилици која је 1060. године у Солину (Далмација) окарактерисана као „ђаволски проналазак", а Методије као јеретик (Костић 1999: 30), тј. млађе словенско писмо – ћирилица, анатемисано је чим се појавило на тзв. Солинском или Сплитском сабору.[4] Другим ријечима, она иста ћирилица, која се користила у Босни, Хуму, Приморју, Далмацији, Славонији и која је била дипломатско писмо не само српског, већ и турског, угарског и румунског двора, коју је царица Марија Терезија забранила 1779. године, а затим и њен син цар Фрањо Јосиф II обновивши исту наредбу 3. фебруара 1781. године (в. Стојановић 2016, Окука 2006), која је кроз историју увијек етикетирана као српско писмо и као такво забрањивана у Првом и Другом свјетском рату,

4 Српска ћирилица била је кроз историју прогањано и забрањивано писмо. Познато је да је 3. октобра 1914. године Земаљска влада у Хрватској укинула ћирилицу у јавним основним школама, а 5. новембра – назив хрватски или српски језик промијенила у *хрва̄тски језик*. У Босни и Херцеговини је 6. фебруара 1915. године распуштен Босански сабор, а још раније – у октобру 1914. године врховни поглавар Босне и Херцеговине генерал Оскар Потјорек затражио је од Беча забрану рада српских конфесионалних школа и санкционисање Срба одредбама о језику и писму – што је и урађено (в. Окука 2006: 95–96), те је 10. новембра 1915. године издата Наредба Земаљске владе у Сарајеву о укидању ћирилице, осим у настави вјеронауке. Забрана употребе ћирилице проширила се и на територију Србије и Црне Горе. „Аустроугарска је у свима њима најприје укинула ћирилицу сматрајући је основном српском идентитетском карактеристиком" (Ковачевић 2018: 21). Исти прогон настављен је и за вријеме Другог свјетског рата. Само десетак дана након преузимања власти, 25. априла 1941. године, НДХ наређује законском одредбом забрану употребе ћирилице на цијелом свом подручју.

постаде – у једном политичком моменту – хрватско писмо.

Хрвати су имали још један план, а то је вратити глагољицу у своју цркву – што потврђују и текстови у *Босанској вили*: „**Борба за глагољицу**. Браћа Хрвати свуда нагињу да уведу у своје цркве глагољицу и словенску службу, као што је имају и Срби римокатолици у Црној Гори. Та је борба најчешћа у Далмацији, гдје и Срби римокатоличке вјере војују заједно с Хрватима. Тако су ове године на св. Ћирила и Метода хтјели служити словенску службу глагољицом, али им је то из Рима забрањено. Далматински листови соколе народ, и предлажу, да се више не моли, него силом уведе у цркве оно, што је словенско“ (Вила 1904/13-14: 267).

> Драматична угроженост ћирилице на босанскохерцеговачком простору, очито је пружала убједљиву мотивацију уредништву Босанске виле да властитом акцијом, текстовима, биљешкама и упозорењима, заустави, колико је то могуће, одвајање муслиманских писаца од ћириличке традиције и тако потпомогне очувању снага за заједнички, јачи отпор посљедицама аустроугарске управе. Брига о његовању ћириличког писма имала је, истовремено, у основи једно од обиљежја чувања културног идентитета у времену кад су пред разорним утицајем моћне и организоване туђинске власти озбиљно нарушавани већ успостављени токови духовног континуитета (Ћосовић 1992: 304–305).

Босанска вила јасно је увијала да „равноправност“ писама на територији Босне и Херцеговине не постоји, и да је озакоњена равноправност на папиру значила у пракси затирање идентитета ћирилице. Уредништво *Виле* редовно је опомињало и редакцију *Bošnjaka* на договор у вези са употребом писма, будући да су они своје прилоге штампали искључиво латиницом, са упозорењем: „Отворите очи браћо Мухамедовци куда идете, јер се бојим да не заδасате!“ (Вила 1891/15: 238).

3. Закључак

Часопис *Босанска вила* имао је глас „озбиљног листа, патритских идеја значајних за очување културних, просвјетних и националних интереса Срба у Босни и Херцеговини“ (Ласица 2020: 25), што је у раду и приказано кроз борбу за опстанак српског језика и писма. Другим ријечима, *Вила* је препознала идеје окупаторске власти и одлучно је стала у очувању ових симбола српског националног идентитета. С тим у вези, часопис је штампан искључиво ћирилицом, српским језиком – и у потпуности је одбацивао покушаје Монархије да у српским школама инаугурише „босански језик“ као земаљски, заједнички језик свих становника окупиране Босне и Херцеговине. *Вила* је обиљежила све значајне јубилеје

из српске националне историје (стогодишњицу рођења Вука Караџића, четиристогодишњицу Оподске штампарије и слично), али и пратила све актуелне догађаје – као. нпр. излажење прве граматике *босанскоī језика* и дала свој осуд оваквој политичкој манипулацији и притиску.

С обзиром на тренутну геополитичку слику Босне и Херцеговине, јасно је да је тема којом смо се бавили у раду, а која је, као што смо и показали и у *Босанској вили* препозната као врло важна за српски национални идентитет, постала и данас актуелна из више разлога: 1. статус српског језика данас у Босни и Херцеговини угрожен је можда више него икада раније нападима бошњачке квазилингвистике, која доводи у питање назив језика српског народа покушајем укључења у тзв. босански као државни језик, 2. идентитетско писмо српског народа – ћирилица, маргинализује се као секундарно писмо српског народа, са једне стране, а са друге, доживљава изопштење из српског културног миљеа преко тезе о тзв. босанчици, као засебног писма. Српски лингвиста Миланка Бабић симболичким насловом једне своје књиге *Босански ūроблеми срūскоī језика* (2016), управо, указује на суштинско питање статуса српског језика данас у Босни и Херцговини.

Језик и писмо темељи су српске културне дјелатности. Аустроугарском режиму није одговарала само једна ствар – назив језика и писма, јер су означавали национално јединство српског народа. „Зато је у циљу разбијања националног јединства, Калај у окупираној покрајини покушао да Србима наметне измишљене језике: ’босански’ и ’земаљски’“ (Трајковић 2006: 493), као и Трухелкин термин „босанчица“.

Захваљујући прилозима, приказима, освртима, обавјештењима, коментарима и приказима, *Босанска вила* постаје часопис који је његовао не само српски језик и ћирилицу, већ и национални идентитет српског народа. „Она ће бити стожер око којег ће се окупити све оно најумније и најучеиније у српском народу, да подигне глас против оних који покушавају да ’убију’ српски језик у овим крајевима“ (Трајковић 2006: 494).

Калајев режим прихватио је Вуков правопис и језик, али га није хтио под српским именом. Зато је Влада радила преименовања српском језику. Калајев програм се послије његове смрти напушта. Тако ће Земаљска влада већ 4. октобра 1907. издати наредбу да се напусти име *босански језик* „те да у будуће за земаљски језик без изузетка има вриједити званични назив ’српско-хрватски’“ у укупном званичном саобраћају и у свим исправама, уредбама и слично (в. Шатор 2005: 334), али се данас опет „повампирио“.

Босанска вила посматрала је језик не само као сегмент културе српског народа, већ као полазиште и исходиште сваке културне дјелатности. „У том контексту је снажно присутно супротстављање политици Калајевог режима да увођењем назива 'босански језик' омогући што потпуније спровођење ширих окупационих циљева" (Ћосовић 1992: 298). Схватајући да назив језика представља не само декларативни исказ, већ важну компоненту националне културе, као и средство значајно за очување националног идентитета, *Вила* ће не само осудити овакву политику, него и указати на све заблуде босанске и касније српскохрватске језичке идеологије. Статус српског народа у Босни и Херцеговини и тада и сада неодвојиво је везан за статус српског језика и ћирилице, а *Босанска вила* је часопис који је годинама баштинио свој идентитет његујући основне његове двије компоненте – језик и писмо и наслањајући се на традицију и историју њених предака.

Извори

Вила 1888/22: *Босанска вила*, III/22, Сарајево.

Вила 1889/4: *Босанска вила*, IV/4, Сарајево.

Вила 1890/17: *Босанска вил*а, V/17, Сарајево.

Вила 1891/7: *Босанска вила*, VI/7, Сарајево.

Вила 1891/15: *Босанска вила*, VI/15, Сарајево.

Вила 1892/15: *Босанска вила*, VII/15, Сарајево.

Вила 1893/18: *Босанска вила*, VIII/18, Сарајево.

Вила 1898/13: *Босанска вила*, XIII/13, Сарајево.

Вила 1904/13-14: *Босанска вила*, XIX/13-14, Сарајево.

Вила 1905/11-12: *Босанска вила*, XX/11-12, Сарајево.

Вила 1907/1: *Босанска вила*, XXII/1, Сарајево.

Вила 1907/21-22: *Босанска вила*, XXII/21-22, Сарајево.

Вила 1909/10: *Босанска вила*, XXIV/10, Сарајево.

Вила 1909/10: *Босанска вила,* XXIV/10, Сарајево.

Вила 1909/19-20: *Босанска вила*, XXIV/19-20, Сарајево.

Вила 1912/5: *Босанска вила*, XXVII/5, Сарајево.

Вјесник 1894: *Школски вјесник*, Сарајево: Земаљска влада за Босну и Херцеговину.

Литература

Бабић 2016: Миланка Бабић, *Босански проблеми српског језика*, Београд: ЈАСЕН.

Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, Херцеговина и земаљски језик, *Значај српског језика и књижевности у очувању идентитета Републике Српске* I, Пале: Филозофски факултет.

Ковачевић 2018: Милош Ковачевић, *Борба за ћирилицу и српски језик*, Андрићград: Андрићев институт.

Костић 1999: Лаза М. Костић, *Ћирилица и српство. О српском језику. Вук и Немци*, Нови Сад: Добрица књига.

Краљачић 2001: Томислав Краљачић, *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882–1903)*, Бања Лука, Српско Сарајево: Академија наука и умјетности Републике Српске, Одјељење друштвених наука, књига IV.

Ласица 2020: Бојана Ласица, *Српска периодика у Босни и Херцеговини до 1918. године*, Пале: СПКД „Просвјета".

Окука 2006: Miloš Okuka, *Srpski na kriznom putu*, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Милановић 2013: Александар Милановић, Српска ћирилица и концепције књижевног језика у 19. веку, *У одбрану српске ћирилице*, хрестоматија, Пале: СПКД „Просвјета".

Папић 1978: Митар Папић, *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*, Сарајево: ИП „Веселин Маслеша".

Римска пропаганда у Босни и Херцеговини од времена аустро-угарске окупације 1903: *Римска пропаганда у Босни и Херцеговини од времена аустро-угарске окупације*, Босанско-херцеговачки зборник, свеска VII, Нови Сад: Издање друштва „Рада".

Самарџић 2009: Биљана Самарџић, Термин *босанчица* као заблуда у историјском развоју српског језика, научни скуп: *НАУКА И НАСТАВА НА УНИВЕРЗИТЕТУ*, књига 3/1, Пале: Филозофски факултет.

Самарџић 2019а: Биљана Самарџић, Ратна окупација српског језика и ћирилице у српским земљама, Други међународни научни скуп у Подгорици, *Српско језичко и књижевно насљеђе на простору данашње Црне Горе. Српски језик и књижевност данас*, Зборник радова, Подгорица – Нови Сад – Бања Лука: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Одјељење за српски језик и књижевност, Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској.

Самарџић 2019б: Биљана Самарџић, Ћирилица као „босанчица" и/или „хрватска ћирилица", *Српски језик и српско писмо данас*, Зборник радова, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.

Самарџић, Шкипина 2013: Биљана Самарџић, Далиборка Шкипина, Културно-језичке прилике и просвјетна политика Аустро-Угарске у Босни и Херцеговини, *Васпитач у 21. веку*, Алексинац: Висока школа за васпитаче струковних студија.

Стојановић 2016: Јелица Стојановић, *Пут српског језика и писма*, Београд: СКЗ, коло CVIII, књига 726.

Трајковић 2006: Богданка Трајковић, *Никола Т. Кашиковић. Живот и дело*, Београд: Народна библиотека Србије.

Ћосовић 1992: Стево Ћосовић, Улога „Босанске виле" у његовању српског језика и ћирилског писма, у: *Традиционално и модерно у српским часописима* (1895–1914), зборник радова, Нови Сад – Београд: Матица српска, Институт за књижевност и уметност.

Шатор 2005: Muhamed Šator, Jezička politika u vrijeme Austro-Ugarske, u: *Jezik u Bosni i Hercegovin*i, urednik Svein Monnesland, Sarajevo, Oslo: Institut za jezik u Sarajevu, Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu.

Биљана С. Самарџић

СЕРБСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В АВСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ БОСНИИ

Аннотация: Журнал *Босанска вила* являлся изданием, которое своей деятельностью, идеями и содержанием отстаивало и защищало национальные интересы сербского народа в Боснии и Герцеговине. В работе рассматриваются два сегмента сербской национальной культуры и идентичности, подвергшиеся давлению австро-венгерской политики – язык и письменность (сербский язык и кириллица). *Вила* аргументированно отвергла любые попытки навязать сербам в Боснии и Герцеговине вымышленное название языка – „боснийский", а также термин Трухелки „босанчица". Осознавая, что название и статус языка и письменности представляют собой не только декларативное утверждение, но и важную составляющую национальной культуры, а также средство, играющее значительную роль в сохранении национальной идентичности, *Вила* не только осудила австро-венгерскую политику, но и указала на все заблуждения боснийской, а впоследствии и сербохорватской языковой идеологии.

Ключевые слова: *Босанска вила*, Австро-Венгрия, Босния и Герцеговина, сербский язык, кириллица, *боснийский язык, босанчица.*

Миланка Ј. Бабић[1]
Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
Катедра за србистику

UDK: 811.163.41'272(497.6):050.488"1885/1914"

СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ И НОРМАТИВНИ СТАТУС СРПСКОГ ЈЕЗИКА У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ*

У раду се дескриптивном методом анализе текстова часописа *Босанска вила* показује да је у времену њеног излажења (1885–1914) српски књижевни језик у Босни и Херцеговини, као и на цјелини његове територије – у Србији, Црној Гори и у Хрватској – у нормативном смислу био добро утемељен на Вуковом фонолошком правопису и на његовим, као и на граматичким узусима тадашњих српских граматика и научних студија. У социолингвистичком смислу – настао као књижевни језик троконфесионалног српског народа у смутном историјском периоду крајем вишевјековне османлијске владавине, а уз то у Босни и Херцеговини изложен и новом терору аустроугарске поробљивачке политике и њеној идеологији националног и језичког „босанства" – трпи притиске преноминације и отуђивања српског књижевног насљеђа, не само од Калајевим режимом наметнуте политике него још изразитије од стране етничких Хрвата који су са илирским покретом прихватили и српски књижевни језик. Текстови *Босанске виле* показују како је и колико јако тај часопис штитио српски национални карактер језика и његове усмене и умјетничке књижевности захваљујући прегалачком раду, зналачки изнесеним коментарима и анализама њених патриотски јасно опредијељених уредника и сарадника.

Кључне ријечи: *Босанска вила*, српски језик, фонолошки правопис, синтакса, ћирилица

1. Увод

Ниједан часопис у Босни и Херцеговини није у историјском контексту толико значајан за националну културу Срба, као што је то била и јесте *Босанска вила*, која је у три деценије свога постојања (1885–1914) у тешком времену аустроугарске окупације Босне и Херцеговине па

1 milanka.babic@ffuis.edu.ba

све до пред Први свјетски рат оставила трајан траг о бурним промјенама и политичким манипулацијама којима је босанскохерцеговачки српски народ био беспоштедно изложен, замијенивши послије Берлинског конгреса (1878. године) османлијско ропство аустроугарским. Као хроника тог тешког времена – и поред врло строге аустријске цензуре којој је била стално подвргнута – *Босанска вила* је оставила мноштво записа, коментара и биљежака о актуелним догађајима, нагласивши и оне по Србе повољне, а у мимикрираном, врло често сатиричном исказу, и оне неповољне. Као „лист за забаву, поуку и књижевност", како су је код аустријских власти регистровала четворица младих сарајевских учитеља – Никола Т. Кашиковић, Божидар Никашиновић, Стево Калуђерчић и Никола Шумоња, описала је и обичаје и фолклор Срба, сакупила огромно народно усмено стваралаштво, покренула и развила умјетничку књижевност у аналфабетски неписменој средини[2], унаприједила општу писменост, залагала се за отварање школа и статус просвјетних радника, просвјећивала народ и уједињавала га, афирмисала рад жена, а што је најзначајније у свему томе – штитила српске националне вриједности: српско културно насљеђе, светосавље, српски језик и српско писмо[3]. Премда је о њој много и студиозно писано[4], *Босанска вила* је и

2 Када је Аустроугарска преузела власт у БиХ, око 95% њеног становништва било је неписмено.

3 *Босанска вила* залази у све области друштвено-политичког и културног живота и књижевног стваралаштва БиХ и Срба уопште. Колико је то обимна и разноврсна грађа података, види се по бројности и разноврсности њених текстова. Тако је „из области југословенских књижевности у њој објављено: преко 1800 пјесама, 527 приповиједака, прозних записа, басана, цртица и репортажа, 610 чланака, есеја, критика и приказа, преко 1400 дужих и краћих биљежака; из области страних књижевности она је објавила: 524 пјесме, 209 приповиједака и прозних одломака, 99 чланака, есеја, критика и приказа, 293 биљешке; из народне књижевности: 1086 лирских пјесама, 340 епских и епско-лирских, 879 прича, предања и анегдота, 1392 загонетке, пословице, бајалице, здравице, молитве, игре, гатања и сл.; из области опште културе и умјетности (позориште, ликовне умјетности, музика, игре, спорт): 1066 чланака и биљежака; из области филологије: 129 биљежака, чланака и приказа; из области филозофије, естетике, психологије, педагогије и методике: 136 чланака, приказа и биљежака; из области религије: 773 чланка и биљешке; из области друштвено-политичких наука (просвјета, политика, право, економија, социјално старање, привреда и сл.): 1923 чланка, приказа и биљешке. Сем тога, она је донијела и повелик број путописа (36), анегдота (40), књижевних писама и успомена (25), драма, драмских фрагмената и скечева (14), биљежака о преводима наших писаца на стране језике и страних писаца на наш језик (199), ликовних прилога (344) и др. (биљешке о часопису, о сарадницима, о претплати, читуље, огласи, захвалнице и т. сл.)" (Ђуричковић 1975, књ. III: 458).

4 О *Босанској вили* постоји врло богата библиографија научних радова из историје и филологије, а детаљан опис њеног рада и библиографија свих чланака по областима којима припадају, као што се види и из претходне биљешке, дата је у три тома књиге Дејана Ђуричковића, *Босанска вила 1885–1914. Књижевноисторијска студија*, Сарајево:

даље неисцрпна ризница историјски значајних етнографских података о животу српске националне заједнице под притисцима политика и догађаја којима је била изложена на прелазу из XIX у XX вијек, о промјенама које ју неизбјежно захватају и мијењају њену структуру конвертовањем конфесионалних подјела у националне, односно преобликовањем једног троконфесионалног српског народа у три[5]. Но без обзира на вјерску подијељеност, *Босанска вила* доноси мноштво података о српском националном идентитету становника Босне и Херцеговине, што свједочењем о њиховом културном идентитету обликованом у српском језику, што поткријепљено подацима аустроугарских статистика:

> Нек се зна и ово! Дође нам до руку књига „Statistische Skizze der Oesterreichisch-Ungarischen Monarchie nebst den okkupirten Ländern Bosnien und Herzegowina...“ што ју је написао дворски савјетник статистичког одјелења у ц. к. аустријском министарству трговине и професор др. Хуго витез Брахели. На страни 57. нађосмо ово мјесто, које се тиче народности житељства Босанско-Херцеговачкога: ’Не рачунајући војништво, народност је скоро без изузетка (fast durchgehends) **српска**; у јужним крајевима станују Арнаути, раштркано Цигани.“ Па спомињемо ово стога, да се увјеримо: е збиља! мора да јесмо Срби кад нам то каже учени професор. Не, то нам није ни на крај памети, јер прошлост, обичаји, мишљење, осјећање и дјелање веже Босанца и Херцеговца за остали српски народ; они осим природне народности имају и етичку, коју им додуше нијечу загребачки Марковићи, али тим је више поштују образовани народи, учени писци па и професор Брахели (Вила 1886/23: 367).

Када се сагледа та огромна грађа *Босанске виле*, мора се изразити дивљење и њеним сарадницима, а посебно њеним уредницима[6], величини њиховог патриотизма у поробљеној земљи, непоколебљивости и

Свјетлост, 1975. Такође је много података о раду *Босанске виле* и дјеловању њених уредника садржано и у монографији Борјанке Трајковић, *Никола Т. Кашиковић: живот̄ и дело*, Београд: Народна библиотека Србије, 2006.

5 Према попису из 1879. године, БиХ је имала 1 158 164 становника, и то: православних 496 485 (42,88 %), мухамеданаца 448 613 (38,73%), католика 209 391 (18,08%), Јевреја 3426 (0,29%) и осталих 249 (=,02%). (https://ru.scribd.com/document/430631648/Popis-Stanovni%C5%A1tva-BiH-1879, приступљено 10. 6. 2024).

6 Први уредник *Виле* био је Божидар Никашиновић, потом Никола Шумоња, Никола Кашиковић и Стево Калуђерчић, за вријеме Кашиковићеве болести, након које се Кашиковић 1891. до 1910. године поново враћа на мјесто уредника. Послије њега часопис уређују и Владимир Ћоровић и Петар Кочић, а потом се формира редакциони одбор који су чинили: Петар Кочић, Алекса Шантић, Милан Прелог, Јован Дучић, Димитрије Митриновић, Вељко Петровић, Марко Цар, Милорад Павловић Крпа, Пера С. Телетов, а нешто касније и Симо Ераковић, Сима Пандуревић, др Јован Максимовић и Аугустун Тин Ујевић (в. Ласица 2020).

истрајности у раду који је био отежан и недостатком средстава за издавање листа, као и строгом аустријском цензуром, али којим је прегалачки остварен тридеценијски континуиран живот часописа. Посебно фасцинира чињеница колико су за то вријеме били образовани и успијевали у то још увијек у сваком смислу глуво доба Босне и Херцеговине да буду обавијештени о збивањима не само у Србији као матици него и у свијету, са посебним сензибилитетом за догађаје у шире словенској култури о којима су ревносно извјештавали своје читаоце.

2. Српски етнички и језички идентитет

Уређивачком политиком, текстовима које објављује, нарочито филолошким чланцима и биљешкама, *Босанска вила* вјерно прати и његује изворни вуковски српски филолошки програм. А Вуково одређење језика[7], у складу са романтичарском праксом и већ устаљеном традицијом учене Европе, интердепенденцијски је детерминисано идентитетом народа у језику, односно језика у народу: српским језиком говоре сви штокавци, различитих „вјерозакона“ – „закона грчкога“, „закона римскога“ и „закона турскога“, односно и православни, и католици, и мухамеданци – како стоји у његовом познатом тексту „Срби сви и свуда“, објављеном 1849. године. Границе у којима је живио српски народ из времена првих писаних споменика народним језиком и ћириличким писмом, границе средњовјековних држава, границе у Вуково вријеме, па ни границе до пред Други свјетски рат[8] нису ни изблиза биле подударне са ововременим државним границама, па је српско национално јединство, премда добрано начето политичким упливима у његовом слабљењу, још увијек постојало као чињеница и у периоду постојања *Босанске виле* на врло широкој територији, како ју је Вук одредио у поменутом тексту:

> Заиста се зна да Срби сад живе у данашњој Србији (између Дрине и Тимока, и између Дунава и Старе планине), у Метохији (од Косова преко Старе планине, гдје је Душанова столица Призрен, српска патријаршија Пећ и манастир Дечани), у Босни, у Херцеговини, у Зети, у Црној Гори, у Банату, у Бачкој, у Сријему, у десном Подунављу од више Осијека до Сентандрије, у Славонији, у Хрватској (и Турској и Аустријској крајини), у Далмацији, и у свему Адријатичком приморју готово од Трста до Бојане. Зато у почетку рекох *заиста* се зна, јер се управо још не зна докле Срба

7 О Вуковом филолошком програму и посљедицама његовог погрешног тумачења и злоупотребе у осамостаљеним истојезичким државама – бившим републикама бивше заједничке државе СФР Југославије писала сам опширније у монографији *Босански проблеми српског језика* (в. Бабић 2016).

8 Подсјетимо се да је Дубровник тек 1939. године припојен Хрватској.

> има у Арнаутској и Маћедонији (Ковачевић 2003: 29)[9].

У коментарима Вилиних аутора, у текстовима и биљешкама, посебно у првом периоду њеног излажења (1885–1908), прије продора модернистичких и идеја о јужнословенском јединству, а и након њега, недвосмислен је и досљедно заступан вуковски и уопште романтичарски критеријум разграничавања народа на основу језика. А српски језик, јединствен на цијелом простору његове територије, јасно показује да у Босни и Херцеговини живе Срби трију конфесија, доминантно православни и муслимани, а у мањем броју и Срби католици. О томе у *Вили* има доста података и у књижевним и у филолошким текстовима, као и у уредничким коментарима и биљешкама поводом разних догађаја или издања књига. Егземплификације ради, наводимо само неке, јер би исцрпнији приказ захтијевао много простора. У том смислу су врло сликовите и пјесме Авда Карабеговића, српског пјесника, једног од поборника српског националног идентитета босанскохерцеговачких мухамеданаца који у *Вили* објављује више пјесама, а међу њима је и „Посланица Шефкији Глухићу", у којој га подсјећа на славну српску историју, чији су интегрални дио и Срби муслимани:

> Ej, Шефкија, робе тужни / Плачидруже, овог в'јека / Гдје да тражиш тужном срцу, / Боној души слатка л'јека. // Погледајдер дубље мало / У живота наше дане; / Па се онда назад врни / У прошлости дане славне... // Да, ево ти књига ова, / Бињ бешијуз [1500] броји љета; / Крстише је чудно људи: / И с т о р и ј а о в о г с в' ј е т а. // И на страни јуз [100] деветој / кад прелисташ књигу ову, / Нађеш тамо између свега / И с т о р и ј у С р б и н о в у. // Какви тада Срби бјеху? / Шта причају слова ова? / Ком' за понос ком' за дику / Д и в н а с л а в а Д у ш а н о в а / Ко и шта су Срби били / Кад су Балкан запосјели? // Туд' закуца срце младо, / Хоће груди да пробије / А око ми сузом роси / Света слава историје... (Вила 1907/10: 146).

Карабеговић осјећа „историју Србинову" и славу Душановог царства као своју, са дивљењем и поносом, дубоко емоционално, у жару срца које, гануто сјајем и светошћу херојске прошлости, „хоће груди да пробије". Експресивност родољубивих емоција у овој пјесми није присилна ни наметнута, него дубоко искрена у ауторовој идентификацији са народом коме припада и његовом историјом – много „дубљом" и значајнијом од „наших дана".

О Србима католицима такође је у *Вили* много података, посебно о оним из Дубровника и Далмације, који су, као и у Босни и Херцеговини у *Вилино* вријеме још увијек одани своме српском поријеклу и одолије-

9 Вуков текст „Срби сви и свуда" преузет је из књиге *Срйски йисци о срйском језику*, Београд: Источник, 2003, 29–47, коју је приредио Милош Ковачевић.

вају хрватској националистичкој асимилацији која се већ врло темељно проводи, обухватајући и Босну и Херцеговину. *Вила* о томе доноси занимљиву биљешку:

> **Хрватство у Босни и Матица Далматинска**. Српски листови у Далмацији пишу о томе када је и како је на један пут никло из земље некакво Хрватство у Босни и Херцеговини, за које овај српски народ никад није ни знао, па ни данас не зна. А да се докаже како је оно посијано, наводе признање самих Хрвата и Матице Далматинске. Тако је 1886. изашао „Коледар Матице Далматинске", који је уредио Хрват Антун Шимонић. У календару осим осталога, има и повећи повјеснички нацрт Босне и Херцеговине, који је рађен по хрватским изворима, бива Кукуљевића, Јукића и др. Ипак на 64. стр. тога календара писац вели: '*Житељи Босне и Херцеговине, извадив мали број правих Османлија, настањених као чиновници и трговци по већим варошима, а Чивути у Сарајеву и Травнику* – **све су сами чисти Југословљани, српског племена и говоре српским нарјечјем, у које су се многе турске ријечи увукле, особито у Босни, мање у Херцеговини**'. Шта хоће сада та наша словенска браћа код тако лијепог признања. Доиста се виде да они данас служе другога, који би, да може како и нас и њих прогутао. А је ли то братски, је ли то словенски, нека размисле они сами (Вила 1900/11: 151).

Вила његује међуконфесионалне односе, с јасно израженим циљем очувања јединства српског народа који живи на разним административно-државним подручјима и различите је религијске оријентације[10], а његову припадност српском народу овјерава српски језик. Тако у позиву српског просвјетног („академичког") друштва „Зора" из Беча, упућеном српском народу да се позабави чувањем и његовањем књижевне баштине епске народне пјесме, стоје и критеријуми одређивања језика и народа:

„На српско име немају исповједници једне вјере више права од другијех, па били они православни, мухамедовци или римокатолици, у свима тече једна иста српска крв, сви говоримо српскијем језиком. Наука у питању народности брише разлике по вјери, па групише народе по језику и сродној крви. Ми стојећи на тијем основама чисте науке, препоручујемо свуда братску слогу, љубав и искреност, те скупљајмо се сви без разлике вјере под заставу српскога имена и језика. Свако своју вјеру нека љуби, а друге нека поштује" (Вила 1887/16: 252).

10 Много је таквих података на страницама часописа, а један од њих је дат и у биљешци која доноси информацију о збирци пјесама Рикарда Николића, за кога *Вилин* коментатор каже да је он „врли наш сарадник" и „Србин римокатоличке вјере. Живи у Трогиру у Далмацији", а за његову збирку каже да се може „топло препоручити" (Вила 1908/1: 16).

3. Дубровник – књижевно, језички и етнички српски град

Посебан значај у текстовима *Виле* има Дубровник као српски град, Гундулић као велики српски писац и дум Иван Стојановић, као римокатолички свештеник Србин који се својим дјелом супротстављао аустријској хрватизацији Дубровника, који је у коментарима *Виле* описан као „најљепше бисерно зрно у низу српскијех градова“ (Вила 1888/2: 32). *Вила* истиче њихов српски идентитет, а тиме и идентитет дубровачке књижевности и уопште српске дубровачке културе од средњег вијека па до актуелних дана у којима тај часопис излази:

> У овом броју доносимо слику великог српског пјесника Ивана Ф. Гундулића [...] Друга слика преставља нам мјесто рођења Гундулићева, а то је од старине чувени српски град Дубровник. Овај се град врло често спомиње у српској историји, које због трговине, које пак, што негдашња 'Дубровачка република' узимаше земље од српских владалаца, па им за то плаћаше данак. Дубровник је дакле био средиште за трговину и за науку. И у вријеме какве невоље, он бијаше уточиште многим владарима српским: Радослав, Жена краља Владислава, живјеше у њему. Даље, Урош V., босански краљ, Стеван, краљ Тврткo I., Вук Бранковић потражише заклона у Дубровнику. У њему и данас живе већином Срби, па и ако су католичке вјере, опет су Срби, каквијех је мало наћи. У Дубровнику живи 6000 душа, међу којма има и православних Срба, једна православна црква и више католичкијех. Осим Гундулића, Дубровник је нама Србима дао још више књижевника. Матија Бан, Медо Пуцић, Богишић, Зоре, Будмани, све су то чеда поноснога Дубровника. (Вила 1888/2: 31).

Вила доноси вијести и текстове о прославама годишњица Гундулићевог рођења од стране свих српских просвјетних друштава широм српских земаља, укључујући и прославе у Бечу и Грацу, наглашавајући да је Гундулић „онај који је прије два и по вијека пјевао неумрлијем стиховима славу словенскијех народа, а особито славу и горке невоље српског народа [...] Крв му је говорила и као Србин није могао овом племенитом подтицању побјећи“ (Вила 1888/2: 32). А српски карактер Дубровника наглашен је и у информацији поводом објављивања „Kalendara Dubrovnik za godinu 1900.“ Оцијенивши ту публикацију као једним од „најбољих календара у Приморју српском“, *Вилин* коментатор наглашава да тај „лијепи календар видно и јасно испољава Српство у Приморју“, те да он показује да је „Српство у овим странама неоспорна истина, да оно постоји и напредује, покрај свих шовинистичких хрватских недостојних испада“, а те закључке потврђује сам садржај календара: „Слика српског пјесника, слављеника Змаја, на првој страни, календарски дио, биљешке, Znameniti ratovi i bitke iz istorije srpske оправдавају тачност става: брат је

мио које вјере био“ (Вила 1900/2: 30).

Поводом седамдесетогодишњице рођења дум Ивана Стојановића и прославе коју је организовала Српска дубровачка академиска омладина, и *Вила* одаје почаст и изражава захвалност том изузетном дубровачком Србину католику:

> Ведро небо српско дубровачко, које се некад бјеше осуло силним, големим и безбројним звијездама пјесника, књижевника, умјетника и научењака, данас је на жалост, силно помрачило, звијезде се – јаох! – махом погасиле... Једна од пошљедњих звијезда на хоризонту српском дубровачком, то је без сваке сумње наш дични старина, Србин и књижевник, каноник-декан – Д.м Иван Стојановић [...] Ријечју и дјелом, савјетом и пером наш је Д.м Иван увијек био спрaван, да све своје замашне и непроцјењиве силе преда у службу Српству и српском имену. Истражујући и пишући – уз остале своје радове – о историји, литератури и култури града Дубровника, наш је Д.м Иван учинио двоструку услугу српском роду: прво, задужио је српску књигу, јер је тиме потпунио ону празнину, која се у њој већ од вајкада живо осјећала; друго, учинио је голему услугу српској мисли у овим изложеним крајевима, јер је у ово бурно и мутно доба изнио пред очи данашњег нараштаја праву истину о његовом народносном поријеклу и испунио му груди поносом славе, моћи и величине некадашње слободне српске републике на Приморју. (Вила 1900/15-16: 223).

4. Борба за усмено народно стваралаштво као базу српског књижевног језика

Дубровачка књижевност као умјетничка, као и књижевност српских писаца из Босне и Херцеговине који су били *Вилини* сарадници (Шантић, Кочић, Св. Ћоровић, Д. Митриновић, В. Гаћиновић, П. Слијепчевић, Б. Јефтић, М. Видаковић, И. Андрић, и др.) и у то вријеме познатих српских писаца који у *Вили* објављују своје прилоге (Ј. Ј. Змај, В. Илић, С. Сремац, Ј. Веселиновић, В. Ћоровић, С. Матавуљ, Р. Домановић, Б. Нушић, И. Секулић и др.) – потврдила је виталност и потенцијал српског књижевног језика који је Вук нешто мање од сто година раније пронашао у неисцрпном благу усменог народног стваралаштва. Вукова стандардизација језика, започета према критеријуму да је исправно само оно што се може чути у народном говору, а касније коригована укључивањем граматичких критеријума у процјену исправности језичких јединица у књижевном језику – темељила се на корпусу усменог народног стваралаштва које је прегалачким радом и сакупио и објавио. Зато није за чуђење што су, прихвативши српску штокавицу и јужно нарјечје за свој књижевни језик, Хрвати започели и са крађом српских епских пјесама. Они

су много раније од Срба, и много организованије, под надзором Матице хрватске, започели са прикупљањем и објављивањем под хрватским именом српског усменог стваралаштва са територије Босне и Херцеговине. На страницама *Босанске виле* – у чијој програмској оријентацији је важан сегмент био и објављивање и епских и лирских пјесама, као и прозних жанрова народне књижевности – врло често се упућују вапијући позиви Матици српској и српским просвјетним друштвима да се прихвате тога посла и да записивањем и објављивањем сачувају у српској култури оно што је српски народни дух изњедрио. Критикујући дјеловања Матице хрватске што присваја српско стваралаштво и недјеловање Матице српске јер га не прихвата и не чува, Никола Шумоња у рубрици „Листак" пише о томе да је Матица хрватска послала у Бихаћ „свеучилишнога професора, доктора и католичкога каноника Луку Марјановића да сакупља народне пјесме", а он је још уз то пронашао и довео у Загреб „босанског 'беговског пивача' Мухамеда" да писарима казује народне пјесме из Босне. Шумоња скреће пажњу на то да Матица хрватска присваја не само стваралаштво босанских православних Срба и мухамеданаца него и Босну и Херцеговину и изражава жаљење и оштру критику због инертности Матице српске, коју грађа из Босне и Херцеговине не занима чак ни кад је добије записану:

> Матица хрватска не жали труда, не жали трошка, не жали послати једнога свеучилишнога професора да у Б о с н и тражи х р в а т с к е народне пјесме, а наша просвјетна друштва скањују се да приме такво благо, кад им се лијепо и готово пошаље у Биоград или у Нови Сад. У Биограду још увијек оклијевају са потпуним издањем Вукових дјела; у Новом Саду неће ни да се обазру на приједлог Паје Марковића, да се Матица српска заузме за скупљање народних умотворина. [...] Познат нам је један случај, гдје је један српски народни учитељ из Босне послао Матици српској читаву збирку све по избор лијепих народних пјесама , па му их је вратила с одговором, да она такве ствари не може употребити. А шта је он онда учинио? – Да му не леже рукописи нештампани, оправио их је право у Загреб, Матици хрватској, која ће му за то још благодарна бити. [...] А поступак Матице хрватске не ћемо назвати 'књижевним пустахлуком хрватским', како га љетос крстише биоградске 'Гусле' – већ ћемо само да јој дозовемо у памет, како је Даничић за љубав слоге и братства погазио своје 'разликовање између српскога и хрватскога језика' па лијепо ставио 'српски или хрватски језик'. А сад она хоће да избрише и оно и л и и оно с р п с к и, па да остане само х р в а т с к и. Тако се не негује слога, нити шири братство, него још дубље копа онај јаз, који се између нас у пошљедње вријеме стао по нешто смањивати. (Вила 1887/1: 15).

Наведени текст показује колико су *Вилини* уредници и сарадници упућени у друштвено-политичке прилике између Хрвата и Срба, као и

шире, на Балкану, па јасно схватају и критикују хрватску културну политику којом се угрожавају српски интереси, отима српски језик и српско књижевно насљеђе, а уз то Хрвати желе да преузму „ако не друкчију, а оно барем културну и књижевну игемонију“ на Балкану, што са жаром прихватају хрватски млади нараштаји.

5. Критеријуми за одређивање поријекла епске народне пјесме

На проблеме разграничавања са Хрватима, односно на неопходност заштите од хрватске отимачине књижевног народног стваралаштва[11] и српског језика његовим преименовањем у хрватски, *Вила* стално указује. У том смислу су врло значајна два текста, оба поводом посвајања српских народних пјесама које се објављивањем називају хрватским. То су текстови Николе Беговића и Вељка М. Лукића.

Поводом збирке „Hrvatske narodne pjesme iz Bosne“, које је записао и у Загребу 1885. године објавио К. Благић, Никола Беговић пише да су Хрвати уобичајили по Босни скупљати народно благо и објављивати под хрватским именом, али да је проблем у томе што „из Загреба наша браћа не могу па не могу никако да схвате дух наше народне пјесме, већ натежу и фалсифицирају и пјесму и само име народне пјесме“, па се Беговић чуди том „новом галиматијасу“, а још више томе „откуда је н. пр. у Босни хрватскога језика и хрватске пјесме? Прости боже!“ (Вила 1886/17: 271). Он критикује аутора и због методолошких пропуста јер се при записивању није придржавао ни Јагићевог критеријума према коме је неопходно записати мјесто гдје је пјесма забиљежена и име њеног казивача:

> На каже нам сакупљач које пјесме пјевају Католици, а које Мухамедовци. То није казао, а требало је да јесте. Зашто? Просто с тога, јер су то комшије у Травнику, који су т у ђ и један другоме. Латини босански познавају и држе се свога ’ујака’; а Турци опет хвале свога муфтију и оџу. Ујак је оличени ’Франк’ и папин запад; а оџа је оличени Ислам и султанов исток. Е – то је разлика на руву и круву, па таква им је и п ј е с м а“. Зато и нема сврхе да се те књиге „турају у Травник међу католике и мухамедовце“ и тиме ствара представа у Загребу да су Хрвати „овладали цијелом Босном“ (Вила 1886/17: 271).

11 *Вила* истиче значај сакупљача народних умотворина за очување српске књижевне традиције, посебно Николе Беговића, Вида Вулетића Вукасовића, Србина из Далмације, и Стеву Петрановића, кога би и Вук због доприноса у прикупљању народног блага пригрлио: „... наш славни Вук Стеф. Караџић, па да се данас он из свог гроба пробуди, али би сједина наш обгрлио нашега драгога Стеву Петрановића, који онако обилато прикупљаше у три велике књиге силно благо ума српскога!“ (Вила 1886/17: 270).

Вељко М. Лукић реагује на чланак „Crtice o srpskih i hrvatskih narodnih pjesnih“, који је у словеначком „Kresu“ за годину 1886. објавио Андрија Фекоња, капелан код Св. Павла у Савинској, а у коме пише да је главни извор усменог народног блага „јужна Србија, Црна Гора, Босна и Херцеговина, те сусједна Далмација, гдје се српско племе мијеша са хрватским“, да им је језик исти и да се епске народне пјесме пјевају и код Срба и код Хрвата па их је једино оправдано звати „с р п с к е и х р в а т с к е, српско-хрватске или хрватско-српске“ (Крес 1886: 132). У одговору на тај текст, Лукић закључује да Фекоња заснива тврдњу на заједничком језику и на томе што се епске пјесме пјевају и код Срба и код Хрвата. Пошто сматра да „језичко питање још није ријешено“, тим аргументом се и не бави, него врло критеријално показује колико је аргумент гдје се пјесме пјевају у суштини квазиаргумент, јер се пјесме не ограничавају само на онај крај гдје су настале, него се преносе из мјеста у мјесто гдје год се говори исти језик, при чему се мање или више модификују, али тиме гдје се пјевају не потврђује се њихово поријекло. Па чак и за то што се пјевају у Славонији и Хрватској, Лукић пише да је сигуран да их пјева „само с р п с к и – православни – народ“, будући да се пјевају „у з г у с л е, а гусле су искључиво својина с р п с к о г а народа, и ја ј о ш н и к а д а н е в и ђ е х Х р в а т а г у с л а р а“ (Вила 1887/7: 110). У тој тврдњи позива се на мишљење Стојана Новаковића, који о разликовању старосједилачких и српских досељеничких села у „горњој хрватској Крајини“, односно у Славонији, каже да се „у досељеничким српским селима може наћи и гусала и пјевача, докле тога у старосједилаца нема“. Лукић критеријуму мјеста пјевања супротставља критеријум мјеста настанка и мотива о којима се у пјесмама пјева, а у српским народним пјесмама – Вукове збирке то показују – опјевана је српска прошлост и борба за слободу. Позивајући се на Миклошићев став да су пјесме у Вуковој збирци поникле у српском народу, односно да су „крајеви у којима се српски говори били позорница опјеваних бојева и догађаја, а епске пјесме постају само код оних, на које је неки догађај непосредно утицао“, Лукић у свом тексту наводи:

> Ту се пјева славно доба Немањића, ту се пјева тужна пјесма о бој у Косовском и њом одржава народ да не клоне; ту се пјевају тешки дани ропства и огледа нада на сретније дане – ту се пјева о хајдуцима носиоцима српске свијести, о Ђорђу, Милошу и другим српским јунацима од Авале до Ловћена – у тим пјесмама опјевана је судбина српска од славног доба Немањића ... па до несретне Сливнице! [...] Само онај народ који је био очевидац тих догађаја, који је сам учествовао у тим догађајима, могао је спјевати те пјесме – а то је био народ српски, и он је тим пјесмама опјевао своју судбину, али и стекао славе – а што је главно, оне су га одржале!“, па закључује: „Знајући то чудимо се писцу, како је могао тврдити, да то нијесу с а м о с р п с к е пјесме. (Вила 1887/7: 110).

Борба за усмену народну књижевност и богатство њеног језика између Срба и Хрвата представља настојање хрватских филолога и политичара да присвајањем традиције стваралаштва на српском језику фалсификују историју хрватског имена српског језика као аутентичну, односно да представе да је народна основица књижевног језика подједнако хрватска колико је српска. Све Вилине коментаре карактерише мишљење да је именом хрватски језик само – захваљујући илирском покрету – преузети српски. А колико је српски, потврђују ћирилички споменици на народном српском језику, а потврђује и усмено народно стваралаштво, првенствено управо епске народне пјесме које показују нераскидиво јединство народа и језика – јединство српског народа у коме и о коме су пјесме настале и српског језика којим су испјеване, потврђује и српска умјетничка књижевност – у чијим периодима је од посебног значаја српски карактер Дубровника и дубровачке књижевности.

6. Српски језик и ћирилица под притиском латинице и аустроугарске језичке политике

Поред јасно експлицираних ставова да се идентитет српског језика подудара са идентитетом српског народа, да се огледа и потврђује у књижевности тога народа, како у усменој, тако и у умјетничкој – у чему је врло значајан српски карактер дубровачке књижевности, *Босанска вила* заступа и трећи изузетно значајан критеријум у одређењу српског језика, а који се тиче односа језика и припадајућег му писма. Тај однос показује да српски језик и његово матично писмо ћирилица нису само двије обавезне компоненте него су и оне интердепенденцијски међузависне будући да једна другу идентификују: нити има српског језика без ћирилице, нити ћирилице без српског језика. А ако је нешто потврда постојања српског језика у неписменим временима, онда је то свакако, као што *Босанска вила* вишеструко показује, усмено народно стваралаштво, а прије свега епска народна пјесма која се у српским земљама, кад се записује – записује искључиво ћирилицом. Зато су у *Вилиним* текстовима врло јасне и оштре критике када се српско народно стваралаштво временом почело појављивати у латиничном издању, као што је било прво издање књиге „Narodno blago“ Мехмед бега Капетановића Љубушака, објављене у Сарајеву 1887. године. У осврту најприје на садржај књиге и карактер тог, како га сам аутор назива „источног блага“, Србин Дубровчанин Вид Вулетић Вукасовић у ироничном тону, кудећи кроз похвалу, најприје доводи у питање подвођење српских народних пословица и парафразираних Његошевих стихова под назив „источно благо“, друкчије речено, наглашава да је ријеч о крађи и фалсификату, па каже:

> Само ћемо уз похвалу и припомену нешто напоменути врлому Капетановићу, бива, да је оно врло добро разрадио пословице по азбуци, те би још боље био урадио, да је ударио ђе је коју чуо, а и да је прихватио Даничићеву књигу – и дружине му, па присподобио, да исто жито не иде чешће у млин... Он се је и оправдао одма с почетка, као што веле латини: – Repetita iuvant (Вила 1888/1: 14).

Вукасовић изражава и негодовање због латинице и нада се да ће се књига ускоро појавити „у ћирилскоме руху, каонути што Бошњаци мухамеданске вјере (особито племићи) пишу од памтивјека старом босанчицом, те им је то најмилије писмо, бива то им је баштина јуначких прађедова, витешкијех Богомила. Они су босанчицу кроз вијекове као аманет сачували, а омиљена је мјезимица старе босанчице садашња ћирилица. С тога ће јуначки Љубушак заођенути своје красно благо народном кадифом, бива нашом српском ћирилицом“ (Вила 1888/1: 14). Годину дана касније, анонимни аутор у приказу књиге „Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini“, коју је сабрао и објавио Коста Херман 1888. године у Сарајеву, уз сопствене коментаре највећим дијелом преноси Јагићев осврт на ту публикацију (објављен у Archiv für slavische Philologie, XI/3). Јагић пише да та књига „садржи пјесме епске Срба мухамеданске вјере“, те да „даје нову грађу за испитивање одношаја српског народа православне и мухамеданске вјере“, затим да је и поред свих „турских израза“ који се у њима налазе, „дикција њихова дивна с р п с к а“, али изражава и чуђење што је књига штампана латиницом:

> Што је ћирилицу замијенила латиница не знам, али само толико знам, да су се у раније доба, не само Мухамеданци него скоро до средине прошлог стољећа и католици служили готово са свим ћирилицом. Како је сада не знам (Вила 1889/4: 60).

Аутор текста додаје и да је по Босни и Херцеговини народ српски мухамеданске вјере задржао ћирилицу за своју азбуку, те да је и ову књигу требало штампати ћирилицом јер је намијењена онима који латинице не знају.

Троконфесионалност Срба у БиХ један је од основних адута окупаторској политици Аустроугарске да разједини српски народ, да вјерске разлике преведе у националне и тиме умањи доминацију српског становништва и његов већи дио, онај муслимански и католички, удаљи од Србије и њеног утицаја, а дугорочно и православни преостатак, односно „da postigne trajno ukorenjivanje BiH u austrougarske državne ideje i da spreči stvaranje jedne veće jugoslovenske države na jugu Monarhije“ (Верват 2006: 660) . Тако постављен циљ окупатор најприје покушава да ријеши путем језика и у језику потврђене и уједињене нације у границама БиХ, односно

стварањем државног или „земаљског босанског“ и језика и народа. Први корак ка том политичком подухвату начињен је у августу 1879. године када је окупациона влада, проводећи идеологију Бењамина Калаја[12], прописала да се у БиХ умјесто српског мора употребљавати „босански земаљски језик“. *Босанска вила* се на све могуће начине, и имплицитно – чувањем језичке и књижевне традиције, ширењем писмености и језичке културе, као и експлицитно – отвореном бригом и борбом за очување статуса српског језика на територији Босне и Херцеговине, супротстављања ударима Аустроугарске на идентитет српског језика и на његово насилно преименовање у тзв. „земаљски“ или „босански језик“. „Moglo bi se reći da je Bosanska vila u stvari ogledalo u kome se odražava ne samo razvitak opštih kulturnih prilika u BiH za sve vreme austrougarskog režima nego i sazrevanje nacionalne svesti bosanskohercegovačkih Srba“ па је сасвим „opravdano smatrati njen književni program u neku ruku odgovorom Srba na ideološki i kulturni izazov Dvojne monarhije“ (Верват 2006: 664).

Разноврсни су и бројни прилози о српском језику на њеним страницама који служе „учвршћивању код чилатаца свијести о српском језичком јединству, подстицању на очување тога јединства, афирмацији српског народног језика и његове књижевне норме“ (Танасић 2000: 1164). Тако је и Калајево наметање тзв. *босанскоī* језика у *Вили* критички и са огорченом иронијом коментарисано у више текстова. Познати су и врло често навођени текстови објављени поводом појављивања Вулетићеве *Грамат̄ике босанскоī језика* (1890), писане у духу вуковске норме, а објављене без имена аутора (јер Б. Вулетић није дозволио да се његово име нађе под тим називом језика), као и текст када је тај назив 1907. године коначно укинут. У првом, насловљеном *Дошла нам је до руку „Грамат̄ика“ босанскоī језика* анонимни аутор иронично закључује да би с обзиром на регионално „босанско“ име језика и *Грамат̄ике*, и Херцеговина требало да добије и свој језик и своју граматику (Вила 1890/ 17: 272). У другом прилогу, насловљеном *Укидање босанскоī језика* такође анонимни аутор закључује како је коначно Земаљска влада за Босну и Херцеговину „дошла до увјерења да измишљање имена овоме језику и овоме честитоме српском народу и поред све силе и бајонета не може да опстане“, па зато влада укида тај измишљени назив и намеће нови „српско-хрватски“, те се аутор чуди и таквом „накалемљењу“, јер нигдје не постоји један језик са два имена. Коментатор се пита „зашто се у њиховој монархији њемачки

12 Бењамин Калај је као бивши дугогодишњи аустроугарски конзул у Београду добро познавао српске друштвено-политичке прилике и националне интересе, а као министар финансија у Бечу, а тиме и као гувернер БиХ са неограниченом моћи и утицајем на рад Земаљске владе, режимски је наметнуо политику о јединственој босанској нацији у оквирима Аустроугарске.

или мађарски језик не зове аустроугарски“, те откуд српском приљепак хрватски „кад овамо никад није било Хрвата“ и кад су „и римокатолички фратри звали овај језик српским“; нада се и да ће дочекати да влада на крају „призна прави и историјски назив српски“ (Вила 1907/21–22: 354).

Када је једном продрла у културни простор Босне и Херцеговине, латиница је постала моћно средство за борбу аустроугарске администрације и пробуђених националистичких амбиција, стасалих на конфесионалним подлогама ислама и католичанства, против доминације српског језика и у њему створене културе. Многи су се појединци из различитих побуда, али са истим циљем бавили тим активностима, што *Вила* и региструје и критикује у разним биљешкама и прилозима. Тако *Вила* доноси аналитички осврт др Милана Прелога (1879–1931), историчара и преводиоца, на расправу „О Шпореровим новинама“ др Ферда Шишића13, у коме су врло занимљиви Копитарови ставови о односу ћирилице и латинице као националном и политичком питању, изузетно значајном за међународне односе Беча. Наиме, према Прелоговој оцјени, Шишић је успио разјаснити покушај Хрвата Карловчанина Јурја Шпорера да у Бечу 1818. године покрене Илирске новине, штампане латиницом и намијењене Хрватима. Шпорер се најприје обратио Копитару, образложивши потребу постојања латиничних новина за Хрвате, онаквих какве Давидовић у Бечу издаје „српским словима“ („Новине Србске“), посебно зато што је у будућности неизбјежна „борба услијед наше латинице и српске ћирилице“, на шта му Копитар одговара: „Не дирајте ту штовану народност. Писмо србско и руско, узето од глаголице, је светиња, која се не смије никако забацити“, те да разни „вјерозакони у Славјанах“ не треба да воде до раскола, него до јединства, па ако Шпорер стигне до издавања новина да не треба да мисли „само на Хрватску, него на све југославенске народе, јер нит Далматинац, нит Словенац, нит Истријанин, па баш ни Славонац, камо ли ини Југославени, не би ради пристали на искључиву народност хрватску“ (Вила 1913/7: 111). Но, упитан од стране бечке дворске канцеларије за концесије и цензуру за мишљење о оправданости оснивања таквих новина, Копитар одговара да сматра оправданим издавање таквих новина јер „католички Срби у Аустрији немају сличних новина, док несаједињени Срби имају своје властите новине још од 1812. (мисли на Давидовићеве ’Новине Србске’)“, а као важан разлог наводи:

> Отале што би у Бечу излазиле илирске новине латинским писмом, могла би настати једна важна пошљедица, а та је, да ће се тако најбрже и најзгодније помало усталити добро систематизована и ћириловској азбуци сасвим једнака ортографија латинским писменима. Постигне ли

13 Текст расправе прештампан је из Грађе књ. 7 ЈАЗУ у Загребу 1912. године.

> се то, вели Копитар, којом срећом, онда ће ћириловска азбука као н е с п р е т н а м о д а сама по себи престати. Само прогонити не ваља ове моде, јер би знала постати скупоцијеном par point d'honneur. (Вила 1913/7: 111).

Копитар сматра да је то важна политичка ствар која би помогла да се „погледи народа управе на Беч", а не на Петроград, куда води ћирилица. Тог је мишљења и бечка полицијска служба, која је такође разматрала Шпореров захтјев и одобрила га, но Шпореровом позиву на сарадњу не одазива се нико и његове новине пропадају. С обзиром на улогу Јернеја Копитара у Вуковом реформаторском раду, која је несумњиво и велика и значајна, занимљиво је колико се, као крајности, разликују његови филолошки и политички ставови – од дивљења и истицања ћирилице као филолошке „светиње" до њеног прагматичко-политичког тумачења као „неспретне моде" коју мудро треба потиснути латиницом, али тако да тиме не постане код Срба знамење које се чува „као знак части", што у преводу значи „par point d'honneur".

А да је аустроугарска власт на томе врло темељно и радила, види се у *Вилиним* изворима и по наведеним објавама Срба муслимана, а још изразитије Срба католика. *Вилин* коментатор, поводом објављивања књиге „Pad Bosne (1463)" босанског фратра Антуна Кнежевића, наводи да је то „трећа свеска, што је исти фрањевац ове године пустио у свијет, ама не знамо која је то већ по реду књижица, што је издата л а т и н и ц о м о Босни, јер их има сијасет, а сваке године све их се више јавља. Гледајући то дјелце, помислимо и нехотице на „Krvavu knjigu" – „Balkan-divan" – на Клајићев „Zamljopis Bosne" и „Poviest Bosne" и на многе друге књиге, што се л а т и н с к и м с л о в и м а – а бог зна каквом тенденцијом пишу, издају и шире по Босни", па изражава жаљење што српска интелигенција ћути и не реагује на такве појаве и закључује; „Videant consules, ne quid detrimenti respublica capiat!"[14] (Вила 1886/24: 382). *Вила* је сличним коментаром пропратила и први број „Behara", како се звао „књижевно-вјерски лист наше једнокрвне браће мухамедове вјере" који је почео да излази у марту 1900. године, а чији је уредник био Сафет-бег Башагић. Вилин коментатор каже: „Штампа се, на жалост, латиницом и ако многи Муслимани у овим земљама, особито бези, употребљавају босанчицу, а то је стару ћирилицу" (Вила 1900/9–10: 133).

Латиница у Босну и Херцеговину улази крајем XIX вијека, као једна од полуга аустријског пројекта за стварање њеног новог националног – босанског идентитета који се најприје ствара у босанском називу језика и подразумијева брисање аутентичног српског троконфесионалног карак-

14 У преводу: Нека конзул обрати пажњу да држава не претрпи какву штету!

тера босанскохерцеговачког становништва. Тај процес се заснива на афирмисању религије као посебне народности и налази доста погодно тло код Срба католика које временом преводи у Хрвате, а сљедствено томе и код Срба исламске вјероисповијести који теже формирању посебне муслиманске народности, само што је тај процес много дужи и окончао се тек крајем XX вијека. Али још на самим почецима реализације тог аустријског плана, успоставља се, премда не сасвим досљедно, линија разграничавања између православних Срба и Срба католика и муслимана на релацији ћирилица – латиница. Православни Срби своје књиге и часописе штампају ћирилицом, што скоро до краја свога излажења репрезентује и *Босанска вила*, док се, као што се види и из наведених података, издања католика и муслимана све чешће појављују у латиничном писму. Ни формално одустајање аустријских власти од назива „земаљски босански језик" није тај већ одмакли процес вратило уназад, него је убрзало вјерско-националну и језичку дисолуцију у оквиру српског народа у Босни и Херцеговини и разбуктало тежње за осамостаљивањем посебних имена за српски језик, што се код Хрвата коначно формализовало седамдесетих, а код муслимана, преименованих у Бошњаке, деведесетих година XX вијека. Свему томе је погодовао двојни назив „српско-хрватског" језика, којим је земаљска влада замијенила нефункционални „босански", посебно што се тај назив усталио и у првој и у другој Југославији као заједничкој држави. Латиница је, на жалост, одиграла врло деструктивну улогу код Срба, не само у Босни и Херцеговини него у свим земљама у којима су живјели па и у матичној Србији, јер је прихваћена зарад очувања илузије о братству и јединству са „једнакокрвном браћом", коју су – показало се – само православни Срби и гајили. Њена употреба код Срба скоро да је већ од друге половине XX вијека из јавног живота на српском језичком простору истиснула ћирилицу као једино аутентчно писмо српског језика.

У биљешкама *Виле* из другог њеног периода (од 1908. до 1914. године), посебно пред крај тог периода када јача идеја о јужнословенском јединству и о заједништву Срба и Хрвата, латиница се јавља као писмо које то заједништво овјерава. Тако *Вила* доноси и запис о томе да „Књижара Ђ. Трбојевића у Ријеци у пошљедње вријеме издаје у латиници одабране краће ствари, што су већ изашле ћирилицом", а та издања намијењена су „публици српскохрватској, која се служи латиницом". То пише поводом објављивања Скерлићевих текстова „Анте Старчевић" и „Нови нараштај", које је претходно ћирилицом објавио „Српски књижевни гласник". У тој Биљешци пренесено је и Скерлићево мишљење, дато у предговору књиге „Писци и књиге VI", да су Срби и Хрвати „један истоветан народ", али се и поред тога „још увек одржавају две посебне књижевности на

једном и истом језику српска и хрватска. Последњих година учињен је велики напредак у томе правцу, настаје не само зближавање, но и прожимање двају књижевности, али још увек књига ћирилицом штампана врло мало се чита код Хрвата, и обратно“ (Вила 1913/23: 336).

7. Норма српског језика у *Босанској вили*

Период излажења *Босанске виле* од 1885. до 1914. године спада, када је српска језичка норма у питању, у један од значајнијих периода докодификације и имплементације Вукових правописних и граматичких начела која се примјењују на цијелом простору српског језика, и то и под његовим аутентичним *срӣским*, као и под *срӣско-хрвашким*, односно *срӣским или хрвашким* и *земаљским босанским* именом. На цијелом том простору – у данашњој Србији, Хрватској, Црној Гори и Босни и Херцеговини – усталила се већ одавно вуковско-даничићевска норма, најприје јасно и цјеловито изложена у Вуковом „Првом српском рјечнику“ из 1818. године (уз извјесне дораде касније). У вријеме излажења *Босанске виле* у српском образовном и културном простору постоје већ и нови нормативни приручници – правописи и граматике – у употреби је од 1884. „Српски правопис за школску употребу“ Стеве Чутурила, од 1894. „Српска граматика“ Стојана Новаковића, потом и „Српска граматика са правописом“ Милана Петровића од 1912. године; у Загребу код Хрвата 1892. излази „Hrvatski pravopis“ Ивана Броза, а 1899. године „Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika“ Томислава Маретића. А та два дјела хрватских аутора показују да је српски књижевни језик код Хрвата у потпуности прихваћен, што и сам Броз потврђује у предговору гдје каже да се у изради правила скоро у потпуности држао начела којих су се у стандардизацији књижевног језика држали Вук и Даничић – а у суштини ту је најбитније што је стари хрватски етимолошки правопис замијењен фонолошким, онаквим какав је у српском језику успоставио Вук још 1818. у „Рјечнику“. Али још прије појаве Брозовог „Pravopisa“, године 1883, аустроугарска земаљска влада у БиХ прописује употребу фонолошког правописа. Иначе, земаљска влада је периодично вршила ревизију правописа, па у једном таквом документу који се зове „Revizija pravopisa srpsko-hrvatskog jezika“, од 2. септембра 1912. године, на почетку стоји и сљедећи податак: „Za pismeno upotrebljavanje srpsko-hrvatskog jezika uveden je godine 1883. u ovozemne javne urede i škole t.zv. Vuk-Daničićev fonetski pravopis“ (в. Брборић 2011: 54)[15]. *И Вила* доноси

15 Брборић наводи да је у питању документ који је први пут објављен у његовом раду „О правопису у Босни и Херцеговини на прелазу из XIX у XX век“ (*Срӣски језик* XII, бр. 1–2, Београд, 2008: 537–542), а који је као оригиналан документ из 1912. године

податак о употреби „фонетичког правописа“ у Босни и Херцеговини, уз информацију о раду школске комисије која се бави језичком нормом школских уџбеника:

> Код земаљске владе овдје већ више од два мјесеца ради школска комисија на пречишћавању народнога језика у књигама, што су састављене за босанскохерцеговачке школе. У тој комисији сједи неколицина свјесних Босанаца, којима је народњи српски језик врло добро познат, и који га умију разликовати од којекаквих књижевних накарада, а с њима имају и неколико г. г. учитеља са овдашњих средњих завода, којима је српски језик струка. Овдје треба напоменути да је земаљска влада за школске књиге писане латиницом усвојила фонетички правопис, јер је за наш језик много удеснији од етимолошког. Босни је дато да својим посестримама српским земљама барем у том предњачи, јер док се у Србији прогонила Вукова јота, дотле се у Сарајеву у вилајетској штампарији под Топал-Осман Пашом штампао „српски буквар“ и „Сарајевски вјесник“ данашњим правописом; док и дан данас наши латиничари, прековелебитска браћа зазиру од фонетичкога правописа – а да и не говоримо о Даничићевом, којим пишу само академијски рјечник – дотле се у Босни фонетиком пишу и штампају школске књиге. (Вила 1886/11: 175).

Вуковску норму експлицирала је у свему, осим у самом називу језика, и Вулетићева „Gramatika“ из 1890. године, објављена с циљем да у Босни и Херцеговини кодификује Калајев „босански“ језик у латиничном писму. Претходно наведени коментар о тој граматици и називу језика у њеном наслову један је у низу прилога о језику који за циљ имају да код читалаца развијају свијест о интегритету српског језика у Босни и Херцеговини и значају његове књижевнојезичке норме. А служећи том циљу, *Босанска вила* доноси разноврсне прилоге о књижевном језику којима се: а) информишу читаоци о објављивању нових за књижевни језик битних приручника; б) показује континуитет српског језика на дијахронијском плану записима о старим текстовима и натписима на стећцима[16]; в) појашњава однос између српског књижевног и народног језика и његових дијалеката*17*; г) расправља о нормативним проблемима и исправности појединих облика ријечи; д) показује статус књижевног језика и његовог ћириличног писма.

који се састоји од три листа, односно од шест страна, пронашао у примјерку Белићевог „Правописа српскохрватскога књижевног језика“ из 1923. године (Брборић 2011: 54).

16 В. текстове „Напомена о натпису Херцега-Стефана код Гораждa“ Вида Вулетића Вукасовића (Вила 1890/ 19–20: 305–306) и „О натписима на стећцима у ’Гласнику земаљског музеја’ за год. 1890. и 1891.“ Љубомира Стојановића (Вила, 1892/6: 91–92)

17 В. Вила 1905/24: 383: информација о раду „Дијалектолошка карта српскога језика“ Александра Белића; Вила 1910/3–6:68–69: Белићев текст „Неколике белешке са екскурзије по околини Будима и Пеште“.

Међу информацијама о приручницима српског књижевног језика налазе се и оне о новим издањима Вуковог „Рјечника“, па *Вила* преноси вијест из „Јавора“ да ускоро почиње да се објављује „Рјечник“ у свескама, те да прва свеска садржи 16 табака, а да је приређује „наш чувени језичар г. Јован Бошковић“ и „удешава, да потпуно одговара својој употреби“ (Вила 1892/10: 159). Већ у 19. броју истог годишта објављен је и врло позитиван приказ прве свеске, у напомену да се Бошковићева приређивачка објашњења додају у загради уз Вуков оригинални текст, с циљем да упуте и „потсјећају на развитак језика и напредак науке за прошлих 40 година“ (Вила 1892/ 19: 303). *Вила* доноси и информације о објављивању Даничићевог „Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika“ у Загребу (Вила 1892/22–23: 367) и о раду на „Речнику“ Српске краљевске академије у Београду (Вила 1893/11–12: 159); информише читаоце и да је објављена Новаковићева „Српска граматика“ (Вила 1895/2: 31), а доноси и информацију о приказу Милана Решетара, у коме он, поред похвале, препоручује Новаковићу да у наредном издању отклони недостатке које је уочио (Вила, 1895/10: 160). Пропратила је, како је већ речено, врло критички и Вулетићеву „Gramatiku bosanskoga jezika“ (Вила 1890/ 17: 272).

Приручници књижевног језика о чијем објављивању *Вила* обавјештава јавност нису само зато наведени, него су врло често и коришћени у расправама и објашњењима у вези са исправношћу ријечи и њихових облика, на шта се у текстовима *Виле* често скреће пажња. Тако нпр. анонимни аутор врло стручно одговара на примједбе Мехмед бега Капетановића, аутора књиге „Народно благо“, да *Вила* треба да опомиње сараднике на употребу народног језика, на оне облике које народ употребљава, чак ако су и граматички неисправни, јер је – сматра он – „граматика створена по народном говору, а не говор по граматици“. У његовом језичком осјећају неисправни су облици генитива множине: „свадби“, него треба „свадба“, затим „просилаца“ – он сматра да треба „просаца“ или „просиоца“, потом је неисправно „удадба“, јер народ говори „удаја“ итд. У *Вилином* коментару све те ријечи и облици провјеравају се у Вуковом „Рјечнику“ и Даничићевој „Синтакси“ и наводе се у облику у коме се у њима проналазе. Наводи се, уз библиографски прецизан податак, да у „Рјечнику“ има сличних облика генитива множине, као нпр. „сметњи“ или код Даничића „врсти“, да Вук биљежи у множини „просилаца“ (в. Вила 1890/7: 111) и сл. На сличан начин *Вила* поступа и у расправи коју је водила са листом „Српски вјесник“ из Мостара, коме је у једном коментару приговорила да је уочено да се у њиховим текстовима често погрешно пишу облици „долијећати“ и „долијећаху“, мада је у “неодређеном начину“ исправно „долијетати“, док се у „другом прећашњем времену“ у књижевном језику тај глагол, умјесто „долијећаху“, употребљава у

облику „долијетаху“(Вила 1902/13: 259–260). „Српски вјесник“ је одговорио, тврдећи да *Босанска вила* гријеши, као што гријеши када састављено пише „нећу“. *Босанска вила* поново аргументовано брани своје ставове, при чему се аутор коментара позива на нормативне приручнике, на Вуков „Рјечник“, Даничићеве „Облике српског језика“ да поткријепи став о исправности облика „долијетати“ и „долијетаху“, а на Новаковићеву „Српску синтаксу“ – за образлагање да се „не“ испред краћег облика „ћу“ треба писати састављено, тј. „нећу“ (Вила 1902/24: 456).

Текстова тога карактера, у којима се расправља о норми и лексици, у *Вили* су врло заступљени, а питања која јој се постављају аргументовано су размотрена, са ослонцем на тадашњу релевантну стручну литературу, па је и у области норме врло значајан допринос *Босанске виле* развоју и очувању српског књижевног језика. У складу са истим принципом поштовања фонолошког правописа, уз примјену граматичке интерпункције, писани су и оновременим књижевним језиком и текстови њених уредника и сарадника, са ријетким одступањима у појединим облицима, најчешће наслијеђеним из матичног дијалекта или из старије праксе (нпр. досљедно писање генитива множине придјевских ријечи са наставком -ијех умјесто -их), али треба имати на уму и да је то поствуковско вријеме када се још увијек и реконструише и устаљује књижевнојезичка норма.

У текстовима *Босанске виле* скреће се пажња и на нарушавање лексичке норме и лексичког система српског језика до чега долази најчешће прихватањем од стране Хрвата новостворених ријечи које нити су у складу са творбеним правилима српског језика нити су му потребне јер истискују његове већ постојеће ријечи. Критикујући такав однос према језику, *Босанска вила* у врло ироничном тексту „Хрвати и нови т.зв. ’хрватски’ правопис“ пише и о прихватању Вуковог фонолошког правописа од стране Хрвата као искључиво „хрватског“. Аутор текста, потписан као Осветник, осврће се на све краће које су Хрвати од 1835. године (почевши са дјеловањем Људевита Гаја у илирском покрету) починили у односу на српски језик и његово књижевно стваралаштво и наглашава да преименовани српски језик, након што су га преузели под хрватским именом – „не хтједоше ипак употребљавати у свој његовој чистоћи, већ стадоше у њега увлачити којекакве гадно сковане ријечи тако, да ни српска дјеца без тумачења учитељевог, нијесу могла разумјети што читају“ (Вила 1893/3: 46).

Анализе ове појаве и њених посљедица за српски језик и српски народ налазе се и у уводницима *Босанске виле*. У уводном тексту шестог броја *Виле* за 1909. годину, насловљеном „Јединство језика“, чији је аутор ано-

ниман (потписан скраћеницом „Дорк“), скреће се пажња на неопходност његовања српског језика и његове заштите од најезде хрватским инжењерингом насталих неологизама, страних духу и граматичким правилима српског језика. Аутор наглашава да „политичка поцијепаност српскога народа раздваја га и од његовога духовног јединства [...] да слаби међусобни одношаји између појединих дијелова српскога народа, сметају правилном му развитку у једном истом правцу“, што се одражава и на стање у језику, па и поред тога што је српски језик још увијек један, доситејевско-вуковског карактера, све јасније је да се поред Београда, „независно развија у Загребу, у Новом Саду, на Цетињу, у Сарајеву и Мостару“, да се у тим мјестима штампају различите школске књиге у којима се уносе различити називи за исте појмове, чиме се у српски језик увлачи много провинцијализама и варваризама, што је посебно изражено у школским књигама по Хрватској, Далмацији и Босни и Херцеговини, гдје је „ушло много и много ријечи и назива, што су их сковали Хрвати“ (Вила 1909/6: 81–82). Аутор даље наводи да те изразе прихватају и преносе новине, чиме се шире и међу народом, а будући да су новине скоро једина „литература“ која се у народу чита, њихов утицај је велики, а језик који преносе са свим новоусвојеним ријечима – удаљава се од „правог извора“, од аутентично и јединственог српског језика. У уводнику броја 10 за 1909. годину, на овај текст је реаговао и књижевник Марко Цар текстом „О језику и за језик“, у коме је изнио врло сличне ставове, са додатном аргументацијом која упућује на један од извора кварења књижевног језика. Марко Цар наглашава да је књижевни језик „моћни орган којим поједини народи, у извјесном часу свога развитка, проговарају и привлаче на себе пажњу својих развијенијих сусједа“, да је српски књижевни језик одњегован „захваљујући племенитом труду Вука и Даничића“ и „читавој плејади модерних књижевника“, те да је српски књижевни језик „једина спона која наш народ у националном погледу спаја, кад нас је судбина иначе растргала и поцијепала“ (Вила 1909/10: 145). Он поздравља српско-хрватске књижевне и националне, као братске везе, али замјера српским књижевним часописима што неселективно објављују и хрватске писце лошег стила и још горег, неког њиховог личног језика, те сматра да се таквим текстовима шире провинцијализми и „у тај, с толиком муком пречишћени језик, уноси стара збрка, стара аљкавост и стара самовоља“ (исто: 146). И Сима Пандуревић у уводнику „Отворена питања“, наглашава да би морало бити више нормативног реда у књижевном језику, при чему он изједначава књижевни језик са језиком књижевности и скреће пажњу на то да књижевни текст мора бити и нормативно исправан, јер је у то вријеме књижевност била и једина база и једини извор узуса за књижевни језик. Он критикује „покрајински“ карактер књижевности и

њен утицај на покрајински карактер књижевног језика, посебно наглашава хрватски уплив у томе осврtом на „чудноватост“ и неразумљивост језика неких хрватских писаца чији се језички израз неоправдано назива „хрватским или српским“ (Вила 1909/16: 241–242).

8. Закључак

Статус српског књижевног језика, његовог очувања и његовања, тема је о којој се у *Вилиним* текстовима често пише. У тим текстовима износи се проблем његовог јединства на припадајућем му етничком и дијалекатском простору српских народних говора, с обзиром на процес издвајања нација из српског троконфесионалног језгра који је узео маха, а посебно с обзиром на чињеницу да се хрватство шири путем католичанства, односно да је већ добро одмакао ка завршној фази процес националног конвертовања Срба католика у Хрвате и Срба муслимана у посебну народност – Муслимане или Бошњаке, што у простор и природу српског језика уноси иновације које угрожавају његов интегритет и воде ка национално-језичком расколу. У вријеме излажења *Босанске виле* на језички раскол – према принципу идентификовања народа у језику – највише утичу етнички Хрвати који су прихватили вуковски српски књижевни језик под именом *срӣски или хрваӣски*, односно *срӣско-хрваӣски* језик, а врло брзо након прихватања започели процес његовог нормирања под само или претежно хрватским именом, укинувши му српску номинацију. Будући да је Вук Стефановић Караџић норму српског језика успоставио на бази народних говора источнохерцеговачког дијалекта и на књижевној подлози у том дијалекту вијековима стваране усмене књижевности, као и умјетничке која се – у условима вишевјековног ропства Срба под османлијском влашћу – неспутано развијала на слободној територији српског Дубровника, Хрвати безобзирно и плански присвајају и књижевну основу присвојеног српског језика. На томе врло систематично ради Матица хрватска, која организује прикупљање српских епских пјесама и осталих народних умотворина, а потом и њихово објављивање под измијењеним хрватским именом.

Те поступке прати најезда латинице, коју све радије и чешће прихватају и Срби муслимани, чему у прилог иде и аустроугарском политиком октроисани назив *земаљскоӣ босанскоӣ језика*, којим се негира српски језик у Босни и Херцеговини, ствара представа о његовом друкчијем карактеру у односу на српски језик у Србији и на другим његовим територијама. Том интервенцијом у тзв. језичком инжењерингу аустроугарске власти настоје поништити српски етнички идентитет на простору

Босне и Херцеговине и пројектовањем *босанства* као нације – удаљити и одвојити босанскохерцеговачке Србе од Србије и српства. Уз латиницу, у српски језик и његов лексички фонд продиру новостворене ријечи које истискују постојеће српске ријечи, на чему Хрвати такође ажурно раде, а сарадници *Виле* указују и на штетност те појаве за српску језичку норму.

Све те поступке отимања и преименовања српске културне баштине *Босанска вила* прати и критикује, неријетко и драматично и огорчено описује огромну штету коју су већ нанијели српском народу и упућује на несагледивост посљедица које ће се временом показати. У току свога тродеценијског излажења, текстовима усмене и умјетничке књижевности које објављује, као и текстовима из разних других области (медицине, педагогије, филозофије, естетике, психологије, разних умјетности, домаћинства и опште културе), овај часопис чува етничка и етичка начела српства и упорно настоји да дјелује на српска просвјетна друштва, посебно на Матицу српску у Новом Саду, као и на националне институције широм српских земаља, са врло јасним циљем да пробуди у њима свијест о неопходности заштите српског језика и српске књижевности као темељног и највиталнијег националног интереса.

Извори

Вила 1885/1: Б*осанска вила,* I/1, Сарајево.
Вила 1886/11: *Босанска вила*, II/11, Сарајево.
Вила 1886/17: *Босанска вила*, II/17, Сарајево.
Вила 1886/23: *Босанска вила*, II/23, Сарајево.
Вила 1886/24: *Босанска вила*, II/24, Сарајево.
Вила 1887/1: *Босанска вила*, III/1, Сарајево.
Вила 1887/7: *Босанска вила*, III/7, Сарајево.
Вила 1887/16: *Босанска вила*, II/16, Сарајево.
Вила 1888/1: *Босанска вила*, IV/1, Сарајево.
Вила 1888/2: *Босанска вила*, IV/2, Сарајево.
Вила 1889/4: *Босанска вила*, V/4, Сарајево.
Вила 1890/7: *Босанска вила*, VI/7, Сарајево.
Вила 1890/17: *Босанска вила*, VI/17, Сарајево.
Вила 1890/19–20: *Босанска вила*, VI/19–20, Сарајево.
Вила 1892/6: *Босанска вила*, VII/6, Сарајево.
Вила 1892/10: *Босанска вила*, VII/10, Сарајево.
Вила 1892/19: *Босанска вила*, VII/19, Сарајево.

Вила 1892/22–23: *Босанска вила*, VII/22–23, Сарајево.
Вила 1893/3: *Босанска вила*, VIII/3, Сарајево.
Вила 1893/11–12: *Босанска вила*, VIII/11–12, Сарајево.
Вила 1895/2: *Босанска вила*, X/2, Сарајево.
Вила 1895/10: *Босанска вила*, X/10, Сарајево.
Вила 1900/2: *Босанска вила*, XV/2, Сарајево.
Вила 1900/9–10: *Босанска вила*, XV/9–10, Сарајево.
Вила 1900/11: *Босанска вила*, XV/11, Сарајево.
Вила 1900/15–16: *Босанска вила*, XV/15–16, Сарајево.
Вила 1902/13: *Босанска вила*, XVII/13, Сарајево.
Вила 1902/24: *Босанска вила*, XVII/24, Сарајево.
Вила 1905/24: *Босанска вила*, XX/24, Сарајево.
Вила 1907/10: *Босанска вила*, XXII/10, Сарајево.
Вила 1907/21–22: *Босанска вила*, XXII/21–22, Сарајево.
Вила 1908/1: *Босанска вил*а, XXIII/1, Сарајево.
Вила 1909/6: *Босанска вила*, XXIV/6, Сарајево.
Вила 1909/10: *Босанска вила*, XXIV/10, Сарајево.
Вила 1909/16: *Босанска вила*, XXIV/16, Сарајево.
Вила 1910/3–6: *Босанска вила*, XXV/3–6, Сарајево.
Вила 1913/7: *Босанска вила*, XXVIII/7, Сарајево.
Вила 1913/23: *Босанска вила*, XXVIII/23, Сарајево.

Литература

Бабић 2016: М. Бабић, *Босански проблеми српског језика*, Београд: ЈАСЕН.

Брборић 2011: В. Брборић, „О правопису у Босни и Херцеговини на прелазу из XIX у XX век“, у: В. Брборић, *Правопис и школа*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 53–57.

Караџић 1849: В. С. Караџић, „Срби сви и свуда“, у: М. Ковачевић, *Српски писци о српском језику*, Београд: Источник, 2003, 29–47.

Ђуричковић 1975: Д. Ђуричковић, *Босанска вила 1885–1914. Књижевноисторијска студија*, Сарајево: Свјетлост.

Ковачевић 2003: М. Ковачевић, *Српски писци о српском језику*, Београд: Источник.

Ковачевић 2018: М. Ковачевић, *Борба за ћирилицу и српски језик*, Андрићград: Андрићев институт, Одјељење за језик.

Ласица 2020: Б. Ласица, *Српска периодика у Босни и Херцеговини до 1918. године*, Пале: СПКД „Просвјета“.

Верват 2006: S. Vervat, „Bosanska vila i dvojna monarhija. Književni program bosansko-hercegovačkih Srba i kulturna politika Austrougarske“, *Susret kultura*, zbornik radova, urednik Lj. Subotić, Novi Sad; Filozofski fakultet, 659–669.

Танасић 2000: С. Танасић, „’Босанска вила’ о српском језику“, *Јужнословенски филолог*, LVI/3 –4, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1161–1168.

Трајковић 2006: Б. Трајковић, *Никола Т. Кашиковић. Живот и дело*, Београд: Народна библиотека Србије.

Milanka J. Babić

SOZIOLINGUISTISCHER UND NORMATIVER STATUS DER SERBISCHEN SPRACHE IN DER ZEITSCHRIFT *BOSANSKA VILA*

Zusammenfassung: In der Arbeit wird mit der deskriptiven Methode der Textanalyse der Zeitschrift *Bosanska vila* gezeigt, dass die serbische Literatursprache in Bosnien und Herzegowina – ebenso wie im gesamten serbischen Sprachgebiet, also in Serbien, Montenegro und Kroatien – in der Zeit ihres Erscheinens (1885–1914) normativ fest auf Vuks phonetischer Orthographie sowie auf seinen und auf den grammatischen Usus damaliger serbischer Grammatiken und wissenschaftlicher Studien gegründet war. In soziolinguistischer Hinsicht entstand diese Literatursprache als Sprache des dreikonfessionellen serbischen Volkes in einer unruhigen historischen Epoche am Ende der jahrhundertelangen osmanischen Herrschaft, in Bosnien und Herzegowina war sie zudem dem neuen Terror der österreichisch-ungarischen Unterdrückungspolitik und ihrer Ideologie der nationalen und sprachlichen „Bosnizität" ausgesetzt. Sie stand unter Druck der Umbenennung und Entfremdung des serbischen literarischen Erbes, nicht nur durch die vom Kállay-Regime aufgezwungene Politik, sondern noch stärker vonseiten der ethnischen Kroaten, die mit der illyrischen Bewegung auch die serbische Literatursprache übernommen hatten. Die Texte der *Bosanska vila* zeigen, wie stark diese Zeitschrift den serbischen nationalen Charakter der Sprache und ihrer mündlichen wie künstlerischen Literatur verteidigte – dank des engagierten Wirkens, der fachkundigen Kommentare und Analysen ihrer patriotisch klar ausgerichteten Redakteure und Mitarbeiter.

Der Status der serbischen Literatursprache, ihre Bewahrung und Pflege, sowie der zunehmend bedrohte Status der kyrillischen Schrift unter dem Ansturm der lateinischen – dies sind häufige Themen in den Texten der *Vila*, in denen verschiedene Formen der Aneignung und Umbenennung des serbischen Kulturerbes kritisiert werden. Zugleich wird die Aufmerksamkeit der Leser auf die Schädlichkeit solcher Prozesse für das serbische Volk und auf die Unabsehbarkeit ihrer Folgen gelenkt. Während ihres drei Jahrzehnte währenden Erscheinens bewahrte die *Bosanska vila* mit den veröffentlichten Texten mündlicher und künstlerischer Literatur sowie mit Beiträgen aus verschiedenen anderen Bereichen (Medizin, Pädagogik, Philosophie, Ästhetik, Psychologie, verschiedenen Künsten, Hauswirtschaft und allgemeiner Kultur) die ethnischen und ethischen Prinzipien des Serbentums. Sie bemühte sich beharrlich, auf serbische Bildungsvereine – insbesondere auf die Matica srpska in Novi Sad – wie

auch auf nationale Institutionen in allen serbischen Ländern einzuwirken, mit dem klaren Ziel, in ihnen das Bewusstsein für die Notwendigkeit des Schutzes der serbischen Sprache und Literatur als grundlegendes und vitalstes nationales Interesse zu wecken.

Schlüsselwörter: *Bosanska vila*, serbische Sprache, phonetische Orthographie, Syntax, kyrillische Schrift

Сања Куљанин[1]
Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
Катедра за србистику

UDK: 811.163.41'37(497.6):050.488"1885/1914"

ЈЕЗИЧКЕ ЈЕДИНИЦЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ КВАНТИФИКАЦИЈЕ У ЈЕЗИКУ *БОСАНСКЕ ВИЛЕ*

У раду су анализиране језичке јединице са значењем квантификације ексцерпиране из неколико бројева часописа *Босанска вила*. Квантификација је начин изражавања количинских односа и представља универзални концепт, који исказују сви језици свијета. То је веома фреквентна семантичка категорија, па су, од веома много примјера, с нумеричким и ненумеричким квантификаторима, издвојене нешто сложеније и експресивније квантификационе конструкције: облици компаратива и суперлатива, интензификовани компаратив, перифрастички суперлатив, фразеологизми и интензивирајућа лексичка редупликација. Примјери су показали да су све те конструкције подударне с квантификационим језичким јединицама савременог српског језика, и структурно и семантички.

Кључне ријечи: *Босанска вила*, језичке јединице, квантификација, квантификатори, компарација, фразеологизми, интензивирајућа лексичка редупликација

Стари српски књижевни часописи изузетно су значајни будући да свједоче о националној културној прошлости, те је неопходно проучавати их и са језичког и са књижевног аспекта и тако пратити континуитет српског језика, његове нормативне, лексичке и стилистичке особености. Један од тих часописа, чија је улога у периоду аустроугарске окупације БиХ била веома важна, јесте *Босанска вила*, „лист за забаву, поуку и књижевност" (1885–1914). „Идеја о покретању часописа, који ће бити забавно-поучног садржаја и намијењен широј читалачкој публици, потиче од четири млада сарајевска учитеља Српске мушке школе, Николе Т. Кашиковића, Божидара Никашиновића, Николе Шумоње и Стева Калуђерчића. То су били ријетки прегаоци из времена аустроугарске власти, који су врло добро схватили вриједности штампе" (Ласица 2016: 56).

1 sanja.kuljanin@ffuis.edu.ba

Часопис је био доступан великом броју читалаца, а прилози су били тематски веома разноврсни, од кратких прича са занимљивим садржајима из „варошког" живота, чија је радња могла заинтересовати тај шири круг читалаца (неке приче су излазиле и у наставцима, па су читаоци сигурно били заинтересовани за сваки сљедећи број), па до текстова о важним личностима тога времена, превода из страних књижевности истакнутих свјетских књижевника и др., али и поучних чланака из разних области: из медицине, васпитања, домаћинства, опште културе и слично. Тако је, на примјер, у првом броју часописа објављен текст „Како се може живот продужити? (*По Др. Л. Бихнер-у*)", са савјетима и данас веома корисним: „Е, тако су људи увијек вољели да траже нека неприродна и чудновата средства, мјесто да употребљују оно, што им природа нуди: умјереност у јелу и пићу, уредан живот, чист и свјеж ваздух, умјерен рад или довољно кретање, купање, умјерено и довољно спавање и на пошљетку мирно расположење духа" (Вила 1885/1: 7). Истина, на почетку, првих година излажења листа, умјетничка вриједност неких текстова била је нешто слабија, али с годинама, а часопис је излазио скоро три деценије, књижевноумјетнички радови имају већу и језичку и књижевну вриједност. Треба напоменути да је народна књижевност била веома заступљена. „То посебно долази до изражаја у њеним првим бројевима када је народна књижевност била најближа читаоцима, а истовремено и погодна за истицање српске народне традиције и подизање националне свијести" (Ласица 2016: 56). Сви прилози у овом часопису били су веома значајни „јер су утицали на подизање општег нивоа знања у заосталој средини. *Босанска вила* је веома ажурно пратила културна и друштвено-политичка дешавања у Србији и у Хрватској и у свијету уопште, а посебно ако су ти догађаји имали неке везе са Босном и Херцеговином. Реаговала је на такве догађаје и оцјењивала их са становишта српских интереса. Због тога су такве рубрике веома често биле забрањене, о чему свједоче бројне бјелине у часопису са којих је избрисан штампарски слог" (Исто). Националну укоријењеност *Виле* потврђује њено ослањање на праве српске симболе, на народне пјесме, гусле, Светога Саву, народне пословице и умотворине, а изузетно је важно што је све штампано ћирилицом и што се велика пажња посвећивала очувању народног изворног српског језика. Ти млади људи, који су покренули и водили часопис, били су образовани и схватали су значај стандардизације језика.

У овоме раду биће издвојене и анализиране језичке јединице са значењем квантификације, што ће показати како се у старим текстовима, овдје на примјерима ексцерпираним из неколико бројева часописа *Босанска вила*, реализује ова језичка категорија, колико је заступљена и да ли постоје разлике или неке специфичности у односу на исказивање

квантификације у савременом српском језику.

Семантичка категорија *квантификација*, најшире дефинисана, јесте начин изражавања количинских односа и представља универзални концепт који исказују сви језици свијета. Квантификација је „у семантичкој и логичкој анализи назив за скуп јединица које изражавају контрасте у количини“ (Кристал 1988: 137). Једна је од најфреквентнијих семантичких категорија, јер се готово у свакој реченици исказује неко количинско значење. „Свака потпуна реченица поред тога што има свој пропозитивни садржај (обавештава о некој ситуацији) има у свом саставу елементе који (…) квантификују то о чему реченица обавештава и/или квантификују елементе говорне ситуације у односу на које се садржај реченице ситуира“ (Пипер и др. 2005: 49).

Језичкој квантификацији најприје су подложне језичке јединице којима се означавају предмети који се на било који начин могу мјерити (*овај сто / ови столови*). Будући да се такви предмети означавају именицама, онда се првенствено квантификација и односи на именице, али и на остале промјењиве врсте ријечи, поготово на оне којима је својствена граматичка категорија броја (*нпр*: *књига / књиге*, *учитељ / учитељи*, *добар / добри*, *ти / ви*, *учим / учимо*). Именице, придјеви или предикације могу се, у вези са количином, одређивати, нпр., по висини, величини, трајању, брзини, интензитету испољавања особине и др. „Језичкој квантификацији подлежу и називи многих апстрактних објеката (*уп. овај предлог и ови предлози*), али ту постоје и многа ограничења, нпр. ретко се среће или изостаје употреба множинских облика именица: јединство, глобализација, савршеност и др. (Исто, 60). За квантификацију исказану граматичком категоријом броја (једнина и множина)[2] може се рећи да је једноставна и непрецизна и назива се граматичком квантификацијом, док су најпрецизније средство квантификације бројеви, као врста ријечи, и такво квантификовање сматра се одређеном лексичком квантификацијом, а неодређена лексичка квантификација остварује се именицама (нпр. *већина*, *мањина*, *цјелина*...), прилозима (нпр. *много*, *пуно*, *мало*, *увијек*, *често*, *некад*...), придјевима (нпр. *цио*, *читав*...), неодређеним замјеницама (нпр. *нешто*, *неко*, *сваки*, *неки*, *сви*...). Бројеви као врста ријечи по дефиницији реферишу о количини, „поред нумеричких

2 „Kod kategorije broja središte čini morfološka kategorija broja (suodnos između jednine i množine, singulara i plurala). To je ujedno i najjednostavniji mogući način da se u jezik preslikaju kvantitativne relacije. Ta je kategorija primarno imenička. Jednina označuje da je riječ o jednom predmetu označenom imenicom, a množina da je riječ o više nego jednome. Ujedno je ta kategorija i u kvantitativnom smislu maksimalno neodređena, pogotovo kad je riječ o množini jer ona može obuhvaćati kvantitativni raspon od dvaju predmeta pa do neograničenoga broja predmeta (Prањković, Badurina 2021: 20).

прилога (нпр. *удвоје*, *двапут*, *друго* и сл.) и великог броја других прилога са значењем мере или степена (нпр. *много*, *доста*, *врло*, *мало*, *слабо* итд.), уз то постоји широка класа прилога, као и придева, који имају категорију степена поређења, а степеновање је вид шире схваћене квантификације, нпр. *јак/јачи*, *јако/јаче* и сл. Изражавање количинских значења мање је карактеристично за тзв. функционалне речи, али им је, са извесним ограничењима, такође својствено" (в. Пипер и др. 2005: 871).

Лексичке јединице које изражавају количинска значења називају се *квантификаторима*. Термином квантификатор у лингвистици први се бавио дански лингвиста Ото Јесперсен тридесетих година прошлог вијека. Он квантификаторе одређује као засебну врсту ријечи које секундарно означавају квантитет, количину и степен онога што примарно значи именица уз коју стоје, што представља традиционално, семантичко одређење квантификатора. Термин квантификатор у науку о српском језику уводи М. Ивић, и под њим подразумијева средство за изражавање количинских значења.

Пипер и др. (2005: 879) „разликује слободне и везане квантификаторе. Слободним се исказују углавном количински односи, док се за везане истичу и друга значења, а представљају се најчешће бројним именицама, придевима и прилозима, нарочито у оквиру партикуларизатора, као класификатори објеката који се количински одређују, нпр. педесет грла стоке, неколико главица купуса и сл.".

У научној литератури наводи се, између осталих, класификација квантификатора на *егзистенцијалне* (нпр. један, два, три... неки, неколико, једанпут, двапут, често, понекад, ријетко...), *универзалне* (нпр. сви, сваки, увијек...), *пропорцијске* (нпр. већина, половина, пуно...), *морфосинтаксичке сложене квантификаторе* (нпр. више од два, тачно десет, сви осим и сл.) (Кинан 2012: 1–20)[3].

У српском језику основна опозиција у систему квантификатора јесте разликовање нумеричких од ненумеричких квантификатора. Нумерички квантификатори су бројеви као тачни изрази који се односе на објекте квантификације (могу бити партитативни или кумулативни), а ненумерички имају мањи степен одређености при означавању количинских односа (могу бити апсолутни и релативни) (в. Пипер и др. 2005: 874–878).

3 Аутори *Приручника квантификатора у природном језику* Кинан и Паперно потврђују универзалност квантификације, покривајући распон језика из 12 језичких породица. Фокусирајући се на формирање, дистрибуцију и семантичко тумачење квантификационих израза, књига истражује 17 језика, укључујући њемачки, италијански, руски, мандарински кинески, мадагаскарски, хебрејски, пима, баскијски и друге.

Дакле, количинска значења широко су заступљена у јединицама различитих језичких нивоа, „у неким случајевима изражавање количине има морфолошки граматички израз, (нпр. као супротстављеност једнине множини, или, нпр. супротстављеност перфективних глагола итеративним глаголима), у другим случајевима има синтаксички израз, у трећим се изражавање количине оформило у посебну врсту речи (бројеви), а у лексикализованом облику може се констатовати у већини врста речи, нпр. двојка, двоструки, удвостручити, оба, сви, много, између... Чак и прозодијска (интонацијска) средства у одређеним условима могу учествовати у исказивању количинског значења, нпр. истицање велике количине или степена изразитом дужином вокала у структури речи која тај денотат именује, нпр. То је мно-о-го-о! Колико сне-е-е-га! и сл.“ (Пипер и др. 2005: 871).

С обзиром на фреквентност, и у анализираном корпусу забиљежен је изузетно велики број језичких јединица са значењем квантификације, али у раду смо издвојили конструкције донекле сложеније, а тиме и експресивније. Будући да је степеновање један вид квантификације, за анализу су издвојени примјери компаратива и суперлатива, апсолутног компаратива, конструкције с лексичком модификацијом компаратива, перифрастички суперлатив. Осим примјера степеновања, представићемо и фразеологизме с квантификативним значењем, те конструкције с понављањем лексема.

Примјере смо преносили онако како су написани у часопису, са свим одступањима од норме савременог српског језика. Прије него што почнемо анализу квантификационих конструкција према наведеним групама, навешћемо, илустрације ради, неколико реченица које потврђују констатацију да скоро нема реченице у којој није заступљен неки облик квантификације, и нумеричке и ненумеричке:

> Е, а сад сам већ преживио, али сам *дуīо* и живио – то јест, како за кога: за некога *само неколико* тренутака, за некога *тӣриста шестӣдесеī* вијекова; него овијех пошљедних је *више*, *мноīо више*, за то сам морао остарити, ослабити, изгубити власт... ево вам сад овог младића, осјећам ја *добро*, како га *мноīи и мноīи* жељно чекају! (Вила 1888/1: 1); На небу сјаје звезде, а лахор је *блаīо* духао (Вила 1895/1: 3); Ах, па за *пеӣнаесӣ ӣуних īодина* не превући кичицом преко платна... (Вила 1895/1: 4); *Сасвим* се већ смрачило, а ја палим свијеће (Вила 1889/5: 68; На Башчаршији опет *све вреће до вреће бјељеī од бјељеī* млива и сељаци нестрпљиво очекују муштерија... (Вила 1895/1: 6); У *врло мноīим* приликама страда месец: на њега се коло скрха! (Вила 1895/1: 7); „Књиге за народ“ излазе *једанӣуī* у *два* мјесеца у величини од *2–4* табака *малоīа* кола у *врло лијеӣом* издању, а уз *врло умјерену* цијену – *ӣоједина* свеска стоји *само 10* новчића и *нема*

> *данас јефтиније књиге од ове* (Вила 1895/1: 14); Из освијетљене цркве одјекиваху псалми и свете пјесме, док се већ у тихој ноћи не изгубише, дирајући у срце *највећега* у царству, који тек приљубив се *најнижој*, у души постаде *највиши* (Вила 1886/3: 39).

У неколико претходних примјера уочавамо фреквентност разноврсних квантификационих језичких јединица, нумеричких и ненумеричких квантификатора, бројева, прилога, придјева, партикула, компарационих облика, што показује универзалност ове категорије и богатство српског језика у исказивању квантификационих значења, како данас тако и стотину и четрдесет година раније.

Степеновањем као ненумеричким квантификовањем исказује се приближна или ограничена скаларност при поређењу два или више ентитета, ако је ријеч о релативној компарацији, при чему се исказује виши или највиши степен заступљености неке квалификативности, што значи да је градуелност, у ствари, квантификација квалификације. „За разлику од квантификовања бројем, које се постиже поређењем величине целога скупа са јединицом тога скупа као параметром, из чега је изведена скаларност високе прецизности, градуална квантификација (...) нема јединствени параметар и обично је мање или више приближна“ (Пипер 2001: 109). Степеновањем се исказују разноврсне семантичке нијансе са значењем квантификације, а самим тим различите су и језичке конструкције за изражавање те категорије.

„Заправо, градуелност – као одмеравање интензитета неког (апстрактног или конкретног) обележја или (апстрактног или конкретног) процеса – представља онтолошку категорију: све је мерљиво (подложно мерењу), па чак и онда када се чини да није исказан интензитет (степен) неког обележја или процеса, он је пресупониран“ (Николић 2014: 253).

Компарација се обично дефинише као граматикализована тростепена градација при чему се различит степен исте особине изражава посебним обликом придјева (прилога), и то тако „што основни придев (позитив) означава основну, позитивну особину; први ступањ (компаратив) казује особину у вишем степену од оне која се означава основним придевом; а други ступањ (суперлатив) показује да појам који он одређује – означену особину има у највишем степену између свих појмова с којима се пореди“ (Стевановић 1991: 253).

Компарација је специфична по томе што се истовремено односи и на квалитет и на квантитет. Лексички садржај ријечи подложних компарацији увијек имплицира квалитет, а граматичка средства и могућност

удруживања у спојеве с другим ријечима, партикулама и прилозима, дају јој одлике квантификативности.

Примјери који слиједе потврђују заступљеност *компаратива и суперлатива* у склопу разноврсних конструкција са значењем квантификације у текстовима *Босанске виле*.

> Та вика и проклињање учини ми се *страшније*, *него силно бјеснило морског окејана* и *све ближе* до мене допираше (Вила 1885/1: 13); У пријашње је доба свијет *много дуже* живио него ми данас, јер је живио *простије* и *природније* од нас (Вила 1885/1: 6); Али највећма је било распрострто вјеровање у еликсир живота, лијек, који учини, те човјек *дуже* живи *но обично* (Вила 1885/1: 7); *Од свију* кијевских светиња *највише* га је та икона дирнула (Вила 1887/3: 39); *Од свију* пића *најздравије* је свјежа и чиста вода (Вила 1885/1: 7).

Општепознато је да се компаративом придјева и прилога (хомоформних с придјевима средњег рода) изражава виши степен заступљености неке особине код једнога од двају у поредбену везу доведених предмета, бића или појава или уопште неке квалификације и таква компарација је релативна јер се наводе оба члана поређења, дакле, експлицира се и *поређеница* (поређени члан или члан који се пореди) и *поредбеница* (поредбени члан или члан са којим се врши поређење), што уочавамо и у нашим примјерима: *страшније*, *него*..., *дуже живио него ми* данас, живио *простије* и *природније од нас*, *дуже* живи *но обично,* гдје је компаративом исказана квантификација у смислу вишег степена заступљености садржаја дате квалификације.

У анализираном корпусу забиљежен је и велики број примјера *апсолутног компаратива* и *суперлатива*, те смо неке од њих и навели. Апсолутна компарација „дешава се кад се у реченици не појављује појам с којим се пореди особина изражена придевом нити се такав појам претпоставља“ (Мразовић 2009: 324), (као нпр.: *Ово је стара* / *старија* / *најстарија тврђава*) (Ковачевић 2009: 28), за разлику од, како смо видјели, релативне компарације. То је специфична подврста компаратива за који се у *Синтакси савременог српског језика* каже да има значење „једне врсте нормативног, лексичког диферентива, који се од обичног нормативног диферентива (нпр. *млада жена*) разликује додатним значењем учтиве несигурне субјективне процене, тј. *једна млађа жена* ’жена која се, чини ми се, може назвати младом’, *један нижи човек* ’човек који се, чини ми се, може назвати ниским’ и сл.“ (Пипер и др. 2005: 863).

> За мене је вр*ијед*нија *простија* жена, но паметна сплеткашица (Вила 1885/1: 2); Није нам намјера, да овдје оцјењујемо његов књижевни рад – то

> ћемо оставити *новијој* књижевности... (Вила 1885/1: 4); Увјек ваља бирати одијело према времену; кад је *хладније* треба обући *топлије* одијело, кад је *топлије* онда *лакше* и *тање* одијело (Вила 1885/1: 7); Нарочито би *старији* људи требали да се често купају, јер је њихова кожа сува и тиме *неспособнија* да врши свој посао (Вила 1885/1: 7); Него, у колико ко *умије боље* да подеси начин свога живота с природом, у колико *боље* умије да га чува и *мање* троши, – у толико ће *дуже* живјети... (Вила 1885/1: 6).

Наведени примјери потврђују специфичност овако исказане квантификације, јер се овдје ради о исказивању субјективне оцјене говорника (зато ову структуру неки аутори називају и „неправим компаративом субјективне оцјене“) и заузима позицију у градационом низу између два антонима (нпр. млад – *старији* – стар), означава присуство својства у мањој мјери, тј. ублажава се степен својства позитива, при чему се изражава значење *доста велик*, *доста стар*, јер се прилогом *доста* указује на непотпуну заступљеност квалификације изражене придјевом или прилогом. У одређеном контексту апсолутни компаратив може имати и еуфемизирајуће значење.

Издвојили смо и један примјер апсолутног компаратива који се може наћи у саставу специфичних конструкција, као што је у примјеру: Да ствар узме *мање више* са забавне стране... (Вила 1886/3: 35). Ријеч је о апсолутном компаративу у саставу устаљених израза (нпр.: *Отишао је брже-боље*; *То је мање или више познато*). То су и данас фреквентни лексички спојеви, прецизније устаљени изрази у којима партиципира синтетички апсолутни компаратив, а у таквим конструкцијама, како смо већ навели, „нема предмета с којим би се вршило поређење, нити се тај предмет претпоставља“. „Под устаљеним изразима овдје подразумијевамо најмање дволексичку конструкцију с компаративом придјева или прилога као конститутивним елементом“ (Ковачевић 2015: 418). Конструкцијом у форми прилошке раставне синтагме, с компаративним обликом *више* или *мање*, исказује се оцјена довољности дате особине са значењем *адекватива*, као „општим значењем степена испољености обележја које се сматра одговарајућим, тј. адекватним, нпр. *довољно, доста, таман колико треба, ни више ни мање*“ (Пипер и др. 2005: 867). Дата квалификација може, дакле, бити више или мање испољена, али се у оба случаја сматра одговарајућом, довољном, адекватном. Тако се овом специфичном конструкцијом изражава и специфично квантификационо значење, приближна количина или вриједност.

Квалификација исказана *апсолутним суперлативом* увијек подразумијева веома висок степен садржаја придјева или прилога, тј. максимално заступљене особине. Апсолутни суперлатив формално се изражава као и

релативни, додавањем суперлативне ријечце *нај-* на облик компаратива. У таквој компарацијској конструкцији, како је већ речено, не наводи се поредбени члан (нпр. најљубазније замолити, најсрдачнији поздрав). Апсолутни суперлатив изражава се и придјевском / прилошком синтагмом чији је конститутивни члан лексема с градационим значењем, као нпр. *врло*, *веома*, *јако*, с интегралном семом ’*велики сте̄пен*’, па се и у примјерима: *Најбољи* је ваздух у шумама и у брдима... (Вила 1885/1: 7); Али *највећма* је било распростро̄то вјеровање у еликсир живота... (Вила 1885/1: 7); значење апсолутог суперлатива може исказати синтагмама: *најбољи* ваздух – *веома добар*, највећма тј. *највише – веома много̄*.

Осим градацијом узлазног и силазног типа исказаном компаративним и суперлативним облицима придјева и прилога, степен заступљености особине или својства могуће је модификовати *лексичким сре̄дствима* и у оквиру истог компарационог степена. Одређени типови лексема, модификатора уједно квантификатора, у позицији испред придјева и прилога у облику компаратива, модификују тај компарацијски степен, прецизирајући га уношењем нових семантичких компоненти.

У српском су језику веома фреквентне конструкције синтетичког компаратива с допуном која спецификује, појачава или слаби његово значење, а такви примјери су веома заступљени и у анализираном корпусу. У таквим конструкцијама не прекорачује се ни силазна ни узлазна сфера компаратива, него се квалификација исказана придјевима или прилозима интензивира унутар оквира тог степена особине (Ковачевић 2003: 27). Градација и модификација компаративом изражене квалификације постиже се прилозима, нпр.: *много̄*, *зна̄тно*, *далеко*, *доста̄*, *донекле*, *мало* ... и партикулама, нпр.: *све, још, што̄* и др., у позицији испред синтетичког облика компаратива. Примјери ексцерпирани из корпуса представиће модификацију компаратива са значењем квантификације прилогом *много̄* и партикулама *све* и *што̄*.

Сљедећа група примјера (*много̄+ко̄мпара̄тив*) представља изражавање вишег степена заступљености особине или уопште неке квалификације компаративним обликом који се додатно спецификује квантификатором, количинским прилогом *много̄*, а семантичка компонента ове језичке јединице, у функцији квантификовања компаративног значења, јесте већа разлика у заступљености особине или својства између два ентитета који се пореде:

> Што учини такова „цивилизацијона“ најепа, *много̄ је црње и го̄ре* од туђинске силе и обијести (Вила 1885/1: 2); У пријашње је доба свијет *много̄ дуже* живио него ми данас, јер је живио *ро̄сто̄ије* и *ро̄дноније* од нас (Вила 1885/1: 6); По варошима није ваздух тако чист, као по селима, зато

> су људу на селу *мнōго здравији* (Вила 1885/1: 7); А сви се љекари слажу у томе, да је *мнōго боље*, кад се човјек чува и његује док је здрав, него кад се бог зна како лијечи док је болестан (Вила 1885/1: 7); И кумство узима наш народ *мнōго ōпширније* него ли то знаде књига од закона (Вила 1887/3: 35).

Рјечничко одређење лексеме *мнōго* која у претходним примјерима квантификује облик компаратива јесте сљедеће: 1. *у великом броју, у великој количини, у великом стēпену, веома, врло, јако* (РМС, 402), а њено значење „истиче већу вредност или већу размеру онога што је изражено речју испред које стоји, супротно од мало: *Она је мнōго вреднија негō шт̄о сам мислила*“ (Мразовић 2009: 480), чиме се, у вези с компаративом, истиче велика разлика у квалификацији члана који се пореди према ономе са чим се упоређује. Дакле, компаративом изражен виши степен својства у поређеници него у поредбеном члану или поредбеници нешто прецизније се може одредити лексемама чија семантика указује на већу или мању разлику у заступљености особине изражене код оба поредбена члана. У претходним примјерима лексемом *мнōго* истиче се велика разлика у количини или степену особине (својства) исказаног у поређеници према истој особини (својству) у поредбеници. Овај вид квантификације у примјерима из корпуса потпуно је подударан с начином изражавања ове категорије у савременом српском језику.

Сљедећи примјери показују да се компаратив може интензивирати и партикулама, чија је основна функција модификација једног појма у реченици. Партикуле у комуникацији изражавају став говорника и уносе додатни семантички значај, те доприносе снажнијем и експресивнијем изразу. Функцију модификације партикуле „реализују не везујући се у синтагматску везу са јединицама које модификују, а у реченицу се укључују као њени факултативни (...) делови. На плану исказа њихова употреба доприноси друкчијем смислу садржаја пропозиције (...)“ (Ристић, Радић Дугоњић 1999: 96). Овај вид квантификације компаратива представићемо партикулама *све* и *шт̄о:*

> Дим се *све т̄о даље* одмицао, јек пушака бивао је *све т̄о слабији* непријатељи су узмицали (Вила 1886/3: 33); Таласи *све више* хите, море *све јаче* бесни (Вила 1895/1: 4); ... да се та вика *све ближе* мени примиче (Вила 1885/1: 13); Па онда поче *све краће* да дише, као да је неко гуши (Вила 1886/4: 52); Не види, да *све ближе* и *ближе* стижу грдни брегови пенушавих вала (Вила 1895/1: 4); ...ено из оног плавог облачка диже се *све јаснија и јаснија* провидна, сјајна слика (Вила 1889/5: 68).

Интензивирана конструкција апсолутног компаратива с интензификатором *све* веома је фреквентна у употреби, у случајевима када се пореде различити дијелови истог објекта за које је карактеристична тенденција

сталног нарастања интензитета неке особине. Такву конструкцију П. Пипер назива *компаративом континуиране прогресивности* (или континуирани прогресив). Када је исказана тенденција сталног опадања интензитета неке особине, ријеч је о *компаративу континуиране регресивности* (Пипер и др. 2005: 853–854). Таква семантика, прогресивност или регресивност, манифестује се у зависности од значења лексеме коју модификује партикула *све*. Тако је у првом примјеру ...јек пушака бивао је *све то слабији* ... исказан мањи степен дате квалификације, с тенденцијом сталног смањења.

Партикулу *све* С. Ристић сврстава у групу са значењем логичког односа уопштавања, обухватности, продужавања (трајања), појачане мјере и сл. (Ристић 1999: 113–114), а у позицији испред компаратива, понекад удвојеног или и у вези *све то*, истиче стални пораст онога што је означено придјевом или прилогом. Она ближе одређује ријеч уз коју стоји, модификује је, спецификује или градира, па у реченици може мијењати мјесто само заједно са елементом који одређује, допуњава (Мразовић-Вукадиновић 1990: 415)[4]. Партикула *све* спада и у универзалне дистрибутивне афирмативне квантификаторе, као и замјеничке ријечи: сви, све, сваки, свуда, увијек; свако.

У првом примјеру (*све то даље* одмицао, бивао је *све то слабији)* уз партикулу *све* оказионално је употријебљена анафорска замјеница, за разлику од замјеничких универзалних квантификатора гдје је обавезна употреба анафорске замјенице. „Овим својим својством партикула *све* се разликује од заменичких речи из исте категоријалне групе универзалних квантификатора" (Ристић 2005: 204). Јаче испољавање особине може бити исказано и удвојеним компаративним обликом, чиме се додатно појачава и наглашава његово значење, као у примјерима: Не види, да *све ближе* и *ближе* стижу грдни брегови пенушавих вала; ...из оног плавог облачка диже се *све јасније и јасније* провидна, сјајна слика.

Конструкција *што+компаратив* има службу наглашавања и интензификовања компаратива и у вези је са квалификативним и квантитативним значењима будући да је ријеч о облицима придјева и прилога којима се исказује виши степен заступљености њиховог садржаја.

4 „Карактеристична је и њена употреба уз компаратив придева и прилога: Она је све лепша, Он учи све боље, која се разликује од сличне модификаторске функције прилога уз облике позитива: Она је много лепа; Он учи много добро (в. Мразовић-Вукадиновић 1990: 403, 404, 416). Разлика у модификаторској улози партикуле све и квантификативних прилога заснива се и на чињеници да партикула све примарно спада у универзалне, логичке квантификаторе, а квантификаторски прилози у прагматичке квантификаторе."

> И дању и ноћу размишљаше о томе како ће стећи *што више* знања... (Вила 1885/1: 5); А онај човјек, који је звањем својим везан да цијели дан сједи у соби, треба то да надокнади *што чешћим и дужим* шетањем у слободним часовима (Вила 1885/1: 7); Зато гледаше у првом реду, да свог мужа представи у *што црњој* боји (Вила 1886/2: 18); Зато нам данас сваки члан матичин изгледа као неки књижевни аристократа, а главни циљ Матице – да *што већма* продре у народ – баш је тиме промашен (Вила 1885/1: 14).

Оваквим лексичким спојем изражава се настојање да се достигне максимална заступљеност одређене квалификације, у смислу израза *што је могуће више*, или *највише што се може*. „У таквим реченицама експлициран је само један члан поређења. Ситуације на које се односе такве реченице обично су у сфери ирealног, још неостваренog и зато је предикат у таквим реченицама најчешће у облику императива, потенцијала или футура, иако то није обавезно“ (Пипер и др. 2005: 862). За разлику од претходно анализиране партикуле *све*, која упућује на константни пораст квалификације, партикула *што* има основну функцију појачавања особине или својства у границама могућности одређеног субјекта.

Анализиране језичке јединице, партикуле *све* и *што*, као врста ријечи којима се изражава став говорног лица, уз компаратив, који и сам представља граматички интензификован облик позитива придјева и прилога, омогућавају говорном лицу да прецизније одреди основно значење исказано компаративом, да продуби смисао и омогући сигурније разумијевање садржаја, тако што се у језгровитим језичким јединицама препознаје много шире, свеобухватније значење. Иако је ријеч о интензивираном компаративу, примјери нам показују да компаративни облик нема конкуренцију у суперлативу, јер му није потпуно значењски подударан – *све/што бољи, јачи* и сл. не значи *најбољи, најјачи*. Таквом конструкцијом се у ствари показује градацијски однос између компаратива и суперлатива, јер не постоје лексеме које би означиле тај степен заступљености садржаја неког придјева или прилога (в. Куљанин 2017: 93–94).

Сви примјери из корпуса којима се исказује интензивирање компаратива потврђују све оно што је у савременом српском језику констатовано у научној литератури у вези са језичким квантификационим јединицама, и структурно и семантички.

Лексички аспект компарације и градирања неке особине или својства биће представљен придјевским и прилошким синтагмама, у чијој структури партиципира лексичка јединица градационе семантике. Подређени члан те синтагме је лексема са градационим значењем, а надређени члан позитив придјева или прилога. Такве синтагме, са лексемама које гра-

дирају својство или особину неког појма у већем или мањем степену, представљају један тип перифрастичког степеновања, тачније лексичко степеновање. У оквиру тих конструкција као наведени конституенти, тј. градациони елементи или језички маркери градационе семантике, учествују прилози са значењем степена, интензитета. Ово је још један вид градирања квалификације лексичким јединицама које у складу са својом семантичком структуром, у позицији испред придјева или прилога, изражавају већи или мањи степен заступљености одређеног својства, без морфолошких компаративних и суперлативних облика. И овај вид изражавања квантификацијског значења заступљен је у текстовима *Босанске виле* и веома је фреквентан као што је и у савременом српском језику. Јединице које ће овдје бити представљене у великој су мјери израз субјективног става говорника, тј. степен заступљености својства, особине може бити различито квантификован зависно од субјективног виђења говорног лица.

У првој групи примјера биће представљено квантификовање компаратива лексемом *сасвим* као *модификационим прилогом са семантиком пуног степена*, а у функцији подређеног члана придјевске и прилошке синтагме.

> Ја ћу да вам причам о једном простом, *сасвим обичном* догађају из варошког живота (Вила 1885/1: 2); То је *сасвим јасно*, и о томе нема сумње, да нам живот лежи само у нашим рукама (Вила 1885/1: 8); Љубица је *сасвим* особито женско створење... (Вила 1886/2: 18); Но то је *сасвим немогуће* у овим нашим крајевима, гдје је вријеме промјењиво (Вила 1885/1: 7); Ми смо већ на њих привикли, па нам изгледају већ као *сасвим обични* природни друштвени појави (Вила 1886/2: 20); ...али је уједно и сувише јасно видјела, да је она ту *сасвим* излишна (Вила 1886/5: 71).
> Ово додуше није *потпуно тачан* рачун, јер се сваком годином мијења, али је опет бар *приближно истинит*, и у много се случајева потврдила његова ваљаност (Вила 1885/1: 8); ... јер кад си ме први пут видио, био сам тад још *посве* млад (Вила 1888/1: 1).

Значење лексема *сасвим*, *потпуно*, *посве*, као квантификатора апсолутне особине, испољава се као интегрална сема пуног степена, што значи да се садржај придјева или прилога не преводи у виши степен, али се интензивира у том смислу да се максимално реализује основно значење одређеног придјева или прилога, у цјелини, у пуном обиму.

Квалификација се реализује у оквиру позитива, без превођења у виши или нижи степен, уз субјективни став говорника да је реализација придјевског или прилошког садржаја потпуно изражена, без и најмањег ублажавања (*сасвим обичан* – потпуно, посве обичан, нимало необичан,

сасвим јасно – потпуно, посве јасно, нимало нејасно итд.), дакле, садржај придјева или прилога заступљен је у пуној мјери. Међутим, негираним обликом (*није потпуно* тачан) не одриче се у потпуности садржај адјективне синтагме, тј. постојање особине изражене придјевом, наиме, реферише се о постојању извјесног квантитета, тј. на тај начин изражава се значење *донекле* тачан, или *приближно* (како је и наведено у примјеру), прилогом који је додатно квантификован партикулом *бар*, чиме се, са становишта говорног лица, уноси значење да је задовољен неки минимум.

У овој групи исказа с придјевском / прилошком синтагмом конститутивни члан с градацијским значењем, који ћемо овдје презентовати, јесу лексеме *врло и веома*, с интегралном семом ’*велики степен*’, тј. с категоријалним значењем суперлативности.

Лексички спојеви придјева / прилога са *врло и веома* као конституентом који има градационо значење фреквентни су у наведеном корпусу и имплицирају компоненту високог степена својства (као и остале лексеме које се могу сврстати у ову групу, нпр. *јако, изразито, изузетно*). С обзиром на фреквентност, навешћемо примјере с лексемама *врло* и *веома*.

> Ствар је на први поглед *врло незнатна*, али у толико очигледнија... (Вила 1885/1: 2); Ко се држи ових наведених правила – која су *врло проста* и лако изведива – тај ће за цијело продужити свој живот... (Вила 1885/1: 8); ...с тога је *врло велика* заслуга матичина, што се латила овога посла (Вила 1885/1: 14); ...има такође снаге, и то *врло јаке* снаге за културан напредак... (Вила 1885/1: 15); Српских школа *врло је мало* у Босни, с тога би их требало подизати (Вила 1886/2: 27); „Хвала вам. Ви сте *врло добри*“... (Вила 1886/2: 18); Ових храмова било је *врло мало* и тако их народ није могао често посјећивати, јер је било и по дан хода до њих, па због тога су установљени „зборови“ (Вила 1886/2: 26);
> Јер она има у тим стварима *веома искусно* око (Вила 1885/1: 2); То је било *веома на уштрб* њеном гласу, који је уживала као свезнајућа (Вила 1885/1: 2); У кухињи је видјела мужа да нешто шушка, изгледао је *веома забринут* и туробан (Вила 1886/2: 17).

Семантичке компоненте наведених лексема у рјечничком одређењу овако су представљене: *веома* „прил. *у великој мери, врло много, јако*“ (РМС I 1969: 352); *врло* „прил. *веома, јако*“ (РМС I 1969: 437). Очигледно је да је тим лексемама заједничка семантичка компонента ’*велики степен*’ онога што је исказано придјевом или прилогом с којим се комбинују. Осим тога, одређење ’*у великој мјери*’ везано за лексему *веома* испољава њено количинско значење. За лексему *врло* веже се квалитативност, јер се њено поријекло везује за придјев *врли, врло* ’који је одличних особина’. За

лексеме из ове групе, *врло* и *веома*, може се уочити извјесна синонимичност. Обје лексеме су у анализираном корпусу веома фреквентне, а на основу ексцерпирања примјера из само неколико бројева часописа могло би се рећи да је *врло* донекле чешће у употреби.

Будући да је степеновање један вид квантификације, издвојићемо и анализирати, као веома експресивне, конструкције *перифрастичког суперлатива*. Основни модел перифрастичког суперлатива гласи: *највише / најмање + позитив придјева / прилога*. Међутим, за изражавање суперлатива, и то чистог суперлативног значења, постоји још много модела, са сложенијом синтаксичком структуром и већом стилистичком вриједношћу од основног граматикализованог модела перифрастичког суперлатива (в. Ковачевић 2003: 9–45), (в. Куљанин 2017: 112–126).

Примјери су показали да су конструкције перифрастичког суперлатива доста фреквентне у анализираном корпусу и да суперлативно значење може бити исказано и синтаксичким конструкцијама, које конституишу одређене лексеме са одређеним морфолошким специфичностима, без присуства морфолошког компаратива или суперлатива, те да њихова разноврсна структура производи веома експресиван ефекат. Слиједе примјери:

> С отим се не треба шалити, пошто *нема ништа горе* од прехладе (=*прехлада је најгора*), јер се од ње развија већина најопаснијих болести (Вила 1885/1: 7); Поред свега тога треба човјек довољно да спава, јер *ништа не шкоди толико* здрављу, *као* неспавање (= *неспавање највише шкоди здрављу*) (Вила 1885/1: 7); Прве године мога брачног живота прошле су мирно; небо ми је подарило сина, *дражег од свега свијета* (=*најдражег на свијету*) (Вила 1885/1: 12); То псето вољели су *више но ишта другo* (=*то псето највише су вољели*) (Вила 1886/2: 29); Прољеће! Прољеће! Има ли веселијега поздрава? (=*нема веселијег поздрава = то је највеселији поздрав*... Има ли громкијега усклика? (=*нема громкијег узвика = то је најгромкији узвик*) (Вила 1887/22: 338); Кога би ја имао *дражијег од тебе*...(= *не би имао никог дражег од тебе* = ти *си ми најдражи*)? (Вила 1886/3: 37); И тај се савјет није допадао Љубици, – она се дуго устручавала и одуговлачила, али *има ли што горе од љубоморе*? (=*нема ништа горе од љубоморе = љубомора је најгрђа*) (Вила 1886/4: 53); Та од њега *није било ваљанијега* момка у селу (=*он је био најваљанији момак у селу*) (Вила 1889/5: 66); Посматрао сам их нетренимице – никада још *не видјех старијега старца*, (=*то је био најстарији старац којег сам досад видио*), ни *бујнијега младића* (=*најбујнијег младића*)... *никада тужнијега изгледа*, *ни веселијега погледа*... (=*најтужнијег изгледа*, *највеселијег погледа*) (Вила 1888/1: 1).

У ексцерпираним примјерима из корпуса суперлативна значења јаче су наглашена него што су она исказана синтетичким суперлативом као њиховим еквивалентима (наведеним у загради). Аналитичке суперлативне конструкције структурно су различите, иако се могу издвојити неке формалне инваријантне карактеристике. Тако, нпр., перифрастички израз могу да чине: одрична замјеница, негирани предикат, компаратив придјева/прилога (нпр. *нема ништа ӣоре од ӣрехладе*), компаратив придјева/прилога и од + генитив опште замјенице (*дражеӣ од свеӣа)*, компаратив придјева /прилога + него/но + општа замјеница (*више но ишӣа друӣо*)... Конкретизацијом, реализацијом примарног значења језичких јединица у оквиру вишечлане перифрастичке конструкције, укупност саставних јединица даје право суперлативно значење, дакле цијели израз замјењив је једном ријечју, синтетичким, морфолошким суперлативом. То значи да сви модели, без обзира на формалне варијације, немају садржајну разлику, тј. значење им је увијек исто, суперлативно. Анализирани модели перифрастичког суперлатива могу се сматрати граматикализованим моделима јер се по њима може градити теоријски неограничан број примјера, али прије свега представљају лексички аспект компаративног изражавања, јер семантика конститутивних лексема, уз граматичка обиљежја, управо омогућава овакав начин исказивања суперлативног значења. Наравно, могућности творбе перифрастичког суперлатива су и веће. Све су конструкције изразито експресивне и стилематичне. Доста су заступљене у *Босанској вили*, што потврђује да су аутори текстова испољавали креативност у писању и користили богатство српског језика које омогућава разноврсна значењска нијансирања.

Квантификациона значења изражавају се и *фразелоӣизмима*, и то на веома експресиван, стилски обогаћен начин. Фразеологизме говорно лице употребљава с одређеном намјеном или намјером у комуникацији, као готове конструкције, које дугом употребом постају устаљени изрази специфичног значења, те их у одређеним контекстима репродукују и други говорници, при чему не мијењају ни лексички састав ни морфолошке или синтаксичке односе између ријечи које фразеологизам сачињавају. Међутим, фразеологизми су релативно устаљени језички изрази, па су могуће и извјесне промјене у њиховом лексичком саставу и синтаксичком односу појединих дијелова. Ријеч је, дакле, о модификацији фразеологизама, којом се добијају још изражајније и експресивније језичке јединице. Фразеологизми ексцерпирани из *Босанске виле*, иако су из 1885, 1886. и 1900. године, и данас се употребљавају у говору и писању.

> Не чувам ли је *као мало воде на длану*… (Вила 1886/4: 52) „*мало воде на длану* = чувати (држати, пазити, гледати) [некога, нешто] као кап (мало)

воде на длану = односити се према некоме или нечему изузетно брижљиво, поступати с неким, с нечим с највећом пажњом, чувати некога или нешто као највећу драгоценост“ (Оташевић 2012: 484).
У име Срба православних у Босни и Херцеговини он је гласно зборио кроз „Српски Вјесник“, коме је он био творац и душа. А то значи *све и сва* (Вила 1900/1: 2) „бити све и сва (свја) = имати сву власт над другима, бити најмоћнији“ (Оташевић 2012: 53); „бити некоме, за некога све и сва (свја) имати за некога изузетну, највећу могућу вредност“ (Исто, 825).
Нико нема ништа противу тога, већ се на против мора радовати томе *из свеī срца* (Вила 1885/1: 2) „из свег(а) гласа = што је могуће гласније, врло гласно“ (Исто, 340) и „из све душе = потпуно, сасвим, у великој мери“ (Исто, 340), „волети из дубине душе, срца = у највећој мери, највише што је могуће“ (Исто, 867); “...што је љубила свог мужа *из свеī срца* (Вила 1886/3: 35) „из свег срца = најискреније, најсрдачније“.

Да је ријеч о квантификационим значењима наведених фразеологизама, показују њихове одреднице у *Фразеолошком речнику срūскоī језика*, као што су суперлативни облици и квантификаторске лексеме: с *највећом* пажњом, као *највећу* драгоценост, бити *најмоћнији*, *највећу* могућу вредност, у *највећој* мери, *највише* што је могуће, *најискреније*, *најсрдачније*, *изузēтно* брижљиво, *врло* гласно, *пōтūуно*, *сасвим*, у *великој мјери*.

Овдје је битно напоменути да су фразеологизми повезани с традицијом, историјом и културом једног народа, при чему, као национални фразеологизми, истичу његове особености, обичаје, вјеровања. Примјери из *Босанске виле* (*мало воде на длану*, *све и сва*, *из свеī срца*) и данас имају исту структуру и значење, што је и рјечнички потврђено. Тиме свједоче о богатству српског језика и могућностима да писци или аутори текстова уопште, и тада, прије стотину и четрдесет година, као и сада, комплексним и експресивним конструкцијама, сликовито, изразе субјективни став и емоције користећи се богатим корпусом ријечи. Анализирани фразеологизми разумљиви су и данас, види се, и након дужег времена, континуитет њихове употребе. Ове језичке конструкције заступљене су у књижевноумјетничком стилу и без обзира на то којем временском периоду припадају.

У раду ћемо указати на још једну језичку конструкцију са значењем квантификације. Ријеч је о језичким јединицама које се у реченици узастопно понављају, што се назива интензивирајућом редупликацијом, јер представља један начин интензификације лексема које одређују. „Интензивирањем сматрамо такав језички поступак преуређења синтаксичке конструкције којим се употребом посебних формално-граматичких средстава један или више реченичних чланова истиче (наглашава) и сми-

саоно и емфатички“(Ковачевић (2015: 325)[5].

Лингвостилистичким поступком палилошког интензивирања настаје стилска фигура епизеукса. У тип епизеуксичког понављања убраја се и понављање које се остварује редупликацијом квантификатора:

> Овдје морамо престати, јер то је нова тема, тема *велика*, *велика* – премда је публика *тако малена*, *малена* (Вила 1885/1: 15); Надамо се (...) да ће од сада са најодушевљенијом вољом приступити извађању светосавске бесједе, која треба од сада да се сваке године *све више и више* учвршћује код нас Срба у Босни (Вила 1886/2: 28); Сви Срби у Босни треба да се заузму око светосавске бесједе – тиме ће се српски дух *све то више и више* будити (Вила 1886/2: 28); На њену срећу, случај хтеде да одкрије *мали мали* крајичак од те тајанствености (Вила 1886/5: 72); Оно може да трпи *дуго и дуго* (Вила 1886/4: 52); Прошло је пуних 15 година, како није видео обале; како непрестано плови по недогледном океану, *далеко... далеко...* (Вила 1895/1: 4); Интелигенција домаћа у нас је *скроз и скроз* понијемчена, на такове су и наше варошице (Вила 1887/3: 35); ... ево вам сад овог младића, осјећам ја добро, како га *многи и многи* жељно чекају! (Вила 1888/1: 1); Али је *дуго*, *врло дуго* залуду чекао (Вила 1887/3: 40).

Епизеуксичком палилогијом узастопно се понављају хомоформне синтаксичке јединице, чиме се и садржајно и формално потенцирају лексичке јединице на које се односе (тема *велика*, *велика*; публика *малена*, *малена*; *мали мали* крајичак; трпи *дуго и дуго*; плови *далеко... далеко...*; *многи и многи* чекају; и примјери прогресивног компаратива о којем смо раније говорили *све више и више*), при чему се неки одвајају запетом, неки су без запете, неки су с везником *и*, а у једном случају су иза квантификатора три тачке (плови далеко... далеко...), чиме се додатно наглашава садржај прилога.

„Понављањем самосталних реченичних чланова наглашавају се управо јединице које се понављају, а редупликацијом квалитативног придева или прилога наглашава се именица или глагол на коју се односи лексема која се понавља“ (Драгићевић 2023: 35).

У вези са понављањем лексема, поменућемо рад Рајне Драгићевић (2023), у којем говори о новом виду лексичке редупликације, контрастирајућој редупликацији, која је у посљедњих неколико година уочена

5 „Најчешћи тип интензификације остварује се палилошким понављањем. У зависности од тога да ли се понавља иста јединица или сложенија синтаксичка конструкција којом се спецификује претходна, лингвостилистика издваја палилошка интензивирања именована још у античкој реторици – епизеуксом и епаналепсом. У питању су, дакле, истоветни отклони, стилске фигуре, у оба случаја назване и истим именима“ (в. Ковачевић 2000: 325–327).

искључиво у разговорном српском језику, а њена основна функција није интензификација, него *идентификација* и *детерминација*. „Говорник који постави питање Да ли нас зову на *ручак ручак* или ће нам поделити сендвиче? жели да сазна да ли је позван на прави ручак, пита се да ли ће ручак имати све одлике типичног ручка. Прва лексема у споју може се заменити лексемама прави / прави-правцати / типични / класични / уобичајени“. Ауторка сматра да овај манир долази вјероватно из енглеског језика, а шири се у многе свјетске језике. Она се пита да ли је ова редупликација показатељ језичког (лексичког, синтаксичког и стилског) богаћења или сиромашења. Циљ оваквог понављања је наглашавање припадности појма својој, а не некој другој категорији. Иако је контрастирајућа лексичка редупликација различита од интензивирајуће, у њој има и интензивирања, јер нема лексичког понављања чији пропратни ефекат није и интензивирање. Како каже ауторка, „заразност“ „контрастирајуће лексичке редупликације лежи и у њеној функционалности – говорник не треба да пребира по лексичкој меморији трагајући за одговарајућим детерминатором, већ преноси жељену поруку понављањем исте лексеме. Уместо: Да ли је то прави брод? говорник пита Да ли је то брод брод?“, чиме троши мање креативне енергије да би формулисао исказ, уместо да се детерминација и истицање постиже употребом придева, прилога или речци. Такво понављање лексема свакако јесте показатељ језичког осиромашивања исказа у којем се употребљава контрастирајућа лексичка редупликација“. Она напомиње да се у неким свјетским језицима који немају довољан број формалних средстава за исказивање високог степена разноликог изражавања употребљава лексичка редупликација као средство за попуњавање изражајних могућности (Драгићевић 2023: 38–40).

Можда бисмо с претходним ставовима о понављању лексема могли повезати и ексцерпиране примјере понављања из *Босанске виле*, који су доста заступљени у текстовима, али могли би бити и показатељ, у том периоду, „недовољне развијености система за маркирање граматичких категорија, (...) и као облик „лексичке стешњености и сиромаштва, иако се говорници њоме свесно користе с циљем да постигну ефекат преношења одређене емоционалне / експресивне поруке“, што у појединачним случајевима и може бити разлог употребе тих понављања. Међутим, интензивирајућа лексичка редупликација ипак „представља вековима присутан и општепознат стилски механизам интензификације“ (Исто, 39), што су потврдили и примјери из корпуса, а и данас је у српском језику фреквентан такав вид квантификације, који се семантички ипак разликује од контрастирајуће редупликације.

У српском језику постоји развијен фонд лексема и језичких конструкција за интензификацију, што је потврђено и анализираним примјерима језичких јединица са значењем квантификације, компаративним и суперлативним формама, апсолутним и релативним, нијансирањима унутар истог степена, а поготово сложенијим конструкцијама као што су перифрастичке форме суперлатива и фразеологизми.

Извори

Вила 1885/1: *Босанска вила*, I/1, Сарајево.
Вила 1886/2: *Босанска вила*, I/2, Сарајево.
Вила 1886/3: *Босанска вила*, I/3, Сарајево.
Вила 1886/4: *Босанска вила*, I/4, Сарајево.
Вила 1886/5: *Босанска вила*, I/5, Сарајево.
Вила 1887/3: *Босанска вила*, II/3, Сарајево.
Вила 1887/22: *Босанска вила*, II/22, Сарајево.
Вила 1888/1: *Босанска вила*, III/1, Сарајево.
Вила 1889/5: *Босанска вила*, IV/5, Сарајево.
Вила 1895/1: *Босанска вила*, X/1, Сарајево.

Литература

Драгићевић 2023: Рајна Драгићевић, Контрастирајућа лексичка редупликација – ново стилско средство којим се обогаћује или осиромашује језичка култура говорника српског језика, *Новоречје*, бр. 9, Београд: Алма: Филолошко друштво Речи.

Кинан, Паперно 2012: Keenan, Edvard L. (2012). *The Quantifier Questionnaire*. Edvard Keenan i Denis Paperno (Ur.), Handbook of Quantifiers in Natural Language, (str. 1–20). Netherlands: Springer.

Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.

Ковачевић 2003: Милош Ковачевић, Перифрастичка компарација у српском књижевном језику, у: *Граматичке и стилистичке теме*, Бања Лука: Књижевна задруга.

Ковачевић 2009: Милош Ковачевић, Експресивне синтагме са суперлативним значењем, у: *Огледи из српске синтаксе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 11–26.

Ковачевић 2015: Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, четврто издање, Београд: Јасен.

Кристал 1988: Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd: Nolit.

Куљанин 2017: Сања Куљанин, *Компарација кроз лексику и семантику*, Београд: Јасен.

Ласица 2016: Бојана Ласица, Српски књижевни часописи у БиХ у вријеме Аустроугарске и њихов допринос у развоју просвјете, културе и националног идентитета, Зборник радова са научног скупа *Наука и евроинтеграције*, књ. 10, том 2, Пале: Филозофски факултет.

Николић 2014: Марина Николић, *Категорија степена у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Оташевић 2012: Ђорђе Оташевић, *Фразеолошки речник*, Нови Сад: Прометеј.

Пипер 2001: Предраг Пипер, *Језик и простор*, Београд: Библиотека XX век.

Пипер 2005: Предраг Пипер, Категоријални комплекс квалификације и квантификације, у: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица,* Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 830–868.

Ристић 1999: С. Ристић, М. Радић-Дугоњић, *Реч. Смисао. Сазнање* (студија из лексичке семантике), Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.

Ристић 2005: Стана Ристић, Партикула све у српском језику, (опште карактеристике и функција интензификације), *Српски језик*, број 10/1-2, година X, Београд.

Прањковић, Бадурина 2021: Ivo Pranjković, Lada Badurina, Središnje i periferno u gramatici hrvatskoga jezika, *Periferno u hrvatskom jeziku*, *kulturi i društvu*: zbornik radova 2. Svezak, Zagreb: Filozofski fakultet.

РМС I 1969: *Речник срӣскохрваӣскоī књижевноī језика*, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.

Sanja Kuljanin

LINGUISTIC UNITS WITH THE MEANING OF QUANTIFICATION IN THE LANGUAGE *BOSNIAN FAIRY*

Summary: The paper analyzes linguistic units with the meaning of quantification excerpted from several issues of the magazine *Bosanska vila*. Quantification is a way of expressing quantitative relations and represents a universal concept, expressed by all languages of the world. It is a very frequent semantic category, so, from a very large number of examples, with numerical and non-numerical quantifiers, somewhat more complex and expressive quantification constructions were distinguished: forms of comparative and superlative, intensified comparative, periphrastic superlative, phraseologisms and intensifying lexical reduplication. The examples have shown that all these constructions are consistent with the quantificational linguistic units of the modern Serbian language, both structurally and semantically, and confirm everything that has been stated in the scientific Serbian literature regarding linguistic quantificational units.

Key words: *Bosnian fairy*, linguistic units, quantification, quantifiers, comparison, phraseologisms, intensifying lexical reduplication.

Светлана Б. Панић[1]
Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
Катедра за србистику

UDK: 811.163.41'373:050.488(497.6)"1885/1914"

СОМАТСКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ СА ГЛАГОЛИМА ПОСЕСИВНЕ СЕМАНТИКЕ НА ПРИМЈЕРИМА ИЗ ЧАСОПИСА *БОСАНСКА ВИЛА*

У раду ће бити анализиране соматске конструкције са глаголом *имати* као основним глаголом посесивне семантике на корпусу часописа *Босанска вила* (1885–1914). Појам соматски односиће се како на физичке дијелове тијела, тако и на унутрашње психолошке, емотивне и карактерне особине будући да су и оне инхерентни и неодвојиви елементи људске личности и посматраће се као поткатегорија соматске. Посебна пажња посвећена је морфосинтаксичким и семантичким аспектима реченичних конструкција посесор–субјекат+глагол *имати*+посесум–објекат (N4) и посесор–субјекат+глагол *имати*+посесум–објекат (N2) као конкурентних и/или комплементарних структура. Такође ће бити анализирани и примјери декомпонованих и перифрастичких конструкција.

Кључне ријечи: соматизам, соматска посесивност, глагол *имати*, посесор, посесум

1. Увод

1.1 Посесивност представља једну од универзалних семантичких категорија језика, која обухвата различите односе између посесора и посесума – од односа дијела и цјелине, преко инхерентних, неодвојивих својстава до власништва над предметима, а литература нуди примарну подјелу на неотуђиву и отуђиву посесивност (Филмор 1968, Хајне 1997, Стојановић 1996, Куна 2012, Ковачевић 2015, Омеровић 2011, Палић 2010). У оквиру шире категорије неотуђиве посесивности соматска посесивност се дефинише као однос у коме је посесум дио људског или животињског тијела, односно његове физиолошке структуре. Међутим, у овом раду полазимо од проширеног појма соматска посесивност, који обухвата и унутрашње духовне, психолошке, емотивне и уопште

1 svetlana.panic@ffuis.edu.ba

карактерне особине, будући да су оне, попут тјелесних дијелова, инхерентни и неодвојиви елементи људске личности. Сам термин *сомат-ски* лингвистички није потпуно прецизиран: „Somatski frazemi su oni koji za barem jednu sastavnicu imaju dio tijela. Neki frazeolozi u somatske frazeme svrstavaju samo one koji za sastavnicu imaju dio ljudskoga tijela, dok drugi uključuju i one koji za sastavnicu imaju dio životinjskoga tijela. Osim toga, neki iz navedenih skupina isključuju unutarnje organe, organe koji nisu vidljivi na živom ljudskom tijelu, a neki u somatske frazeme uvrštavaju i one koji za sastavnice imaju apstraktne pojmove (*duša*)“ (Малнар 2011: 101). Код Вака, који је први пут у лингвистици употријебио овај термин, налазимо: „Соматические фразеологизмы — это фразеологические единицы, имеющие в своем составе наименования частей **тела человека или животного** [наше истицање], например, p e a d t õ s t m a ’поднять голову’, s i l m i t e g e m a ’строить глазки’, s a b a j a l g e v a h e l e t õ m b a m a ’поджать хвост’ и др“ (1964: 6). Дакле, примарно је овај термин укључивао лексику са семама +људски дио тијела, +животињски дио тијела, што значи да соматска посесивност подразумијева однос дијела и цјелине код људских бића и животиња, с тим да је увијек примаран код човјека, будући да је човјек центар у истраживању свих бића, која се у соматизму морају релационо према њему испитивати, а представља однос у коме „posjednik imanentno posjeduje označeni objekt“ (Омеровић 2011: 29). На основу те значењске компоненте која подразумијева да је нешто иманентни дио човјековог или животињског бића ми смо се опредијелили да у овом раду термин *сомашска йосесивносш* схватимо у том ширем значењском опсегу, који обухвата не само основним чулима доступне дијелове тијела, него и карактеристике бића које се односе на духовно, психолошко и емотивно, што сматрамо чак и неодвојивијим у односу на анатомске дијелове тијела.

1.2. Анализа соматских конструкција у нашем раду биће усмјерена на описивање и тумачење њихових морфосинтаксичких и семантичких обиљежја, што представља основни циљ овог дијела рада, а спроводи се примјеном дескриптивно-аналитичке и квалитативне методе у оквиру корпусног приступа. Анализа соматских конструкција у нашем раду биће усмјерена на оно што се у литератури назива предикатска посесивност (Стојановић 1996, Куна 2012), која подразумијева испитивање соматских конструкција које су у директној или индиректној синтаксичкој релацији са глаголима у предикату, а ти глаголи, а преко њих и сама категорија предикатске посесивности, дијеле се на глаголе са лексичким посесивним значењем и глаголе који не морају примарно имати посесивно значење, али представљају неку врсту везе преко које се између два ентитета остварује однос посесивности (в. Куна 2012: 47). У српском

језику глаголи који директно носе значење посесивности јесу прије свих глагол *имати*, затим *бити* „jer oni su dokaz univerzalne naravi posvojnosti“ (Куна 2012: 46), те глаголи *посједовати* и *припадати*, који имају знатно ужу употребу. У нашем раду испитиваћемо само реченичне конструкције са глаголом *имати* као предикатским центром јер он досљедно профилише релацију посесума и посесора, док се глагол *бити* јавља у ширем спектру синтаксичких и семантичких образаца, што сматрамо да треба да буде тема засебног научног истраживања.

1.2.1. Глагол *имати* у јужнословенским језицима представља централну лексичко-семантичку јединицу за исказивање предикатске и посесивности уопште, а његове карактеристике указују на сложену историјску еволуцију. Како истиче Грковић-Мејџор, глагол *имати* изведен је из корена *jьměti* (< PIE *em-, *hold*, *grasp*) и првобитно је имао стативну функцију сличну грчком *ἔχω* и латинском *habeo*, а ријеч је о периоду у праиндоевропском језику када су глаголи имали само апсолутно значење, односно када транзитивност као карактеристика глагола још увијек није била развијена (2011: 38–39). Прелаз ка транзитивној конструкцији у којој *имати* изражава предикатску посесивност карактеристика је периода старословенског језика (*ibid.*). Оваква генеза занимљива је и из синхроне перспективе будући да глагол *имати* не задовољава оба критеријума за сврставање у категорију транзитивних глагола – према дефиницији транзитивности као карактеристике глагола „да тражи директан објекат као граматички израз другог аргумента“ (Пипер и др. 2005: 611), глагол *имати* спада у категорију транзитивних глагола, али исти аутори сматрају да „непрелазни глаголи не могу да формирају пасивну конструкцију, тј. реченицу у којој би синтаксички субјекат имао значење пацијенса“ (*ibid.*), због чега бисмо глагол *имати* сврстали у групу интранзитивних глагола. Ни семантички (пот)критеријум који би подразумијевао да радња глагола прелази на објекат, на неки начин утиче на објекат (Симеон 1969: 154) не би глагол *имати* сврстала у групу транзитивних. Код Мразовић–Вукадиновић налазимо да већина глагола који изискују обавезну допуну у облику бесприједлошког акузатива има могућност грађења пасивних реченица, али „izuzetak čine glagoli semantičkog polja posedovanja“ (2009: 110), па закључујемо да је управо та семантичка категорија оно што природом свога значења онемогућава потпуно развијање карактеристике транзитивности код ових глагола. Реченица са глаголом *имати* без допуне у функцији директног објекта била би граматички неовјерена, због чега се овај глагол може сматрати неправим али ипак транзитивним.

У нашем раду глагол *имати* биће испитиван у двама значењима која налазимо у *Речнику српскога језика* Матице српске: „**2.** *садржавати постојање чега што је у вези са субјектом* **а.** *поседовати неку телесну особину*, *одликовати се чиме*: ~ плаве очи, ~ велики нос. **б.** *поседовати неку психичку особину*, *таленат*, *својство*: ~ нагао карактер, ~ смисла за хумор, ~ пргаву нарав“, те под 3. б, које подразумијева значење бити у ситуацији располагања нечим, моћи се служити нечим „*у вези са психичким или физичким својствима*: ~ лошу концентрацију, ~ добру кондицију“ (2018: 440). При томе нећемо узимати у обзир фразеолошке конструкције, за шта смо у корпусу пронашли много примјера (*имати*/*немати срца* у значењу *бити храбар*/*милосрдан*, *имати петљу* у значењу *имати храбрости* и сл.).

1.3.Анализу соматских конструкција са глаголом *имати* провешћемо на примјерима из текстова часописа *Босанска вила*, који је излазио у Сарајеву од 1885. до 1914. године и представља један од најзначајнијих културних и књижевних часописа свога времена. *Босанска вила* је не само литерарно већ и лингвистички релевантан извор јер се на том корпусу могу испитивати особености српског језика с краја XIX и почетка XX вијека, односно он репрезентује богатсво језика у првим фазама његове стандардизације. Посебна предност овог корпуса јесте његова жанровска разноврсност: обухвата књижевне текстове (поезију, прозу, драму), преводе, народне умотворине, као и публицистичке и научнопопуларне прилоге. Оваква жанровска разноликост разлог је и што у корпусу наилазимо на велики број различитих облика глагола *имати*, па и оних који из синхроне перспективе изгледају архаично, попут облика имперфекта *имадијаше*, али и *имађаше*, презента *имаду*, *имадем* и сличних, а посебно су занимљиви негирани несрасли облици нпр. *не имала* умјесто *немала*, или *не имају* умјесто *немају*, који су стилистички и најмаркиранији.

2. Посесор–субјекат+глагол *имати*+посесум–објекат (N4)

2.0. Како смо и очекивали, најфреквентнији примјери употребе глагола *имати* са соматизмима односе се на синтаксичке конструкције у којима се посесум налази у синтаксичкој позицији објекта израженог бесприједлошким акузативом у односу на глагол *имати*, а посесор је субјекат у реченици, при чему треба нагласити да објекат представља ентитет у односу посједовања, а не ентитет на који глаголска радња дјелује (в: Гиро 1967: 55, Батистић 1972: 100):

а) Овдје — као и у сјев. Америци особито по варошима нема од десеторо особа једна, **која има читаве зубе**, иначе су код свију покварени (Вила

1885/1: 7); **б)** Ако **хоћемо**, **да имамо здраве зубе**, треба да их држимо у највећој чистоћи (...) Ако **ко има покварен зуб**, треба да га одмах извади, да се од њега не кваре други; (*Ibid*.); **в)** У оног ханџије био син, који служећи конакчију, опази да **има сисе као женско**, па ће рећи оцу: „Ама бабо, онај, што је код нас на конаку, није мушко, већ је женско.“ „Како женско, видиш да је накав трговац!“ — одговори му отац — „али ево пробаћемо.“ „Ма није бабо, ја сам опазио, **има сисе као и женско**“ (Вила 1885/1: 10); **г)** Да **има реп** све би с њиме од драгости вртукао (Вила 1886/8: 126); **д)** Кад би у вече ето ти једног човјека **има велике бркове** (Вила 1886/14: 222); **ђ)** Не ваља ранити ороза који **има чашаст обер** (Вила 1886/17: 269); **е)** Послије неколико година роди се томе Дервишу син наказан, без обличави љуцке; тако да је **имао главу међеђу**, **уши коњске, нос мачији**, **очи зечије**, **брке и браду љуцку имаћаше**, **на глави је имао сваковрсне длаке**, т. ј. **од сваке животиње**, (Вила 1887/4: 55); **ж)** Свилена буба је омањи лептирић, који са обе стране главе **има лепе чешљасте ушке** (Вила 1887/11: 167); **з)** Уз четврту здравицу један из дружине, који је вјешт и **има добар глас**, подвикне јасно и отегнуто, метнувши прст на ухо овако: „ej а да нам је домаћин здраво и весело!“ (Вила 1886/18: 282).

Примјери показују да, уколико је посесум на позицији директног објекта лексички попуњен соматизмом са значењем физичке карактеристике, особине доступне чулној перцепцији, он ће бити праћен додатном атрибутском одредбом која има улогу конкретизатора, скоро обавезног детерминатора јер „isticati da se nešto sastoji od poznatog dijela ili sadržava opću osobinu, značilo bi lišiti jezik njegove glavne uloge – obavješćivanja“ (Куна 2012: 84). Такође се уочава да је много већи број примјера са конгруентним атрибутом, односно изузетно су ријетки примјери попут примјера в), у коме је одредба, поредбени квалификатив са поимениченим придјевом *као женско*, и у контактној и у семантички чвршћој вези са соматизмом у функцији објекта него што је остварује са глаголом *има* у предикату. Глагол *имати* не регира поредбену одредбу, а уколико бисмо се послужили парафразом као контролним критеријумом, синтагма би гласила *женске сисе*, што доказује ту чвршћу семантичко-синтаксичку повезаност са супстантивом, па се може закључити да се налази у функцији неконгруентног атрибута.

У примјеру г) соматизам се уз глагол *имати* јавља без атрибута јер је ријеч о структури са потенцијалним значењем гдје глагол формално није негиран, али само постојање условне везе пресупонира одсуство посесивне релације, односно одсуство посесума – соматизма, због чега је конструкција и граматички и комуникативно овјерена без атрибутске одредбе. И у примјеру:

Чудни смо ми људи! никад нас заситити не можеш! Увјек тежимо, да постанемо богати, моћни, сретни ма ништа и не вриједили! И за то нас је мало сретни, мало богати. **Имамо памет, имамо руке** те мислимо и радимо, па ћемо бити и сретнији и задовољнији (Вила 1886/16: 246)

изостаје атрибут као обавезна одредба. Глагол *имати* појављује се у функцији предиката у два координирана исказа (*имамо памет*, *имамо руке*), са соматизмима у позицији објекта (*памет*, *руке*) без икаквих атрибутских одредби, што указује на то да овдје није ријеч о конкретизацији ентитета (*имамо памет коју...*, *руке које...*), већ о генерализованој, колективној вриједносној пресупозицији: субјекат (*ми*, тј. *ми људи*) посједује урођене, опште људске способности као потенцијал за активност. Одсуство атрибутске одредбе чини да се значење усмјери на саму категорију (*памет*, *руке*) као апстрактну, вриједносну, а не конкретну особину субјекта, то јест не описује се какву памет или руке неко има, већ се истиче сама чињеница посједовања тих способности као предуслова за дјеловање: *мислимо и радимо*. Самим тим семантика глагола *имати* у овом примјеру обухвата једновремено и посесивно и егзистенцијално, чак бисмо рекли да посесивно значење истиче егзистенцијално.

> **а**) Ја што сам и читао, признајем ти, не разумијем све, јер сам човјек грјешан и **имам ум ограничен**. (Вила 1889/3: 38); **б)** Још је **крвник толико њежна чуства имао**, да је клеко крај Богдановог душека и пољубио свог мртвог брата, а за тим своју снаху и њезина синчића (Вила 1886/16: 244); **в)** За један минут ће изаћи мјехур на површину воде, и ако је по вашој вјери, да и **жена душу има**, онда ће се душа са водене површине све више уздизати небу (Вила 1889/8: 116); **г)** Јадни људи који **имају такове осјећаје и чувства**, ко што **их ја имадем** (Вила 1889/14: 216); **д)** ... како ли би увече по мирним трповским сокацима вребао какво год дјевојче, које **би имало у себи све, што он тражи**, у којем би била оличена сва његова маштања! (Вила 1886/3: 39); **ђ)** Од тога се ја ништа не плашим, нека родитеља, нека они теби бране, само ако ти **имаш вољу** (Вила 1886/19: 131); **е)** Омер-паша одговори, да му је за сада врло мало стало до Луке, али ако он — конзул — **има** за то **вољу**, нека пође онамо, и нека упита, шта усташа хоће (Вила 1886/17: 266).

2.1. И у овим примјерима налазимо исти образац – субјекат (посесор)+глагол *имати*+објекатска допуна (посесум) изражена бесприједлошким акузативом. За разлику од претходне групе, у овим примјерима именице које означавају посесум не упућују на тјелесну особину доступну чулима, већ означавају унутрашње менталне, емотивне или карактерне особине. Поредећи их са претходном групом примјера, уочавамо да су и овдје посесуми углавном праћени атрибутском одредбом. У примјеру в) изостала је атрибутска одредба јер се не истиче квалитет самог посесума,

него цијела конструкција има карактер условне посесије, тј. посесија је релевантна тек унутар одређене идеолошке или религијске парадигме (*ако је по вашој вјери*). Стилско наглашавање самог посесума постиже се инверзијом – умјесто неутралног реда ријечи глагол+директни објекат, директни објекат је позиционирaн испред глагола. У примјеру д) посесум је изражен супсумирајућом замјеницом *све*, која у контексту са адвербијалном одредбом *у себи* супсумира карактерне, духовне, менталне и психолошке особине рестриковано односном зависном клаузом *што он тражи*.

2.2. У групи примјера под 3 бесприједлошким акузативом на позицији директног објекта изражен је посесум са значењем конкретног типа болести.

> **а)** У подне хтедох га звати, ал' кад одох он позеленио ко ластар, каже да **има грозницу** (Вила 1886/8: 116); **б)** Ко **имаде свраб**, купа се на Ђурђевдан и на Ивањдан прије... (Вила 1886/23: 364); **в)** Смачу брдо од стана у воду, па што се воде са тога оциједи, дају те је пије онај, ко **санџије има** (Вила 1886/23: 363); **г)** Праве чашу од воска па из ње пије воду онај, ко **има жућаницу** (Вила 1886/23: 364); **д)** ... али се посланици наскоро вратише с гласом, да кнез **има грозницу** и да се враћа на Цетиње (Вила 1886/14: 218).

Уочава се да именице које носе значење посесума нису праћене атрибутском одредбом јер није ријеч о сталним особинама које се приписују субјекту, па се према томе не може пресупонирати њихово постојање. Овакве конструкције могу се подвести под оно што Хајне назива афликтивном посесијом, тј. ситуацијама у којима се посесивни однос користи да би се означило „негативно стање или ситуација која се доживљава као патња за посесора" (*a situation that is conceived of as being suffered by the possessor*), као што су болести, повреде или душевни поремећаји (Хајне 1997: 147). У том контексту, соматизам функционише као *ознака афликтивног посједовања*, који не носи атрибут тјелесне супстанце већ стања субјекта који нема контролу над посесумом „and the construction encodes a temporary physical state rather than true possession" (Мацители 2017: 12). Дакле, у овим конструкцијама посесивно значење глагола *имати* губи се у корист егзистенцијалног значења будући да стање болести није прави посесум, већ је привремено, нежељено стање у коме се субјекат налази. Овдје бисмо још нагласили да је у све три претходне групе примјера глагол *имати* употријебљен у афирмативном облику.

3. Посесор–субјекат+глагол *имати*+посесум–објекат (N2)

Најзанимљивије што смо пронашли у корпусу *Босанске виле* јесу примјери исте структуре као и претходни – субјекат посесор, глагол *имати* допуњен директним објектом посесумом с том разликом да је посесум изражен бесприједлошким генитивом. У литератури углавном налазимо да је разлика између ове двије синтаксичко-семантичке структуре у томе да се акузативом изражава максимална заступљеност особине или потпуна одређеност именице, док се употреба генитива доводи у везу са неодређеношћу именице гдје се имплицира партитивност или се истиче словенски генитив који подразумијева одрични облик глагола *имати* (Гортан-Премк 1971, Каган 2020). Код Гортан-Премк налазимо и тврдњу да се „словенски генитив далеко више чува у језику писаца из Босне и Херцеговине“ (Гортан-Премк 1971: 74), што потврђују и наши примјери из *Босанске виле*:

> **а)** Но она је **имала толико храбрости** да призна; затим је почела признавати, што рече, да има нешто, што не може казати (Вила 1886/21: 325); **б)** И **ко нема добра срца** може у неким приликама бити добар грађанин; **имаш ли дара** и успјећеш на тој позорници окруженој четом радозналих и строгих судаца (Вила 1886/6: 88); **в)** Зачаран миљем — **св'јести не имах**..; (Вила 1886/16: 241); **г)** Човјек грађанин, користећи се заклоном опћинства, трудом својим задобије почасти и одличија, но добри и ваљани добивају често та одличија упоредо и са рђама и неваљалцима, **који имаду као и они (први) знања, или да речем — дара**. (Вила 1886/6: 88); **д)** Од бунара му се учини као да је некаква аветиња, а кад случајно протрча туда нека сура мачка, **једва је имао снаге**, да отрчи натраг у собу, па једнако крстећи се виче: „видио сам га! видио сам га !“ (Вила 1886/23: 359); **ђ)** ...па је био паметан и све је викао турски : „акум вар, пара јок, (**памети имам,** а **пара немам**) (Вила 1887/23: 365); **ж)** „Или кад **би** ти **имао мало више вјере** у мени“ (Вила 1886/21: 324); **з)** ... у њему је Достојевском пошло за руком, да пронађе „искру божију“ и у томе од бога и од свијета заборављеном кукавцу, који крај свега свога јада, сиротиње и понижености још **има љубави** према ближњем и **сажаљења** према свему што је потиштено и у невољи (Вила 1888/8: 110); **и)** Ко љуби пјесме — тај осјећа дивоту и љепоту природе, ко љуби пјесму — тај **има** у себи **њежног снажног осјећаја**! (Вила 1889/21 и 22: 348); **ј)** Ама **имају** у души **неки осјећај**, што их покреће силније, но одрасле људе! (Вила 1888/10: 148).

Прије свега у примјерима се одмах уочава да је употреба афирмативног и негираног глагола *имати* прилично уравнотежена, па тако закључујемо да та карактеристика глагола није критеријум који детерминише појаву генитива у фукцији директног објекта. Оно што се одмах уочава јесте то да је именица у генитиву на позицији директног објекта увијек

са значењем особине коју субјекат посједује, односно не носи значење дијела тијела доступног чулима. Чак и у примјеру б) именица *срце* нема своје основно значење физиолошког органа, него је ријеч о фразеологизму *нема̄ти срца*, који носи значења „1) *biti nemilostiv/nemilosrdan*; 2) *ne usuđivati se reći ili učiniti što*“ (Матешић 1982: 633), односно *нема̄ти милосрђе* или *нема̄ти храброс̄т*. Контекст цијеле реченице са детерминатором *добра* имплицира оба ова значења, што разјашњава употребу конкретног фразеологизма као кондензованог израза.

Такође су ријетки примјери као примјер под а), којима се као допуна глаголу *има̄ти* јавља партитивна генитивна синтагма са количинским прилогом који условљава употребу генитива. Међутим, иако у осталим издвојеним примјерима не налазимо количински прилог као експлицитни маркер партитивности, имплицитно се он може констатовати: *имаш ли (довољно) дара*, *св'је̄сти (довољно, нимало) не имах*, *имаду (довољно) знања/дара*, *па̄мети (довољно) имам*. Нашу тврдњу потврђује и литература: “In analyzing the Genitive of Negation, we may ask whether it reflects some earlier syntactic rule of Slavic, or whether it is based on a semantic principle. The latter seems more plausible. In fact, the genitive which appears under negation can be regarded as the same genitive that occurs in partitive constructions. Negation, by its very nature, implies incompleteness or absence, and the genitive functions to express exactly this partiality” (Тимберлејк 1975: 125). Дакле, генитив негације (словенски генитив) изводи се из категорије партитивности, због чега је јасно зашто се једнако у овим конструкцијама појављују и афирмативни и негирани облици глагола, а квантификатор који би био експлицитни маркер партитивности (како смо видјели у свим нашим примјерима одговарао би прилог *довољно*) овдје се може сматрати елидираним. Тип именица са значењем посесума потпадају под шире значење соматске посесивности, али су увијек у подзначењу унутрашње духовне, психолошке, емотивне или карактерне особине из тога разлога што се овакве именице могу довести у везу са категоријом партитивности јер њихова количина никад није подразумијевана апсолутна каква је код именица које означавају дијелове тијела који су доступни чулима. Другим ријечима речено, у неутралним, општим ситуацијама јасно се може пресупонирати да човјек има нпр. мозак, али се не може претпоставити да он има ум нити у којој мјери је тај ум развијен.

4. Перифрастичке и декомпоноване конструкције

У раду *Тӣпови модалних израза у сложеном гла̄голском пре̄дикату* М. Ковачевић примјећује да „у србистичкој и/или сербокроатистичкој лите-

ратури ни један аутор који је говорио о модалним изразима не само да не употребљава термин 'декомпоновани модални израз' него и не наводи ниједан примјер за постојање ових израза у форми 'имати+модална девербативна именица'" (2024: 165). Ковачевић говори о конструкцијама типа *имати вољу да..*, *имати жељу да..*, при томе разграничавајући јасно да се декомпонованима именују оне структуре код којих постоји једнолексемска јединица из које се деривира декомпонована, док за перифрастичке таква могућност не постоји (Исто). Примјере за овакве моделе налазимо и у *Босанској вили*:

> **а)** „**Имаш** ли **вољу** да се огледаш с мојом чељади ?" упита ханџија (Вила 1886/19: 295); **б)** Лијеп предлог Српкињама, које **имају воље** да помогну општој ствари, **и срца** да чине доброчинства, изнио је у пошљедњем броју „Јавора" Иван Иванић (Вила 1886/23: 367); **в)** Озбиљно вам велим, да **нијесам имао ни најмање воље**, да живим ....(Вила 1887/11: 166); **г)** „Ја сам учинио своју дужност, — но ако **имате вољу** да стријељате људе, почните с Дервиш-пашом и с вашим побочником (Вила 1886/23: 362); **д)** **Једну једину и пошљедњу жељу имадем**, да тјелеса својих драгих нађем, па да их у наше сеоско гребље укопам у један греб под једним споменивом, да их могнем свакад походити. (Вила 1886/12: 182); **ђ)** ...па било је богме и научених и заузетних људи, е, ал' нијесу **имали начина и вјештине** да изведу оно, што су замислили. (Вила 1887/10: 250).

Перифрастички изрази типа *имати вољу*, *имати начина*, *имати вјештине* и декомпоновани *имати жељу* у нашем корпусу функционишу на граници између простог предиката са објектом и декомпонованог предиката, што их чини нарочито занимљивим за анализу. Прије свега уочавамо да се декомпонованом може сматрати једино конструкција *имати жељу* јер се једино она може ревербализовати – *жељети*, док остале конструкције према критеријуму који користи Ковачевић морамо сматрати перифрастичким будући да би њихова ревербализација захтијевала лексеме са којима полазна именица не дијели коријенску основу – *имати вољу → хтјети*, *имати начин*/*имати вјештину → знати како да*. Уколико бисмо замијенили декомпоновану структуру глаголом *жељети – Једино и пошљедње желим да тјелеса својих драгих нађем*, не бисмо могли рећи да су конструкције значењски потпуно еквивалентне. Глагол *жељети* непосредно само именује ментално стање, а конструкција *имати жељу* означава не само постојање него и резултативност самог процеса који би означавао сам глагол *жељети*, те и интензитет резултата, чиме у контекст доноси додатно значење, а није занемарива ни експресивна компонента. Дакле ни декомпонована структура, а тим више ни перифрастичке, при замјени полазним структурама не остварују потпуну семантичку еквиваленцију јер носе додатну компоненту означавање резултативности,

степена, снаге или услова за остварење радње. Осим тога семантичка компонента резултативности додатно се лако прецизира употребом квалификатора и квантификатора у структурама са именицом. Такође, на исти начин би се могле посматрати и реченичне конструкције без додатка *да*-унутарпредикатских или *да*-клаузалних допуна уз модалне изразе, какве смо већ анализирали у оквиру конструкција са акузативним и генитивним допунама у функцији директног објекта будући да се исте лексеме појављују у значењу посесума. Ипак опредијелили смо се да их сматрамо конструкцијама са простим предикатом и објекатском допуном због тога што би неке од тих конструкције било изузетно тешко ревербализовати, као што је примјер 4г) *св'јести не имах*.

Због свега наведеног можемо сматрати оправданим да статус декомпонованих и перифрастичких конструкција оставимо као отворено питање: да ли је ријеч о декомпонованим конструкцијама у смислу перифрастичког предиката (в. Ковачевић 2024), или о варијанти простог предиката са акузативним/генитивним објектом. У сваком случају, овакве конструкције свједоче о изразитој динамици у обликовању модалног израза у српском језику у Босни и Херцеговини са краја XIX и почетка XX вијека.

5. Закључак

У раду смо анализирали соматске конструкције са глаголом *имати* на примјерима из часописа *Босанска вила*. Соматизме смо посматрали у ширем значењу које обухвата дијелове тијела те духовне, психолошке, емотивне и карактерне особине као инхерентне човјеку.

Како смо и очекивали, најфреквентнији су примјери за конструкције у којима је посесор субјекат у реченици, а глагол *имати* у предикату допуњен је бесприједлошким акузативом са значењем посесума у функцији директног објекта. Примјери су фреквентни за сва соматска подзначења која смо укључили, а уочили смо да је посесум најчешће пређан атрибутском одредбом, углавном конгруентном, која нема синтаксички статус допуне, али се семантички може сматрати допуном будући да су саме конструкције таквог значења семантички излишне без атрибута јер би изражавале пресупонирану посесивност. Уколико је ријеч о примјерима без атрибута, каквих нисмо пронашли много, онда посесивно значење истиче егзистенцијално значење као услов за остваривање контекстом назначених радњи.

Анализирали смо и примјере исте реченичне конкструкције у којима се посесумом изражава афликтивна посесија, у оквиру које посе-

суми означавају не сталну особину него неко привремено нежељено стање болести, повреде или психолошког поремећаја. Сматрамо да је у таквим примјерима посесивно значење секундарно у односу на егзистенцијално, за шта смо и у литератури нашли потврду.

У примјерима за реченичне конструкције у којима се посесум као објекат јавља у облику бесприједлошког генитива првенствено смо уочили да у свим ексцерпираним примјерима посесум има значење духовне, психолошке или емотивне особине. Литература је углавном сагласна у тврдњи да се употреба акузатива повезује са апсолутном заступљеношћу појма, док се генитив доводи у везу са неодређеношћу количине, односно са партитивношћу. Наша анализа показала је да иако се количинска лексема рјеђе јавља, она је имплицитно присутна у свим примјерима, а посесуми са значењем унутрашње особине лако се доводе у везу са партитивношћу будући да се код њих не пресупонира апсолутна заступљеност особине, какав је случај са посесумима који носе значење чулима доступних дијелова тијела.

На крају смо се осврнули на декомпоноване и перифрастичке конструкције са глаголом имати и именицом посесумом са значењем унутрашње особине допуњеним *да*-конструкцијама, о којима у литератури скоро никако није писано. Закључили смо да у нашим примјерима овакве конструкције нису потпуно семантички еквивалентне конкурентним једнолексичким изразима због додатне семантичке компоненте резултативности коју имају, а у већини примјера ни замјена монолексичким јединицама не би била једноставно замјењива. Наше мишљење је да су оне у примјерима из *Босанске виле*, што из синхроне перспективе представља архаични језички израз, прије структуре са простим предикатом и допуном у функцији директног објекта.

Извори

Вила 1885/1: *Босанска вила*, I/1, *Сарајево*.
Вила 1886/3: *Босанска вила*, I/3, *Сарајево*.
Вила 1886/6: *Босанска вила*, I/6, *Сарајево*.
Вила 1886/8: *Босанска вила*, I/8, *Сарајево*.
Вила 1886/11: *Босанска вила*, I/11, *Сарајево*.
Вила 1886/12: *Босанска вила*, I/12, *Сарајево*.
Вила 1886/14: *Босанска вила*, I/14, *Сарајево*.
Вила 1886/16: *Босанска вила*, I/16, *Сарајево*.
Вила 1886/17: *Босанска вила*, I/17, *Сарајево*.
Вила 1886/19: *Босанска вила*, I/19, *Сарајево*.
Вила 1886/21: *Босанска вила*, I/21, *Сарајево*.
Вила 1886/23: *Босанска вила*, I/23, *Сарајево*.
Вила 1886/24: *Босанска вила*, I/24, *Сарајево*.
Вила 1887/4: *Босанска вила*, II/4, *Сарајево*.
Вила 1887/10: *Босанска вила*, II/10, *Сарајево*.
Вила 1887/11: *Босанска вила*, II/11, *Сарајево*.
Вила 1887/23: *Босанска вила*, II/23, *Сарајево*.
Вила 1888/8: *Босанска вила*, III/8, *Сарајево*.
Вила 1888/10: *Босанска вила*, III/10, *Сарајево*.
Вила 1889/3: *Босанска вила*, IV/3, *Сарајево*.
Вила 1889/8: *Босанска вила*, IV/8, *Сарајево*.
Вила 1889/14: *Босанска вила*, IV/14, *Сарајево*.
Вила 1889/21 и 22: *Босанска вила*, IV/21 *и* 22, *Сарајево*.

Литература

Батистић 1972: T. Batistić, *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.

Вак 1964: Ф. О. Вакк, *О соматической фразеологии в современном эстонском литературном языке*, Digar. 12. 2. 2022.

Гиро 1967: P. Guiraud, *Le syntaxe de français*, Paris: Presses Univeritaires de France.

Гортан-Премк 1971: Д. Гортан-Премк, *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик.

Грковић-Мејџор 2011: J. Grković-Major, *The development of predicative possession in Slavic languages*, у: M. Nomachi (ур.), *The Grammar of Possessivity in South Slavic Languages: Synchornic and Diachronic Perspectives*, Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, 35–54.

Каган 2020: *The Genitive/Accusative Alternation in BaltoSlavic*, у: *The Semantics of Case*, Cambridge: Cambridge Univerity Press, 189–222.

Ковачевић 2020: М. Ковачевић, *Соматске неконгруентне посесивне синтагме у српском језику*, у: Наслеђе бр. 43, Крагујевац: ФИЛУМ.

Ковачевић 2024: М. Ковачевић, *Не(с)познато у српској синтакси*, Андрићград: Андрићев институт.

Куна 2012: B. Kuna, *Predikatna i vanjska posvojnost u hrvatskome jeziku*, Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera.

Малнар 2011: M. Malnar, *Somatska frazeologija čabarskih govora*, Hrčak, 15. 2. 2022.

Матешић 1982: J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: IRO *Školska knjiga*.

Мацители 2017: L. F. Mazzitelli, *Predicative possession in the languages of the CircumBaltic area*, у: *Folia Linguistica*, 51(1), Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 1–60.

Мразовић–Вукадиновић 2009: P. Mrazović; Z. Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Омеровић 2011: M. Omerović, *Nekongruentni atribut u bosanskome jeziku*, Sarajevo: Slavistički komitet.

Палић 2010: I. Palić, *Dativ u bosanskome jeziku*, Sarajevo: Bookline.

Пипер и др. 2005: П. Пипер; И. Антонић; В. Ружић; С. Танасић; Љ. Поповић; Б. Тошовић, *Синтакса савременога српскога језика. Проста реченица*; Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.

РСЈ 2018: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.

Симеон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, *P – Ž*, Zagreb: Matica hrvatska.

Стојановић 1996: S. Stojanović, *Binarne relacije posesije u engleskom i srpskom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.

Тимберлејк 1975: A. Timberlake, *Hierarchies in the Genitive of Negation*, у: The Slavic and East European Journal 19(2), 123–138. https://doi.org/10.2307/306765 (преузето 19. 8. 2025).

Филмор 1968: C. J. Fillmore, *The Case of Case*, Bach E. And R. Harms (eds). Universals in Lingvistics Theory, New York: Holt, Reinhart and Winston.

Хајне 1997: B. Heine, *Possession*: *cognitivesaurces*, *forces and grammaticalization*, Cambridge: Cambridge Universitz Press.

Svetlana B. Panić

SOMATIC CONSTRUCTIONS WITH POSSESSIVE-SEMANTIC VERBS IN JOURNAL *BOSANSKA VILA*

Summary: Somatic constructions with the verb *imati* were analyzed on the corpus of *Bosanska vila*, with the concept of somatic extended to include psychological, emotional, and character traits as inherent aspects of human personality. The expected predominance of constructions in which the possessor functions as the subject and *imati* forms the predicate with a direct object in the form of an accusative was confirmed. It was shown that such constructions are frequently semantically enriched by attributive modifiers. The use of the genitive was observed exclusively with possessums denoting internal, psychological, or emotional traits, showing a correlation with partitivity and indefinite quantity, whereas the accusative is associated with absolute instantiation of the property. The analysis of periphrastic and decomposed constructions with *imati* functioning as a complex predicate revealed that they are not semantically equivalent to their monolexemic counterparts. This is due to the additional semantic component of resultativity, which in most cases prevents simple substitution with a single lexeme.

Key words: somatism, somatic possessivity, the verb *have*, possessor, possessum

Биљана Б. Мишић[1]
Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
Катедра за србистику

UDK: 811.163.41.09-32:092(497.6)

ЈЕЗИК ПРИПОВИЈЕДАКА НИКА БЕСАРОВИЋА

У овоме раду анализирамо језик приповиједака Ника Бесаровића, сарајевског приповједача чији су текстови објављени у часопису *Босанска вила*. Будући да су Бесаровићеве приповијетке писане народним језиком са много локалног, оријенталног колорита, пажњу смо усмјерили на колоквијалну лексику. Од свих категорија разговорне лексике у корпусу су доминантне двије, и то: а) фразеологизми и б) турцизми. Анализа је показала да писац употребљава фразеологизме како би што упечатљивије приказао поступке и емоције ликова, док је употреба турцизама мотивисана циљем да се истакне временски и локални колорит.

Кључне ријечи: Нико Бесаровић, приповијетке, колоквијална лексика, фразеологизми, турцизми

Босанска вила, први и најзначајнији српски књижевни лист у Босни, покренута је за вријеме аустроугарске окупације и излазила је у континуитету скоро три деценије (1885–1914). Замишљена као орган Друштва сарајевских српских учитеља – Божидара Никашиновића, Николе Шумоње, Стева Калуђерчића и Николе Т. Кашиковића, *Босанска вила* је имала за циљ да ради на подизању националне свијести српског народа у Босни и Херцеговини. Њен основни програмски задатак био је „да скромним књижевним покушајима и нарочито, објављивањем народних умотворина и сваковрсне поуке задовољи укус својих читалаца и да их, проширујући им круг, заинтересује за књигу и књижевност“ (Крушевац 1963: 149). С тим у вези, на страницама првог годишта *Виле* штампане су народне пјесме и приповијетке које ће бити објављене и у наредним годиштима часописа и које представљају драгоцјен прилог очувању народне књижевности. Осим народних пјесама и приповиједака, овај часопис доноси разноврсне текстове о народном животу и обичајима, затим поучне чланке из разних области, описе историјских и културних догађаја, а све у циљу подизања општег културног нивоа својих читалаца и очувању националне свијести босанскохерцеговачких Срба. Сви

1 biljana.misic@ffuis.edu.ba

текстови који су публиковани у *Босанској вили* писани су изворним српским народним језиком и ћириличним писмом[2]. Редакција овога часописа „континуирано је бринула и посвећивала посебну пажњу језику, не само као елементу културе, већ као темељној одредници, односно основи сваке културне дјелатности. У том контексту је снажно присутно супротстављање политици Калајевог режима да увођењем назива 'босански језик' омогући што потпуније спровођење ширих окупационих циљева"[3] (Ћосовић 1992: 298).

Сарадници *Босанске виле* били су како истакнути научници и књижевници, тако и писци који су тек стасавали и којих се данас ријетко ко и сјећа. Један од приповједача који је писао у првим годинама објављивања овога часописа, а „у чијим књижевним покушајима има извесне оригиналности и приповедачког талента" (Кршић 1979: 308), био је Нико Х. П. Бесаровић. Он је поријеклом био Србин из Сарајева, а живио је и радио посљедњих деценија турске и непуну деценију аустроугарске владине у Босни. Бесаровићев књижевни опус састоји се од три приповијетке[4] – „Мула Мехо", „Ариф, велики везир" и „Џенетска хурија", које су објављене у овоме часопису 1887. („Мула Мехо" и „Ариф, велики везир") и 1888. године („Џенетска хурија"). Његове приповијетке „својевремено су радо читане међу тзв. босанском читалачком публиком, и то, углавном, оном из народа, за коју су и писане. Са друге стране, пак, неког запаженог успјеха од стране књижевне критике приповијетке Ника Бесаровића нису доживјеле ни у оно вријеме а ни касније" (Сударушић 2017: 75).

Приповијетке Ника Бесаровића за тему имају живот сарајевског муслиманског свијета, занатлија и сиротиње. Писане су народним језиком са много локалног, оријенталног колорита, фантастичних елемената и са примјесама народног сујевјерја, у коме се препознаје утицај усменог народног стваралаштва. Пишући о књижевном стваралаштву Ника Бесаровића, књижевни критичари су посебно истицали пишчеву способност да читаоцу дочара сарајевски муслимански миље. „Језично и фразеолошко богатство Бесаровићевих приповедака јасно обележава њихову локалну боју, али и представља једну њихову вредност која није изван књижевности, и која из области филологије прелази у област поезије. У Бесаровићевим реченицама, верно пренесеним из сарајевског говорног језика, има и поетичних метафора и сажето казане народне мудро-

2 О улози *Босанске виле* у његовању српског језика и ћирилице в. Ћосовић 1992: 297–308.

3 Детаљније о тадашњој књижевнојезичкој ситуацији в. Окука 1991: 52–59.

4 Под шифром Х, 1886. године, објављена је приповијетка „Бабино опијело и сто и један гријех". Међутим, у биљешци о пишчевој смрти, уредништво *Босанске виле* (Вила 1887/2: 240) наводи да је Нико Х. П. Бесаровић аутор наведене приповијетке.

сти која карактерише једну за језичне вредности необично осетљиву средину“ (Кршић 1979: 312–313). С тим у вези, као упечатљива језичка особина Бесаровићевих приповиједака може се издвојити употреба разговорне лексике, што и јесте предмет анализе овога нашега рада. А од свих категорија разговорне лексике у корпусу су доминантне двије, и то: а) *фразеолоїизми* и б) *турцизми*.

1. Фразеологизми

Под појмом фразеологизам подразумијевамо вишечлане лексичке јединице с номинационом функцијом у језику, које имају јединствено значење. То јединствено значење се у литератури назива „глобалним или општим значењем“ (Мршевић Радовић 1987: 13). Фразеологизме као језичку јединицу карактеришу особине као што су: синтагматичност, устаљеност, репродуковање, номинациона функција и експресивност (в. Матешић 1982: 6; Мршевић Радовић 1987: 12). У анализи ових лексичких јединица као посебну лексичко-семантичку групу издвојићемо фразеологизме у чијој су структури лексеме које означавају дијелове људског тијела, што спада у тзв. соматске фразеологизме. Соматизми су иначе једна од најбитнијих тематских скупина лексема и испољавају изразиту продуктивност како на семантичко-творбеном и асоцијативном плану, тако и у конституисању великог броја фразеологизама. Иза примјера ексцерпираних из Бесаровићевих приповиједака наводићемо значење одређеног фразеологизма, које ћемо потврдити на основу *Фразеолошкоī рјечника хрваτскоīа или срūскоīа језика* (Матешић 1982). Анализираћемо фразеологизме чије су лексичке доминанте дијелови тијела: 1) глава, 2) очи, 3) срце.

1) Фразеолошке конструкције са лексемом *īлава* у основи репрезентују сљедећи примјери:

> а) А ако ти није право, те смијеш *меτнуτи īлаву у τорбу*, отиди њему па се потужи[5] (АВВ, 1887/21: 323); „метнути главу у торбу – излагати се /изложити се великој/ смртној опасности, рискирати живот“ (Матешић 1982: 141);
> б) (...) одмах ће наредити да те смакну и на теби више *неће биτи īлаве* (АВВ, 1887/21: 323); „изгубити главу – погинути“ (Матешић 1982: 138);
> в) Кад сте онолико синоћ појели, морате и ову воду попити, тако је наредио цар: ако не попијете, неће ни један *изнијеτи īлаве*, а камо ли ћете још одвести дјевојку! (АВВ, 1887/23: 356); „изнијети главу – спасити се,

5 Примјери које у раду наводимо ексцерпирани су из сљедећих приповиједака: „Мула Мехо“, (ММ), Ариф, велики везир“, (АВВ) и „Ценетска хурија“ (ЦХ).

спасити живот, једва остати жив“ (Матешић 1982: 140);

г) Кажи ми га ко је, ако га знаш и имаш, ама ти си само нешто *узела у главу*, а то је све твоје на врби свирала! (ЦХ, 1888/3: 36); „утувити у главу – „наумити, бити опсједнут каквом мишљу, остати упорно/тврдоглаво при своме; запамтити добро“ (Матешић 1982: 152);

д) Не смједох опет ни ријечи јој проговорити, само рекох: је ли *женска главо* у богатих памети нема (ММ, 1887/9: 131); (...) ја сам био у долафу и био сам поткован, лијепијех двадесет и пет по табанима изио, а све с тебе *женска главо*, да од Бога нађеш и ти и твоја кона, више да је нијесам видио у мојој кући (ММ, 1887/10: 145); „женска глава – „1. жена, женска особа, 2. ирон. глупа особа“ (Матешић 1982: 154).

Као што можемо примијетити, основу наведених конструкција ексцерпираних из Бесаровићевих приповиједака чини лексема *глава*, која је различито заступљена у фразеологизмима. Захваљујући богатом полисемијском опсегу ове лексеме, настао је велики број фразеологизама који означавају широк спектар значења, а у издвојеним примјерима фразеологизми са овом основом имају значење: *живот* (а, б, в), *наумити* (г), *жена/ирон. глупа особа* (д). У примјерима: *метнути главу у торбу* (а), *неће бити главе/ изгубити главу* (б) и *изнијети главу* (в) сликовитости наведених фразеологизама доприноси синегдохска везе лексеме *глава* са њеном секундарном семантичком реализацијом *живот*. Наведени примјери показују да се синегдоха комбинује са перифразом која се „заснива на издвајању и опису неког карактеристичног дијела преко кога се онда спознаје (препознаје) шири појам“ (Ковачевић 2015: 138). Укључивањем перифразе у ове фразеолошке конструкције постиже се већи степен експресивности, будући да и перифраза и фразеологизам имају сликовитост као иманентно својство, које је овдје као редуплицирано, додатно наглашено. Експресивност фразеологизма *метнути главу у торбу*, који је употријебљен у дијалошкој форми, произлази из упозорења једног од Бесаровићевих ликова упућеног саговорнику да властитим довођењем у опасност рискира живот. Исти је случај и са примјером *неће бити главе/ изгубити главу*, гдје се наглашава компонента ’властите кривице’, чија би посљедица била смрт. Фразеологизам *изнијети главу* употријебљен је да се њиме веома експресивно искаже пријетња говорника упућена саговорницима да неће преживјети уколико не изврше одређену радњу.

У исказу *узети у главу* (г) модификован је лексички састав фразеологизма тако што је глагол *утувити* (који је потврђен у Рјечнику) супституисан глаголом *узети*. Без обзира на супституцију лексема, реализовано је исто значење – „наумити“. Измјена узуалне структуре овога фразеологизма може бити пишчев лични избор или је пак лексема *узети* била уобичајена у сарајевском миљеу, али је свакако примјерена датом контексту.

Фразеологизам *женска ῑлаво* (д), употријебљен у вокативној форми, у основи има синегдоху, која је у функцији именовања женске особе. Контекст показује да наведена вокативна конструкција само имплицитно значи обраћање, док је експлицитно средство квалификовања саговорника, будући да илуструје подругљив или ироничан говорников однос према лицу денотираном вокативом, тј. жени, алудирајући на негативне стереотипе о женској интелектуалној ограничености.

2) Сљедећу групу примјера чине фразеологизми који садрже лексему *око (очи)*. Искази са поменутим соматизмом у језику су такође фреквентни, а у корпусу смо забиљежили ове примјере:

> а) Дјеца још више омрзну на њега, ама нијесу га могли што ’но ријек *очима ῑледаᴛи* (АВВ, 1887/16: 242); „не моћи очима гледати – не подносити кога/ што, мрзити кога/ што“ (Матешић 1982: 418);
> б) (...) човјек жив, дише, а сав у голој води; памук разбацио по табуту, а изврнуо се потрбушке, а кад угледа свјетлост на један пут се окрену и *ῑоῑледа* на Арифа *крвавим очима* (АВВ, 1887/19: 292); „погледати крвавим очима – погледати кога непријатељски/ с мржњом“ (Матешић 1982: 414).

Како се види, фразеологизам *не моћи очима ῑледаᴛи* (а) садржи перифразу која је заснована на таутологији. Друкчије речено, перифраза „настаје експанзијом глагола помоћу именице која садржи заједничке семантичке елементе с глаголом чије проширење представља и, експлицирана у синтагми, само понавља глаголско значење“ (Мршевић Радовић 1987: 54). С друге стране, у фразеологизму *ῑоῑледаᴛи крвавим очима* (б) таутологија се уклања обавезном реализацијом атрибута уз именицу. Функција овог атрибута јесте да уноси додатно, допунско значење чиме нестаје плеоназма и синтагма постаје на семантичком плану информативна (Ивић 1961: 180–190). Фразеолошком конструкцијом *не моћи очима ῑледаᴛи* (а) писац наглашава презир и мржњу које дјеца осјећају када виде Арифа, паметног и „учевног“ дјечака. Сликовитост и експресивност фразеологизма *ῑоῑледаᴛи крвавим очима* (б), као што показује примјер, додатно се појачава не случајно наведеним обликом аориста глагола *ῑоῑледаᴛи*. Овом конструкцијом, на врло сликовит начин, писац изражава мржњу која човјека обузима када угледа непријатеља. Перифрастично сликовито изражавање, како се види, „настаје када у постојећој фразеолошкој јединици треба оживети слику која је мотивисала фразеологизам“ (Мршевић Радовић 1987: 45). Та слика овдје је мотивисана ситуацијом у којој крвни притисак расте због љутње, што резултира повећаним дотоком крви, па очи изгледају као крваве.

3) Соматске фразеологизме са семантичком основом *срце* илуструју примјери:

> а) (...) па док га ти погледаш с лица какав је само лијеп, друкчије ће у тебе *срце заиграти* (ЦХ, 1888/2: 23); Стара Дуда учинила се ко да и не чу, шта муктар каза, а добро је она чула, кад он рече за бегу, па јој *срце од радости заигра* (ЦХ, 1888/6: 86); „игра срце – осјећати/осјетити велику радост/ велико задовољство“ (Матешић 1982: 631);
> б) (...) немој ми ништа завијати ни омахивати собом, већ ми кажи све, што ти *на срцу лежи* јаднице! (ЦХ, 1888/1: 6); „лежати коме на срцу – бити предмет чије бриге/чијих мисли, бити коме близак, уживати велику наклоност“ (Матешић 1982: 630).
> в) За тим се одмаче од пенџера и осмјехну се, к'о да се бегина долама и фермен *увуче у њезино срце* (ЦХ, 1888/3: 36); „прирасти коме за срце – изазвати у кога симпатију, постати коме близак/ мио“ (Матешић 1982: 634).

Фразеолошке конструкције *заиграти срце* (а) и *лежати на срцу* (б) реферишу о унутрашњим, психолошким преживљавањима Бесаровићевих ликова. Наведени фразеологизми, као што се из примјера види, употријебљени су како би што упечатљивије и непосредније изразили емоције ликова.

Да у Бесаровићевим приповијеткама има фразеологизама који нису забиљежени у одређеној, устаљеној форми у Матешићевом *Фразеолошком рјечнику*, показује конструкција *увући се у (чије) срце* (в). Пронашли смо сличну конструкцију „прирасти коме за срце – изазвати у кога симпатију, постати коме близак/ мио“ (Матешић 1982: 634), која реализује исто значење као и наведени фразеологизам. Сликовитости израза *к'о да се бегина долама и фермен увуче у њезино срце* доприноси посесивна метонимија. Она „обухвата све случајеве у којима метонимијска лексема коју замјењује стоји у неком типу посесивног односа (односа припадности). Дакле, под посесивну метонимију потпадају само случајеви отуђиве посесивности“ (Ковачевић 2015: 43). То значи да се овдје преко назива дијелова одјеће (*долама* и *фермен*), као карактеристичне појединости, заправо именује човјек који носи ту одјећу – Бего Бунарџија.

Наведени примјери показују да су у Бесаровићевим приповијеткама фразеологизми изразито фреквентне језичке јединице. Тематика, садржај, нараторска, а посебно дијалошка форма (због непосредности међу учесницима комуникативне ситуације) погодовали су инкорпорирању фразеологизама у структуру текста.

2. Турцизми

Уз фразеологизме доминантни слој разговорне лексике у приповијеткама Ника Бесаровића представљају турцизми. На извјесне терминолошке непрецизности овога појма указала је С. Петровић (1993: 71). Наиме, термин *турцизам* доводи се у везу са низом значењски блиских термина као што су *туркизми*, *османизми*, *оријентализми* и сл. (в. Петровић 1993: 71; Ђинђић 2013: 14–15; Драгићевић 2018: 46). Ова терминолошка непрецизност произашла је из тога што су различити и често неутврдиви путеви уласка ријечи из турског, или посредством турског језика у српски језик. Под турцизмима у овоме раду подразумијевамо ријечи које су поријеклом из турског језика или које су посредством турског језика ушле у српски језик, а могу бити арапског, персијског, грчког поријекла и сл.

Познато је да је најснажнији утицај турског на српски језик био за вријеме турских освајања српских територија, од 15. до 19. вијека. Период с краја 19. вијека може се сматрати престанком директних језичких контаката између турског и српског језика. Приповијетке Ника Бесаровића одсликавају живот Сарајлија у периоду ослобођења од Турака, али не и од турског утицаја, будући да у њима турцизми „егзистирају као знатан, често и незамјењив дио лексичког блага“ (Вајзовић 1999: 34). За класификацију из корпуса забиљежених примјера послужиће нам семантички критеријум, при чему се ослањамо на типове тематских група турцизама које су издвојили Шкаљић (1965) и Пецо (1987). Турцизми који су заступљени у грађи могу се распоредити на сљедеће семантичке групе:

а) кућа, окућница, имање:

> Одвуку ме у *авлију*[6], па кад први чифт одвалише, ја се разгулих као во (ММ,1887/9: 133); Кад би му баш до густа дошло, он би побјег'о од дјечурије, отиш'о би у своју *башчу* (АВВ, 1887/16: 242); Кад стигох, а жена – зар видила кроз *џенџер*, па изишла преда ме (ММ, 1887/10: 146); Ја онда узех *фењер* те одох у џамију да клањам теравију (ММ, 1887/10: 146).

б) покућство, посуђе, намјештај:

> Мати одмах стане сукати и показивати царевићу како се плету *асуре* (АВВ, 1887/21: 324); Безбели надам, започе она – разбила сам ти *бардак*, па, ето пусти ме (ММ, 1887/10: 145); Онога у кога је џин унишо повали на сред собе, па донесе неначете воде пун *ибрик* (ММ, 1887/9: 130); Она ту вече мене још напеца, а ја од љутине не шћедох ни вечерати, па ни

6 Сви турцизми које наводимо потврђени су у лексикографском приручнику (Шкаљић 1965).

у *јаџак* леђи (ММ, 1887/10: 145); Одмах постави *синију* да вечерамо, донесе хљеб и другу захиру (ММ, 1887/9: 131); Затекао сам све готово, као и осталијех вечери: кахва печена, у фуруни цвакти ватра, *манїала* на сред собе покривена лугом (ММ, 1887/9: 131); Уђем у собу; кадија сједи на *миндерлуку* (ММ, 1887/10: 148).

в) обућа, одјећа, врсте платна:

(...) купио му црне *месџиве* и црвене *фирале* на шиљак, па још зелен (АВВ, 1887/19: 292); Дуда започе дохваћати *ферецу* и *јашмак* с чивилука, хоће да се облачи да иде у чаршију (ЦИХ, 1888/4: 52); (...) дао му је половину своје *ахмедије* (турбана), срез'о му од мави беза *димије* (АВВ, 1887/19: 292); За тим се одмаче од пенџера и осмјехну се, к'о да се бегина *долама* и *фермен* увуче у њезино срце (ЦИХ, 1888/3: 36).

г) јело, пиће, посластице:

Имам лијепа *џилава*, знам да ти је драг! (ЦИХ, 1888/4: 54); Два *ћевапчића* испред Имарета и *сомун*, па један *ћевапчић* теби а један твом гонџету, па то ми је зар храна? (ЦИХ, 1888/3: 35); Сједи, ево *кахва* готова, па попи коју и одмори се! (ММ, 1887/9: 131); И ти се надаш да ће ти то твоје гонце купити шећера па да размутиш *шербе* и да захладиш? (ЦИХ, 1888/3: 35); У једне сироте жене бијаше син Ариф, био је лијеп к'о зариф, а сладак к'о *кадајиф* (посластица) (АВВ, 1887/16: 241).

д) занимања:

Ако сумњате ево ћу вам ја приповиједети нешто, што сам чуо од једног поштеног и доброг човјека, од мула Мехе *крџеџије* (ММ, 1887/9: 129); Чула сам од првих ханума (госпоја) да је она женски *ећим* (АВВ, 1887/17: 257); Он је Алах рахметиле (Бог да га прости) био *авџија* (ловац) (АВВ, 1887/16: 243); Све се то лијепо измијешало: *шећерџије*, *китерџије*, *шербеџије* ричу, нуде, деру се к'о волови (ЦИХ, 1888/1: 5).

ђ) трговина, новац, трговачки занати и радње:

Баш кад сам пошао из *дућана*, помислим да ми је препечена хљеба, јер сам га пожелио (ММ, 1887/9: 131); (...) ал' кад би у вече пребројио паре, у њега више од 20 *їроша*, што би за дан *џазарио* (АВВ, 1887/20: 309); (...) одмах би је сподбила и однијела на *џазар*, па што би за њу добила, од тога је хранила и себе и свога једињка Арифа (АВВ, 1887/16: 242); Тако ти мене зафтије доведоше до магазних врата, отворише *маїазу*, па ме ћушнуше унутра (ММ, 1887/10: 147).

е) друштвени слојеви, сталежи, титуле:

(...) је си л' ми се уморио *аїа* од рада? (ММ, 1887/9: 131); Кад тамо изведоше ме пред некаква *бимбашу*, а он ме стаде питати (ММ, 1887/9: 132); Људи

> ме сколесаше, а *муктар* из махале највише ме бијаше обрлатио (ММ, 1887/9: 130); Ама *ефендија* сваку вечер проби ми жена главу, шта има ново у чаршији (ММ, 1887/9: 133); (...) а старијем мојијем именом ја се зовем *бег* Остојић (АВВ, 1887/20: 308).

ж) вјерски живот и обичаји:

> Мало прије ми је казао махалски муктар да има *џеназа* па ми је ваља отићи и опремити (АВВ, 1887/19: 292); – отиди добар човјече хоџи, па нек ти клања *истијаре* (ММ, 1887/9: 132); – јер видиш са оним бардаком још мој шукунђед и пранђед и отац – сви су њим узимали *авдест* (ММ, 1887/9: 132);

з) географски појмови, дијелови града, насеља, улице:

> (...) а ко ти гледа још у једног софту (богослова) у *Стамболу* кад их на хиљаде имаде (АВВ, 1887/19: 292); – А мореш отићи и код Ане Ђурђине у *Али-пашино поље*, она огледа на карте и растура (ММ, 1887/9: 132); Ишао човјек из града са женом на сијело, па носио човјек пред њом фењер, а жена од јашмака није добро видјела, па пропане у мегару, те тако је вода снесе чак на *Бентбашу* у Миљацку (ММ, 1887/9: 132); Све се живо тада на ноге диже, а мој рахметли Бајрактар кад то чу, први излеће из махале те разви бајрак у *Ђулагину хану* (ЦХ, 1888/2: 22); Тако ми прође још једна ноћ, а кад сјутри дан сиђем у *чаршију*, потужим се једном мом абаџу на своју невољу (ММ, 1887/9: 132); – помагајте људи, има л ико у *махали*, ево хоће жена да ме закоље (ММ, 1887/10: 146).

Као што се види, турцизми у Бесаровићевим приповијеткама бројни су и фреквентни. Грађа показује да ове лексеме припадају тематским групама: *кућа, окућница, имање, покућство, посуђе, намјештај, одућа, одјећа, врсте платна, јело, пиће, посластице, занимања, трговина, новац, трговачки занати и радње, друштвени слојеви, сталежи, титуле, вјерски живот и обичаји* те *географски појмови, дијелови града, насеља, улице*. Најбројнији турцизми су именице, што је сасвим разумљиво, ако се има у виду да се при контакту двију цивилизација и култура обично преузимају нови предмети, спознају нове појаве, прихватају туђи обичаји и сл.

Писац се понекад служи таутолошким изразима тако што напоредо употребљава турцизме са одговарајућим синонимом, што уочавамо у примјерима: У једне сироте жене бијаше син Ариф, био је лијеп к'о зариф, а сладак к'о *кадајиф* (*посластица*), или: Чула сам од првијех *ханума* (*госпоја*) да је она женски ећим. Чланови таутолошке конструкције (*кадајиф* и *посластица*; *ханума* и *госпоја*), како се види из контекста, јесу апсолутни синоними. Њима се „упућује на исти денотат, они су само 'различито име за исти појам', тако да се реименовањима тај појам

боље осветљава“ (Ковачевић 2015: 190). То значи да Бесаровић напоредо користи контактне синониме како би појаснио исказ, тј. да „истицањем нијанси у семантичким вриједностима оба синонима, допуни значење једног од њих“ (Вајзовић 1999: 201).

Употреба турцизама условљена је тематиком приповиједака. Писац употребљава овај лексички слој као упечатљиво изражајно средство да би што прецизније представио амбијент, обичаје, традицију, менталитет и карактер својих ликова. Кроз описе сарајевске чаршије (што се посебно уочава у приповијеткама „Мула Мехо“, и „Ценетска хурија“) Бесаровић нам дочарава сву љепоту и чистоту народног језика. „Богатство језичког израза“, како наводе лингвисти (Вуковић 1958: 65, наведено према: Вајзовић 1999: 171), „зависи, прије свега, од пишчеве способности да на особен начин дочара читаоцу све оно што је постављено тематским оквирима његова казивања“. Нико Бесаровић је, без сумње, врло успјешно одсликао живот муслиманског свијета у простору карактеристичном по оријенталној традицији.

3. Закључак

Приповијетке Ника Бесаровића представљају погодну грађу за истраживање различитих језичких јединица. У овоме раду анализирали смо разговорну лексику, чија се употреба јавља као упечатљива лингвистичка црта, а подробније смо испитивали два типа ове лексике, и то: а) *фразеолоīизме*, и б) *тӣурцизме*. Писац инкорпорира ову лексику разговорног стила у умјетничке сврхе. Фразеологизме употребљава како би што упечатљивије приказао поступке и емоције ликова, док је употреба турцизама мотивисана циљем да се истакне временски и локални колорит.

Извори

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, ’Мула Мехо’, *Босанска вила*, 9, 129–133.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, ’Мула Мехо’, *Босанска вила*, 10, 145–148.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, ’Мула Мехо’, *Босанска вила*, 11, 162–164.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, ’Ариф велики везир’, *Босанска вила*, 16, 241–243.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, ’Ариф велики везир’, *Босанска вила*, 17, 257–259.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, ’Ариф велики везир’, *Босанска вила*, 18, 275–277.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, 'Ариф велики везир', *Босанска вила*, 19, 290–292.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, 'Ариф велики везир', *Босанска вила*, 20, 308–309.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, 'Ариф велики везир', *Босанска вила*, 21, 323–325.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, 'Ариф велики везир', *Босанска вила*, 22, 341–343.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, 'Ариф велики везир', *Босанска вила*, 23, 355–357.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, 'Ариф велики везир', *Босанска вила*, 24, 375–377.

Бесаровић 1888: Н. Х. П. Бесаровић, 'Џенетска хурија', *Босанска вила*, 1, 4–6.

Бесаровић 1888: Н. Х. П. Бесаровић, 'Џенетска хурија', *Босанска вила*, 2, 22–24.

Бесаровић 1888: Н. Х. П. Бесаровић, 'Џенетска хурија', *Босанска вила*, 3, 35–36.

Бесаровић 1888: Н. Х. П. Бесаровић, 'Џенетска хурија', *Босанска вила*, 4, 52–54.

Бесаровић 1888: Н. Х. П. Бесаровић, 'Џенетска хурија', *Босанска вила*, 5, 68–71.

Бесаровић 1888: Н. Х. П. Бесаровић, 'Џенетска хурија', *Босанска вила*, 6, 85–87.

Бесаровић 1888: Н. Х. П. Бесаровић, 'Џенетска хурија', *Босанска вила*, 7, 100–102.

Бесаровић 1888: Н. Х. П. Бесаровић, 'Џенетска хурија', *Босанска вила*, 8, 115–116.

Бесаровић 1888: Н. Х. П. Бесаровић, 'Џенетска хурија', *Босанска вила*, 9, 130–133.

Литература

Вајзовић 1999: H. Vajzović, *Orijentalizmi u književnom djelu – lingvistička analiza*, Sarajevo: Institut za jezik.

Драгићевић 2018: Р. Драгићевић, *Српска лексика у прошлости и данас*, Нови Сад: Матица српска.

Ђинђић 2013: М. Ђинђић, *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*, докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.

Ивић 1961: М. Ивић, О појавама синтаксичке обавезности, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, VI, Нови Сад, 180–190.

Ковачевић 2015: М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Београд: Јасен.

Крушевац 1963: T. Kruševac, Osnivanje i prve godine 'Bosanske vile', *Prilozi za proučavanje historije Sarajeva*, br. 1, Sarajevo, 149–169.

Кршић 1979: Ј. Кршић, Приповедач старог Сарајева – Нико Х. П. Бесаровић, *Сабрана дјела I*, Сарајево: Свјетлост.

Матешић 1982: J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.

Мршевић Радовић 1987: Д. Мршевић Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.

Окука 1991: M. Okuka, Književnojezička situacija u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije, *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*, München, 52–59.

Петровић 1993: С. Петровић, Историјат и стање проучавања турцизама у српскохрватском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXVI/2, 71–128.

Пецо 1987: А. Пецо, *Турцизми у Вуковим рјечницима*, Београд: Вук Караџић.

Сударушић 2017: Р. Сударушић, Нико Х. П. Бесаровић – сарајевски приповједач, сакупљач народних умотворина и сарадник 'Босанске виле', *Радови Филозофског факултета*, бр. 19, Пале, 73–82.

Ћосовић 1992: С. Ћосовић, Улога 'Босанске виле' у његовању српског језика и ћирилског писма, *Традиционално и модерно у српским часописима на почетку века (1895–1914)*, Нови Сад–Београд: Матица српска–Институт за књижевност и уметност, 297–308.

Шкаљић 1965: A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

Biljana B. Mišić

THE LANGUAGE OF NIKO BESAROVIĆ 'S SHORT STORIES

Summary: This study examines the linguistic features of the short stories by Niko Besarović, an author whose works were published in the literary gazette Bosanska vila ("The Bosnian Fairy"). The analysis focuses on the use of colloquial vocabulary, with particular attention to two categories frequently represented in the corpus: a) phraseological expressions and b) Turkisms. The findings indicate that Besarović employs phraseological expressions to depict characters' actions and emotions with greater vividness, while the use of Turkisms serves to underscore the temporal setting and local color of the narratives.

Key words: Niko Besarović, short stories, colloquial vocabulary, phraseological expressions, Turkisms.

Вера Ћевриз Ништић[1]
Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
Катедра за србистику

UDK: 811.163.41'271:27:050.488(496.6)"1885/1941"

О ИЈЕКАВСКИМ РЕФЛЕКСИМА *ЈАТА* У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ*

У раду се даје преглед ијекавских континуаната вокала *јат* у језику текстова *Босанске виле* за 1908. годину. Анализом су обухваћени текстови који су и тематски и и стилски разноврсни, гдје се често јавља неуједначеност у погледу дистрибуције јатовских рефлекса. Питања у вези са прасловенским гласом *јат* и његовим супституентима недовољно су истражена посебно када је посриједи обрада *јата* у бројним књижевним и другим дјелима. Испитивање језика једног од најзначајних српских часописа у Босни и Херцеговини током аустроугарске окупације, неопходан је задатак, који може допринијети свеобухватнијем сагледавању језика српске периодике с краја XIX, односно почетка XX вијека.

Кључне ријечи: стари вокал *јат*, рефлекси дугог *јата*, рефлекси *јата* из сонанта *р*, вуковска ортографија

1. Уводне напомене

Фонетска норма српског језика обиљежена је двојством изговора рефлекса старог гласа *јат*. Дијалекти штокавског дијасистема, као што је познато, дијеле се, према двама главним критеријумима, тј. према рефлексима *јата* и прозодије. Кад је ријеч о новоштокавским дијалектима, они се, да подсјетимо, простиру на средишњој, јужној и сјеверној зони штокавског дијасистема, на територијама данашњих држава – Црне Горе, Србије, Босне и Херцеговине и Хрватске (в. Окука 2008: 46).

У кодификацији свог књижевног језика, Вук се, као што је познато, суочио и са „проблемом структурног плурализма народног језика у књижевности" (Симић, Остојић 1996: 51), говорећи већ у *Писменици* о разликама међу „народним говорима екавском, ијекавском и икавског типа". Утицаји његовог реформаторског дјеловања у српском књижевнојезичком изразу у Босни и Херцеговини у вријеме владавине Аустроугар-

1 vera.cevriz.nisic@ffuis.edu.ba

ске били су широког домета. У освјетљавању овог питања у литератури се истиче, као једна од битних карика у ланцу збивања око стандардног језика у Босни и Херцеговини, увођење и озваничење „вуковске фонематске правописне норме из 1883. године“ (в. Станчић 1987: 120). Тада се Земаљска влада у Сарајеву приклонила озваничењу тог начина писања, а директан повод у вези с избором ортографије тицао се штампања једног буквара[2], почетнице за основне школе (в. Станчић 1987: 121). Иако су тада владала различита правописна правила, Срби су се „без изузетка, служили фонетским правописним правилима“ (Папић 1991: 62). С друге стране, питања у вези с прасловенским гласом *јат* и његовим континуантима, ако се шире посматрају, нису ни једноставна ни довољно истражена, посебно кад је посриједи обрада *јата* у бројним књижевним и другим дјелима, иако су многа од њих испитивана и, генерално посматрано, посебно важна (в. Белић 1969; Вуковић 1939, 1949; Ивић 1956, 1962; Пецо 1964; Јовановић 2005; Решетар 1942; Симић 1982; Остојић 1995, 2000). И ту је углавном утврђено да је неунифицирана замјена *јата* у истим гласовним позицијама и ријечима заснована дијелом на разликама у дијалекатској бази, „на народној говорној основи, на нехармонизираном односу између говорне и писане ријечи, итд.“ (Остојић 1995: 10).

Ми ћемо у овом раду дати преглед фонетских црта језика текстова *Босанске виле* кад су посриједи ијекавски супституенти некадашњег гласа *јат*. Циљ нам је приказати опште стање у погледу дистрибуције ијекавских континуаната вокала *јат*, дајући опис њихових најважнијих појединости. Босанска вила била је, да подсјетимо, први и задуго једини књижевни часопис српске заједнице у окупираној (1878) и потом анектираној (1908) Босни и Херцеговини (в. Андоновска 2022: 133). Дубоко национално укоријењена и ослоњена на народно стваралаштво и светосавску традицију, *Вила* је велику пажњу посвећивала очувању фолклорне базе српског народног језика. Корпус који нам је служио за прикупљање истраживачке грађе обухватио је текстове *Виле* штампане у издању за 1908. годину (под уредништвом Николе Кашиковића). Саме текстове одликује тематска, методолошка и стилска разноврсност, коју често прати и језичка неуједначеност у погледу дистрибуције јатовских рефлекса. Овдашња анализа обухватила је садржаје часописа који се односе на рубрике – *Поучни чланци*, *Приповијетке*, *Књижевна хроника*, *Оцјене и прикази*, *Позоришни преглед*, *Крупније биљешке* и *Некролози*.

2 Треба поменути да је 1867. године на тлу Босне и Херцеговине штампан буквар реформисаном ћирилицом, „први послије Вуковог из 1827. године“, чиме је вуковска ортографија стекла и готово званичан статус употребом у првим званичним гласилима, који су „тискани крајем турског периода у Вилајетској штампарији“ (Станчић 1987: 123).

2. Рефлекси дугог *јата*

Године 1839. Вук коначно разрјешава питање екавско-ијекавско/јекавско-икавске трихотомије и међуодноса појединих варијетета унутар ијекавштине, допуштајући тројак изговор искључиво на плану фонолошке варијације *ије/је-е-и* (Симић, Остојић 1996: 52, 55). У ијекавском изговору познате су четири замјене *јата*: *ије*, *је*, *е*, *и* (дијете, пјесма, грешка, смијати се), а које се могу описати помоћу четири правила. У првом је ријеч о замјени *јата* у дугим слоговима; у другом – о замјени *јата* у кратким слоговима; треће, о замјени *јата* у кратким слоговима иза сонанта *р* и четврто – о старом гласу *јат* у позицији испред гласова, *ј*, *о* (од *л*), *љ* (у дијалектима иза *ћ*). Поменута правила од њиховог успостављања до данас су разрађивана само у појединостима, а у изговору и писању рефлекса овог гласа често су се јављала колебања која су се испољавала у виду двоструких граматичких облика[3] (в. Лончар Раичевић 2013).

Када је ријеч о замјени *јата* у дугим слоговима, одавно је познато да је она врло шаролика, узме ли се у обзир цјелокупни источнохерцеговачки дијалекат (в. Решетар 1907; Вуковић 1937; Пецо 1983). Прва истраживања, она с почетка 20. вијека, износе податке и о рефлексима дугог *јата* доводећи у везу његову замјену у изговору са разликовањем вјерске припадности. На том је трагу и Решетар (1907: 89), износећи мишљење да *јат* православци у Босни и Херцеговини изговарају двосложно, а католици и муслимани једносложно.

Анализом текстова *Босанске виле* узетих за грађу, примијећено је да рефлекси дугог *јата* показују разнородност, док су рефлекси кратког *јата* веома сродни с онима у књижевном језику. Као најдосљедније спроведена супституција, издваја се она гдје је стари глас *јат* замијењен рефлексом *ије*[4], а што представља особину и књижевног језика и већине ијекавских говора. То показују и наредни примјери:

(1) Руђа обдари баштинама и добретима *неоцијењенијем*, припаса му о бедру златни мач (...) (Вила 1908/27: 425)[5]
(2) Гледала си ме са пуно ружичастих мисли, како се у сну благо *смијешим* (...) (324)

3 Ијекавица у Босни и Херцеговини, према ријечима Б. Остојића (2000), остаје у оквирима Вукових правила.

4 Паралелизам је заснован „на прозодијском идентитету, по којем је један дуги слог по вриједности једнак као два кратка слога (...) С тим у вези, „екавском дугом [е] одговара ијекавско [ије] у великом броју случајева“ (Симић, Остојић 1996: 218).

5 Број у загради означава број стране на којој се цитирани текст налази у часопису *Босанска вила* (1908/20–30).

(3) Када сам се тргао иза сна, прах сребрних *звијезда* падао је одасвуда лагано. (325)
(4) Зато је он једини у нас који даје не само портрете лица него и портрете *т҃ијела*, и да ваја голо. (317)
(5) (...) грцање *п҃обијеђене* змије у смртоносним, гвозденим песницама постаће овдје не само видљиво него и чујно (...) (318)
(6) (...) тај поглед који обухвата Борбу *цијелу* и добро *освијет҃љену*, доказује тако исто да је добро што је *т҃ијело* змијино остало (...) (318)
(7) Била је *лијепа* недјеља у јуну, били су у пољу, треба се тим користити, - рече господпн Бајар (...) (322)
(8) Друга му одлика бјеше јака национално религиска *свијест҃*. (324)
(9) И ако не бијаше ни школа, ни учитеља, ни „науке“ или наставе, (...) размишљање о мудрим изрекама и пословицама, слушање и памћење лијепих *п҃рип҃овиједака* и духовитих пјесама народних, изоштравало дух у омладине (...) (325)
(10) Та се *мијена* извршила не само у политичком животу, у друштву, него и на дому. (325)
(11) И пљуштаху грозне сузе из очију ђевојачкијех, као дажд по ливадама покошенијем; и *разлијеїаху* се пивске стране од (...) *зап҃ијевке* момачке, као зидови од тамнице хладне од цвилежа осуђеничког. (471)
(12) (...) приређивао му игре свакојаке, тефериче, свирке и *п҃оп҃ијевке* (...) (388)
(13) (...) мудраци *корије́н* бића нађоше у небићу, тражећи га у нагону срца. (378)
(14) Нијеси се на њих осврtала, почела си ме облачити у *одијело* од *бијелих* нарциса (...) (324)
(15) Потпунију збирку од ове ми *нијесмо* имали до сада. (335)
(16) Он је у овој студији прибрао и традиције народа, који *нијесу* били ни у каквој вези с југословенским народима, те *нијесу*, по томе ни могле утјецати на стварање југо-словенских имена и варијација сижета (...) (383)
(17) А када су твоју собу испуниле многе забрађене жене и многи људи, које *нијеси* никада видјела нити познала, чудила си се јако зашто теби у дом долазе, кад их *нијеси* звала. (324).
(18) Дивили смо се свему, и ти се *нијеси* могла одвојити од тих предјела и љепота њихових. (325)

Наведени примјери (1)-(18) показују нам двосложну гласовну вриједност у дугим слоговима – *т҃ијело*, *мијена*, *свијест҃*, *лијеп*, *звијезда*, *разлијеїат҃и*, *корије́н* и сл. Двосложна замјена *јат҃а*, како показује и први наведени примјер, присутна је у наставку инструментала множине придјева *нап҃роцијењен* > *нап҃роцијењенијем*. У савременом језику у поменутом случају нормативни су само облици са и у наставку, док се замјеничко-придјевски облици са *ије* сматрају дијалекатским. Међутим, у вријеме када су текстови настали и облици са двосложном замје-

ном *јата* сматрани су стандардним. Тако је Вук у Граматици штампаној у предговору првом издању „Српског рјечника“ (1818), навео обје форме, а исто ће учинити и Даничић, тридесетак година касније, у „Малој српској граматици“ (в. Караџић 1969: XLIII–LII; Даничић 1850: 20). Будући да су форме са [ије] у флексивним завршецима замјеничко-придјевске промјене доста честе код Вука и Даничића, Маретић их сматра равноправним за јужно нарјечје (в. Симић, Остојић 1996: 223).

У примјеру (8) наилазимо на двосложну замјену у генитиву множине *прūповиједака*, која се сматра, поред једносложне замјене[6], стандардном вриједношћу и у данашњем књижевном језику (уп. Шипка 2010: 907). Такође, одрични облици глагола *јесам* у нашем корпусу имају доминантно облик *нијесам*, какав налазимо уобичајеним и у народним пјесмама (в. Бурић 2016: 58). Двострукост *нисам/нијесам* иначе се не јавља напоредо на истој језичкој територији, па тако у ијекавском нарјечју „западних и сјеверозападних крајева редовно се пише *нисам*, *ниси* итд., а у југоисточним крајевима имамо претежно *нијесам*, *нијеси* (Остојић, Вујичић 2000: 51–52). У савременом ијекавском стандарду допуштена је ова двострукост, с тим што је облик са [и] „лексички икавизам нормалан у књижевном језику ијекавског и екавског изговора“ (Ивић 1966: 104).

3. Рефлекси *јата* иза сонанта *р*

У нашем корпусу досљедном се јавља и замјена *јāта* у дугом слогу иза групе *консонāнт* + *р*. Регистровани облици углавном се односе на творенице с префиксом *прē-*. Нпр.:

(1) И, по наредби љутог херцега, његове слуге трагом истијем којијем су се и доскитале до *пријēстола* господарског им таке ријечи, пронађоше им извор. (391)
(2) Преводи га г. Драгомир Јанковић, чији ранији *пријевод* Дикенсова „Давида Коперфилда“ (Забавник Српске Књижевне Задруге) даје пуно јамства, да ће и овај српски *пријевод* бити достојан свога славнога оригинала. (398)
(3) (...) стид га подузе пред савјешћу његовом и оштрицама погледа потуљенога, а без бојазни и *пријекорно* упртога на њ из очију Руђеровијех. (424)
(4) А ти попричекај, луди соколићу мој, док (...) брцима се зауздаш и снагом опашеш, (...) а ја се, старац, срушим за *пријеклад*, па ћеш добит’ што је твоје и што ти срце жуди. (435)

6 У генитиву множине неких именица долази до факултативног скраћивања претпосљедњег слога у замјену за дуљење посљедњег, нпр. двоцијевака/двоцјевака, попијевака/попјевака (уп. Симић, Остојић 1996: 221).

(5) И погибе херцег Владислав од руке крвника брата својега у Благају, *прије̄сто̄ници* својој и оца својега. (435)

Облици са *ије* које репрезентују наведени примјери, према Вуковом рјечнику, карактеристика су јужних говора (Пецо 1964: 55). Друкчије речено, све примјере, у истој форми, наводи Вук у Рјечнику из 1852. Данас се поменути облици рјеђе срећу у ијекавском изговору, у којем су фреквентни облици са скраћеном двосложном замјеном, као што су *прије̄сто̄, прије̄вод*, *прије̄сто̄ница*, и сл. (уп. Правопис 2014). За разлику од њих, код облика *прије̄клад* и у савременом ијекавском изговору јавља се само префикс *прије̄-*, јер је ријеч о застарјелој лексеми, која припада пасивном лексичком фонду (уп. Правопис 2014: 25). У вези са дистрибуцијом рефлекса [ије] у примјеру гдје се јавља облик *прије̄корно*, стандардна норма дозвољава дублетне ликове, тј. и облик са једносложном замјеном (уп. Правопис 2014: 423).

Кад су посриједи рефлекси кратког *ја̄та* у скупу са сонантом *р*, још је Вук констатовао да они нису јединствени (в. Остојић 1995: 18). У нашем корпусу забиљежили смо примјере у којима *ј* од кратког *ја̄та* остаје иза сугласника *р* у ријечима у чијој основи стоји коријен *ӣрӗх*. Нпр.:

(1) Роман је прештампан из „Заставе“, пун је штампарских *по̄ӣрјешака* и *по̄ӣрјешака* слога те је тако ова књига постала лоша у оба смисла те ријечи. (335)
(2) Како то није имао никаквијех позитивнијех доказа, г. Андрић се пушта у својевољно и скров *по̄ӣрјешно* испитивање старине Алачевићева зборника. (386)
(3) Затим, да би свом сумњичењу на Вука дао што више изглед истине, наводи, разумије се *по̄ӣрјешно*, да Вук код те, а и код некијех другијех пјесама није забиљежио, гдје их је и од кога чуо (398).

Наведени примјери (1)-(3) показују подударност са Вуковим писањем ријечи *ӣријешка*, *ӣрјешан*, *по̄ӣрјешка*, *ӣрјехо̄та*, *ӣрјешница* (в. Вуковић 1939: 16). Ти Вукови ликови са *је* и *ије* били су уобичајени не само у његово вријеме на ширем подручју ијекавских говора него и касније. То питање најприје је регулисао *Правопис* 1960, уклонивши Вукове алтернативне ликове са *је/ије* (в. Остојић 1995: 17). У савременој ортоепској норми стабилизована је варијанта са вокалом [е], док се лик са једносложним рефлексом *ја̄та* јавља спорадично (в. Лончар Раичевић 2013: 310).

4. Рефлекси кратког *јата*

Екавском [е] у кратким слоговима одговара у ијекавском стандарду [је]. Системски лик са једносложном замјеном *ја̄та* биљежимо у сљеде-

ћим примјерима:

(1) (...) сред *њежних* топлих загрљаја под твојим слатким пољупцима. (324)
(2) (...) па си се и сама *осмјехивала* као младо, љупко *прољеће*. (324)
(3) А када ме *хтједоше* дићи са *цвјетноī* одра, ти си их посматрала чудновато. (324)
(4) Можда и израз око уста, израз мира, и поуздања побједиочевог, *рјешавају* можда и то питање једног детаља на самој периферији тијела. (318)
(5) (...) возило у чамцу и распаљена чистим пољским ваздухом ова трговачка породица, која је обично *живјела* у једној улици Париза (...) (322)
(6) Говорићемо о *просвјети* народној. (323)
(7) Она бујна *просвјета* што се бјеше под Неманићима започела и раширила заједно с хришћанством (...) (324)
(8) На физичку и математску географију и на *одјељак* о органском животу. (384)
(9) И, поврх свега тога, те компилације се темеље на *застарјелим* назорима и несавременим писцима, тако да смо и у том погледу изван модерног свијета европског. (431)

У свим наведеним примјерима јавља се регуларни, једносложни рефлекс кратког *јата*. Системски ликови са једносложном замјеном регистровани су за глаголе као што су рјешавати (*рјешавају*), хтјети (*хтједоше*), живјети (*живјела*), осмјехивати (*осмјехивала*). Кад је ријеч о рефлексу кратког *јата* код придјевске форме *застарјела*, у говору источне Херцеговине, како је то примијетио А. Пецо, кратко *јат* прелазило је у *е*, али се такође истичу примјери у којима је оно прешло у *је*, наводећи примјере попут *изīорјела је*, *оīорјелица*, *старјешина* и сл. (1964: 57). Забиљежени рефлекс *је* код придјева *цвјетни* („цвјетног одра“) Б. Остојић тумачи као варијанту ијекавице која карактерише хрватско изражајно подручје, истичући да се у ијекавским говорима у БиХ јавља само лик *цвијетни* (1995: 21).

Паралелна употреба једносложне и двосложне замјене вокала *јат* везана је за именску форму с коријеном *бљеск-*. Нпр.:

(1) Свуда су мјесечине, нечујни гласови ноћи, кобни шумови из даљине, *бљескање* обасјаног мора, позивно свјетлуцање звијезда, лутање кроз ноћ, чишћење душе (...) (367)
(2) Који даје дах и даје снагу, он (...) коме је смрт *одбљесак* бесмртности. (379)
(3) Рука кћери моје увијек је готова примити пружену десницу приспијенка ти витешког, а срећа престола мога шљубити се са *блијеском* свеузможног ти скиптра и круне узорите. (388)

Рефлекс *јат̄а* у ријечима са коријеном *бљеск-* у ијекавском књижевном изговору и у народним ијекавским говорима уопште, јавља се као нестабилан (в. Остојић 1995: 20), а што показују и наши наведени примјери (1-3). Вук у Српском рјечнику из 1852. региструје примјере *блијеска*, *блијешњак*, *блијешт̄ити* (31). Алтернације *блијесак/бљесак*, *одблијесак/одбљесак* признаје и савремена правописна норма, дајући предност ликовима са једносложном замјеном као обичнијим (в. Правопис 2014: 271).

5. Јотовање сугласника

Врсте јотовања разликују се према томе колико је фонема њиме обухваћено, поред [j]. Ијекавско јотовање, као што је познато, јавља се једино у говорима ијекавског нарјечја. У корпусу смо забиљежили облике са извршеним јотовањем сугласника *д* и *т̄*. Нпр.:

(1) И, задовољан дочеком прије невиђеним, херцег запроси у Дужда *ђевојку* за Владислава, првијенца сина. (388)
(2) (...) и разлијегаху се брда и долине од плача и кукњаве жена и нејачи, *ђеце* и стараца, и турскијем коњима прегажених, а турскијем нацацима осакаћенијех приспјенака. (437)
(3) Јаде смо чули, грдило *виђели*, а зло и наопако доживјели, драги оче наш (...)
(4) И пљуштаху грозне сузе из очију *ђевојачкијех* (...) (471)
(5) Људи му докажу за једну лијепу *ђевојку* кћер некога цара, који је већ био умро; кажу му другу *ђевојку* једнога обичнога човјека, но која је *ђевојка* најљевша на свијету, а кажу му и за трећу *ђевојку*, која је добро лијепа и добро паметна, али кћер једнога сиромашка. (445)
(6) (...) по градовима његовијем кулучаше народ и *нећељом* (...) (388)
(7) А са зуба на зуб, ћук по ћук, и сва Херцеговина понови шапатом исте ријечи, мало *жђељане* и *дођеране*. (390)

Иако у анализираним текстовима региструјемо јотовање сугласника *д*, не можемо рећи да је оно досљедно у употреби, с обзиром на то да смо забиљежили и паралелене ликове са неизвршеним јотовањем. Нпр.:

(1) (...) нити цркве и манастири и школе и инијех задужбина *прадједова* нашијех, које не претворише прво за коњушнице своје, па их онда предадоше у прах и пепео. (437)
(2) Куће које теже небу, са још затворенин прозорима, украсна чесма, на чијим је степеницама сједјело једно *дјевојче* (...) (442)
(3) А када су твоју собу испуниле многе забрађене жене и многи људи, које нијеси никада *видјела* нити познавала. (324)

Јотовање сугласника *д* и *т* Вук је допуштао све до 1839. године, када је, према дубровачком говору, почео употребљавати *дјед*, *дјеца*, *тјерати* и сл. По ријечима Стевановића (1964), од тог времена нејотовани облици постали су стандарднојезички[7], односно у савременом језику јотовани облици са *ђ* и *ћ* сматрају се дијалекатским.

6. Остали случајеви

Поред ијекавских континуаната, у корпусу биљежимо и примјере екавизама и икавизама. Нпр.:

(1) Тврди и велики нокти прехисторијског човјека не виде се овдје *употребљени* од потомка у оваквој правој прехисторијској утакмици звјерства. (318)
(2) Тако исто зло су прошле и све периоде *просвећености*, њемачког, француског и енглеског Ауфклерунга. (447)
(3) Ж. О. Дачић: Наше Замљорадничке задруге и рад на народном *просвећивању*. Предавања на дванаестом конгресу Српских Земљорадничких Задруга. (320)
(4) Доћи ћу, узећу своју Пољу, васпитаћу је... неће бити сама.... и нека нејасна мисао *пролетила* је кроз главу Владимира Николајевића. (427)
(5) (...) вама и мени учиниће се извјесно да је ту нека непотпуност ако се будемо каприцирали да поред толиких крупних ствари застајемо овдје на ситницама и да *ципидлачимо*. (318)
(6) То је увидјела цијењена Српска Краљевска Академија Наука у *Биоиграду*, па је, прије неколико година почела издавати Етнографске Зборнике. (335)
(7) Комад је већ послан у *Биоград*, да се први пут даје у *биоградском* народном позоришту и да конкурира за награду. (399)

Сви наведени примјери одступања (1)-(7) представљају нестандардне екавизме и икавизме. Аналошко *употребити*[8], према *употреба*, *употребљавање*, стандардна ијекавска норма не допушта, као ни ликове *просвећивање*, *просвећеност*, настале под екавским утицајем. Посљедња два наведена примјера показују икавску адаптацију форме топонима *Беоиград*, који је неоспорно екавски по поријеклу (в. Симић 1982: 145).

7 Ипак, облике са *ђ* и *ћ* Вук наводи и у другом издању свог рјечника, упућујући и на нејотоване форме.

8 О колебању *употријебити* и *употребити* у говорној пракси в. подробније у радовима Б. Остојића (1995: 11) и Лончар Раичевић (2013).

7. Умјесто закључка

Анализа језичких црта потеклих од замјене старог вокала *јат* у издању часописа *Босанска вила* за 1908. годину показала је да су фонетске промјене у складу са тадашњом, вуковском правописном нормом, док неке одударају од ње, показујући да у језик часописа улазе и оне језичке црте које припадају другим изворима, првенствено дијалекатској бази, и који показује да је процес стандардизације још увијек био у току. Основни рефлекс старога гласа *јат* у дугим слоговима је *ије*, у кратким *је*, што одговара савременом стању у ијекавском изговору. Иако се увиђају неуједначености, односно двострукости (као код јотовања сугласника *д*, и у вези са секвенцом *бљеск-* и сл.), рефлекси *јата* употребљавају се по узусу Вукових реформи и концепције стандардног језика. Једна од важних разликовних обиљежја тадашњих листова у Босни и Херцеговини у свим периодима, јесте писање флексивних наставака замјенички-придјевске промјене са рефлексом *ије*, а за што проналазимо потврду и у испитиваном корпусу.

Извор

Вила 1908/20–30: *Босанска вила*, XXIII/20–30, Сарајево.

Литература

Андоновска 2022: Б. Андоновска, „Младобосанка: преводилачки и критички рад Зденке Марјановић у контексту младобосанске књижевне авангарде“, у: *Књижевна историја*, LIV, 176, Београд: Институт за књижевност и уметност, 131–158.

Белић 1969: А. Белић, *Основи историје српскохрватског језика I, Фонетика*, Београд.

Бурић 2016: М. Бурић, *Језик и стил у народним епским десетерачким пјесмама*, одбрањена докторска дисертација, Универзите Црне Горе, Филолошки факултет Никшић, https://www.ucg.ac.me/radovi/28/doktorat%20milene%20buric_ispravljeno.pdf, приступљено 18. 7. 2025.

Вуковић 1937: Ј. Вуковић, „Карактеристичне особине мостарског говора“, *Гласник Југословенског професорског друштва*, XVII, св. 1-12, Београд.

Вуковић 1939: Ј. Вуковић, „Говор Пиве и Дробњака“, *Јужнословенски филолог*, VII, Београд.

Вуковић 1949: Ј. Вуковић, *Правописна правила и упутства за писање ијекавских глаголских облика са правописним рјечником ијекавизама*, Сарајево: Свјетлост.

Даничић 1850: Ђ. Даничић, *Мала српска граматика*, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9a/Mala_srpska_gramatika_%28IA_malasrpskagramat00dani%29.pd, приступљено 2. 8. 2025.

Ивић 1956: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика, Увод у штокавско наречје*, Нови Сад.

Ивић 1962: „Српскохрватска дијалектологија у најновијем периоду", *Књижевност и језик*, IX, Београд.

Ивић 1966: П. Ивић, „О Вуковом рјечнику из 1818. године, Поговор књизи „Српски рјечник (1818)", *Сабрана дела Вука Караџића*, књига друга, Београд, 17–188.

Јовановић 2005: М. Јовановић, „Екавски рефлекс јата у црногорским народним говорима", ЦАНУ, *Шести лингвистички скуп "Бошковићеви дани"*, књ. бр. 24, Подгорица, 82–91.

Караџић 1969: В. Караџић, „Предговор", у: *Српске народне пословице*, Београд: Просвета, 13–41.

Лончар Раичевић 2003: А. Лончар Раичевић, „Рефлекси јата иза сонанта р у савременој говорној пракси", у: *Годишњак за српски језик*, Година XXVI, бр. 13, Ниш: Филозофски факултет, 303–312.

Окука 2008: М. Окука, *Српски дијалекти*, СКП Просвјета.

Остојић 1995: Б. Остојић, „Спорни /и/јекавизми и њихова колебања у норми српског стандардног језика", у: *Ријеч*, I/1, Никшић: Филозофски факултет, 7–33.

Остојић, Вујичић 2000: Б. Остојић, Д. Вујичић, *Речник (и)јекавизама српског језика*, ЦИД Подгорица.

Папић 1991: М. Папић, „О српскохрватском језику и правопису у Босни и Херцеговини у периоду аустроугарске окупације (1878–1918)", у: *Књижевни језик у Босни и Херцеговини од Вука Караџића до краја аустроугарске владавине*, Минхен.

Пецо 1964: А. Пецо, „Говори источне Херцеговине", у: *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XIV, Београд.

Пецо 1983: А. Пецо, „Говор Подвележја", *Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник*, књ. 4, Сарајево: Институт за језик и књижевност.

Правопис 2014: *Правопис српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Решетар 1907: М. Решетар, *Der štokavische Dialekt*, Wien.

Решетар 1942: М. Решетар, *Изговор и писање праславенског вокала ě у дугим слоговима*, књ. 272, Загреб: ЈАЗУ.

Симић 1982: Р. Симић, „О тзв. незамењеном јату и около њега", у: *Јужнословенски филолог*, XXXVIII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 131–153.

Симић, Остојић 1996: Р. Симић, Б. Остојић, *Основи фонолоīије срīскоī књижевноī језика*, Београд: Универзитет у Београду.

Станчић 1987: Љ. Станчић, „Озваничење Вукове ортографске норме у Босни и Херцеговини“, у: *Књижевни језик*, 16/2, Сарајево, 120–126.

Стевановић 1964: М. Стевановић, *Савремени срīскохрваīски језик (īрамаīички сисīеми и књижевнојезичка норма) – увод, фонеīика, морфолоīија*“, Београд: Научно дело.

Шипка 2010: М. Шипка, *Правоīисни речник срīскоī језика са īравоīисно-īрамаīичким савеīником*, Нови Сад: Прометеј.

Vera Ćevriz Nišić

ON IJEKAVIAN REFLEXES OF THE OLD VOWEL „JAT“ IN THE MAGAZINE *BOSANSKA VILA*

Summary: The analysis of the linguistic features resulting from the replacement of the old vowel “jat” in the 1908 edition of the *Bosanska vila* magazine showed that the phonetic changes were in accordance with the then Vuk’s orthographic norm, while some deviated from it, showing that the language of the magazine also included those linguistic features that belonged to other sources, primarily the dialect base, and which shows that the process of standardization was still ongoing. The basic reflex of the old vowel “jat” in long syllables is “ije”, in short ones is “je”, which corresponds to the contemporary state of ijekavian pronunciation. Although there are some irregularities, or dualities, the reflexes of “jat” are used according to the custom of Vukov’s reforms and the concept of the standard language. One of the important distinguishing features of the newspapers of that time in Bosnia and Herzegovina in all periods is the writing of inflectional endings of the pronominal-adjectival change with the substituent “ije”, which we find confirmation of in the examined corpus.

Key words: ijekavian substituents, Vuk’s orthographic norm, long and short substitutes for the old vowel *jat*

Душан М. Пејић[1]
Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
Катедра за србистику

UDK: 811163.41'27:050.488(496.6)"1885/1914"

ДИЈАЛЕКТОЛОШКЕ ТЕМЕ У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ* И ЊИХОВ ИДЕНТИТЕТСКИ ЗНАЧАЈ

Сажетак: У раду се даје преглед дијалектолошких прилога штампаних у часопису *Босанска вила*. Запажа се да број ових текстова није велики, али се, насупрот томе, показује да се у њима отварају разнородне дијалектолошке теме. Будући да је у овим радовима, у већој или мањој мјери, било ријечи о готово свим основним српским дијалектима, закључује се да су представљени чланци служили као кохезивни фактор при развијању код читалаштва свијести о српском језичком јединству.

Кључне ријечи: *Босанска вила*, дијалектологија, икавски говор, дијалекатска књижевност, говор Чобанца, говор Јањева, српско језичко јединство

Босанска вила (1885–1914) била је, у првом реду и у најширем смислу, часопис за књижевност, па не чуди што су не баш малобројне студије о њој великом већином књижевноисторијске природе. Но у уређивачком концепту *Босанске виле*, а уосталом и у самом поднаслову часописа, битно мјесто заузимала је и „поука". Најпознатија студија о *Босанској вили* истиче да је она „посебну пажњу посвећивала разним поучним чланцима, из разних области (медицине, васпитања, домаћинства, опште културе, и др.), и скоро у сваком броју доносила по један. Средини у којој је излазила *Босанска вила* ови чланци су били од велике користи и много су доприносили подизању њеног општег нивоа знања, до чега је редакцији часописа било посебно стало, јер је била свјесна да ће једино подизањем тог нивоа својих читалаца моћи успјешно да остварује свој национално-културни задатак" (Ђуричковић 1975: 26). Овај сегмент *Босанске виле*, истина мање заступљен но ипак врло важан, генерално научно није довољно истражен и познат. Филолошки чланци, присутни у часопису у немалом броју, како се и види из његове библиографије, нарочито су били подесни за остваривање поменутог задатка, а досад им, колико смо упућени, није поклањана научна пажња у мјери у којој

1 dusan.pejic@ffuis.edu.ba

заслужују. Не треба посебно објашњавати зашто међу овим чланцима најзнатнији, али и најзначајнији дио представљају они о српској језичкој проблематици. Истраживачи су примијетили да ће *Босанска вила* у своме времену „бити стожер око којег ће се окупити све оно најумније и најучеиније у српском народу, да подигне глас против оних који покушавају да 'убију' српски језик у овим крајевима" (Трајковић 2005: 521).

У сумарном прегледу *Вилиних* текстова о српском језику Танасић истиче „да сви они служе остварењу заједничких циљева: учвршћивању код читалаца свијести о српском језичком јединству, подстицању на очување тога јединства, афирмацији српског народног језика и његове књижевне норме" (Танасић 2000: 1164). Аутор овдје само овлаш прелази преко неких од текстова са језичком проблематиком не тежећи исцрпности нити потпунијем представљању или анализи. Између осталог, Танасић више-мање таксативно спомиње и неколика текста из *Босанске виле* која се тичу дијалектологије. Таквих текстова у часопису ми проналазимо седам и у овом раду настојаћемо да их детаљније представимо и прокоментаришемо.

У раду „Дијалектологија у часописима на српскохрватском језичком подручју" Асим Пецо издваја неколико типова часописа у којима се јављају (и) дијалектолошки прилози. Наглашавајући да дијалектолошке теме нису присутне само у периодици са уско „дијалектолошком оријентацијом", Пецо анализира и друге како лингвистичке тако и шире стручне и научне, па чак и нефилолошке часописе. Иако у разматрање не узима конкретно *Босанску вилу*, „лист за забаву, поуку и књижевост", овај часопис бисмо могли сврстати у Пецову прву категорију, у коју улазе „часописи који немају филолошки карактер, а на чијим страницама налазимо доста грађе корисне и за дијалектологе; понекад и у овим часописима има прилога из пера врсних дијалектолога" (Пецо 1980: 143). Довољан аргумент за овакво поступање, сходно реченом, налазимо у чињеници да су на страницама *Босанске виле* чланке о српској дијалектолошкој проблематици објавили и такви дијалектолози као што су Глиша Елезовић и, надасве, Александар Белић. Држећи се хронолошког принципа, те ћемо текстове у наставку рада и представити.

На размеђи историје и лингвистике, односно дијалектологије и историје језика, стоји прилог „Нешто о икавском говору", потписан именом Влатка Богићевића, што је у ствари псеудоним др Васа Глушца[2]. Текст је

2 Васо Глушац (1879–1955), историчар и политичар, рођен је у свештеничкој породици у околини Санског Моста, гдје је и завршио основну школу. Гимназију је похађао у Сарајеву, а студије на Филозофском факултету у Бечу, на коме ће и докторирати из славистике. Радио је као професор у бањалучкој и тузланској гимназији до Првог

настао, како се и експлицира, да би побио тврдње „некојих учењака" који сматрају да је икавски говор „карактеристика хрватског језика". Критика је, у првом реду, усмјерена на наводна схватања др Томе Маретића, „капацитета словенске филологије", да су они који говоре /и/ намјесто јата, заправо, Хрвати. Разлог за таква тумачења Глушац налази у чињеници да се икавски данас говори углавном у средњој и сјеверној Далмацији, гдје је у средњем вијеку био „цвијет хрватске државе" и гдје су тад живјели искључиво Хрвати. Будући по вокацији историчар и посежући за аутентичним документима с реченог простора из средњег вијека, Глушац настоји да покаже да су до турских освајања и великих српских миграција крајеви средње и сјеверне Далмације били екавски (sic!). Као аргумент да овај ареал није изворно икавски, Глушцу служи и језик књижевника Петра Зоранића, Задранина, који се у својим дјелима (16. вијек) користи бројним екавизмима. Сем тога, Глушац примјећује да и у данашњем времену има чакаваца („правих Хрвата") екаваца и да је Кварнер углавном екавски. У наставку, аутор пише да се граница између Срба и Хрвата данас не може повлачити на основу рефлекса некадашњег јата, већ да би за успостављање те линије требало консултовати релевантну историографску литературу, с чим у вези Глушац цитира Фрању Рачког и његово разграничење средњовјековне Србије и Хрватске на ријеци Цетини, између јужне и средње Далмације. Према Глушцу, за раздвајање српског и хрватског релевантнији је од континуаната некадашњег гласа јат критеријум писма – у средњовјековној Хрватској пише се глагољица и у таквим споменицима језик се назива хрватски, док се на српском подручју користи искључиво ћирилица са досљедним српским именом језика. Да би показао да је икавски изговор изворно српски те да је становништво (средњовјековне) Босне српско, Глушац наводи немали број примјера из икавских докумената босанских велможа, католика, који своје поданике називају Србима. Аутор закључује да „*Икавски їовор није особина хрваїскоī језика*, јер тим говором писаху и Срби Босанци и називаху свој језик српским, а себе Србима и ако неки бијаху *каїоличке вјере*" (Глушац 1903: 408–409). Претресајући деликатну тему икав-

свјетског рата, који ће провести у затворима по Босни, будући осуђен на Бањалучком велеиздајничком процесу. Послије рата службује као директор у поменутим гимназијама, а затим обавља и разне високе дужности у Врбаској бановини, активно се бавећи политиком. Посљедњи период живота проводи у Београду, гдје је и сахрањен. Потписујући се псеудонимима: Лахорски, Влатко Богићевић, Иван Вуковић, сарађивао је у многим часописима. „Бавио се историјом Босне и објавио је неколико књига о српском питању у Босни. Проучавао је босанску средњовековну цркву, односно богумиле, и доказивао да она није била јеретичка него православна" (СБР 2006: 718). Овај рад је неколико година доцније у понешто измијењеном облику штампан и у Глушчевој књизи *Босна и Херцеїовина сриске су земље ūо крви и језику* (Мостар: Штампарија „Народа", 1908).

ских говора, која је и до дана данашњег остала предметом научних (па) и политичких спорења, Глушац показује нужност и битност интердисциплинарног приступа и сагледавања проблема из различитих аспеката, што и јесте начело ваљаног дијалектолошког (и социолингвистичког) описа и, поготово, објашњења.

У „Књижевним и културним биљешкама", редовној рубрици *Босанске виле*, јавност је обавијештена да је у Русији објављена *Дијалектолошка карта српскоī језика*, знаменито дјело Александра Белића, које ће представљати темељ српске дијалектологије. У краткој анонимној биљешци напомиње се да је ријеч о „повећем чланку", штампаном у зборнику Руске академије наука. Сазнајемо да је уз чланак дата и карта дијалеката, а аутор нас извјештава да су у поменутом дјелу као засебни дијалекти издвојени: „призренско-тимочки, косовско-ресавски, шумадијско-сремски, зетско-босански, островско-истарски и хрватски" (Аноним 1905: 383).

Дијалектологије се, истина посредно, тиче и чланак „Отворена питања", чији је аутор познати српски књижевник и филозоф Сима Пандуровић. Овим есејом Пандуровић тематизује велико питање дијалекатске књижевности у Срба, које је много пута постављано и прије и послије њега, све до у наше вријеме. Аутор најприје износи запажања о „општој несрећености и збрци", првенствено језичкој, у српској књижевности друге половине 19. и почетка 20. вијека, до те мјере да ју је чак назвао и „вавилонском кулом". Употребу дијалеката у књижевним дјелима Пандуровић види као препреку правом уживању и естетичкој критици, те се залаже за „један, конзеквентно спроведен, скрупулозно развијан и чуван књижевни језик", тј. да „Свака ријеч мора бити увијек апсолутно идентично писана". Особито је Пандуровић незадовољан српском књижевном критиком, која, према његовом схватању, за најбоље писце проглашава оне који пишу најгорим језиком правдајући то пишчевом „локалном бојом". Аутор је изричито против тенденције да се књижевна дјела пишу језиком којим се говори „у каквом буџаку српске земље", језиком који, за њега, није ни лијеп, ни познат, ни разумљив (Пандуровић 1909: 241–242; 258–259). Овај Пандуровићев чланак нарочито може бити интересантан савременим проучаваоцима односа књижевног и језика књижевности, мада би га они, сасвим сигурно, окарактерисали застарјелим. „Данас се, наиме, са сигурношћу може рећи да се књижевни језик и језик књижевности бар у два случаја – и то а) тамо гдје писци стварају *хибридни језик* књижевности интерференцијом књижевног језика и некњижевних идиома, и б) тамо гдје писци као језик књижевности употребљавају искључиво дијалекатски или жаргонски језик као нестан-

дардни идиом – *потпуно разилазе*" (Ковачевић 2021: 34).

Чланком „Неколике белешке са екскурзије по околини Будима и Пеште" на страницама *Босанске виле* огласио се и један од оснивача српске дијалектологије и водећи српски лингвиста прве половине 20. вијека – Александар Белић. У овом кратком дијалектолошком извјештају, насталом у току његовог теренског рада средином 1909. године, Белић напомиње да није обилазио сва мјеста у околини Будимпеште гдје Срби живе, већ само она гдје је „српски живаљ још доста јак", а то су: Сент Андреја, Збег, Помаз, Чобанац, Калаз, Српски Козин и Ловра. Аутор закључује да су у овдашњем српском говору „измешане језичке особине готово свих наших покрајина", али да је он пак у основи источни (према данашњој терминологији: екавски). Утицај јужних (тј. ијекавских) говора на овај идиом Белић илуструје навођењем десетак забиљежених примјера ијекавског јотовања. Изолација и статус периферије развили су, примјећује Белић, у овим говорима и низ аутохтоних говорних особености, али се он у овом напису на њима не задржава. Мађарско сусједство и слаба повезаност међу српским срединама довели су до тога да су ови говори много хетерогенији него говори „у другим крајевима на толиком простору", али, и поред тога, Белић у њима уочава исте развојне тенденције. Посебну пажњу Белић посвећује говору Чобанца, који је, показује се, умногоме особен у односу на друге српске говоре у Мађарској. Запажа се да је у овом селу вјерно сачуван косовско-ресавски дијалекат какав је из прапостојбине донесен, а његову архаичност Белић нарочито потцртава у вези са облицима и старом акцентуацијом, по којој се међу сусједним српским говорима издваја. У наставку аутор доноси већи број на терену забиљежених староштокавских акценатских ликова са непренесеним акцентима, као и неколико примјера из компарације и деклинације. Белић сматра да је говор патријарха Арсенија III Чарнојевића био најближи управо говору Чобанца, а нарочито у погледу акцентуације. На крају, Белић закључује да језичке особености овога краја „лепо потврђују" народно предање о некадашњем досељењу становништва из околине Пећи и истиче важност детаљнијег истраживања овога говорног типа прије но што га у потпуности захвати струја новије акцентуације (Белић 1910: 68–69). И рецентнија испитивања српских говора на овом простору углавном су потврдила изнесена Белићева запажања (Ивић 1985: 109).

Занимљив поглед на мјесто провинцијализама у књижевном језику даје се и у осврту „Из српског језика. Поновица." аутора Сава Вулетића[3].

3 Саво Вулетић (1871–1945), школовао се у мјесту рођења – Подгорици, те у Београду и Алексинцу, гдје завршава учитељску школу. Службује као учитељ и наставник

Вулетић овдје износи запажања о неразвијености српске терминологије, а посебну пажњу поклања стању у правној струци, гдје се употребљавају „незгодне кованице, накарадно с туђих језика преведене ријечи". Аутор осуђује „повике на употребу провинцијализама у писању" и сматра да се управо дијалекатском лексиком могу попунити поједине терминолошке празнине, тј. лакуне. Према Вулетићевом схватању, сувишан је српском језику ондашњи неологизам „поновљење", којим би требало замијенити термин „рецидив", будући да у народним говорима (Зета) постоји лексема „поновица", потпуно еквивалентна наређеном термину. Наводе се у тексту и неколика примјера употребе ове ријечи у дијалекту да би се илустровала њена општа семантика „за случајеве понављања, повраћања ма чега". Имплицитно, Вулетић сматра и да се књижевни језик не мора нужно ослањати само на оне дијалекте који су му у основици, већ да се, према потреби, и лексичко благо осталих дијалеката може и треба преносити у стандардни идиом (Вулетић 1910: 251–252).

У *Босанској вили* објављен је и један дијалектолошки рад знаменитог српског филолога, историчара и оријенталисте Глише Елезовића[4]. Ријеч је о невеликом прилогу „Нешто о јањевском дијалекту", у коме се доста концизно представљају главније говорне особине Јањева, насеља недалеко од Приштине. Елезовић, нажалост, не доноси податке о поријеклу житеља, али напомиње да је Јањево римокатоличко мјесто. Иако се, како се експлицира, ради о српском екавском говору, аутор наводи и неколика забиљежена ијекавизма тумачећи их као утицај свештеника и учитеља

у више школа на Цетињу, гдје ће, као истакнут национални и политички радник, бити изабран и за предсједника општине 1903. године. Касније ће обављати и разне друге високе дужности и политичке функције у Кнежевини/Краљевини Црној Гори и Краљевини СХС. Између осталог, био је и министар унутрашњих дјела 1914–1915. Бавио се и правосуђем и адвокатуром. У Другом свјетском рату био је у редовима четничког покрета, због чега је 1945. стријељан. Писао је приче из народног живота свог краја, хумореске и сатиру. Објавио је много радова из педагогије, историје, фолклористике и права, а најдубљи траг оставио је у економији (СБР 2006: 505–506). За дијалектологију су значајна два његова рада: „Неке карактеристичне одлике говора у Зети" (*Бранково коло* IX, 1903, 186–187) те „Неке карактеристичне одлике говора у Кучима" (*Бранково коло* X, 1904, 217–219).

4 Глигорије Глиша Елезовић (1879, Вучитрн – 1960, Београд). Основну школу похађа у родном мјесту и Солуну, а гимназију у Солуну и Цариграду. На Великој школи у Београду студирао је српску филологију. Као суплент и професор службује у Пљевљима, Солуну, Скопљу, Призрену и Ваљеву. Био је истакнути политички представник Срба из Старе Србије у младотурском периоду Османског царства. Међу оснивачима је Народног универзитета у Скопљу. Покретао је и уређивао неколика часописа, те био сарадник у многим. Био је научни сарадник и дописни члан САНУ од 1946. Писао је чланке и студије из етнологије, филологије, историје умјетности, антропологије и антропогеографије. У његовој богатој библиографији већину чине референце које се односе на оријенталистику. Превео је многе турске историјске списе и изворе. Сачинио је први српски дијалектолошки рјечник – *Речник косовско-метохиског дијалекта I–II* (СБР 2007: 701–702).

које је аустроугарска пропаганда овдје слала. И поред одређене изолованости јањевског становништва, првенствено у вјерском смислу, Елезовић у њиховом говору не примјећује „ништа особито" што би их разликовало од околних православних Срба, закључујући да је говор Јањеваца „истоветан са дијалектом Срба, који живе источно од Лаба и Дренице до Шара и Скопске Црне Горе". У фонетици посматраног ареала аутор запажа склоност ка лабијализацији вокала, наводећи примјере различитих самогласничких отварања и затварања. У доста случајева чува се и полуглас, а вокално /л/ чешће даје /у/ него /лу/, док /л/ на крају ријечи и слога најчешће бива непромијењено у /о/. У м. р. јд. радног глаголског придјева, код основа на самогласник, умјесто финалног /-л/ налази се наставак /-ја/. Чува се консонант /s/. На крају ријечи примјећује се склоност ка десоноризацији, као и губљење сугласника /т/ у истој позицији. Акценатски систем јањевског говора, према Елезовићевом запажању, не познаје дужине ни иза ни испред наглашеног слога. Сазнајемо и да овај говор разликује само два силазна акцента, чије је мјесто најчешће непренесено. Аутор сматра да је „јањевски акценат поприлично изгубио квантитет и у великој мери постао експираторан". У морфологији, Елезовић примјећује да се и овдје, као и другдје на Косову, облик акузатива често уопштава за све косе падеже, а посебну пажњу скреће на необичност правилне употребе вокатива у овом говору. Елезовић нас укратко обавјештава и које особине јањевског говора Срби из сусједства доживљавају као диференцијалне у односу на сопствене говоре. Будући да Јањевци из вјерских разлога „не одржавају никакве везе" са сусједима и да у женидбене односе махом ступају са једновјерцима из околине Гњилана и Призрена, Елезовић у јањевском говору препознаје, нарочито у синтакси, одређене утицаје са ове, „моравске" стране. Такве су особине, рецимо, мијешање свршеног и несвршеног вида глагола, односно аориста и имперфекта, те изостављање везника „да" у намјерним реченицама и сл. Морамо напоменути да све напријед наведене карактеристике јањевског говора Елезовић уредно поткрепљује већим бројем забиљежених примјера (Елезовић 1910: 314–316). Сва Елезовићева дијалектолошка запажања изнесена у овом чланку, уз мање примједбе на одређене формулације, потврђена су и у накнадним испитивањима поменуте говорне зоне (Ивић 1985: 127).

Чланком „Гласовне скупине" Васо Зрнић[5], професор Рељевске богословије, скреће пажњу на проблематику писања јекавског рефлекса јата

5 Васо Зрнић (1877, Бистрица код Приједора – 1939, Суботица) био је доктор теологије, професор и публициста. Похађајући Велику гимназију у Сарајеву, био је члан тајног ђачког друштва „Српска свијест", које се борило за српску просвјетну аутономију. Као просвјетни радник службовао је у Рељевској богословији и у женској гимназији у

иза сонанта /р/, тј., како је и у поднаслову текста истакнуто, на писање група „2t + r + j, t + r + j и r + j". Као огрешење о Вуково начело „пиши као што говориш", Зрнић препознаје, и код Вука а и код многих других, писање деривата од именице „гријех", какви су, рецимо, „грјешник", „грјехота", „погрјешка". У реченом Зрнић уочава утицај црквенога језика, констатујући да је код ових ријечи у „јекав-шток. крајевима језик ту већ давно учинио реда одбацивши ј као терет и нешто непотребно". Надаље, Зрнић с фонетске стране образлаже тешкоћу изговора поменутих гласовних група, поткрепљујући своје тумачење већим бројем примјера („брјегови", „стрјелица", „ждрјебица"). За аргументовање става да се у поменутим околностима не треба писати /j/ иза /р/, Зрнићу служе и аналогни случајеви из других словенских језика, али и сама историја језика, па расправу наставља у том смјеру. Аутор додаје да /j/ иза /р/ треба писати, како је и код Вука а и у народним говорима (Херцеговине и Босне), онда када је /р/ у иницијалној позицији у ријечи или кад му претходи неки вокал. У својим тумачењима, аутор увијек креће од стања у дијалекту који је у основици српског књижевног језика (Зрнић 1910: 353–355). Зрнић у овом разложно написаном тексту без изузетка антиципира савремене норме српске ортографије (уп. Пешикан и др. 2014: 22–29), тако да би се његов чланак и данас могао прештампати као актуелно правописно упутство, тим прије што су грешке на које је упозоравао прије једног вијека, готово једнако честе и у нашем времену.

Имајући у виду чињеницу да се у србистици ономастика углавном посматра као дио дијалектологије, овдје ћемо само узгред напоменути да часопис *Босанска вила*, својим тродеценијским трајањем и доминантном оријентацијом ка народном животу и култури, доноси обиље података занимљивих и значајних за српско именословље. Мада у њој не налазимо научне ономастичке текстове, ономастички релевантни подаци распрострти су по бројним прилозима из народног живота, народним умотворинама, путописима, историјским чланцима и легендама. Илустрације ради, а свјесни ширине теме и ограничености простора, навешћемо само рјечити наслов публицистичког прилога „Од куда су имена Довлићи и Пали" аутора Божидара Черовића (Черовић 1894: 198).

Суботици, предајући књижевност, историју и географију (СБР 2007: 918). Зрнић је аутор и дијалектолошког чланка „Неколико ситних прилога" (углавном о говору Брчког), објављеног у *Јужнословенском филологу*, књ. III, 1922–1923, под уредништвом А. Белића, стр. 78.

Закључна разматрања

Из предоченог излагања види се да број дијалектолошких чланака у *Босанској вили* није велики – ту квалификацију, према нашем суду, завриједило је седам прилога. Иако квантитетом невелики, овај корпус на плану садржине показује завидно богатство и разноврсност. Дијалекатској проблематици у овим текстовима приступа се са неколико позиција, тј. отварају се сљедеће дијалектолошке теме:

- описи народних говора, тј. дијалектолошки радови у ужем смислу (прилози А. Белића и Г. Елезовића);
- питање интердисциплинарности дијалектологије, тј. важност познавања историје за дијалектолошка проучавања (В. Глушац);
- статус дијалекта у књижевном дјелу, односно питање дијалекатске књижевности (чланак С. Пандуровића);
- однос дијалекта и стандардног језика – дијалекат као ресурс за богаћење и усавршавање стандарда (С. Вулетић, В. Зрнић),
- приказ дијалектолошке студије (Аноним).

Вилини дијалектолошки прилози хетерогени су и у погледу таргетирања различитих ареала, односно дијалеката: призренско-јужноморавски (Г. Елезовић), косовско-ресавски (А. Белић), зетско-рашки (С. Вулетић), источнохерцеговачки (В. Зрнић), те икавски говори (В. Глушац). Треба запазити и да се у дијалектолошким радовима у *Вили* на неки начин оцртава или мапира и српски језички и етнички простор – Сент Андреја на сјеверу, Зета на југу, Далмација на западу, те Јањево (на Косову) и Скопска Црна гора на истоку, односно југоистоку. Ако се на све речено узме у обзир да су *Вилини* читаоци били упознати и са садржајем Белићеве *Дијалектолошке карте српског језика*, слободно можемо потврдити ранију констатацију да је уредништво *Босанске виле*, на челу са Николом Кашиковићем[6], и експлицитно и имплицитно радило на учвршћивању код читалаца свијести о српском језичком јединству, те на подстицању на очување тога јединства. Сав тај рад био је у великој мјери реакција на бењаминкалајевску језичку политику.

На крају ћемо успутно додати да је посебан значај *Босанске виле* за српску дијалектологију и у томе што она својим небројеним књижевним текстовима, и народним и ауторским, отвара широке могућности

6 „И сам сакупљач народних умотворина, Кашиковић је наилазио на ретке народне речи и изразе и бележио их. Слао је грађу за Академијин Речник српског књижевног и народног језика, пројекат који је покренуо Стојан Новаковић, а којим је руководио академик Александар Белић" (Трајковић 2005: 530).

за истраживање дијалектизама разних врста, а особито дијалекатске лексике, дијалекатске фразеологије и дијалекатске синтаксе, и то са разних српских поднебља, но превасходно Херцеговине и Босне. Тим прије што су код *Вилиних* сарадника врло жива била романтичарска схватања и књижевности и језика, а и због тога што норма српског језика у вријеме *Вилиноī* излажења још увијек није била у довољној мјери изграђена и учвршћена.

Извори

Аноним 1905: Аноним, Дијалектолошка карта, *Босанска вила*, бр. 24, 383.

Белић 1910: А. Белић, Неколике белешке са екскурзије по околини Будима и Пеште, *Босанска вила*, 3–6, 68–69.

Вулетић 1910: С. Вулетић, Из српског језика. Поновица, *Босанска вила*, бр. 16–17, 251–252.

Глушац 1903: В. Глушац, Нешто о икавском говору, *Босанска вила*, бр. 23–24, 408–409.

Елезовић 1910: Г. Елезовић, Нешто о јањевском дијалекту, *Босанска вила*, бр. 20–2,. 314–316.

Зрнић 1910: В. Зрнић, Гласовне скупине, *Босанска вила*, бр. 23–24, 353–355.

Пандуровић 1909: С. Пандуровић, Отворена питања, *Босанска вила*, бр. 16, 241–242; бр. 17–18,

258–259.

Черовић 1894: Б. Черовић, Од куда су имена Довлићи и Пали, *Босанска вила*, бр. 13, 198.

Литература

Ђуричковић 1975: Д. Ђуричковић, *Босанска вила 1885–1914*, Сарајево: „Свјетлост".

Ивић 21985: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и штокавско наречје*, Нови Сад: Матица српска.

Ковачевић 2021: М. Ковачевић, *Србистички огледи*, Источно Ново Сарајево: ЈП „Завод за уџбенике и наставна средства" а. д.

Пецо 1980: А. Пецо, Дијалектологија у часописима на српскохрватском језичком подручју, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 9, Методолошки и теоријски основи наше науке о језику и књижевности, Београд: Међународни славистички центар, Филолошки факултет, 141–163.

Пешикан и др. 32014: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правопис српског језика*, ијекавско издање, Нови Сад: Матица српска.

СБР 2006: *Српски биографски речник*, књ. 2, В–Г, ур. Чедомир Попов, Нови Сад: Матица српска.

СБР 2007: *Српски биографски речник*, књ. 3, Д–З, ур. Чедомир Попов, Нови Сад: Матица српска.

Танасић 2000: С. Танасић, „Босанска вила" о српском језику, *Јужнословенски филолог*, LVI/3–4. 1161–1168.

Трајковић 2005: Б. Трајковић, Улога Николе Т. Кашиковића и „Босанске виле" у очувању и неговању српског језика и писма, *Српски језик*, X/1–2. 519–531.

Dušan M. Pejić

DIALECTOLOGICAL TOPICS IN *BOSANSKA VILA* AND THEIR IDENTITY SIGNIFICANCE

Summary: An overview of dialectological articles published in the journal *Bosanska vila* is provided in this paper. Although the number of such texts is not large, they open up a variety of dialectological topics. The *Vila* features texts on the descriptions of vernacular speeches (dialectological studies in the narrow sense), the interdisciplinarity of dialectology, the status of dialect in a literary work (the issue of dialect literature), the relationship between dialect and the standard language, as well as a review of dialectological studies.

Since these works, to varying extents, address almost all major Serbian dialects, it is concluded that the published articles serve as a cohesive factor

in developing readership's awareness of Serbian linguistic unity. At the same time, these texts implicitly mapped the Serbian cultural and ethnic space, which was a kind of reaction to the policy of Benjamin Kállay, the Austro-Hungarian Minister of Finance, who sought to introduce the concept of a "Bosnian language" and an "integral Bosnian nation", while simultaneously attempting to suppress the Serbian name in Bosnia and Herzegovina.

Key words: *Bosanska vila*, dialectology, ikavian speech, dialect literature, Čobanac speech, Janjevo speech, Serbian linguistic unity.

Жељана Голијанин[1]
Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
Докторске студије филологије
UDK: 811.112.2:821.112.2:050.488(496.6)"1885/1914"

ЊЕМАЧКИ ЈЕЗИК И ЊЕМАЧКА КЊИЖЕВНОСТ У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ*

Њемачки језик се данас у Босни и Херцеговини изучава као други страни језик, док је током аустроугарске окупације (1878–1918) био језик администрације, а затим је укључен и у образовни систем и у свакодневни живот босанскохерцеговачког становништва. Један од важних извора за праћење његове употребе јесте часопис *Босанска вила*, културни и књижевни гласник свог времена. Сходно томе, овај рад, на шта и сам наслов указује, има два основна циља. Први је да се идентификују, анализирају и класификују поједини елементи њемачког језика који су се појављивали у часопису, са тежиштем на германизмима и феномену пребацивања кодова, како би се пружио преглед језичких појава забиљежених у анализираном корпусу, као и идентификација доминантних типова и начина њихове употребе. Други циљ је да се у завршном дијелу рада, преко прегледа њемачких аутора и њихових дјела преведених и објављених у *Босанској вили*, да преглед тога шта је то босанскохерцеговачки читалац успио да сазна о њемачкој књижевности крајем деветнаестог и почетком двадесетог вијека. У раду се примијењује дескриптивни и квалитативни метод.

Кључне ријечи: *Босанска вила*, аустроугарска окупација, њемачки језик, позајмљивање, германизми, пребацивање кодова, њемачка књижевност

1. Увод

Здрави језици, тврди Кристал (2003: 39), увијек нешто позајмљују од других језика, али позајмљивање и међујезички утицаји нису само језичка појава већ и културно-историјска. Тако су и српско-њемачки, односно словенско-германски контакти веома стари, почињу у XIII вијеку доласком рудара Саса у Србију, а интензивирају се доласком Хабзбуршке монархије, односно Аустроугарске у Босну и Херцеговину (в.

1 zeljana.golijanin@ff.ues.rs.ba

Тривунац 1937: 8–20, Вулетић-Ђурић 2015: 501–502), па након окупације њемачки језик постаје један од језика у употреби у овој земљи. У то вријеме стопа писмености у Босни и Херцеговини била је на ниском нивоу, школски систем је био недовољно развијен, број школа и штампарија мали, што је утицало и на слабу распрострањеност писане ријечи. Упркос овим тешким условима, настаје потреба за оснивањем књижевних листова и часописа који су имали за циљ не само да образују, већ и да забаве. Покрећу се листови и часописи вјерског, управног, политичког, привредног карактера, а затим и забавно-поучни и књижевни, попут часописа: *Босанска вила*, *Бехар*, *Требевић*, *Гајрет*, *Нада*, *Зора* и др. Било је и оних који су излазили на њемачком језику, попут часописа *Bosnische Po st*, *Stimmen aus Bosnien*, *Sarajevoer Wochendschrift*, *Sarajevoer Tagblatt*, и они су махом били прорежимски[2]. Разлога за покретање часописа какав је у то вријеме био часопис *Босанска вила* било је много, а сви се супсумирају у неопходности очувања српске културне баштине и српског културног и националног идентитета, у чијој функцији је и ширење писмености и образовања у разним областима живота народа, а посебно у књижевности.

2. Историјски оквир

Не желећи да у Босни и Херцеговини јачају националне идеологије и национални покрети, Аустроугарска је на самом почетку окупације ограничила домаће становништво да оснива национално-вјерске институције у виду црквено-пјевачких или културно-просвјетних друштава. Главни разлог томе и начелни став Аустроугарске био је тај да домаће становништво припада „једном племену и једној нацији“ (Краљачић 2017: 156). Режим је одбијао многе иницијативе, нарочито српске, а за оне према којима је показао попустљивост, сматрао је да ће временом ишчезнути, највише због финансијске оптерећености. Међутим, таква политика није дала очекиване резултате. Доласком Бењамина Калаја, режим је почео да изграђује посебан однос према народу, који дијели на три конфесије. Желећи да се приближи све трима групама, Аустроугарска покреће листове намијењене појединим конфесијама, те и Срби добијају први (политички) лист 1884. године, који ће излазити на „земаљском“ језику под именом „Просвета (Kultur)“ (Kruševac 1987: 191). Циљ *Просвјете* био је сузбијање сваке појаве усмјерене против режима те стварање прорежимске струје међу Србима, а за издавача Влада је изабрала Србина из Војводине, Јована Видића, учитеља у Заводу Мис Ирбијеве у

2 Детаљну студију о босанскохерцеговачким листовима и часописима из деветнаестог вијека дао је Тодор Крушевац: *Bosansko-hercegovački listovi u XIX veku*, 1978.

Сарајеву, који је отворено испољавао прорежимску политику и користио сваку прилику да изрази оданост Аустрогарској (Краљачић 2017: 196). Са друге стране, *Босанску вилу*, белетристички лист, 1885. оснивају учитељи сарајевске Српске школе (Kruševac 1972: 306–308). Њени оснивачи били су против таквог односа према Монархији, чему свједочи и чланак у коме за Видића пишу „да је само за то ту, да нагрђује оно што је српско", а затим и да „*Просвјети* и њеној клики иде у прилог бацати се блатом на све, што је српско и народно" (Вила 1887/3: 47–48). Осим тога, Едхем Мулабдић, приликом обиљежавања четрдесетогодишњице покретања часописа *Бехар*, у свом чланку потврђује ставове сарадника *Босанске виле* према окупатору, те пише како су 1903. *Бехар* и још три тадашња листа била позвана да напишу чланак о министру Калају. Желећи да то избјегне, бранио се тиме да је *Бехар* књижевни лист, те како такав политички чланак не би био примјерен белетристичком листу. С тим у вези, аутор пише: „Ја тада повукох у помоћ 'Босанску вилу', макар да ми нијесмо били баш ни брат ни сестра, и то ме спаси, јер домаћин се није ни сјетио, да и њу позове, правије речено није ни покушао да 'Вилу' позове, јер је знао да му не би ни дошла"[3]. Иако је био безуспјешан покушај да се на Србе утиче *Просвјетом*, која је престала са радом након само три године изласка, *Босанска вила* је успјела да се одупре притисцима апсолутистичког режима и да својим радом врши своју националну дужност све до избијања Првог свјетског рата. У том контексту, важно је сагледати и улогу њемачког језика, чије је присуство у јавном и културном животу тог времена било све израженије.

2.1 Статус њемачкоī језика у Босни и Херцеīовини

За вријеме Аустроугарске монархије у Босни и Херцеговини њемачки језик је био *lingua franca*, јер се комуникација са *Заједничком аустро-уīарском владом* одвијала на њемачком. Најприје је то био језик цивилних и војних службеника који су долазили из Монархије, а којих је, према неким процјенама, било преко 100.000 (Memić 2014: 30–32). Локално становништво је учило језик окупатора како би могло да живи са новим околностима, а нема сумње и да су досељеници учили српски језик, како би се споразумијевали са локалним становништвом. Аустроугарски режим је и образовање усмјерио својим политичким и економским циљевима, јер су они свакако захтијевали писменијег и образованијег поданика (Papić 1972: 19). Припадници виших друштвених слојева у свим дијеловима Царства владали су и њемачким језиком. Дискурс науке, правни и адми-

3 Календар „Narodna uzdanica" 1940. https://www.media.ba/bs/magazin/pokretanje-casopisa-u-bih-prije-vise-od-jednog-stoljeca Чланак преузет 17.1.2025.

нистративни дискурс такође су били прожети језиком окупатора. Административни дискурс је заправо био непријатељ српског језика, јер су се у њега све више уносиле њемачке конструкције (Рарић 1972: 15). У Биљешкама *Босанске виле* 1905. године штампан је чланак о (зло)употреби њемачког језика: „Сједите на трамвај, па кад примите карту, видјећете на њој и туђински њемачки језик и латиницу, а ћирилице нигдје ни од корова. Дођете ли да платите трошарину, или како је они зову малтарину, дају вам признанице латиницом. Тражите ли ћирилицом, извињавају се да немају. Чак су и неке улице почели мијењати и стављати на прво мјесто латиницу, а на потоње ћирилицу“ (Вила 1905/6: 96).

Иако појединци никада нису учили њемачки језик, елементи тог језика, а најприје они лексички, продирали су ипак у језик локалног становништва, ако ни за шта друго, онда као најприхватљивији израз за нове појаве и појмове, а оснивањем школа и увођењем њемачког језика као обавезног, њемачки почиње да прожима све слојеве друштва.

2.2 *Њемачки језик у образовању*

Прије окупације њемачки језик је, уз француски, био присутан само у интелектуалним круговима, тј. међу српским студентима који су били на студијама у иностранству. Око 70% интелигенције из Србије образовало се у иностранству током XIX вијека, па је тако велики утицај Њемачке, њемачког језика и њемачке културе долазио и преко српских студената[4]. Међу омиљеним њемачким универзитетима били су Јена, Лајпциг, Халe, касније Берлин и Минхен, а према доступној грађи од 1885. до 1914. на тим универзитетима је докторирало 110 српских интелектуалаца (Марковић 2017: 17). Међутим, у Босни и Херцеговини је Монархија затекла око 97% неписменог становништва[5] (Рарић 1972: 7). Да би обликовала јавност и њене ставове, један од задатака новог режима била је изградња школског система у Босни и Херцеговини, што је описано као цивилизацијска мисија (Radanović 2019: 37). Да се та културно-цивилизацијска улога Аустроугарске монархије не би доводила у питање, Босна и Херцеговина је представљана као земља дубоке заосталости и примитивно-

4 Када се говори о њемачким ђацима, подразумијевају се Срби који су се школовали и на њемачким универзитетима, и у Аустроугарској и у њемачким дијеловима Швајцарске, те се тако и све *њемачко* у *Босанској вили* односило на сва три наведена подручја. Нијемац је означавао говорнике са ових трију подручја, а тек након Првог свјетског рата јавила се представа о Аустрији и Аустријанцима, а Шваба и *швајско* су остали као погрдни изрази за оно што долази са њемачког говорног подручја (уп. Марковић 2017, Костић-Томовић 2017).

5 Радановић (2019) сматра да с тим податком треба поступати с опрезом, с обзиром на то да Папић не наводи извор.

сти, чији становници нису способни изградити властиту културу, али су зато у стању примити туђу (Petrović 2016: 123). Дакле, и просвјетна политика Аустроугарске је служила више основном циљу окупатора, а мање стварном просвјећивању босанскохерцеговачког становништва. Беч је био центар у који су свршени средњошколци упућивани на студије, јер је влада сматрала да ће тако моћи контролисати политичке и националне оријентације будућих академских грађана Босне и Херцеговине (Rapić 1972: 11). Учитељски посао су на почетку обављали подофициpи из Монархије, јер је окупатору било стало да наставници својим примјером допринесу крајњем циљу, али су, као нестручни, брзо уклоњени из школа. Школе су биле добро опремљене, али је научна литература углавном била на њемачком језику (Rapić 1972: 107). Тако су кроз школство, свакодневну употребу њемачког језика у администрацији и службеним круговима, у локални језик постепено продирале стране ријечи.

3. О позајмљивању ријечи

Ријечи из неког страног језика су присутне у свим језицима и промјене у језику су неизбјежне. Страни утицаји јесу можда једино правило од којега нема изузетака (Тривунац 1937: 3). У сербокроатистичкој литератури се, према Ћорићу (2009: 77), могу наћи различити називи за ријеч преузету из неког страног језика. Ти називи су или двочлани – страна *реч/ријеч*, *туђа реч/ријеч*, *позајмљена реч/ријеч*, *посуђена реч/ријеч*, *усвојена реч/ријеч*, *интернационална реч/ријеч*, *страна лексема/страни лексем* и сл., или једночлани: *туђица*, *посуђеница*, *интернационализам*, *варваризам*, а све чешће српски лингвисти користе ријеч *позајмљеница* чиме истискују дублетну форму *позајмица*. Према Голубовић (2007: 11), све лексеме страног поријекла у свим језицима, па тако и оне њемачке у српском језику, дијеле се на *позајмљенице* и *преведенице* или *калкове*. Позајмљенице су резултат преузимања лексема, а понекад и синтагми, из језика даваоца, при чему долази до прилагођавања правопису, изговору и морфолошком систему језика примаоца. Позајмљенице могу бити и регионално, временски или професионално обиљежене. Препознатљиво је писање преузетих именица, које се у њемачком језику обавезно пишу великим почетним словом, док се у српском језику пишу малим почетним словом, нпр. ф*лаша* — њем. „die Flasche“ (Милошевић 2020: 23). За разлику од позајмљеница, преведенице настају тако што језик прималац гради нову ријеч или синтагму од властитог језичког материјала, при чему је страна лексема узор. То најчешће подразумијева дословно превођење тј. рашчлањивање узора и замјену сваког његовог дијела одговарајућим домаћим еквивалентом тзв. *Glied-für-Glied-Übersetzung* (Bußmann

2002: 398, према Golubović 2007: 11). Ђукановић (2012: 27) пак тврди да је код многих лексема тешко, а понекад и немогуће са сигурношћу одредити да ли су заиста преведенице или су ипак изворне творенице чија се структура, стицајем околности, подудара са структуром њиховог еквивалента у неком од могућих језика даваоца. Осим тога, често је тешко разликовати позајмљивање и калкирање од тзв. пребацивања кодова или мијешања кодова[6]. Овај феномен се везује углавном за билингвалне или мултилингвалне средине, гдје се напоредо користе два или више језика. Филиповић (1986: 38) пребацивањем назива оне случајеве у којима билингвални говорник алтернативно употребљава два језика, тако да он у свој језик уведе једну или више неасимилираних ријечи из другог језика.

Без обзира на то како су ушле у језик прималац, неке стране лексеме се у том језику брзо укоријене, док друге остају препознатљиве као стране. Постоје и лексеме чије страно поријекло већина говорника уопште не препознаје, јер су се у фонолошком, морфолошком и правописном смислу у потпуности уклопиле у језик прималац. Лексички елементи из њемачког језика, који су продрли у српски, често су значењски и фонолошки измијењени, а временом су постали дио нашег језичког система и називамо их *германизмима*.

3.1 Германизми

Консултујући различите рјечнике, можемо утврдити да не постоји јединствена дефиниција лексеме „германизам". Према Вујаклији (1954: 176), германизам представља: 1. особеност њемачког језика с обзиром на склоп и ред ријечи; 2. владавина (или моћ) њемачког духа, њемачке културе и политичке силе. Симеон (1969: 481) у свом *Енциклопедијском рјечнику лингвистичких термина* наводи да је германизам: 1. начин изражавања у духу њемачког језика; 2. туђица узета из неког германског језика. Анић (1998: 248) опширније објашњава овај појам и за разлику од претходних аутора, нуди опширнију типологију са примјерима. Он сматра да германизми могу бити: 1. опште: нешто што је својствено Њемачкој, а уведено је код других народа или у друге језике (обичај, језик итд.); 2. ријеч која је директно преузета (*малати*, *њем. malen* умјесто *сликати*); ријеч у књижевном језику (*сабља њем. Säbel*, *ваға њем. Waage*); дословни преводи конструкција (*сјести се*, *њем. sich setzen* умјесто *сјести*); кованице противне духу језика (*издашан њем. ausgiebig*, *умјесто обилан*);

6 У сербокроатистичкој литератури енглески термин *code switching* преводи се као *промјена кода* (Радовановић 1979: 65), *прекључивање кодова* (Бугарски 2003: 128), *пребацивање кодова* (Димитријевић Савић 2010: 147) итд.

специфични облици као што је скраћивање сложеница (*їорно- и доњоїрадске школе*, њем. *Ober- und Unterstadtschulen*); и 3. у ширем смислу – ријеч, израз или конструкција преузета из било ког германског језика или начињена према њему, која није у складу са језиком у који је ушла.

Неки германизми, који су некада били у широкој употреби, данас су застарјели и јављају се углавном у историјским текстовима или регионално обојеном говору. Разлог за то Костић-Томовић (2017: 65) види у томе што се њемачки, као језик давалац, одавно повукао пред енглеским, те данас много више лексема њемачког поријекла застаријева него што их нових доспијева у српски језик. Разумијевање карактеристика и значења германизама омогућава нам да их систематизујемо и сврстамо у одређене категорије, што ће бити предмет наредног поглавља.

3.1.1 Подјела їерманизама

Германизме је могуће подијелити према различитим критеријумима. Уколико се узме у обзир значење, таква подјела германизама омогућава увид у то у којим сферама живота су њемачке позајмљенице оставиле највећи траг. Тривунац (2015: 103–134) издваја пет значењских група: *јело и пиће*, *покућство и кућа*, *одијело и тоалета*, *знање и занимања и разни изрази* (међу којима су се нашли и изрази из војне области, берзе, музике, погрдних ријечи итд.). Биндер (2006: 105–134) наводи чак 37 значењских група, од којих многе имају и подгрупе (кулинарство чак седам). Костић-Томовић (2017: 56) пак сматра да је најједноставније, а можда и најтачније рећи да германизама има у свим областима лексике српског језика и да нису ограничени на одређене значењске групе.

Голубовић (2007: 19) истиче да је боље и сврсисходније посматрати германизме као посебан подсистем унутар система страних ријечи, и да је овакав приступ примјењив и на све друге групе позајмљеница, не само на германизме. Германизми имају три кључне особине: квантитативно су добро заступљени, имају дугу историју у језику и продиру у све сфере живота. У свом раду Голубовић германизме дијели према томе да ли припадају стандардном или субстандардном језику (Golubović 2007: 65–122). Стандардном језику припада *општи лексикон* њемачког поријекла, затим *интернационализми*, којима је њемачки језик био посредник и *позајмљенице* настале по узору на њемачке ријечи. Субстандардном језику припадају *временски*, *територијално* или *функционално диференцирани їерманизми*. У временски диференцирану лексику спадају архаизми и неологизми. Територијално диференцирана лексика обухвата појаве као што су панонизми, кајкавизми, динаризми и медитеранизми, односно лексеме карактеристичне за одређене географске или дијале-

катске просторе. Функционално диференцирана лексика укључује социјални сленг, народне (фолклорне) варијанте и професионални жаргон, који се користе у одређеном контексту (Голубовић 2007: 85).

Костић-Томовић (2017: 70) утицаје њемачког језика сврстава у три групе: 1. *актуелни регионално необиљежени германизми*, који су и најбројнији у српском; 2. *регионално и/или временски обиљежени германизми* и 3. *њемачке ријечи, изрази, цитати и други језички материјал*, који је уочљив на први поглед, јер су ријечи писане у изворној графији.

Ове подјеле се међусобно допуњују и пружају оквир за систематско проучавање германизама у српском језику. А како потоња подјела одговара и нашем пронађеном материјалу, у наставку слиједи анализа појединачних категорија.

4. Анализа

У овом дијелу рада нећемо детаљно анализирати припадност пронађених германизама по значењским групама, већ ћемо дати преглед неких актуелних и/или застарјелих германизама и изворних њемачких ријечи, синтагми и реченица, који се појављују у часопису *Босанска вила*, уз примјере њихове употребе у контексту.

4.1. Актуелни регионално необиљежени германизми

Ова група германизама је најобимнија и представља потпуно одомаћене стандарднојезичке германизме, који су фреквентни у употреби, при чему неки имају и двојаке, друкчије фонетске облике, као нпр.: *кофер/куфер, штипендија/стипендија, респект/решпект, штудије/студије, шпиц, келнер, флаша, фасцикла, куīла, мајстор, шнајдер, штребер, штала, штимати, штај, цех* итд. У наставку наводимо и неколико примјера из *Босанске виле*, у којима су германизми подвучени:

> *кромпир, крумпијер* м. – њем. die Kartoffel, диј. die Krombier (диј. schwäb.)[7] – „Но и без меса и варенике може човјек и од слабијих храна као крумпијера, масти, зелења, итд. добити добру храну, која ће моћи обновити истрошене дијелове тијела, и дати толико топлоте, колико је тијелу нужно“ (Вила 1887/7: 103);

7 Лексема *кромпир*, у оба језика, јавља се у различитим облицима: *кромпир, крумпир, крпола*, али је њихов број знатно већи у њемачком језику. У стандардном њемачком то су облици *Kartoffel, Grundbirne, Erdapfel*, док се у дијалектима сусрећу варијанте *Krommbeer, Grumbeer, Grumbirne, Grombier*, као и *Krombier*, који се користи у јужној њемачкој покрајини Швабији. О супституцији вокала, дифтонга и консонаната, односно о трансфонемизацији њемачких фонема у српским германизмима корпуса, в. Голубовић 2007: 140–149.

> *штала* ж. – њем. der Stall – „Гроф, грофица и госпођица одоше на вечеру, а остала чељад претресаше Миткову аферу, а сам Митко сеђаше на једном снопу сламе код својих омиљених крава у штали и свираше у хармонику“ (Вила 1901/4: 67);
> *флаша* ж. – њем. die Flasche – „Тресу се чаше и флаше, а од треска и вике јечи цела сала“ (Вила 1901/23–24: 389);
> *циљ* м. – њем. das Ziel – „Ја хоћу да живим, то је мој једини циљ, а да ли ће тај живот бити племенитији или не, то је сасвим споредна ствар“ (Вила 6/1905: 82).

Ријечи као што су *штипендија* и *штудија*, интернационализми као што је *универзитет* итд. су „у наш језик донели наши земљаци који су се школовали у земљама немачког језика, па су се тамо и срели с њима и усвојили их” (Ђукановић 2012: 28), а могу се препознати по изговору графеме /з/ (нпр. универзитет < die Universität), и по изговору /шп/ и /шт/ (*решпект*, њем. der Respekt, *штипендија* њем. das Stipendium), што илуструје сљедећи примјер:

> *штипендија* ж.- њем. das Stipendium – „Неколико бројева показаће најбоље обим „Просвјетина“ рада: од 1902–1912. издала је она за штипендије и потпоре ђацима у свима школама 505.334’17 круна; […]“ (Вила 1912/15–16: 209).

Наведени германизми су се током времена усталили и постали саставни дио стандардног српског језика, при чему се употребљавају у различитим друштвеним и културним ситуацијама, укључујући свакодневни говор, књижевност, образовање итд., што указује на дуготрајни утицај њемачког језика на лексички фонд српског језика овог и ранијих периода.

4.2 Регионално и/или временски обиљежени германизми

Германизми као што су *бирц/бирцуз, бирґер, цукер, фрталь, курорт, трефер, фрајкорац, лајтнант, цалкелнер, штимунґ, салонрок, ландшафт, ларма, урар, ферије* итд. припадају категорији временски или регионално обиљежених лексема. На примјер, *фрајкорац* се може сврстати у временски обиљежене германизме, односно архаизме, будући да се односи на припадника *Freikorps*-а, формације која више не постоји, па самим тим и појам губи своју актуелност у савременом контексту. Његова употреба је данас ограничена углавном на историјски или књижевни дискурс. С друге стране, ријеч урар представља регионално обиљежени германизам, који је и даље у активној употреби у неким крајевима, гдје се користи као синоним за *часовничара*. Ови примјери илуструју како су се њемачке позајмљенице временом уклапале у наш језички систем, задр-

жавајући при томе трагове поријекла кроз звучну и семантичку препознатљивост. Ево и примјера како су неки од њих укључени у реченицу:

> *курорт* м. – њем. der Kurort - Улцињ – Нови „Черногорски курорт“ (Вила 1901/19: 331, наслов);
> *штимунī* м. – њем. die Stimmung - „Читао сам једну пјесму, тражио сам подесне штимунге, кад ћу их моћи боље схватити, кад ћу моћи боље осјетити њихову љепоту.“ (Вила 1905/11–12: 186);
> *ферије* мн. – њем. die Ferien – „Мостарски „Преглед“ доноси вијест, да ће старији чланови српског народног позоришта из Новог Сада, за вријеме својих ферија, путовати на Цетиње, гдје ће о Петрову-дне приредити неколико престава“ (Вила 1902/13: 260).

Регионално или временски обиљежени германизми неријетко су наглашени размаком између слова или знацима навода, што показују сљедећи примјери:

> *бирц, бирцуз* м. – њем. das Wirtshaus – „Наравно да није чекао „прид велики бирц,“ него у подруму“ (Вила 1900/7–8: 94);
> *биргер* м. – њем. der Bürgermeister – „Отидни сутра „биргеру“, па кажи му све, како је било, па и он је човјек, ваљда те неће објесити“ (Вила 1900/7–8: 95);
> *цалкелнер* м, *салонрок* м. – њем. der Zahlkellner, der Salonrock - „Почело се већ у велико са задуживањем код ц а л к е л н е р а и са ношењем излизаних с а л о н р о к а, посљедњим остацима некадашње величине и успоменама на стара времена кад је било кредита“ (Вила 1913/7: 105).

Овакви примјери могу значити да је аутор текста хтио да дочара говор тадашњег времена, неког лика или једноставно показују да се сам аутор служи различитим језицима.

4.3 Њемачке ријечи, изрази, цитати и други језички материјал

Ова група је такође веома бројна. У сваком броју часописа могуће је наћи ријечи, синтагме, па и цијеле реченице, цитате, наслове књига и часописа итд. на њемачком језику. Најприје слиједе примјери који показују како се њемачке лексеме појављују уметнуте у ћирилични текст, писане у свом изворном облику на њемачком језику. Такве ријечи можемо подијелити у двије групе. Прву групу чине ријечи на њемачком језику које се често јављају као објашњење, синоним или једноставно као изворна ријеч за (нове) појмове и појаве у српском језику, као у примјерима:

> Права линија из Љубомира у Фатницу била би она, те иде по 36° меридијану, а то је ваздушна линија (Luftlinie)[…] (Вила 1894/13: 205);

> Управа Јужних жељезница (Südbahn) снизила је жељезничке цијене за возове у путним вагонима између Загреба и Трста […] (Вила 1895/14: 224);
> Он зна за млијеч, што Нијемци зову Futtersaft. Ријеч Futtersaft су учени Нијемци начинили, а млијеч је српска народна ријеч (Вила 1912/4: 63).

Другу групу чине ријечи које су уткане у текст на српском и које представљају појаву *пребацивања кодова*. За разлику од претходних примјера, који не припадају овом феномену, сљедећи показују могућност спајања лексичких елемената из њемачког и граматичких обиљежја из српског језика:

> Brožik није обичан *Kostümschneider*, и ако зна изврсно приказати разнобојну свилу, мек баршун, тешке ћилиме и скупоцјено оружје. И ако су његови *Kostüm*-и сасвим вјерни – природни су и осјећаји оних приказаних особа (Вила 1903/4: 62)[8];
> Шта више, нијесам са лупом и Seciermesser-ом испитивао сваку пјесму, него је било код мене више пута и тако срећних тренутака, када сам се као какво наивно дијете радовао природном осјећају и лијепој мелодији, пореданим једним до другога (Вила 1905/11–12: 186);
> Показао се Frans Hals као најчувенији сликар Gruppenbild-а и као фини, живахни, елегантни и савршени портретиста (Вила 1909/13–14: 28).

Поред појединачних ријечи јављају се и синтагме:

> Главно јој је да публику заглуше оним, што се у Немаца зове Reiz der Neuheit (Вила 1905/8: 125);
> На тај начин створена је нека врста „у н и в е р з а л н о г ч о в ј е ч а н с т в а“ или још боље рећи „v e r m e n s c h l i c h s t e s U n i v e r s u m“ (Вила 1909/12: 187).

Цијеле реченице, најчешће као цитати, показују да аутори текстова добро познају њемачки језик и њемачке писце и филозофе, па их често и цитирају. Интегришући у српски текст цијеле реченице на њемачком, аутори текстова их углавном не преводе рачунајући на то да ће их читаоци разумјети или препознати њихов смисао:

> На страни 400. вели овако: In der That bieten diese Lieder von dem allein richtigen Gesichtspunkte beurtheilt, d a s s w i e d i e B e v ö l k e r u n g B o s n i e n s u n d H e r c e g o v i n a t r o t z d e r V e r s c h i e d e n h e i t d e r R e l i g i o n s b e k e n n t n i s s e m i t d e n ü b r i g e n S e r b e n e i n e t h n i s c h e s G a n z e s b i l d e t (Вила 1891/7: 101).

8 Ријечи које су у примјерима истакнуте курзивом, размаком међу словима и сл. тако су наведене у оригиналном тексту.

> Писац каже: „Религија и морал има силан утицај на развитак људства. Улман рече: *Die* Religion wo sie gesund ist, übt ihre Macht, über alle Momente und Zustände des Lebens aus. Sie ist, wo sie zu ihrem Rechte gekommen, das Herz, der stille Pulsschlag, das ganzen Daseins. (Вила 1900/19: 268);
> Шилер вели да је „der schrecklichste der Schrecken der Mensch in seinem Wahn (Вила 1911/7–8: 124).

Ако су аутори текста преводили цитате, онда би се превод налазио у фусноти или прије или послије цитата, на примјер:

> „Да се даље говори српски у дијелу Славоније, а Хрватски говоре у Истри, Приморју, сјеверној Далмацији, те католици босански, бивше границе и католици славонски", каже Миклошић у истом свом дјелу и то, да ова његова тврдња не треба, да се узме као правац политичког рада народа српског и хрватског: „selbstverständlich darf diese Ansicht nicht als Versuch gemeldet werden, beiden Völkern die Bahnen der Politik zu weisen: **sie bedürfen einander**" (Вила 1891/7: 100).

Наведени примјери свједоче о вишејезичном културном миљеу у којем су дјеловали аутори, о постојању интелектуалне средине у којој је познавање више језика, посебно њемачког, представљало важан елемент образовања и друштвеног престижа. У таквом контексту, њемачки је био језик науке, али и ресурс за увођење и прецизно дефинисање нових појмова у српском језику.

Посебну групу чине и називи њемачких часописа, друштава, као и наслови књига, уџбеника и превода о којима су сарадници *Босанске виле* писали за Листак и Биљешке, који, међутим, неће бити предмет даље анализе. У наставку рада, а прије закључних разматрања, биће ријечи о преводима њемачке поезије и прозе, с осврtом на језик превода. Захваљујући бројним сарадницима *Босанске виле* који су студирали на њемачком говорном подручју и/или добро познавали њемачки језик, овај часопис је својим читаоцима приближио бројна дјела њемачке књижевности. Њихови преводи, између осталог, обликовали су и перцепцију њемачке књижевне традиције на српском културном простору.

5. О њемачкој књижевности у *Босанској вили*

Од првог броја *Босанска вила* је имала устаљен редослијед прилога, који ће се мање-више задржати до посљедњег броја. Најприје су се појављивали оригинални књижевни прилози, приповијетке или пјесме, а затим и преводи са других језика. Послије књижевноумјетничких чланака долазе Листак и Биљешке, у којима су читаоци могли пронаћи приказе, информације о новим књигама и културним дешавањима широм

земље и свијета. Листак и Биљешке су доносили и чланке о изласку преведених српских дјела на њемачки и друге језике, критике тих превода, а писало се и о Њемцима који су писали о Босни и Херцеговини или су својим радом допринијели афирмацији српске књижевности.

5.1 Преводи њемачке прозе

Већ у првом броју *Босанске виле* штампан је текст „Како се може продужити живот“ (Вила 1885/1: 6), написан према радовима њемачког филозофа, психолога и научника Лудвига Бихнера. *Босанска вила* је често објављивала текстове које су српски аутори писали на основу дјела њемачких писаца, педагога и филозофа. Такав примјер су и „Васпитачке поуке“ које је аутор писао према Салцману, њемачком просвјетитељу и педагогу. Аутор је за основу узео Салцманова дјела, али их је прилагодио читаоцима јер је, како је и сам написао, „Босанска вила лист за забаву и поуку, а не за сувопарну науку“(Вила 1893/4–5: 58). *По њемачкој причи* објављен је „Излијечени Отело“ (Вила 1894/14–15: 216–218 и 1894/16: 248–250), затим „Мисли о љубави“ сатиричара Готлиба Рабенера које је *прерадио* др Казбулбуц (Вила 1895/10: 152–153), те „Зелен огранак испод снијега“ коју је *с њемачкоī ūосрбио* Ј.С. Виловски (Вила 1897/13: 196–198). Прилагођавање њемачких дјела српском фолклору често се огледа у промјени властитих имена, па се тако у овој њемачкој причи појављује српско женско име – Стана (Вила 1897/13: 196–198). Имена Гетеа и Шилера, класика њемачке књижевности, појављивала су се у студијама и критикама док су се рјеђе појављивала њихова преведена дјела. Два пута су штампане Гетеове изреке (Вила 1890/19–20: 313 и 1890/23–24: 373–374), а од Шилерових дјела Кашиковић је уврстио текст „Херцег Алба“ (Вила 1893/6-7: 76), а потом и „Примјер великодушног карактера“ (Вила 1893/14: 14). Међу објављеним преводима нашла се и Хајнеова хумореска „Чај“ (Вила 1891/23: 359–360), бајка браће Грим „Љепотица“ (Вила 1901/13–14: 237–240), која је данас позната као „Снежана“, затим Ничеови текстови у преводу Давида Пијадеа: „Из Заратустре“ (Вила 1908/18: 280), „Ноћна пјесма“ (Вила 1908/22: 344–345), „О дјетету и браку“ (Вила 1909/1: 6) итд. Умјесто даљег набрајања преведених дјела њемачке прозе, овдје је сврсисходно укратко се осврнути на језик превода, јер преводилац није одговоран само за тачност превода у односу на оригинал, већ и за даље развијање нашег језика. Сарадници *Босанске виле* су критиковали употребу германизама у преводној књижевности, те ћемо споменути један од чланака, који је штампан за Листак, и који потписује први српски германиста Милош Тривунац (Вила 1913/11–12: 181). Посебно критикује реченице са глаголом на крају, што је својствено њемачком језику, те изразе као што су: „без да смо тога свесни“, „то је узрок да“, затим ријечи као

што су „уносан“ (einträglich), „понесрећавање“ (Verunglückung) итд. који представљају преведенице или калкове. Како истиче Мојашевић (1974: 322), претјерана слобода у стварању нових ријечи и употреба необичних стилских средстава може одвући пажњу од садржаја. Управо овакви осврти показују да се, упркос настојању да се преводима обогати садржај часописа, истовремено водило рачуна о очувању српског и избјегавању претјераног утицаја њемачког језика.

5.2 Преводи њемачке поезије

Босанска вила је објављивала много тога из њемачке књижевности и о њемачкој књижевности, али је свакако доносила својим читаоцима више преведених/препјеваних пјесама, него прозних дјела. Први препјев из њемачке поезије излази у шестом броју 1892. године под називом „Одјек“, што је Хајнеова пјесма „Die Bergstimme“ (Вила 1892/26: 403). Између осталих, на страницама *Босанске виле* нашле су се сљедеће пјесме: „Мртва Љубав“ Готфрида Келера (Вила 1895/4: 56), „Срце моје, хоћу да те питам“ Фридриха Халма (Вила 1895/13: 198), „Добар савет“ Јулиуса Штурма (Вила 1895/11: 173), „Госпо бриго!“ Фридриха Ребера (Вила 1896/14: 225), „Алписка ружа“ Феодора Левеа (Вила 1898/21: 318), „Осама“ Вилхелма Милера (Вила 1896/22: 332), све у преводу Саве Мијалковића. Сви ови пјесници били су под утицајем њемачког романтизма, али су допринијели и новим правцима у књижевности. У преводу Алексе Шантића Кашиковић објављује и сљедеће Хајнеове пјесме: „Кад се двоје…“ (Вила 1896/14: 223), „Браћа“ (Вила 1900/17: 227), „Илза“ (Вила 1909/15: 230), „*Из 'Повратка*'“ (Вила 1909/16: 246) итд. Осман Ђикић преводи пјесму „Слаба утјеха“ Георга Хервега (Вила 1903/13–14: 240). Штампани су и преводи пјесама Уланда, Ленауа, Платена, Шаукала, Хофманстала, а за многе пјесме могло би се поставити питање да ли су то препјеви или оригиналне пјесме преводилаца.

Године 1909. излази низ пјесама из њемачке „модерне лирике“ у засебној рубрици, која ће излазити у неким бројевима и наредне три године. Међу пјесницима нашли су се Рихард Демел, Хуго Салус, Густав Фалке, Арно Холц, Детлев фон Лилиенкрон, Алфред Момберт, Штефан Цвајг и други. Поводом превода објављене су и студије о савременим њемачким писцима како би се читаоцима приближили и објаснили преводи (н). Овакви чланци и прикази у *Босанској вили*, показују да се тада, за разлику од почетака листа, савремена њемачка књижевност настоји боље упознати.

Сва наведена дјела, и из прозе и из поезије, имају историјски значај, јер су настајала у времену када превођење још није било утемељено као

самостална дисциплина. Као такви, ови преводи захтијевају детаљнија проучавања, која ипак излазе из оквира овог рада.

6. Закључак

Часопис *Босанска вила* досљедно је вршио своју националну улогу од почетка до краја излажења, нарочито кроз његовање народне књижевности и српског језика. Иако је њемачки језик био све присутнији у Босни и Херцеговини под аустроугарском управом, а прије њега турски у доба Османлија, српски језик је сачувао свој идентитет. Истраживањем је утврђено присуство потпуно одомаћених и регионално необиљежених германизама који су постали саставни дио стандардног српског језика, али и оних временски или регионално маркираних, данас углавном ограничених на специфичан контекст или подручје српског говорног простора. Поред тога, уочено је и присуство њемачких ријечи, израза, синтагми и цијелих цитата, често интегрисаних у ћирилични текст без превода. То указује на добру упућеност аутора у њемачки језик и културу, али и на очекивање да читаоци добро познају или барем разумију њемачки. Језички феномени попут пребацивања кодова и позајмљивања ријечи одражавају сложени историјски, културни и језички пејзаж тог времена.

Њемачка књижевност имала је важно мјесто у часопису, а преводе прозе и поезије радили су и познати српски писци – сарадници *Босанске виле*. У почетку је било више информативних чланака о њемачкој књижевности него самих превода. Сарадници *Босанске виле* били су снажније усмјерени ка прошлости, нарочито ка насљеђу романтизма, него ка савременим токовима њемачке књижевности. Тако писци попут Теодора Фонтанеа и његовог ремек-дјела *Ефи Брист* (1894), Томаса Мана, који је прве приповијетке издао 1898, а *Будендброкове* 1901. године, или Хермана Хесеа чији је роман *Под точком* изашао 1906, нису имали никакву улогу у часопису. Језик превода у *Босанској вили* био је у духу српског језика, нарочито у пјесмама гдје се настојао очувати народни израз и ритам, док је у прозним дјелима могуће уочити појаву калкова и конструкција које откривају утицај њемачког језика.

Анализом грађе указано је на заступљеност њемачког језика и преведених њемачких дјела у часопису *Босанска вила* у периоду аустроугарске управе, са освртом на њихов утицај на српски језик и културу. Иако није било могуће, а то није био ни циљ, обухватити сва преведена дјела, сваки појединачни превод и пронађени језички материјал представљају драгоцјену грађу за даља истраживања која могу допринијети бољем

разумијевању језичких контаката, преводилачке праксе и улоге страних књижевности у датом историјском тренутку.

Извори

Вила 1885/1: *Босанска вила*, I/1, Сарајево.
Вила 1887/3: *Босанска вила*, III/3, Сарајево.
Вила 1887/7: *Босанска вила*, III/7, Сарајево.
Вила 1890/19–20: *Босанска вила*, VI/19–20, Сарајево.
Вила 1890/23–24: *Босанска вила*, VI/23–24, Сарајево.
Вила 1891/7: *Босанска вила*, VII/7, Сарајево.
Вила 1891/23: *Босанска вила*, VII/23, Сарајево.
Вила 1892/26: *Босанска вила*, VIII/26, Сарајево.
Вила 1893/6–7: *Босанска вила*, IX/6–7, Сарајево.
Вила 1893/14: *Босанска вила*, IX/14, Сарајево.
Вила 1894/13: *Босанска вила*, X/13, Сарајево.
Вила 1894/14–15: *Босанска вила*, X/14–15, Сарајево.
Вила 1894/16: *Босанска вила*, X/16, Сарајево.
Вила 1895/4: *Босанска вила*, XI/4, Сарајево.
Вила 1895/10: *Босанска вила*, XI/10, Сарајево.
Вила 1895/11: *Босанска вила*, XI/11, Сарајево.
Вила 1895/13: *Босанска вила*, XI/13, Сарајево.
Вила 1895/14: *Босанска вила*, XI/14, Сарајево.
Вила 1897/13: *Босанска вила*, XIII/13, Сарајево.
Вила 1900/7–8: *Босанска вила*, XVI/7–8, Сарајево.
Вила 1900/17: *Босанска вила*, XVI/17, Сарајево.
Вила 1900/19: *Босанска вила*, XVI/19, Сарајево.
Вила 1901/4: *Босанска вила*, XVII/4, Сарајево.
Вила 1901/13–14: *Босанска вила*, XVII/13–14, Сарајево.
Вила 1901/19: *Босанска вила*, XVII/19, Сарајево.
Вила 1901/23–24: *Босанска вила*, XVII/23–24, Сарајево.
Вила 1902/13: *Босанска вила*, XVIII/13, Сарајево.
Вила 1903/4: *Босанска вила*, XIX/4, Сарајево.
Вила 1903/13–14: *Босанска вила*, XIX/13–14, Сарајево.
Вила 1905/6: *Босанска вила*, XXI/6, Сарајево.
Вила 1905/8: *Босанска вила*, XXI/8, Сарајево.
Вила 1905/11–12: *Босанска вила*, XXI/11–12, Сарајево.

Вила 1908/18: *Босанска вила*, XXIV/18, Сарајево.
Вила 1908/22: *Босанска вила*, XXIV/22, Сарајево.
Вила 1909/1: *Босанска вила*, XXV/1, Сарајево.
Вила 1909/12: *Босанска вила*, XXV/12, Сарајево.
Вила 1909/13–14: *Босанска вила*, XXV/13–14, Сарајево.
Вила 1909/15: *Босанска вила*, XXV/15, Сарајево.
Вила 1909/16: *Босанска вила*, XXV/16, Сарајево.
Вила 1909/17–18: *Босанска вила*, XXV/17–18, Сарајево.
Вила 1911/7–8: *Босанска вила*, XXVII/7–8, Сарајево.
Вила 1912/4: *Босанска вила*, XXVIII/4, Сарајево.

Литература

Anić 1998: V. Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, *Zagreb*: Novi Liber.

Binder 2006: T. Binder, *Njemačke posuđenice u hrvatskom govoru Osijeka*, Zagreb: FF press.

Đukanović 2012: J. Đukanović, Nemačko-srpski jezički kontakti, *Prevodilac* 67, 21–33.

Filipović 1986: R. Filipović, *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Golubović 2007: B. Golubović, *Germanismen im Serbischen und Kroatischen*. München: Otto Sagner.

Kostić-Tomović 2017: J. Kostić-Tomović, Germanizmi u savremenom srpskom jeziku, u germanoslavističkoj literaturi i u romanu 'Semper Idem' Đorđa Lebovića, *Komunikacija i kultura online*, godina VIII, broj 8, 48–86.

Kristal 2003: D. Kristal, *Smrt jezika*, Beograd: XX vek.

Kruševac 1978: T. Kruševac, *Bosansko-hercegovački listovi u XIX veku*, Sarajevo: Veselin Masleša.

Memić 2014: N. Memić, *Rječnik germanizama i austrijacizama u bosanskome jeziku*, Sarajevo: Connectum.

Papić 1972: M. Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije* (*1878–1918*), Sarajevo: Veselin Masleša.

Petrović 2016: I. Petrović, *Bosna i Hercegovina u njemačkim putopisima*, Mostar: Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru.

Radanović 2019: S. Radanović, *Die Geschichte des Deutschlernens in Bosnien-Herzegowina bis 1941*, Wien: Praesens Verlag, 65–83.

Trivunac 2015: M. Trivunac, Nemački uticaji u našem jeziku, u: Sofronijević, M. (priredio): *Srbi i Nemci. Antologija tekstova kulturno-političkih veza dva naroda*, Pančevo: Mali Nemo, *79–148*.

Вујаклија 1954: М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета.

Краљачић 1987: Т. Краљачић, *Калајев режим у Босни и Херцеговини*: (*1882–1903*), Сарајево: Веселин Маслеша.

Марковић 2017: Н. Марковић, *Слика Немачке и Немаца у Србији током 1914–1918. године*, Нови Сад: Прометеј.

Милошевић 2020: И. Милошевић, Германизми у Речнику жаргонизама јужне пруге, *Годишњак за српски језик*, 18, 21–34.

Мојашевић 1974: М. Мојашевић, *Немачко југословенске културне везе*, Београд: Издавачко-информативни центар студената.

Симеон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih termina*, I, A-O, Zagreb: Matica hrvatska.

Тривунац 1937: М. Тривунац, *Немачки ӣтицаји у нашем језику: (из сӣраноī ӣреīледа)*, Београд: Штампарија М. Сибинкића.

Ћорић 2009: Б. Ћорић, *Линīвомарīиналије*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Интернет извори

Календар „Narodna uzdanica“ (1940): https://www.media.ba/bs/magazin/pokretanje-casopisa-u-bih-prije-vise-od-jednog-stoljeca Чланак преузет 17.1.2025.

Вулетић Ђурић 2015: Ј. Вулетић Ђурић, *Процес замене језика и ӣромене изазване конӣакӣом сриīскоī са немачким језиком у īовору Срба у СР Немачкој*, необјављена докторска дисертација, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет. https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/5312 (Посљедњи приступ 4.1. 2025)

Željana Golijanin

DIE DEUTSCHE SPRACHE UND DIE DEUTSCHE LITERTUR IN DER ZEITSCHRIFT BOSANSKA VILA

Zusammenfassung: Die deutsche Sprache wird heute in Bosnien und Herzegowina als zweite Fremdsprache unterrichtet, während sie, während der österreichisch-ungarischen Okkupation (1878–1918), die Verwaltungssprache war und später auch in das Bildungssystem sowie in das Alltagsleben der Bevölkerung Bosniens und der Herzegowina integriert wurde. Eine der wichtigen Quellen zur Beobachtung ihres Gebrauchs ist die Zeitschrift *Bosanska vila*, ein kulturelles und literarisches Organ ihrer Zeit. Dementsprechend verfolgt die vorliegende Arbeit – wie es bereits der Titel andeutet – zwei Hauptziele: Erstens sollen einzelne Elemente der deutschen Sprache, die in der Zeitschrift erschienen sind, identifiziert, analysiert und klassifiziert werden; zweitens soll ein Überblick darüber gegeben werden, was der Leser in Bosnien und Herzegowina über die deutsche Literatur am Ende des neunzehnten und zu Beginn des zwanzigsten Jahrhunderts erfahren konnte. Ziel der Arbeit ist es außerdem festzustellen, in welchem Maße die deutsche Sprache auf den Seiten der Zeitschrift vertreten war, angesichts der Tatsache, dass es während der Okkupation Zeitungen gab, die ausschließlich in deutscher Sprache erschienen und anhand verschiedener Texte aus dem deutschsprachigen Raum zu erkennen, was dem damaligen Lesergeschmack entsprach.

Schlüsselwörter: *Bosanska vila*, österreichisch-ungarische Besetzung, deutsche Sprache, Entlehnung, Germanismen, Code-Switching, deutsche Literatur

Милош Т. Батинић[1]
Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
Докторске студије филологије

UDK: 821.112.2.09-32

ПРЕВОД ДЈЕЛА *ГВОЗДЕНШАКА ГЕЦ ОД БЕРЛИХИНГЕНА* И ТРИВУНЧЕВА КРИТИКА

У раду се даје преглед преводилачких рјешења Гетеове драме *Гвозденшака Гец од Берлихинīена*, коју је на српски језик превео Иван Васин Поповић. Превод је објављен 1909. године. Полазећи од критике Милоша Тривунца, који указује на бројне језичке и стилске недосљедности, циљ рада није да додатно наглашава слабости превода, већ да га сагледа у ширем културно-историјском контексту. Узимајући у обзир чињеницу да је превод настао 1903. године, анализирани су и елементи који га повезују с доминантним преводилачким праксама тога доба, посебно у погледу адаптације и језичког прилагођавања. Поред уочених недостатака, указано је и на позитивне аспекте Поповићевог рада, као што су осјећај за риму, ритам и стилску прилагођеност у поетским дијеловима текста. Поповићев превод, упркос критикама, представља значајан пионирски подухват у настојању да се дјело једног од најзначајнијих њемачких писаца приближи српском читаоцу у Босни почетком 20. вијека.

Кључне ријечи: превод, Тривунац, Гете, преводилачка пракса, адаптација, творба ријечи, критика

1. Увод

Гетеова драма *Götz von Berlichingen mit der eisernen Hand*, написана 1773. године, представља једно од кључних дјела њемачког покрета *Sturm und Drang*. Као историјска драма заснована на животу истоименог витеза, дјело се одликује снажним индивидуализмом главног јунака, изразитом слободарском нотом и експресивним дијалозима. У српски културни простор ова драма улази захваљујући преводу Ивана Васина Поповића, објављеном 1909. године у издању Издавачке књижарнице Пахера и Кисића у Мостару. Већ 1910. године, у часопису *Босанска вила* (број 3–6, стр. 87–88), проф. др Милош Тривунац, један од најзначајнијих познавалаца Гетеовог дјела у српској филологији, објављује оштру критику овог

1 milos.batinic@ffuis.edu.ba

превода. Његове примједбе усмјерене су, прије свега, на стилску недосљедност, језичку непрецизност, као и на сам степен познавања њемачког језика код преводиоца. Полазећи од Тривунчеве критике, у овом раду настојимо да пружимо уравнотежену слику о Поповићевом преводу, сагледану у контексту времена у којем је настао. Умјесто фокусирања искључиво на недостатке, тежи се представљању шире лингвистичке и културне позадине, уз приказ конкретних примјера како негативних, тако и позитивних преводилачких рјешења. Пажња је посвећена питањима прилагођавања језику и духу српске публике с почетка 20. вијека, при чему се издвајају елементи као што су употреба имперфекта, као и Поповићев осјећај за ритам и риму, нарочито у поетским дијеловима текста. На тај начин тежи се цјеловитијем сагледавању једног преводилачког подухвата који, упркос својим слабостима, представља важан корак у приближавању њемачке књижевности српској публици у Босни.

2. *Босанска вила*

Часопис *Босанска вила*, који је објављиван између 1885. и 1914. године, представљао је најзначајније српско гласило у Босни и Херцеговини током периода аустроугарске окупације. Основан у Сарајеву – у времену када су Срби били притиснути Калајевом *доктрином босанства* (Трајковић 2006: 217) – овај лист је имао мисију да културно и национално окупи српски народ, пружајући му подстицај за очување идентитета и духовног развоја у сложеним политичким околностима (Танасић 2000: 1161). Иако је дјеловао у оквирима строге цензуре, часопис *Босанска вила* је од самог почетка јасно истакао свој културно-просвјетни и друштвено-политички карактер, настојећи да очува и учврсти националне вриједности. Према мишљењу А. Шаренац (2022: 129–130), намјере аустроугарске власти да прошири германизацију становништва у Босни и Херцеговини довеле су у питање опстанак српског народа и очување његовог културног идентитета. Штавише, у околностима када отворени политички лист није могао да опстане, *Босанска вила* се афирмисала као својеврсна замјена за такво гласило, пружајући српском народу културно и образовно уточиште. Један од значајних аспеката рада овог часописа била је преводилачка дјелатност, кроз коју је читалачка публика имала прилику да се упозна са књижевним и културним достигнућима европских народа. Иако у почетку ограничен, број преведених текстова се временом повећавао, што је омогућило отварање према ширим културним токовима и обогаћивање домаће литературе. Објављено је, како наводи Ђуричковић (1975: 408), преко хиљаду библиографских јединица из страних књижевности, а са часописом је сарађивало више од 150 пре-

водилаца. Ова активност није била само одраз културног интересовања, већ и нужност у борби за интелектуалну еманципацију српског народа у Босни и Херцеговини. Као једино српско гласило у то вријеме, *Босанска вила* је одиграла кључну улогу у очувању и развоју националне свијести, борећи се за простор српске културе у сложеним друштвено-политичким околностима. Њено дјеловање свједочи о снази писане ријечи као средству отпора, повезивања и образовања, а њена историјска улога остаје трајно уписана у културну баштину српског народа.

3. Преводилачка дјелатност у доба часописа *Босанска вила*

Превођење представља један од најзначајнијих начина културне размјене, који омогућава ширење идеја, књижевних форми и стилова између различитих језика и културних средина. Посебно је књижевно превођење од изузетне важности, јер не преноси само садржај већ и умјетничке вриједности оригинала, чиме обогаћује циљну културу. Оно захтијева осјетљивост на стил, ритам, метафоре и друге језичке елементе који обликују књижевни израз (Ивир 1978: 31–32). Књижевно превођење није само лингвистички процес, већ и умјетнички чин јер преводилац мора осјетити дух оригинала и наћи најадекватнији начин да га пренесе у другом језику. У часопису *Босанска вила* такав приступ превођењу био је веома важан, иако је сама преводилачка дјелатност у њему била квантитативно и квалитативно неравномјерна. Како Ђуричковић (1975: 408) наводи, *Босанска вила* је имала два јасно уочљива периода у којима се начин и квалитет превођења разликовао. Први период обухвата вријеме од почетка објављивања часописа до 1907. године, када су преводи рјеђи усљед недовољног броја културних радника, али и резервисаности према страним књижевностима Запада, поготово према њемачкој, због страха од експанзионистичке политике Аустрије. У вријеме када су Русија и Србија већ изњедриле велике књижевне стваоце попут Толстоја, Достојевског, Змаја и Костића, српски народ у Босни, који је био махом неписмен и удаљен од сопствене матице, и даље је живио у духу гусларске традиције и косовског епа. У таквим околностима, сматра Шаренац (2022: 128), није било услова за настанак значајнијих домаћих књижевних дјела, а биљежење живе епске пјесме било је веома ријетко. Зато не изненађује што је број превода у то вријеме био мали. У другом периоду, од 1908. године до престанка излажења часописа 1914. године, преводилачку дјелатност преузео је млађи књижевни нараштај. У овом периоду, пише Ђуричковић (1975: 414), долази до новог схватања књижевног израза, који преводилаштву намеће „високе захтјеве чисто умјетничке природе“, али, такође, усљед појављивања младих интелектуалаца, шко-

лованих управо на њемачким универзитетима, и до потпуног отклањања политизованих ставова према њемачкој књижевности (Ђуричковић 1975: 422). С обзиром на то да се предмет овог рада односи на Поповићев превод *Гвозденшака Гец од Берлихинīена*, сматрамо релевантним напоменути да, иако превод није објављен у оквиру часописа *Босанска вила*, вријеме његовог настанка и објављивања временски се подудара с периодом у којем је овај лист имао изразито важну улогу у обликовању књижевног и преводилачког живота у Босни. Због тога се подјела коју износи Ђуричковић на два уочљива периода у развоју преводилаштва у *Босанској вили* може посматрати као одраз ширих културних кретања тога доба, а не као строго ограничен феномен везан искључиво за овај лист. У том смислу, поменута периодизација пружа користан контекст за сагледавање и Поповићевог превода, који и сам стоји на прелазу између *народњачкоī духа* првог периода и све веће умјетничке свијести и стилске прецизности која обиљежава други период.

4. Милош Тривунац

Управо у овом периоду, 1909. године, појављује се превод Гетеове драме *Götz von Berlichingen*, коју Иван Васин Поповић преводи и у издању мостарске *Мале библиоӣеке* објављује под насловом *Гвозденшака Гец од Берлихинīена. Позоришна иīра у īеӣ чинова*. Имајући у виду да је у питању једно од најзначајнијих дјела њемачке књижевности XVIII вијека, није изненађујуће што се већ годину дана након објављивања овог превода јавила и критичка оцјена, коју је у часопису *Босанска вила* изнио проф. др Милош Тривунац. Његова критика објављена је истовремено и у *Срūском књижевном īласнику*, како пише Аћимовић (2016: 71), у опширнијем облику, гдје је, уз анализу самог превода, дат и сажет преглед дотадашњих српских превода Гетеових дјела, уз запажање да и *Фаусӣ* и *Верӣер* тек треба да добију достојна и књижевно успјела издања на српском језику. Тривунац у својој критици посебно истиче да је драма *Götz von Berlichingen* изузетно захтјевна за превођење, будући да је пуна архаичних израза и да се радња одиграва у XVI вијеку. Преводиоцу задатак додатно отежава богатство ликова, од којих сваки говори специфичним дијалектом или социјалним идиомом, што захтијева изузетну лингвистичку осјетљивост. Како наглашава и Кривокапић (2011: 11–14), управо та језичка разноликост није пука стилска игра, већ суштински елемент драмске структуре. Гете се, кроз више од педесет кратких сцена и дијалошких фрагмената, свјесно удаљава од класичних правила драме – јединства мјеста, времена и радње. На тај начин, он не само да уобличава нову форму историјске драме у Њемачкој него и користи прошлост

као огледало свог доба. Иако радња припада далекој историји, дјело прожимају ставови и вриједносни системи XVIII вијека: схватања о држави, религији, моралу и праву. Посебно је упечатљив начин на који је Гете, искључиво кроз језик, обликовао психолошки профил сваког лика – од племенитог Геца и одане Марије, преко колебљивог Вајслингена и манипулативне Аделхајде, до представника власти, свештенства, сељаштва и војске. Све ове компоненте указују на изузетну комплексност дјела, те на огромне изазове који стоје пред преводиоцем, коме је повјерен задатак да пренесе не само значења већ и стилске и културне нијансе оригинала. Управо због тога, Тривунац указује на бројна мјеста у преводу која су погрешно интерпретирана, затим на непрецизно или непотребно превођење личних имена на српски, недосљедности у стилу, као и преузимању њемачких титула. Он доводи у питање и саме лингвистичке компетенције преводиоца, нарочито његово познавање њемачког језика. Своју критику у *Босанској вили* Тривунац заокружује констатацијом да је Гете и овог пута имао несрећу с преводиоцем, као што је то био случај и раније, упркос томе што је на српски језик превођен релативно мало. По његовом мишљењу, ни српска књижевност није извукла никакву корист из овог подухвата, јер дјело попут *Геца од Берлихинґена*, иако неспорно вриједно, у овако слабом преводу не представља добит за домаћу културу. Када се има у виду научни ауторитет професора Тривунца, овако оштра критика поприма посебну тежину. Након што је 1902. године у Минхену докторирао романистику са тезом о француском класичном филологу Гијому Бидеу, већ 1903. године одлази у Лајпциг, гдје се усавршава у областима фонетике, старог њемачког језика и историјске граматике, те тамо и стиче докторат из њемачке филологије. Године 1904. постављен је за доцента за њемачки језик и књижевност на новооснованом Универзитету у Београду. Посебно мјесто у његовом научном раду, истиче Аћимовић (2016: 62), заузимају студије о Гетеу: *Гетеов Егмонт* (1914), *Гетеов Фауст* (1921), *Гете* (1931), *Гетеова светска књижевност* (1933), *Гетеов Клавиго* (1938), као и анализа утицаја Гетеа на српску књижевност, нарочито у раду *О* 'Вертеру' *Лазе Лазаревића* (1910). Посебно је значајно што је Тривунац 1908. године – дакле, управо у периоду када је и Поповић радио на свом преводу – објавио и студију *Жена у Гетеовој поезији*, у којој се, поред других женских ликова, бави и ликовима Аделхајде и Марије из исте драме. Та чињеница потврђује да Тривунац није само површно познавао дјело које је критиковао, већ га је темељно проучавао и интерпретирао на више нивоа. Захваљујући овом опусу, Тривунац је с разлогом стекао углед најбољег познаваоца Гетеовог дјела на јужнословенским просторима. Стога, његово оштро одбацивање Поповићевог превода не треба посматрати као пуку академску строгост већ као израз

дубоке стручности и високих преводилачких стандарда. Тривунац своју критику није темељио само на језичким и стилским аспектима већ и на ширем питању одговорности коју сваки преводилац има према оригиналу, али и према култури у коју дјело уноси. Његов захтјев за квалитетом није био пука формалност већ позив на озбиљан и стручан приступ књижевном превођењу.

5. Иван Васин Поповић

Оштра критика коју је Тривунац упутио на рачун Поповићевог превода природно отвара питање и о самом преводиоцу. Његово довођење у сумњу познавања њемачког језика навело нас је да потражимо више података о Ивану В. Поповићу. Према подацима доступним у *Грађи за Лексикон йисаца Југославије* Матице српске (2014: 343), добијамо слику о једној необично разуђеној биографији. Поповић је рођен 1851. године у Старом Бечеју, а гимназију је завршио у Будимпешти 1869. године. Био је љекар по струци, али се током живота бавио и новинарством и превођењем. Сарађивао је са бројним листовима и часописима (*Срйска народна школа*, *Срйска зора*, *Јавор*, *Нада*), а обављао је и уредничке дужности у *Босанско-херцеговачким новинама* (1880–1881) и *Вечерњем сарајевском листу* (1880–1910). Као преводилац, Поповић је дјеловао на више језика; преводио је са италијанског, мађарског и њемачког. Превео је, поред осталог, и дјела Јанка Веселиновића на њемачки језик, као и неколико књига с мађарског и италијанског. Аутор је и једног практичног приручника за учење њемачког језика: *Њемачко-срйска словница са разговорима за йрактичну употребу*, што, према нашем схватању, свједочи о одређеном степену језичке компетенције. Тај утисак додатно потврђују биографски подаци пронађени у Хисторијском архиву Сарајево, у оквиру аналитичког инвентара[2] из 1969. године, из којих се види да је Иван Васин Поповић, након завршене гимназије, наставио студије медицине у Бечу. Управо боравак у њемачкој говорној средини могао је у знатној мјери допринијети развоју његове језичке компетенције, што је вјероватно утицало и на његов преводилачки рад, будући да је, поред превода дјела *Гвозденшака Гец од Берлихинген*а, превео и *Римске елеги*је, драму *Торкваш Тасо* и еп *Херман и Доротеја*. Добитник је и *Матичине награде* 1878. године. Међутим, све ове чињенице, мада указују на вишегодишње ангажовање у области превођења и новинарства, не могу у потпуности поништити или анулирати конкретне примједбе које је Тривунац изнио

2 Аналитички инвентар израдила је Вјекослава Хунски, септембра 1969. године. Аутору је одобрено јавно публиковање архивске грађе која је кориштена у овом раду на основу Рјешења број 08-1243-2/25 Јавне установе Хисторијски архив Сарајево.

у вези са преводом Гетеове драме. Управо стога, потребно је сагледати Поповићев превод и у свјетлу његовог културног тренутка. Он је дјеловао у периоду када је институционализовано изучавање њемачког језика и књижевности на српском говорном подручју тек било у повоју, а и сами преводи класика често су били подухвати појединаца, ентузијаста, који нису увијек имали формално филолошко образовање. У том смислу, мада је Тривунчева оцјена оправдано строга, она не умањује значај чињенице да је Поповићев превод представљао један од раних покушаја приближавања Гетеа српској публици.

6. Тривунчева критика

Већ у уводном дијелу своје критике проф. др Милош Тривунац скреће пажњу на први пропуст у Поповићевом преводу: сам наслов дјела *Īвозденшака Гец од Берлихинīена*. Указујући на кованицу *īвозденшака*, Тривунац истиче да се не ради о досљедном преводу оригиналног наслова *Götz von Berlichingen mit der eisernen Hand*, будући да израз *īвозденшака*, према његовом мишљењу, имплицира да су обје руке од гвожђа или да су изузетно снажне, док је у Гетеовом, оригиналном, тексту ријеч искључиво о једној, и то десној, руци. Стога Тривунац предлаже *исīраван* превод, који би требало да гласи *Гец од Берлихинīена с īвозденом руком* или, евентуално, *Гец од Берлихинīена с īвозденом шаком*. Да Тривунчево запажање није било неосновано, показује и каснији превод из 1982. године, који је приредио Драгослав Илић под насловом *Гец од Берлихинīена: виīез с īвозденом руком*. Овим рјешењем Илић досљедно прати значењску структуру њемачког оригинала и избјегава недоумице које може изазвати кованица *īвозденшака*. Његов наслов уједно потврђује да је Тривунац с правом указивао на потребу прецизнијег и стилски примјеренијег рјешења већ у самом именовању дјела. Ипак, треба примијетити да се Илићев наслов *Гец од Берлихинīена: виīез с īвозденом руком*, али и оба Тривунчева приједлога могу тумачити искључиво у денотативном смислу, као директно упућивање на протетичку руку самог јунака, без шире симболичке или карактеролошке конотације. С друге стране, Поповић је од синтагме *īвоздена шака* формирао својеврсно ново име – *Īвозденшака Гец* – спајајући основу придјева *īвозден-* и именицу *шака*, и то без употребе везивног елемента. Овакво рјешење, сасвим оправдано критиковано с аспекта значењске прецизности, ипак, превазилази пуку денотацију. Наиме, док Тривунац уочава опасност да ова кованица сугерише да су обје руке од гвожђа или да су изузетно снажне, може се тврдити да Поповићев превод јунаку даје више од физичког обиљежја; он му приписује и одређена карактерна својства. Атрибут *īвозден* овдје добија

конотативну функцију и упућује на чврстину, одлучност и моралну постојаност самог лика, чиме Поповић у имену симболички уоквирује суштину Гецове личности. У том смислу, иако са становишта преводне досљедности спорно, ово рјешење одговара духу првог преводилачког периода *Босанске виле*, у којем се предност често давала експресивности и асоцијативној снази језика над строгом вјерношћу оригиналу. Тривунац је, како смо раније поменули, у својој критици замјерио Поповићу, између осталог, непрецизно или непотребно превођење личних имена на српски језик. Као примјере наводи замак *Schwarzenberg* и крчмара *Hänsel*, при чему Поповић име замка, умјесто да га транскрибује као *Шварценберī*, преводи буквално као *Црна Гора*, док име крчмара *ūосрбљава* и преводи као *Јанко*. Анализом Поповићевог превода из 1909. године уочено је да, поред већ наведених примјера, постоји већи број ономастичких елемената који су подвргнути *ūосрбљавању*, буквалном превођењу или непрецизној интерпретацији и преузимању њемачких титула. Имена као што су *Georg*, *Franz von Sickingen*, *Wolf*, *Fürst*, *Kurfürst*, *Michel*, *Öhlmann* и *Dachsbach* преведена су као *Ђорђе, Фрањо од Сиīинīена, Вук, Поīлавица, курфирст, Мијо, Уљаревић* и *Јазавчев ūоток*. Посебно су интересантни примјери *Уљаревић* и *Јазавчев ūоток*, гдје долази до буквалног превода лексичких компоненти страних ономастичких јединица. Презиме *Öhlmann* (средњовисокоњемачки термин за трговца уљем; *Öhl* – уље, *Mann* – човјек) преведено је као *Уљаревић*, док је топоним *Dachsbach*, умјесто транскрипције као *Дахсбах*, преведен као *Јазавчев ūоток*, што указује на тенденцију преводиоца да стране елементе адаптира путем семантичке, а не фонолошке транспозиције. У својој критици Тривунац указује и на недосљедности у преводилачкој стратегији, како на лексичком тако и на стилском нивоу, при чему као илустративан примјер наводи превод назива замка *Schwarzenberg*. Док Поповић (1909) на петој страници овај назив преводи као *Црна Гора*, на 29. страници остаје у изворном, њемачком облику, што указује на недостатак унутрашње досљедности у третману властитих имена. Слична одступања уочена су и током анализе других дијелова текста. Тако, на примјер, придјев *fromm* преведен је различито у два слична контекста. У дијалогу између Карла и Марије, преведен је као *добро* „*Молим ūе, драīа ūето, ūричај ми још једном оно о добром дјеūеūу; ала је ūо лијеūо!*“ (Поповић 1909: 23), док у дијалогу између Карла и Геца, исти појам преводи као *ūобожно* – „*Хоћеш ли да ūи ūричам о ūобожном дјеūеūу?*“ (Поповић 1909: 34). Поред тога, уочена је и варијација у преводу лексеме која означава очинску фигуру: на једном мјесту Карло користи израз *бабо* – „*Па кад је ūако ойасно, зар бабо онда мора ūоћи?*“ (Поповић 1909: 26), док се само двије странице касније појављује и израз *ūаūа* – „*Ūаūа! Ūаūа! Сūражар на кули ūруби*

ијесму:...“ (Поповић 1909: 28), што указује на стилску и регионалну неодређеност преводилачког избора. Оно што је битно истаћи јесте чињеница да је Поповићев превод изашао из штампе 1909. године, дакле, како Ђуричковић (1975: 408) наводи, у другом периоду преводилачке дјелатности у времену када је *Босанска вила* била активно објављивана. Ипак, иако хронолошки припада овом каснијем периоду, превод показује јасне карактеристике првог периода, који је, прије свега, био обиљежен *народњачким* (Ђуричковић 1975: 409) духом. Тај први период карактерисала је склоност прилагођавању страних дјела домаћој културној и језичкој традицији, често по цијену значајног удаљавања од изворног текста. На превођење се у том периоду није гледало као на вјерно преношење смисла и стила изворника, већ као на његову *обраду* и културну адаптацију, односно тзв. *посрбљавање*, при чему су се страни текстови често подређивали нормама народног израза и очекивањима шире читалачке публике. У том контексту, у преводима тог доба неријетко се уочавају интервенције на лексичком, синтаксичком и стилском плану, с циљем да се дјело представи као *домаће*, чак и по цијену губитка изворне структуре. На основу наведеног може се претпоставити да присуство ових особина, карактеристичних за први преводилачки период, указује на то да је Поповић највјероватније дуже вријеме радио на преводу, могуће већ у фази када су такве стратегије биле доминанте.То би објаснило зашто превод, иако објављен у вријеме другог периода, стилски и функционално одговара ранијем моделу преводилачке праксе. Ова претпоставка нашла је и документарну потврду. Наиме, приликом увида у грађу из оставштине Ивана Васина Поповића, која се чува у Хисторијском архиву Сарајево, пронађен је документ[3] у којем је Поповић својеручно пописао своје радове. У том списку јасно је наведено да је превод завршен 1903. године, док је његово штампање услиједило тек 1909, што недвосмислено потврђује да је настао у оквиру првог преводилачког периода. Та временска дистанца између настанка и објављивања објашњава зашто превод, упркос каснијој години издања, стилски и функционално припада ранијем моделу преводилачке праксе. Циљ овог рада, међутим, није да критикује Поповићев превод, већ да пружи шири увид у његове језичке и стилске особине јер сматрамо да у њему постоје и позитивна рјешења, попут честе употребе имперфекта као у примјерима *„Јелисавета: Што талијера. А они послије не шћаху да му исплате*“ (Поповић 1909: 26) или *„Фауд: Најпослије га уходисмо, бјеше пошао уза страну и сједаше мирно у трофа на Шварценбергу*“ (Поповић 1909: 29). Узмемо ли у обзир реченице које нуди

3 Документ је у фонду *OSTAVŠTINA IVANA VASINA POPOVIĆA, novinara i književnika (O – IVP)*, који обухвата временски распон између 1892. и 1916. године, регистрован под ознаком O-IVP-18.

Илић у свом преводу – „*Елизабета: Стотину талира. И онда нису хтели да му их дају*“ (Гете 1982: 219) и „*Најзад смо извршили извињење и сазнали да је ударио постранце и да мирно седи код грофа од Шварценберга*“ (Гете 1982: 220) – запажамо тежњу ка савременој и стилски поједностављеној језичкој конструкцији. Насупрот томе, Поповићев приступ је архаичнији с већим ослонцем на имперфекат и лексику блиску усменом изразу. Међутим, управо захваљујући тим особинама, његов превод у овим случајевима постиже снажнију наративну обиљеженост, што га, према нашем мишљењу, чини стилски адекватнијим, имајући у виду да се радња драме одвија у 16. вијеку. Док Илићев превод одражава норму друге половине 20. вијека, Поповићев језички израз више кореспондира са историјским оквиром и духом самог дјела. Даље, иако овај глаголски облик доприноси извјесном *народском тону* текста – што је Тривунац критиковао – сматрамо да је његова употреба у овом контексту оправдана, будући да доприноси живљем и динамичнијем приповједном току. Осим што представља значајну стилску одлику текста, имперфекат се може тумачити и као преводилачки утемељен избор, с обзиром на то да у њемачком оригиналу доминира глаголски облик претерит, временска форма која у функцији наративног прошлог времена одговара управо српским перфектним временима. На тај начин Поповић успоставља временску и стилску равнотежу између изворног и циљног текста, што указује на његову свијест о граматичко-стилским паралелама између два језика. Да Поповић не посједује само осјећај за прозни превод већ и за звучну структуру и поетски израз, свједочи и његова адаптација пјесме коју у једној сцени пјева *Ђорђе*, Гецов син. Иако не преводи дословно, Поповић вјешто преноси ритам, риму и хумористични карактер оригиналне пјесме, успјешно је прилагођавајући српском језику и домаћем културном контексту. Његов превод, односно адаптација, показује колико осјећај за риму (уловио – затворио; радује – милује; одлети – ти), толико и способност да у складу с ритмом очува хумористичко и разиграно обиљежје сцене. Нарочито се истиче његова креативна употреба интерјекција *Да! Да!, Јес! Ја!*, којима постиже звучни ефекат сличан њемачком Hm! Hm! и So! So!, задржавајући при томе разиграни тон и ритмичку разноликост пјесме. Поред тога, Поповић гради природну риму и мелодијску линију, чиме пјесма задржава своју комуникативну лакоћу и увјерљивост у говору дјетета. Оваквим приступом показује преводилачку осјетљивост, као и слух за функцију текста унутар драмске цјелине.

Es fing ein Knab ein Vögelein.	Дечко птицу уловио,
Hm! Hm!	Да! Да!
Da lacht er in den Käfig 'nein	У кавез је затворио,
Hm! Hm!	Да! Да!
Sq! So!,	Јес! Ја!
Hm! Hm!	Да! Да!
Der freut sich trauŋ so läppisch	Па се пусто радује,
Hm! Hm!	Да! Да!
Und griff hinein so täppisch,	Шћа да птицу милује.
Hm! Hm!	Да! Да!
Sq! So!,	Јес! Да!
Hm! Hm!	Да! Да!
Da flog das Meislein, auf ein Haus	Птица прне, одлети:
Hm! Hm!	Да! Да!
Und lacht den dummen Buben aus	Ал си глупан брале ти!
Hm! Hm!	Да! Да!
Sq! So!,	Јес! Ја!
Hm! Hm.	Да! Да!
(Goethe 1773: 142)	(Поповић 1909: 153–154)

7. Закључна разматрања

Критика проф. др Милоша Тривунца, као врсног стручњака и познаваоца Гетеовог опуса, представља драгоцјен и оправдан увид у мањкавости Поповићевог превода. Критичке опаске које Тривунац износи, а које се односе на стилску недосљедност и недостатак лингвистичке прецизности, у великој мјери се потврђују анализом превода. Тривунац је, између осталог, проблематизовао и језичку компетенцију Поповића у односу на њемачки језик. Иако нисмо пронашли конкретне податке о формалном изучавању њемачког језика код Поповића, чињеница да је гимназију похађао у Будимпешти, а студије медицине наставио у Бечу, наговјештава озбиљан контакт са њемачким језиком и његову високу комуникативну компетенцију. Циљ овог рада није био да додатно наглашава недосљедности у преводу, већ да кроз конкретне примјере – како негативне тако и позитивне – прикаже ширу слику о природи и карактеру Поповићевог преводилачког поступка, с посебним освртом на културно-историјски контекст у којем је превод настао. Пажњу смо, између осталог, посветили лексичким и морфосинтаксичким рјешењима, попут употребе имперфекта, као и Поповићевом осјећају за ритам и риму, што је нарочито дошло до изражаја у адаптацији поетских дијелова текста. Да је Поповић био свјестан потребе да се превод прилагоди духу српског

језика, свједочи и један анонимни чланак објављен у *Сарајевском листу* 15. маја 1915. године, сачуван у Хисторијском архиву Сарајево[4]. У том чланку, непознати аутор – сарадник листа, како се наводи у уводу – хвали Поповићев превод Гетеовог епа *Херман и Доротеја*, истичући да, иако није користио хексаметар као у оригиналу, Поповић бира стих који боље одговара мелодији и ритму српског језика. Исто се наводи и за превод *Римских елегија*, гдје се умјесто дистиха користи слободнији стих, прилагођен националном поетском сензибилитету. Тежња ка адаптацији, тј. прилагођавању српском језику, уочљива је и у имену *Гвозденшака Гец*, гдје Поповић, иако одступа од значењске прецизности, кованицом уноси карактеролошку дубину и стилску обиљеженост главног јунака, што одговара идеалима првог преводилачког периода *Босанске виле*. Из овог примјера, као и из других сегмената превода, закључујемо да је Поповић, иако без формалног образовања из њемачког језика, посједовао изражен језички осјећај и да се, упркос очекивањима касније критике, ослањао управо на интуицију, досљедно пратећи поетичке и стилске норме свог времена. Притом уочљиво је да је у свом приступу давао предност експресивности и асоцијативној снази израза, чиме је настојао да ефекат дјела прилагоди рецепцијским навикама тадашње српске публике. Упркос бројним недостацима, Поповићев превод представља један од пионирских подухвата приближавања њемачке књижевности српској публици у Босни. Већ самим избором аутора – никог другог до вајмарског великана Гетеа – Поповић је исказао културну амбицију и визију која заслужује признање. Његов превод остаје важан траг у историји превођења и књижевног посредовања између њемачке и српске културе.

Извор

Тривунац 1910: М. Тривунац, 'Гвозденшака Гец од Берлихингена. Позоришна игра у пет чинова'. С њемачког превео Иван Васин Поповић, *Босанска вила*, 3–6, 87–88.

4 Документ је у фонду *OSTAVŠTINA IVANA VASINA POPOVIĆA, novinara i književnika (O – IVP),* који обухвата временски распон између 1892. и 1916. године, регистрован под ознаком O-IVP-23.

Литература

Goethe 1773: J. W. von Goethe, *Götz von Berlichingen mit der eisernen Hand*, без издавача.

Аћимовић 2016: Љ. Аћимовић, *Германисти Београдског универзитета: 1905–1941*, Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет.

Гете 1982: Ј. В. Гете, *Песме. Гец од Берлихинґена*, превео Драгослав Илић, Београд: Издавачка радна организација „Рад“.

Ђуричковић 1975: Д. Ђуричковић, *Босанска вила 1885–1914: Књижевноисторијска студија*, Сарајево: „Свјетлост“.

Ивир 1978: В. Ивир, *Теорија и техника превођења*, Сремски Карловци: Центар „Карловачка гимназија“ Сремски Карловци.

Кривокапић 2011: М. Кривокапић, *Њемачка књижевност: чланци и расправе*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Пешикан Љуштановић 2014: Љ. Пешикан Љуштановић, *Грађа за Лексикон писаца Југославије: VI том*, Нови Сад: Матица српска.

Поповић 1909: И. Поповић, ’Гвозденшака Гец од Берлихингена. Позоришна игра у пет чинова’, *у Мала библиотека*, књига XXXV, Мостар: Издавачка књижарница Пахера и Кесића.

Танасић 2000: С. Танасић, ’Босанска вила’ о српском језику, у: *Јужнословенски филолог*, 56, 3-4, 1161–1168, Београд.

Трајковић 2006: Б. Трајковић, *Никола Т. Кашиковић: Живот и дјело*, Београд: Народна библиотека Србије.

Шаренац 2021: А. Шаренац, ’Босанска вила’, у: *Библиотекарство Српске: часопис из области библиотекарства и библиотехничко-информационе дјелатности*, број 9, Вишеград: Друштво библиотекара Републике Српске.

Miloš T. Batinić

ÜBERSETZUNG DES WERKES *GÖTZ VON BERLICHINGEN* UND DIE KRITIK VON MILOŠ TRIVUNAC

Zusammenfassung: Im Mittelpunkt dieser Arbeit steht die Analyse der serbischen Übersetzung von Goethes Drama *Götz von Berlichingen*, die Ivan Vasin Popović 1909 veröffentlichte. Besonderes Augenmerk gilt den kritischen Anmerkungen von Miloš Trivunac, dessen Hinweise auf sprachliche und stilistische Inkonsistenzen den Ausgangspunkt der Betrachtung bilden. Die Arbeit beschränkt sich jedoch nicht auf die Identifizierung von Schwächen, sondern ordnet Popovićs Beitrag in einen breiteren kulturhistorischen Kontext Bosniens zu Beginn des 20. Jahrhunderts ein. Analysiert werden die damaligen Übersetzungspraxen, insbesondere in Bezug auf Textadaption und sprachliche Anpassung an das heimische Lesepublikum. Hervorgehoben wird, dass Popovićs Arbeit trotz festgestellter Inkonsistenzen wesentliche Qualitäten zeigt, wie das Gespür für Rhythmus und Reim sowie die stilistische Angemessenheit in den poetischen Teilen des Dramas. Es wird geschlossen, dass diese Übersetzung als pionierhafte Leistung einen bleibenden Wert besitzt, da sie den serbischen Lesern einen direkten Zugang zu einem der bedeutendsten deutschen Klassiker ermöglichte und damit den literarischen und kulturellen Raum der Epoche bereicherte.

Schlüsselwörter: Übersetzung, Übersetzungspraxis, Adaptation, kontrastive Analyse, Wortbildung, Kritik.

II

БОСАНСКА ВИЛА И ПУТЕВИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Саша Д. Кнежевић[1]
Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
Катедра за србистику

UDK: 821.163.41.09:050.488"XXIX/1914"

ПОШЉЕДЊА ВРЕМЕНА – *БОСАНСКА ВИЛА* ГОДИШТЕ XXIX (1914)

Као *лист за забаву, поуку и књижевност*, како је стајало у њеном поднаслову, *Босанска вила* је први и најзначајнији српски часопис на простору Босне и Херцеговине за вријеме аустроугарске окупације. Њено посљедње XXIX годиште по много чему је посебно и драгоцјено. Оно је, не само предратно, него и поратно по својој структури и садржају. У овом раду акценат је на текстовима књижевне провинијенције у овим бројевима, који су уједно парадигма духа српског народа у том преломном времену.

Кључне ријечи: *Босанска вила*, *ратни број*, посљедње годиште, књижевност, књижевна критика

У досадашњој, немалој, библиотеци радова о *Босанској вили* ниједан није у цијелости посвећен њеном посљедњем годишту прве едиције[2]. Проучаваоци су примарно били посвећени самом покретању и првим бројевима *Виле*[3], као својеврсног културолошког феномена. Бојана Ласица о томе пише: „Идеја о покретању часописа, који ће бити забавно-поучног садржаја и намијењен широј читалачкој публици потиче од четири млада сарајевска учитеља Српске мушке школе, Николе Т. Кашиковића, Божидара Никашиновића, Николе Шумоње и Стева Калуђерчића" (2020: 22). Овај феномен, колико год нам се чинио невјероватан, заправо на најбољи начин приказује српску школу књижевне историје и историчности. Чак и да у том годишту XXIX не постоје чланци вриједни научне пажње, чињеница да је публиковано 1914, а да је посљедњи број датиран на 30. мај 1914. више је него довољан разлог за интригу, поготово ако се има на уму да часопис излази у Сарајеву, граду у коме ће наредног

1 sasa.knezevic@ff.ues.rs.ba

2 Из студије Борјанке Трајковић о Николи Т. Кашиковићу сазнајемо тек понешто о потешкоћама у уређивању и штампању овог темата.

3 Сасвим логично на почетку књиге Дејана Ђуричковића *Босанска вила – књижевноисторијска студија* постоји поглавље Покретање часописа и његове концепције, али не и било какав посебан осврт на посљедње годиште. Поред овога постоје и други радови, нпр. Т. Крушевац, *Оснивање и прве године* 'Босанске виле'.

мјесеца бљеснути варница Великог рата. Отуда ћемо у овом раду покушати бар понудити преглед најзначајнијих дијелова садржаја овог годишта са акцентом на књижевне и књижевнотеоријске прилоге.

Свако ко је само бацио поглед на библиографију *Босанске виле* морао је уочити знатну необичност која краси њено посљедње годиште, јер ту наилазимо на јединствени случај да је објављен шестоброј, тј. три мјесечна двоброја за мјесеце јануар, фебруар и март. Тај је шестоброј са осамдесет и осам страна и обимом највећи примјерак једног издања *Босанске виле*. Рад и издавање *Босанске виле*, која је била „први часопис у историји босанскохерцеговачких Срба" (Ласица 2020: 21), одувијек је, у крајњој линији и у највећој мјери био под будном паском, јер: „Живот и трајање *Босанске виле* у првом реду је зависио од пријеке завојевачке цензуре, али свакако и од садржаја који је доносила" (Кнежевић 2024: 58). Премда се као тачна може узети тврдња Борјанке Трајковић (2006: 305) како: „За свој дугогодишњи 'живот' часопис *Босанска вила* има, пре свих, да захвали својим претплатницима, а за своју огромну популарност – својим сарадницима", никада не смијемо изгубити из вида да се *Вила* штампа у Аустроугарској монархији и према законима те окупаторске силе, отуда овај шестоброј дјелује као инцидент у односу на вријеме и мјесто свог излажења. Када отворимо његове странице, донекле се изненадимо чињеницом да је уопште и прошао строгу цензуру окупаторских власти у Сарајеву. Испод наслова, који је специјално за овај број минималистички дизајнирао Иван Мештровић, наилазимо на наслов *Ратна споменица 1912–1913*, који показује да се ради о темату посвећеном балканским ратовима. Првих девет страница заузима студија др Јована Цвијића *Географски и културни положај Србије* на којој му писмом од 6. јануара захваљује уредник Никола Т. Кашиковић (в. Трајковић 2006: 315).

У својој монографији о њему Борјанка Трајковић (2006: 86) експлицира: „Очито се Кашиковић саветовао са Јованом Цвијићем око изгледа целе споменице", што нам показује колико је озбиљно припреман овај шестоброј. Премда се у овом тексту настојимо фокусирати на књижевне теме, немогуће је пренебрећи овај изванредни Цвијићев пролошки текст. Поготово се то односи на дио у коме се Јован Цвијић минуциозно бави феноменом нових граничних утицаја, примарно културолошких, који су били посљедица ширења територије Србије. Просто је невјероватно да сто и десет година касније његова промишљања дјелују апсолутно савремено:

> Примајући утицаје и импулсе из културније Европе, Србија их преиначава, уноси и своју садржину и непрекидно тежи да створи тип државе према народном духу. Иста природна тежња осећа се и у културном правцу. Истина има доста резултата материјалне културе и науке, који остају исти и унифицирају свет. Али се готово сва остала културна садржина мења према души народа и према његовим готовим творевинама и погледима на свет и на живот (Цвијић 1914: 7).

Ово је само један од примјера колики је значај за цјелокупну српску културу имала *Босанска вила* и колико су њени уредници, а у овом годишту је поред власника и издавача Николе Т. Кашиковића то био и Владимир Ћоровић, студиозно приступали свом послу.

Након оваквог програмског текста *Вила* доноси пет пјесама најзначајнијег пјесника родољубиве поезије тог времена, али можда и свих времена у српској поезији, Алексе Шантића, почевши са *Кумановом*, а завршивши са *Вазнесењем*. Да српско патриотско пјесништво врхуни у стиховима Алексе Шантића (1914: 10), доказ налазимо и на страницама *Виле*:

> Ми смо краљеви подвига снаге и силе;
> Из гротла што га потоци крви пуне,
> Изронили смо рубине златне круне –
> Ми, дјеца Србије миле (*Лепше смрти*),
> Не стријељај оком и зубе не крши –
> Ко јуначки пада нигда пао није! (*Есад паши*)
> Океан њени, коме краја није,
> Галебови круже, сјајни броди броде –
> Уз арфу златну и љепшу од свије
>
> На крми пјева краљица слободе (*Вазнесење*).

Логично је што су стихови Алексе Шантића „најпопуларнијег пјесника овог времена, који је поезијом изражавао борбену, активистичку и демократску концепцију о улози пјесме“ (Ђуричковић 1975: 153) били међу најзаступљенијима у *Вили*. На шест наредних страна налазе се пјесме десетак аутора, међу којима су Светислав Стефановић, Сима Пандуровић, Владислав Петковић Дис и Милутин Бојић, које ни по чему не заостају за Шантићевим, али ипак доносе нешто друкчије пјеснико виђење, нпр.:

> Блато и вода постеља су драга,
> Сан је све тежи, пун воде. Све је глуво.
> У општем јаду све поста једнако. (*Умор*, Стефановић 1914: 11)
> Крваве су сенке пројездиле туда

К'о авети мрака пред капијом пакла,
И тресла се земља из дубине свуда,
Кад царство паде, ко кула од стакла. (*После битке*, Пандуровић 1914: 11)
Они спавају прости, без украса,
И њине груди густи срви плàве;
И док се губе из лепоте стаса,
Хумке им расту у светове славе. (*Цветови славе*, Петковић 1914: 14)
Пуст и дивљачан кроз кланце си рио
У сутон царства пун дима и плача,
Кô и сад кад се с победом корача:
Сад осмех кријеш кô што јад си крио. (*Црни Дрим*, 1914: 14).

У овом „ратном броју", како ће га касније именовати Младен Ђуричин (1914: 151), у рубрици Листак: оцјене и прикази[4] наилазимо на текст Јаше Продановића (1914: 81) *Поводом једне књиге*, у којем се аутор жестоко обрачунава са савременим предратним тенденцијама у српском пјесништву:

Последњи српски ратови оштро су демантовали наше песнике. [...] Док је народ прикупљао снагу, песници су губили веру и поуздање и тровали своју душу сумњом и неверицом. [...] Они су прооргијали најскупоценије време и у место да челиче душу народну дали су се размлитавити туђинском поетском струјом, од које се трезне и стресају и народи у којима је поникла. [...] Поезија је бежала од стварности и склањала се да је не захвати какво од 'баналних' осећања: патриотско, хумано, морално и социјално.

Ђуричин, који се препознаје у појединим синтагмама из Продановићевог текста посвећеног књизи *Из рата* Мил. Павловића, пише утук на ову оцјену у истој рубрици броја 10 са насловом *Поводом једне критике* и поднасловом *Pro domo.* Премда Ђуричин (1914: 151) пледира „да је непотребно упуштати се због тога у полемику", он то чини свом снагом. За нас су оба ова текста веома важни примјери чињенице како је *Босанска вила* и у свом посљедњем годишту била отворена за различита поетска промишљања и ставове. Иако је вријеме захтијевало народно јединство коме је цијели „ратни број" суштински посвећен, њена редакција је била свјесна да оно никада не смије подразумијевати и унисоност. То није ни зачудно ако се подсјетимо да су њу у овом годишту сачињавали: Алекса Шантић, др Милан Прелог, др Светислав Стефановић, др Јован Максимовић, Вељко Петровић, Димитрије Митриновић, Миодраг Павловић, Сима Пандуровић, Исидора Секулић и Аугустин Ујевић. Овакав редакциони одбор, на коме би несумњиво позавидио било који српски књи-

4 О овоме више у: М. Ризвић, *Књижевна критика* у 'Босанској вили'.

жевни часопис, заслужан је не само за квалитет литерарних радова у *Вили*, него и за изванредне теоријске, публицистичке и књижевноисторијске прилоге.

Отуда у том тематy, „ратном броју“, срећемо заиста оштру критику Владимира Ћоровића (1914: 78) о *Крвавим цветовима* Војислава Илића Млађег за шта су најбоља потврда почетна реченица и закључак:

> Једно је неспорно у овој књизи, као и у великом делу новије ратне литературе у опште, више се збори, него се има да каже; више је речи него утисака; више осећања него опажања. [...] Читајући те стихове човек жали, што је г. Илић хтео више него је требао и него што је у овај мах могао. Има наших песника који још не ће да изваде наравоучение из Ракићева примера: да је боље дати педесет песама, које остају, него сто и педесет, које се заборave истог дана, кад се и појаве.

Иначе, у овом годишту од приказа књига лијепе књижевности у броју седам срећемо и лијеп и веома позитиван приказ поетске збирке Вељка Петровића *На праГу*, коју потписује Сима Пандуровић. Након великог темата, препуног националног набоја и родољубивих трактата, Пандуровић (1914: 103) похвално приказује једну пјесничку збирку насталу на „личној и интимној лирици“, аутора који иначе „важи у нашој литератури као песник родољубивих песама“. Иначе, тај број дјелује као својеврсна катарза након ратног темата. Отвара га филозофско-социолошки трактат *Тумачење појава* К. Стојадиновића, а за њим слиједе три лијепе, меланхоличне пјесме Милете Јакшића (1914: 91–92) *Крајем октобра*, *Ветар позне јесени* и *Данас*, које насловом и садржајем одударају од чињенице да су објављене у априлском броју 1914, а уједно су контрапунктне пјесмама из претходног броја:

> Пролази ветар... за њим шумор иде
> По сувом лишћу од цбуња и грања
> Ко далек ехо негдашњих уздаха
> Шапата страсти, љубавна тепања (*Крајем октобра*),
> Вече па ноћ... ноћи без краја;
> Ко свод тамно мрак се хвата
> Нада мном; слушам: ветар негде
> Незатворена треска врата. (*Ветар позне јесени*).

У часопису је објављена и једна, у прози преведених пјесама, пјесма мање познате оновремене пјесникиње Мери Бредфорд Витинг,[5] *Алфа и омеГа* која је сличног духа и атмосфере. У цијелом годишту страна пое-

5 Њено име је нес(п)ретно ћирилично траскрибовано у Меру Бредфорд Уаитинг.

зија[6] је преведена у прози, а и суштински није релевантан корпус за наше проучавање.

Прозни одјељак отвара први наставак приповијетке *Кроз залеђена поља*, у то вријеме веома популарне књижевнице Милице Јанковић, која је такође у цијелости контрастна прозним саставима из шестоброја међу којима је и њена прича *Ћилим*. У *ратном темату*, поред Миличине, дате су цијеле приповијетке (најчешће објављиване у наставцима) значајних прозаиста, између осталих и Ива Ћипика, Исидоре Секулић Стремницке, Милутина Ускоковића, које су попут пјесама из „ратног броја" више ратне него приче. Уопштено дјелује да су поезија и проза у овом броју жртве задатог циља. Оне су помоћно средство између Цвијићевог увода и рубрике *Различити чланци*, у којој на тридесет и пет страна научници и публицисти дају веома значајне прилоге о Србији и Србима након балканских ратова. Од текста Љубе Стојановића *Нове политичке оријентације* до цртице *Рат у уредништву* Риста Радуловића наилазимо на текстове којима су обухваћени сви аспекти друштвеног живота Срба у датом историјском тренутку. Ако знамо да је под Кашиковићевим уредништвом *Вила* дефинисана као *лист за забаву, поуку и књижевност*, увиђамо да су у овом броју поука и народна полза у сваком случају и свјесно затомиле забавни и књижевни сегмент.

Априлски број седам првенствено се наслања на децембарски број из 1913, у којем наилазимо на девети наставак Хаузерове приповијетке *Несрећни Луцидор* у преводу Владимира Ћоровића, а које нема у шестоброју. У истом броју срећемо и текст Павла Поповића *Мопасан и наше народне приповетке* којем недостаје *наравоучение*, односно закључни дио текста у коме он заправо суштински објашњава природу додирних тачака наше усмене традиције са дјелима европских великана, што је посљедица чињенице да је наведени текст исјечак из познатог дужег текста *Из наших народних приповедака*. Тај принцип да се у скоро сваком броју нађе и један текст о књижевности из пера најзначајних њених изучавалаца код Срба у осмом броју продужава се знаменитом полемиком Милана Решетара *Посвета Горскоī Вијенца*. *Босанска вила* је очигледно у то вријеме стекла такву репутацију да су највећа имена радо давала своје текстове у овај часопис. Колико су ти текстови свевремени, показује и текст *Књижевна публика* Симе Пандуровића који отвара број девет.

Само два броја након ратног темата један од чланова редакције бави се уистину великом културолошком темом на начин који би и данас био и пријемчив и примјењив.

6 О овоме више у одјељењу Страна књижевност у студији о *Босанској вили* Дејана Ђуричковића.

> Састављена из разних елемената, разних способности, разних погледа, неједнаке културе и шареног укуса, књижевна је публика у свих народа маса, којом се може владати или не владати; али која је, у сваком случају, чинилац о коме се у литератури мора водити рачуна, као и у држави, друштву и политици. У колико књижевна публика није хомогена маса, у толико је она осанија за оне који од ње зависе, у толико је теже бити популаран у књижевности него у политици. Али та публика, ради које се, на крају крајева, пишу сва дела, којој се сваки писац, директније или посредније, обраћа и која је врховни судија у питању књижевних дела, заслужује више пажње но што јој се, обично указује од стране оних који пишу и има више вредности но што се то мисли (Пандуровић 1914: 121).

Пандуровићево промишљање је на трагу ставова да само права умјетност ствара и његује књижевну публику, да ту публику не ствара јавно мњење него умјетност, те закључује:

> На супрот томе могло би се рећи да је потребно више уметности у делима која они дају, и да би велико уметничко дело већ сада у нашем народу имало велику и захвалну публику (Пандуровић 1914: 122).

Овом се ставу ни у данашње вријеме не може ништа додати нити одузети, криза културе не долази од реципијената или конзумената, него од стваралаца. Дакле, лоша књижевност ствара лошу публику.

У овом броју срећемо и *читулу* најзначајнијем ондашњем српском научнику из области науке о књижевности Јовану Скерлићу, док се у наредном броју уредништво опрашта од А. Г. Матоша прилогом који уопште није дат у духу класичног *in memoriama*. *Вила* уистину није била часопис у коме се робовало форми или канонима. У само неколико бројева једног годишта видимо какве су се крајности сретале унутар њених корица. Само два броја након патриотског заноса *Вила* доноси пјесме Симе Пандуровића и Владислава Петковића Диса које се завршавају стиховима којим се жустро супротставља Јаша Продановић:

> И свет је греха и разврата дом,
> Где влада лупеж или блудница;
> И свет је тешка, страшна лудница,
> И болница и тамница за робље
> И тужно вечно, прекопано, гробље (*Сумрачне жеље*, Пандуровић 1914: 107)
> Па дај ми оне тишине
> кад небо, на западу, гори
> и мирно ти лице
> шаренило велике туге,
> да сакријем крваву сузу
> која ми хоће на око,

ко ти свој црвени кораљ
у дну дубина, дубоко (*Пет пјесама*, Петковић 1914: 107).

У истом духу су у броју десет Бојићеве пјесме *Сласт у болу* и *Покајање*, чиме се *Вила* храбро враћа интимистичкој лирици, истинској поезији у надасве непоетичном времену, у времену у коме је приличнији уводни текст посљедњег броја *Краљ пјесника* панагирик Вељка Милићевића (1914: 138–139) посвећен „Њ. В. Краљу Николи I, витешком господару Црне Горе" којег аутор на крају текста именује као „пјесника, владара, ослободиоца, конкистадора".

Прозни одјељак започиње комадом приповијетке *Кроз залеђена поља* која је, за разлику од Вукасовићевог *Џина* и Хаузеровог *Несрећног Луцидора*, у наредним бројевима и завршена. *Књижевна кроника* доноси текст Милутина Ускоковића о Ћурчиновом преводу другог дијела Ничеовог дјела *Тако је говорио Заратустра*, са акцентом на његову студију којом је књига пропраћена. Оцјена да је студија „научна и солидна" (Ускоковић 1914: 10) типична је за одјељак Оцјене и прикази у коме је у броју десет само раније помињани Ћурчинов одговор Продановићу.

Стална рубрика Народне умотворине присутна је и у свим бројевима овог годишта, гдје се поред комада епских пјесама налази и једна новела *Како сијеш онако ћеш и пожњети*. Народна књижевост и уопштено народни живот представљају један од најважнијих сегмената *Виле* и на овом мјесту њима се нећемо бавити у нади да ће у будућности бити предмет неке засебне студије.

Посљедње XXIX годиште класичног издања *Босанске виле* по много чему је друкчије и посебно у односу на сва претходна. *Ратни број*, а суштински троброј еклатантан је примјер духовне вертикале која је након балканских ратова узела примат у српском духовном простору. Изван Србије, на простору другог царства, оног са којим ће Србија исте године заратити, појављује се публикација која јасно демонстрира идеолошко јединство српског народа уједно отворено пледирајући на чињеницу да културно и духовно јединство српског народа добија и једну нову државотворну димензију. Два посљедња броја, за април и мај, у генеричкој су вези са бројевима из претходног годишта, нарочито на литерарној и књижевнотеоријској и критичкој линији. У сваком случају ово годиште *Босанске виле* завређује много више пажње и далеко опсежнију студију, умногоме ширег ракурса, у којој би били истражени сви њени елементи који природно нису били у фокусу нашег истраживања.

Извори

Босанска вила 1914: *Босанска вила*, XXIX/1–6, Сарајево.

Босанска вила 1914: *Босанска вила*, XXIX/7, Сарајево.

Босанска вила 1914: *Босанска вила*, XXIX/8, Сарајево.

Босанска вила 1914: *Босанска вила*, XXIX/9, Сарајево.

Босанска вила 1914: *Босанска вила*, XXIX/10, Сарајево.

Литература

Бесаровић 1974: R. Besarović, *Iz kulturnog života u Sarajevu pod austrougarskom upravom*, Sarajevo: Veselin Masleša.

Бојић 1914: М. Бојић, Црни Дрим, *Босанска вила*, год. XXIX, бр. 1-6, Сарајево, 14.

Ђуричковић 1975: Д. Ђуричковић, *Босанска вила – књижевноисторијска студија*, Сарајево: Свјетлост.

Ласица 2020: Б. Ласица, *Српска периодика у Босни и Херцеговини до 1918. године*, Пале: СПКД Просвјета.

Пандуровић 1914: С. Пандуровић, После битке, *Босанска вила*, год. XXIX, бр. 1-6, Сарајево, 12.

Петковић 1914: В. Петковић-Дис, Цветови славе, *Босанска вила*, год. XXIX, бр. 1-6, Сарајево, 14.

Продановић 1914: Ј. Продановић, Поводом једне књиге, *Босанска вила*, год. XXIX, бр. 1-6, Сарајево, 81.

Ризвић 1964: M. Rizvić, Književna kritika u 'Bosanskoj vili', *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* II, Sarajevo, 337-401.

Стефановић 1914: С. Стефановић, Умор, *Босанска вила*, год. XXIX, бр. 1-6, Сарајево, 12.

Трајковић 2006: Б. Трајковић, *Никола Т. Кашиковић – Живот и дело*, Београд: Народна библиотека Србије.

Ћоровић 1914: В. Ћоровић, Војислав Илић Млађи: Крвави цветови, *Босанска вила*, год. XXIX, бр. 1-6, Сарајево, 77–78.

Ћурчин 1914: М. Ћурчин, Поводом једне критике. Pro domo, *Босанска вила*, год. XXIX, бр. 10, Сарајево, 151.

Цвијић 1914: Ј. Цвијић, Географски и културни положај Србије, *Босанска вила*, год. XXIX, бр. 1-6, Сарајево, 1–9.

Шантић 1914: А. Шантић, На старим огњиштима, Легије смрти, Згариште, Есад паши, Вазнесење, *Босанска вила*, год. XXIX, бр. 1-6, Сарајево, 10.

Saša Knežević

DIE LETZTEN ZEITEN - *BOSANSKA VILA* JAHRGANG XXIX (1914)

Zusammenfassung: Als *Blatt für Unterhaltung, Belehrung und Literatur*, wie es in ihrem Untertitel stand, war *Bosanska vila* (d. die Bosnische Fee) die erste und bedeutendste serbische Zeitschrift in Bosnien und Herzegowina während der österreichisch-ungarischen Besetzung. Ihr letzter XXIX. Jahrgang ist in vielerlei Hinsicht besonders und wertvoll. Er ist nicht nur vorkriegs-, sondern auch nachkriegszeitlich in seiner Struktur und seinem Inhalt. In diesem Beitrag liegt der Schwerpunkt auf Texten literarischer Provenienz in diesen Ausgaben, die zugleich ein Paradigma des Geistes des serbischen Volkes in jener Wendezeit darstellen. Der letzte XXIX. Jahrgang der klassischen Ausgabe der *Bosanska vila* ist in vielerlei Hinsicht anders und besonders im Vergleich zu allen vorherigen. Die Kriegsausgabe, im Wesentlichen eine Dreifachausgabe, ist das eklatanteste Beispiel für die geistige Vertikale, die nach den Balkankriegen die Vorherrschaft im serbischen geistigen Raum übernommen hatte. Außerhalb Serbiens, auf dem Gebiet des anderen Reiches, mit dem Serbien im selben Jahr Krieg führen würde, erscheint eine Publikation, die klar die Einheit des serbischen Volkes demonstriert und gleichzeitig offen für die Tatsache plädiert, dass die kulturelle und geistige Einheit des serbischen Volkes auch eine neue staatsbildende Dimension erhält. Die beiden letzten Ausgaben, für April und Mai, stehen in generischer Verbindung zu den Ausgaben aus dem vorherigen Jahrgang, besonders auf literarischer und literaturtheoretischer sowie kritischer Linie. In jedem Fall verdient dieser Jahrgang der *Bosanska vila* viel mehr Aufmerksamkeit und eine weitaus umfangreichere Studie mit einem viel breiteren Blickwinkel, in der alle ihre Elemente erforscht würden, die naturgemäß nicht im Fokus unserer Untersuchung standen.

Schlüsselwörter: *Bosanska vila*, *Kriegsausgabe*, letzter Jahrgang, Literatur, Literaturkritik

Жељка Панџић[1]
Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
Катедра за србистику

UDK: 821.163.41.09:050.488"1885/1914"

МОДЕРНИСТИЧКА МИСАО У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ* (1901–1914)
(С. Стефановић, Д. Митриновић)

Циљ овога рада јесте показати које је мјесто и улога часописа *Босанска вила* у друштвеноисторијски и књижевноисторијски и књижевнопоетички комплексном крају 19. вијека и почетку 20. на тлу данашње Босне и Херцеговине и шире. Основна хипотеза са којом приступамо ексцерпцији и аналитичко-интерпретативном процесу јесте да је *Босанска вила*, поред темељне националне поставке уређивачке политике, једно од првих авангардних гласила. Примјери који ће нам у анализи послужити у сврху доказивања ове хипотезе јесу критичко-полемички и естетички текстови Светислава Стефановића, „претече модернизма", и Димитрија Митриновића, „најмлађег идеолога" овог часописа.

Кључне ријечи: *Босанска вила*, уређивачки састав, концепција часописа, модерна естетика, авангарда, младобосанске идеје, Светислав Стефановић, Димитрије Митриновић

0.0. Још од првих дефиниција часописа као периодичне публикације различитог карактера – „књижевног, забавног, политичког, стручног, научног, привредног итд.", која „доноси прилоге у циљу правовременог упознавања шире публике са резултатима и савременим токовима књижевности и уметности, науке, културе и друге области... (РКТ 1985: 102), јасно је да је „друштвени контекст пресуднији и одлучнији и видљивији у часописима но у осталим књижевним делима. Часописи су увек илустрација времена и текућих прилика" (Пековић 1992: 9). Наравно, ако говоримо о књижевном часопису, осим друштвено-историјског контекста, у њему се огледају и смјене поетичких парадигми.

0.1. У том смислу, часопис *Босанска вила* изузетно је карактеристичан и значајан. На једној страни, само његово формирање и опстајање у оквиру аустроугарског државног уређења, његовог мађехинског цензорског односа према српској ријечи, непријатељског према свему што је

1 zeljka.pandzic@ff.ues.rs.ba

српско уопште у Босни и Херцеговини, довољно је сложено и тешко само по себи. Сложеност је утолико већа уколико се томе, на другој страни, дода специфичност краја деветнаестог, а нарочито почетка двадесетог вијека на пољу књижевнопоетичких и књижевноисторијских мијена које је требало да прати. Управо између та два одређења и трећег који подразумијева мјесто *Босанске виле* и њене концепције међу водећим српским књижевним часописима *Срйском књижевном їласнику*, *Срйском йреїледу*, и мостарској *Зори*, покушаћемо да укажемо на карактеристичан начин њеног трансформисања на модернистичком трагу и у дослуху са савременим естетичким тежњама. Ове промјене ћемо илустровати, првенствено, на промјени уредничког састава, самим тим и концепције часописа; а кључни текстови унутар часописа биће нам текстови Светиславa Стефановића и Димитрија Митриновића, критичко-полемичке и естетске природе.

0.2. Већ у самој форми и функцији часописа препознају се контрадикторности које, истини за вољу, чине часопис егзотичнијим у односу на друга књижевна дјела, али и отежавају његову одрживост и функционалност. Слободанка Пековић скреће пажњу на то овако:

> Једна од првих збуњујућих чињеница јесте да је часопис медиј са одређеним правилима по којима се медији понашају, а с друге стране, сваки часопис је специфичан облик са сопственим одређењима. Затим, часопис је дело појединца (уредника, писца), али и колективни глас, јер, иако се у часопису читају прилози појединих сарадника, часопис има и своју целокупну филозофију. (1997: 219)

1.0. Од свога оснивања 16. децембра 1885. *Босанска вила* је дефинисана као „српски лист за поуку, забаву и књижевност“, заснована углавном на традиционалним (народним и фолклорним) елементима, са очитом намјером потпоре очувању српског језика, писма, идентитета у оквиру Аустроугарске монархије, што је, без сумње, одраз колективног гласа окупираног народа. С обзиром на захтјеве које су часописи морали испунити директно од стране Земаљске владе да би њихово излажење било одобрено, пошто до 1907. године није постојала правна регулатива, а то је да је Земаљска влада инсистирала „да се власници и уредници морају придржавати приложених програма и поштовати превентивну цензуру“ (Ласица 2020: 7), тражећи одговорност појединца[2], уредници

2 Када је донесен први Закон о штампи у Босни и Херцеговини, 13. јануара 1907. године, „највећи дио простора у Закону посвећен је казненим одредбама одговорних лица, што је врло брзо примијењено и у пракси, па је у првој години његовог ступања на снагу ухапшено и осуђено десет уредника опозиционих листова у Босни и Херцеговини. Цензура је оштро прогонила борбени тон Кочићеве *Отаџбине*. Од прва четири броја, три

су имали огромну улогу у реализацији програма часописа. Уз Божидара Никашиновића, који је био уредник од првог броја до 18. у 1886. години, у покретању часописа и његовом раду допринијели су и Никола Т. Кашиковић, Никола Шумоња и Стево Калуђерчић. Никола Шумоња је кратко био уредник, од броја 6 у 1887. години, док је Никола Т. Кашиковић био послије њега до 1910. године, а и послије 1910. до престанка излажења уз Владимира Ћоровића, Петра Кочића и редакциони одбор који се мијењао.

1.1. „*Босанска вила* је од самог почетка излажења стекла глас озбиљног листа, патриотских идеја значајних за очување културних, просвјетних и националних интереса Срба у Босни и Херцеговини“ (Ласица 2020: 25), што је, првенствено, заслуга првог уредника, Божидара Никашиновића, „који је давао предност домаћој књижевности“ (Исто). У истом духу су наставили и потоњи уредници Никола Шумоња и Никола Т. Кашиковић. Никола Кашиковић је био уредник *Виле* од 1. априла 1887. до 15. јуна 1914. када је часопис забрањен од стране аустроугарске владе, што је безмало двадесет и седам година, и у томе периоду евидентне су одређене промјене и у структури, али и у идејној заснованости часописа. За наше истраживање је нарочито значајан период од анексије Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске 1908. године до посљедње године и броја часописа 1914. У том времену излажења часописа, а нарочито од 1910. године *Босанска вила* се „од просечног породичног часописа за забаву и поуку преобразио у модеран и захтеван часопис одређених књижевних погледа и са програмом националне културе која се усмеравала ка новим европским токовима“ (Пековић 1992: 11). Палавестра њен значај конкретније истиче и одаје признање на вишем нивоу:

> Босанска вила је била прва истинска колевка српске књижевне авангарде, гласило борбеног нараштаја који је на прагу 20. столећа, у предзиђу Европе водио једну велику револуцију на цивилизацијском, духовном културно-историјском, социјалном и национално-ослободилачком плану, читав један идеолошки покрет за нову етику и нову естетику, из које се касније развила радикална мисао и рушилачка идеологија књижевне авангарде (1992: 17).

1.2. Промјене које су услиједиле, огледају се, прије свега, у уређивачком саставу, а самим тим и у уређивачкој политици. Умјесто дотадашњег једног уредника Николе Т. Кашиковића, уређивању *Босанске виле* придружује се Владимир Ћоровић, као и редакциони одбор. Његов састав се мијењао, а у првом броју 1910. чинили су га: Петар Кочић, Алекса Шан-

---

су конфискована, а уредници и сарадници су веома често новчано кажњавани и осуђивани на вишемјесечне и вишегодишње затворске казне“ (Ласица 2020: 8)

тић, Милан Прелог, Јован Дучић, Димитрије Митриновић, Вељко Петровић, Марко Цар, Миодраг Павловић и Пера Талетов.

1.2.1. Други ниво промјена уочавају се у структури часописа, нарочито у уводнику. Уводник је раније „обично био резервисан за биографије и слике истакнутих књижевника, културних радника и духовника“ (Ласица 2020: 32) без обавезног наглашавања назива рубрике, док ће сада у садржају обавезно стајати Уводни чланци у којима ће се на вишем, научном нивоу расправљати о суштинским питањима науке, језика, књижевности, друштвених појава и њихових међусобних утицаја. Оно што је, такође, изузетно важно, у овим текстовима се остварује директнија веза између уредништва и програма часописа, на једној, и читалаца, на другој страни, имајући тако „функцију отвореног обраћања којим се директно утиче на примаоца и директно говори о намерама писца текста и о улози коју дају уредништву, сарадницима и физиономији часописа“ (Пековић 1997: 221). Поред ове рубрике, усталила се и рубрика Различни/ Различити чланци, који се на отворена питања и разматрања Уводних чланака надовезују етичким и естетичким расправама. Уводне и Различне чланке потписују нпр. Марко Цар, Пера С. Талетов, Сима Пандуровић, Исидора Секулић, Јефто Дедијер, Димитрије Митриновић, Светислав Стефановић и др. А часописна политика

> [...] Босанске виле могла би се означити као она која се прије свега трудила да одреди етичка мерила која би се поједностављено могла тумачити као жеља да се на прво место истакне да књижевност треба да обликује прво човека родољуба, а тек потом грађанина, што значи да се књижевна политика кретала унутар етичких димензија. Да у Босанској вили није било текстова критичара који су били гласници модерног схватања књижевности, изгледало би да су се у овом часопису залагали за идеју по којој би прво био потребан један период „етичке инкубације“ који би припремио ствараоце и читаоце за индивидуализам и грађанске слободе (Пековић 1997: 234).

1.3. Међу набројаним сарадницима *Босанске виле*, и другима који су се смјењивали до посљедњег број часописа пред Први свјетски рат, према природи и континуитету објављивања као и значају чланака, синхронијски истичемо Светислава Стефановића и Димитрија Митриновића – првог као *претечу модернизма*, критичара који „брани поезију од критике“ (Ненин 2007: 25) и утемељује естетске основе *Виле*, а другог, као њеног „најмлађег идеолога“ по чијем програму је *Вила*

> требало да буде главно место окупљања ’српске отпорне силе на свим линијама’, дакле, право авангардно гласило побуне и незадовољства, чије ће место у духовној култури српског народа бити усклађено са

> југословенским програмом окупљања свих других словенских (и несловенских) народа Балкана ради достојанственог и равноправног повратка међу цивилизоване народе Европе (Палавестра 1992: 19).

2.0. С обзиром на то да је авангарда сложени поетички правац који обједињује више стилских формација и изама, који су се различитим интензитетом и у различите тренутке појављивали, а и касније их је одликовао стваралачки дисконтинуитет, тешко је прецизније одредити почетак српске авангарде. Према истраживањима Гојка Тешића, о авангарди као формираном књижевном периоду може се говорити од 1902. до 1934. године, са различитим потфазама унутар њега. Тако, текстови Светислава Стефановића и Димитрија Митриновића објављени у *Босанској вили* представљају корпус *пролошке* или *протоавангарде*, нарочито раздобља од 1911. до 1913. када се формира њен критички модел – „увод у потпуну радикализацију авангардистичких поетичких претпоставки" (2009: 59), које ће бити заокружене у језгру авангарде (1919–1924).

2.1. Реакционарска природа у односу на скерлићевско-поповићевску критику и естетику је кључна особина која покреће текстове и ове двојице критичара. Поред Станислава Винавера, на кога је Стефановић засигурно остварио значајан утицај (Ненин 2007: 146–148), Светислав Стефановић и Димитрије Митриновић су, такође, учествовали у полемичким споровима одбране Костићевог и Дисовог пјесништва, нарочито потоњег, који су наишли на потпуно неразумијевање и осуду канонских академских критичара тога времена. Митриновић управо у *Вили* објављује свој текст одбране („Dis – Утопљене душе", 1911/13-14, 212–214).

3.0. Управо трагом тих идеја, текстове Светислава Стефановића који су објављени у *Босанској вили* Тешић сврстава у другу од три фазе његовог критичко-полемичког рада. За разлику од текстова прве фазе (1901–1906) који „одређују иновативну поетичку позицију Светислава Стефановића унутар доминантне поетске праксе којој обележје дају песници Војислав Илић, Јован Дучић, Милан Ракић и Алекса Шантић, потом теоретичари и критичари Љубомир Недић, Јован Скерлић и Богдан Поповић" (2009: 88), други круг текстова из периода од 1911–1913. одликује „поетички радикализам који их ставља у позицију изразито авангардистичког програмског усмерења, а њиховог аутора у улогу негатора устаљене/ традиционалистичке стваралачке праксе" (Исто, 102). Да је Светислав Стефановић „у сучељавању с новим поетско-поетичким моделом поставио круцијална питања која су у модернистичко-авангардном контексту била у равни поетичке доминанте: утилитаризам, питање форме – проблем клишеа, границе поетског, однос према романтизму, реалистичко у песничкој пракси, феномен рационализма, углађе-

ности, мере, укуса, ритма, итд.“, видљиво је већ и из текстова ране фазе, који су објављени у *Вили*.

3.1. Иако првенствено критички усмјерен на стих и поезију, Светислав Стефановић у тексту „Неколико општих напомена“[3] окупиран је српском модерном приповијетком, како сам каже „не толико њени[м] поједини[м] представни[цима] и њени[м] поједини[м] одлика[ма], колико њен[им] укупн[им], сумарн[им] карактер[ом]“ (1912/4: 49). У поређењу са лириком која не заостаје за европском, напротив, то са приповијетком није случај: „Она је глорификација ниских егзистенција [...]“. Карактерише је „одсуство мотива и црта достојних пажње културног Европејца“ (Исто). Сматра је површном, клишеираном, без погледа у дубину: „Мало је у њој бола, оне словенске душе која се најдубље и најлепше манифестује кад пати. Срећа и радост гледају кроз ружичасте наочари. Њихов поглед је ограничен. Бол види најдубље и најбоље. Бол је поглед и вид душе; њиме гледа душа и тај поглед имају само велики уметници“ (50).

3.2. У тексту „Више слободе стиха“[4] наглашава своје претходно залагање за неограничену аутономију пјесничког стварања и изражавања, нарочито у односу на модернистичке каноне и норме, продубљујући га устајањем „за песнике за слободу веће употребе свог оруђа, стиха“ (1912/19-20: 257) . Ту слободу дефинише и у погледу ритма, покрета, мелодије, не само у форми „него стављајући у први план цело унутрашње ритамско расположење из којег стих извире, али сем те разлике у расположењу, истиче и тежњу за полиритмијом“ (Ненин 2007: 29). Дакле, залаже се за употребу слободног стиха читавих десет година прије Црњанског, али као што рече Миливој Ненин: „Требало је да се појави Црњански са својим програмско-критичким текстом ’За слободан стих’, па да Стефановић буде схваћен“ (Исто, 30). Настављајући ову расправу у текстовима „Стих или песма“[5] и „Ритам и емоција“[6], он ревидира естетске вриједности сматрајући питање ритма и емоције капиталним питањима модерне естетике. Трагајући за новим формулисањима ових феномена, инсистира на неодвојивој вези ритма у поетици са ритмом у музици, у односу на супротно дотадашње поимање „[з]ато што је појава ритма много шира од нашег обичног појма о ритму, што ритам није ограничен на маштом људском произведени ритам; шта сам тај ритам маштом схваћени, извире из дубине и ширине општег животног ритма: зато се и сам

3 „Неколико општих напомена“, 29. фебруар, 1912, бр. 4, год. XXVII, стр. 49–50.
4 „Више слободе стиха!“, 30. октобар, 1912, бр. 19-20, год. XVII, стр. 257–258.
5 „Стих или песма?“, 30. јул, 1912, бр. 13-14, год. XVII, стр. 185–186.
6 „Ритам и емоција“, 15. октобар, 1912, бр. 19-20, год. XVII, стр. 257–259.

песнички и музички ритам налазе и ван граница поезије и ван граница музике“ (1913/19: 257). У очигледном складу са Бергсоновим витализмом везу пјесничког и музичког ритма са ритмом основног животног покрета види у емоцији па закључује да је зато „порекло ритма изван и испод граница људске свести“, а да је „проблем уметности, дакле, и по својој садржини и по форми, проблем живота“ (258).

Ставовима заокруженим у наведеним текстовима, Стефановић обликује своју одбрану, не само слободног стиха и модерне поезије новог таласа, која ће врхунац добити у његовом централном тексту „Узбуна критике и најмлађа модерна“[7], него и цјелокупне умјетности новог сензибилитета и форми.

3.3. „Писмо критичару“[8] је текст који је настао као одговор управо Димитрију Митриновићу поводом његовог текста „Случај Светислава Стефановића“[9], такође објављеног у *Вили*. У њему, у духу својих естетичких увјерења, слави „неограничену поезију“ као особину без које дјело нема вриједност, односно да поезија треба „да има у себи даха стваралачког, да је производ творачког духа; да има не само душу него и дух: оно чиме постоји и траје“ (1913/21: 186) А према његовом мишљењу, „највиша су уметничка дела она где је уметност и критика хармонично спојена у целину, велика и вечита дела класике, нарочито грчке, санскрита, Св. писмо“ (187), управо због тога што је у њима критика „интегрални део самог дела“, чиме се заложио за укидање граница између критике и поезије и похвалио поетску критику. Дакле, и овај став представља још један у низу радикалних ставова Светислава Стефановића као потврде „димензије превратничког духа српског модернизма“ (Тешић 2009: 107).

3.3.1. Стефановићево „Писмо“ Митриновићу представља раритет и из друге перспективе: „То је један од ретких случајева у књижевности да песник са пуно поштовања одговара свом критичару[...] то је онај сусрет у тексту који остаје у историји књижевности као пример толеранције, покушаја разумевања и супротне стране, као гест великих људи. У сваком случају достојан поштовања“ (Ненин 2007: 190, 191).

3.4. У тексту у два наставка „Обичне мисли и запажања“[10], како му сам наслов каже, износи генералне ставове везане за умјетност и њену улогу у животу човјека и друштва, те мјесту умјетника и критичара, на

7 „Узбуна критике и најмлађа модерна“, Мисао, бр. 33, 1921, стр. 58–67.

8 „Писмо критичару”, 30. јун, 1913, бр. 21, год. XVII, стр. 185–187.

9 „Случај Светислава Стефановића“, 15. април, 1913, бр. 7, год. XVIII, стр. 97–101; 30. април, 1913, бр. 8, год. XVIII, стр. 113–116.

10 „Обичне мисли и запажања“, 30 . август, 1913, бр. 15–16, год. XVIII, стр. 209–211; 30. септембар, 1913, бр. 17–18, год. XVIII, стр. 233–235.

другој страни. Тако, између осталог, каже: „У уметности уједињују се сви векови целог човечанства, више но у религији“, а похвалу критици проширује констатацијом да „велики критичари су откровитељи као и велики уметници. Ови нам откривају лепоте писца које нисмо опазили; а ови лепоте света које нисмо опазили. Један доказ више да је критика уметност“ (1913/15–16: 209). Стефановићев модернистички приступ умјетности огледа се и у слављењу оних „који европеизирају наш живот и наше друштво, не мање него они који европеизирају нашу душу, нашу уметност“ (208). Зденка Петковић Прошић запажа да овај текст има и улогу својеврсног психолошког портрета и да је допринио разумијевању Стефановићеве личности у расцјепу између властитих мисли и неразумијевања средине, а „наговештава одлике и афинитете његове личности које ће тек у каснијим годинама доћи до изражаја“ (1999: 73).

3.5. Није тешко примијетити да у идејном смислу постоји сродност између критичарско-умјетничке свијести Стефановића и Митриновића. Оно што их повезује може се дефинисати као „[о]сећање епохе, однос према ’Српском књижевном гласнику’, сродност литерарних опредељења, другачије осећање литерарне чињенице“, које се углавном темељи управо у поетичком радикализму њихових ставова, с тим што је Стефановић био бескомпромиснији када је у питању сарадња са ’Српским књижевним гласником’ (Ненин 2007: 189), а Митриновић више теоријски утемељен, када је у питању природа његових текстова, па чак и радикалнији. Отуда и не чуди „сусрет“ вриједан историје у текстовима „Случај Светислава Стефановића“ и „Писмо критичару“.

4.0. Димитрије Митриновић, писац Младе Босне[11], уједно је и „најизразити и теоријски/ критички најпродорнији авангардиста (творац је српског футуризма, али и интуиционализма бергсоновског типа, чак би се могло говорити о њему као родоначелнику српског експресионизма!)“ (Тешић 2009: 85). У односу на Стефановића и Винавера, са којим гради најистакнутији стваралачко-критичарски тројац ране авангардне фазе, „[т]еоријски је много утемељенији, продорнији и свестранији“ а његов допринос стварању авангардног критичког дискурса изразитији је „на програмском/манифестативном плану него у области критичког промишљања књижевне производње“ (Исто, 50).

4.1. Када је у питању програмско-манифестативно дјеловање Димитрија Митриновића у оквирима *Босанске виле*, оно се огледа првенствено у тексту „Естетичке контемплације“. О критици које нема или Одбрана

11 В. Боривоје Јевтић, „Млада Босна“, *Босанска вила*, 30. децембар, 1913, бр. 24, год. XVIII, стр. 337–339; Предраг Палавестра, *Књижевност Младе Босне*, Сарајево, 1965; *Доїма и ушойија Димишрија Миширновића*, Сарајево: Свјетлост, 1977.

разграђености", објављеног у више наставака у *Босанској вили*[12]. Према принципима асоцијативности, деконструкције, трагању за новим умјетничким рјешењима а противно „мизерној неизбројности догматичких насиља" (1913/4: 49) која се односи на дотадашње естетичке и критичарске принципе, он представља први прави футуристички манифест у српској књижевности, у коме се очигледно и посвећено „залаже за динамику и деструкцију, односно за 'разграђивање' старих форми, норми, клишеа и канона, једном речју за смакнуће традиционалних критичких модела, које води, по њему, афирмацију новог поретка у филозофији и поезији, откровењу новог духа културе и уметничке праксе" (Тешић 2009: 50). Кључним принципом промјене сматрао је активизам, динамизам у свему:

> Напред и навише! Треба савладати свеопшту несрећу и све уздигнути на плот: бескрај наш унутрашњи, онај моралног императива за нас саме мора да буде победилац над сваким другим бескрајем и над свим, колико га има! (1913/5: 68).

А динамизам и деконструктивност за неку нову синтезу, огледа се и у његовој експресивности, структури мисли и реченице:

> Даље, дубље, у сударање, ломљење, усијавање, спајање, напред преко сахрањених мириjада распрштаних звијежђа новом и друкчијем наваљивању и обликовању безмерних маса, нека се отворе све космичке утробе и покуљају безданима сви пакли правековно затомљених и затворених ватара; небеса нека се запале и сагоре у пламењу рођене страсти, воља бића нека се изгризе и сатре у себи, бескрајност светова и свесиље живота спане и увије се у ништа, непробудиву, непревериву смрт (66).

Видљиво је из цјелокупног његовог дјеловања, и теоријског и практичног, и из цјелине његове личности, да је „активизам био опште психолошко својство прогресивних и радикалних духова епохе и Митриновић га је осећао као део свога бића, као природно стање пробуђене свести, која се, у друштвеном деловању, саображавала етичким критеријумима општег добра" (Палавестра 1977: 175). Додатна вриједност његовог футуристичког програма је та што га је засновао на националним темељима, градећи тако још један од фундаменталних темеља своје етике и естетике, принцип укрштаја националног и модерног, који ће бити неизоставан апарат и других текстова, и у *Вили*.

4.2. Иако је Митриновић као практични критичар у текстовима посвећеним конкретном писцу и његовом дјелу мање авангардан него

12 „Естетичке контемплације. О критици које нема или Одбрана разграђености", *Босанска вила*, 1913. (4, 5, 6, 10, 11–12, 13–14, 15–16, 17–18, 19, 20).

у теоријским текстовима, изузетак је „Случај Светислава Стефановића". Он такође има одлике манифеста „јер се у њему посебна пажња посвећује феномену динамике који диференцијално карактерише авангардну праксу" (2009: 52). Стефановићеву динамику сагледава и на пољу његове личности: „...она бучи и разбија се и пропиње, надрла је и збијена, и експанира се; испречила се снага дубоко утемељена широка и жива, и обилна, улази не питајући и господује у импресијама" и на плану израза: „...дело Стефановићево је недостатно, снажно, силно, јако у својој животности" (1913/7: 98). Осим динамике, Митриновић истиче снагу његове интуиције, енергичности и драматике, за коју је, како каже потребно наћи одговарајући модел, за којим још лута:

> И поред свега обиља интуитивних елемената у његовом стилу, и поред чистог сликања и ређег свирања, поред све животности осећања, поред обиља чула, и боје и и шума и мириса, и масе и топлоте, поред визије и евокације визије, говор песнички није нашао реч за своју динамику, реч целу и достојну (98).

А није је нашао зато што „нема рођени ритам, говор у својој сложености" и због тога што „уметничка експресија није оживљена изнутра, није одуховљена" (100). Митриновић за особујност његове необичности заправо одаје признање говорећи:

> Светислав Стефановић одвећ разуме и зна све да би могао не растављати ствари и видети их у мистерију њиховог живота органски целог као што смо ми цели... и сасвим је премало наиван да би могао издржати једну интуитивну контемплацију, а да је не разбије и не прекида копајући смисле и разлоге (Исто).

На концу, његову, рећи ћемо „перцептивну и изражајну разбарушеност" пореди са Костићем, чијем дјелу је Стефановић посветио већи дио својих истраживања и промишљања:

> И Лаза Костић је толико сличан Стефановићу својом дивљином и жестином, прави је песник (и одлични). Завршује са прејаким и прескупим критикама и нераспјеванима и преслабим песмама кад се у човеку помере разине задревши једна у другу, а противне једна другој. У том је патологија и занимљивост песничко-критичарског случаја Св. Стефановића (101).

4.2.1. Стефановићева поезија је „послужила Митриновићу, и то је очигледно, за експлицирање једног новог и модернијег рушилачко/стваралачког модела" (Тешић 2009: 52), модела који је својом природом авангарда и тражила и наметала. Да вријеме тражи управо један такав дух у књижевности и критици, Митриновић је препознао, цијенећи што Сте-

фановић „уноси филозофију у нашу литературу“, „прилаже нешто контемплације нашој култури“, па га као „певајућег критичара“ који уноси култ експресије, издваја као првог који је „ударио темељ целој и потпуној интегралној поезији која нам је национална нужда“ (1913/8: 113). Управо и када говори о Стефановићевој експресији, Митриновићев текст испољава већа манифестна обиљежја футуризма, него што је то случај чак и у „Естетичким контемплацијама“ на моменте:

> Обогатио је и освежио речник наш храбријим и јачим комбинацијама речи и фраза, компликовао и продубио, дао крепчине и збијености нашем песничком говору, срушио, он више него ико други бедну бојазан да песма не буде лепа, страх од зла и од ружног које такође има рђаво да буде осећано, посвећено душином срећом или несрећом и изражајно, метнуто у лепоту, завршено уметношћу (115).

4.2.2. Идеологија футуризма је видљивија и због тога што Митриновић истовремено конкретизује и синтетизује потребне промјене у језику и изразу, књижевности и култури, са примјерима и особеностима Стефановићевог дјела: „Он је код нас мајсторски стварао уметност из уметности; нарочито они преводи из музике су открили чудесну способност нашег језика да се плазмира до нематеријалности...“ (Исто).

Оно што је несумњиво и апсолутно неоспорно, а што произлази из два додирна текста Стефановића и Митриновића, и једнако се односи на обојицу јесте да „критику може писати само онај који је и сам уметник. А Митриновић је био управо то. И отуда му Стефановић прилази са пуним поштовањем, нудећи одговоре на постављена питања“ (Ненин 2007: 200).

4.3. У програмском чланку „Национално тло и модерност“[13] Димитрије Митриновић, такође износи низ занимљивих и вриједних ставова. Он разматра феномен модернитета у контексту националног препорода: „Постоји мишљење да је модернизација наше књижевности и нашег друштва пораз нашег народа, наше индивидуалности и наших националних идеала, и то мишљење није исправно“ (1908/ 19: 290), што кореспондира са већ наглашеним ставом Стефановића о слављењу оних који европеизују нашу књижевност и културу. По принципу сродном Винаверовом, заправо, Костићевом начелу укрштаја, и Митриновић декламује да је „човек свуда и вазда“, да „појединац није само члан једног народа, него је члан људскога рода“ (291). То, такође, говори и о самој универзалности умјетности, с једне стране, али и томе да свака универзалност почива на индивидуалности, што ће рећи да нема досезања европских естетских вриједности и висина без индивидуалне и националне снаге и особено-

13 „Национално тло и модерност“, 10. јул, 1908, бр. 19, год. XVIII, стр. 289–290.

сти, која ће бити надограђена.

4.4. На трагу ових, једну од основних идеја из текста „Проблем естетике“[14], а то је: „Народно просвећивање и демократизација науке сматра се темељем за поправљање наших неприлика, јер је поред политичких и економских важна и морална и интелектуална страна народног живота“ (1909/19–20: 309), синтетизоваће у неким од наредних текстова у *Босанској вили*. У том контексту су и његова размишљања која везују и улогу саме *Босанске виле*, као књижевног и културног гласила у друштвеноисторијским приликама, изнесене у тексту „За наш књижевни рад“[15]. У њему, након промјене уредништва, у истом броју и раме уз раме са Владимиром Ћоровићем („Наш књижевни покрет“), формира програм часописа, али и покрета. У њему су препознатљиве и младобосанске идеје:

> Послије анексије кад пријети огромна навала туђинаца, с њиховом уметности капиталном, с непријатељским расположењем према урођеницима; национални рад у БиХ треба да значи интеграцију народне снаге, скупљање српске отпорне силе на свим линијама (1910/ 1–2: 19)

Тако, задатак *Виле* је да буде „српски лист у вези са књижевношћу која се ствара у Србији, да буде модеран, да докаже да БиХ и њена књижевност вриједе нешто за Српство, које се није створило и које тек треба да се створи“ (Исто). Врло прецизно одређује шта подразумијева под термином „савремена“, када каже да *Вила* то треба бити: „То значи да не треба занемарити умјетничку вриједност наспрам националних“, с једне стране. А наглашава да постоји и други смисао по чему треба да буде савремена:

> То је савремено схваћање српског патриотизма према хрватском. Оставив своју националистичку искључивост, која је до недавно, била потребна и разумљива, она треба да хрватски народ сматра не братским него својим народом, и хрватску литературу својом литературом (1910/ 1-2: 20)

Залаже се за „рушење шовинистичких представа о српско-хрватском народном јединству наше литературе“, али и да *Вила* помаже књижевни развитак, упознавањем и са другим литературама, чиме се дословно залаже за идеју југословенства: „Касније, ако би се нашло довољно одзива код књижевника и довољно смисла код публика, *Вила* би се могла приближити и словеначкој литератури, чак и бугарској, и тим би могла направити једно мало и лијепо Југословенство у Сарајеву“ (Исто).

14 „Проблеми модерне естетике“, 1909, бр. 19–20, 22, 23.

15 „За наш књижевни рад“, 15. јануар, 1910, бр. 1–2, год. XXV, стр. 19–20.

Закључак

Текстови Светислава Стефановића и Димитрија Митриновића објављени у *Босанској вили* у периоду од 1908–1914. несумњиво потврђују тезу да је *Вила* прво истинско авангардно гласило у српској књижевности. Стефановићеви текстови су реакционарске природе усмјерени према скерлићевско-поповићевском устројењу српске књижевности, а авангардни због залагања за радикалне поетичке промјене које се тичу првенствено одбране слободног стиха. Митриновићеви, на другој страни, већ залазе у радијус футуризма, који је испољен у естетичким и теоријским текстовима објављеним у *Босанској вили*, али још и више у оним у којима је писао баш о Светиславу Стефановићу, примјењујући их у аналитичком сагледавању његовог дјела. Његов активистички и футуристички програм, што је најзначајније, био је заснован на укрштају и традиционалног и модерног. Гледајући их и понаособ и у оствареном контакту критичара и писца, Стефановићева и Митриновићева критичарско-умјетничка свијест имала је идејне сличности, а оба су, својим дјелом допринијела да се *Босанска вила* преобликује из једног националног у модерни часопис високе вриједности и широког утицаја.

Извори

Димитрије Митриновић, *Босанска вила*, „Случај Светислава Стефановића“, 15. април, 1913, бр. 7, год. XVIII, стр. 97–101; 30. април, 1913, бр. 8, год. XVIII, стр. 113–116.

Димитрије Митриновић, *Босанска вила*, „Национално тло и модерност“, 10. јул, 1908, бр. 19, год. XVIII, стр. 289–290.

Димитрије Митриновић, *Босанска вила*, „Естетичке контемплације. О критици које нема или Одбрана разграђености“, 1913 (4, 5, 6, 10, 11–12, 13–14, 15–16, 17–18, 19, 20)

Димитрије Митриновић, *Босанска вила*, „За наш књижевни рад“, 15. јануар, 1910, бр. 1-2, год. XXV, стр. 19–20.

Димитрије Митриновић, *Босанска вила*, „Проблеми модерне естетике“, 1909, бр. 19–20, 22, 23.

Светислав Стефановић, „Узбуна критике и најмлађа модерна“, *Мисао*, бр. 33, 1921, стр. 58–67.

Светислав Стефановић, *Босанска вила*, „Писмо критичару”, 30. јун, 1913, бр. 21, год. XVII, стр. 185–187.

Светислав Стефановић, *Босанска вила*, „Ритам и емоција“, 15. октобар, 1912, бр. 19-20, год. XVII, стр. 257–259.

Светислав Стефановић, *Босанска вила*, „Више слободе стиха!“, 30. октобар, 1912, бр. 19-20, год. XVII, стр. 257–258.

Светислав Стефановић, *Босанска вила*, „Неколико општих напомена“, 29. фебруар, 1912, бр. 4, год. XXVII, стр. 49–50.

Светислав Стефановић, *Босанска вила*, „Обичне мисли и запажања“, 30. август, 1913, бр. 15–16, год. XVIII, стр. 209–211; 30. септембар, 1913, бр. 17–18, год. XVIII, стр. 233–235.

Светислав Стефановић, *Босанска вила*, „Стих или песма?“, 30. јул, 1912, бр. 13-14, год. XVII, стр. 185–186.

Литература

Јевтић 1913: Боривоје Јевтић, „Млада Босна“, *Босанска вила*, 30. децембар, 1913, бр. 24, год. XVIII, стр. 337–339.

Ласица 2020: Бојана Ласица, *Српска периодика у Босни и Херцеговини до 1918. године*, Пале: СПКД „Просвјета“.

Ненин 2007: Миливој Ненин, *Светислав Стефановић – претеча модернизма*, Нови Сад: Академска књига.

Палавестра 1965: Предраг Палавестра, *Књижевност Младе Босне*, Сарајево: Свјетлост.

Палавестра 1977: Предраг Палавестра, *Доīма и уīоīија Димиīрија Миīриновића: īочеци срīске књижевне авангарде*, Београд: Слово Љубве.

Палавестра 1992: Предраг Палавестра, „Идеологија и мисија књижевних часописа“, *Традиционално и модерно у срīском часоīисима (1895–1914): зборник радова*, (Ур.) Слободанка Пековић, Весна Матовић, Београд: Институт за књижевност и уметност, Нови Сад: Матица српска.

Пековић 1992: Слободанка Пековић, „Модел часописа на почетку века: поетика и политика, стара правила и нове улоге“, *Традиционално и модерно у срīском часоīисима (1895–1914): зборник радова*, (Ур.) Слободанка Пековић, Весна Матовић. Београд: Институт за књижевност и уметност, Нови Сад: Матица српска, 9–15.

Пековић 2010: Слободанка Пековић, „Поетика комуникацијског текста у часописима (уводници, белешке)“, *Жанрови у срīској īериодици: зборник радова*, (Ур.) Весна Матовић, Београд: Институт за књижевност и уметност, Нови Сад: Матица српска, 219–235.

Петковић-Прошић 1999: Зденка Петковић-Прошић, *Критичке идеје Светиславa Стефановића*. Београд: Институт за књижевност и уметност.

Речник књижевних термина 1986, Београд: Нолит.

Тешић 2009: Гојко Тешић, *Срīска књижевна авангарда (1902–1934): књижевноисторијски контекст*, Београд: Службени гласник.

Željka Pandžić

MODERNIST THOUGHT IN *BOSNIAN VILA* (1901–1914)

(S. Stefanović, D. Mitrinović)

Summary: The texts of Svetislav Stefanović and Dimitrije Mitrinović published in *Bosanska vila* during the period from 1908 to 1914 undoubtedly confirm the thesis that Vila was the first true avant-garde publication in Serbian literature. Stefanović's texts are of a reactionary nature directed against the Skerlić's-Popović's model of Serbian literature, and avant-garde due to advocating for radical poetic changes primarily concerning the defense of free verse. Mitrinović's, on the other hand, already delve into the radius of Futurism, which as much as it is manifested in the aesthetic and theoretical texts published in *Bosanska vila*, even more so in those in which he wrote specifically about Svetislav Stefanović, applying them in an analytical overview of his work. His activist and futurist program, most importantly, was based on the intersection of the traditional and the

modern.Looking at them both individually and in the established contact between the critic and the writer, Stefanović's and Mitrinović's critical-artistic consciousness had ideological similarities, and both contributed with their work to transforming *Bosanska vila* from a national into a modern magazine of high value and broad influence.

Key words: *Bosanska vila*, editorial staff, magazine concept, modern aesthetics, vanguard, Young Bosnian ideas, Svetislav Stefanović, Dimitrije Mitrinović

Борис А. Ђорем[1]
Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
Докторске студије филологије

UDK: 821.163.41.09-1:050.488"1885/1914"

ПОЕЗИЈА ЈОВАНА ЈОВАНОВИЋА ЗМАЈА У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ*

Један од најважнијих часописа Срба у Босни и Херцеговини под аустроугарском окупацијом, али и најдуговјечнији (1885–1914), јесте *Босанска вила*, чија је концепција била оријентисана на очување српског фолклорног насљеђа, традиције и националног идентитета, али и афирмисање и његовање књижевноумјетничког стваралаштва. Позиву на сарадњу са овим часописом одазивали су се скоро сви тадашњи познати српски прозни писци и пјесници, па је од почетка излажења листа као сарадник најављиван и Јован Јовановић Змај, један од најпознатијих и најутицајнијих пјесника и борац за ослобођење и за јединство српског народа. Он се у часопису појављује неколико година касније, као један од најистакнутијих аутора током првог раздобља његовог излажења, које траје отприлике до 1908. године. Змај је у листу објављивао, тематско-мотивски и жанровски гледано, пригодне, родољубиво-политичке, пјесме „на народну", као и рефлексивне. То су пјесме које одражавају његова поетичка опредјељења мотивисана тежњом ка очувању традиције и српског културног насљеђа, евоцирањем свијетлих тренутака српске историје и стремљењем ка слободи и јединству народа, чиме се сасвим пригодно уклапао у тадашњу уређивачку концепцију *Босанске вил*е. Змајева сарадња са *Босанском вилом* у литератури скоро да није обрађивана, па се у овом раду књижевноисторијском методом даје преглед Змајевог стваралаштва које је на страницама *Босанске виле* несумњиво значајно допринијело националном и културном уздизању саплеменика у Босни и Херцеговини, али и шире, иако се многе од његових у овом часопису објављених пјесама не убрајају и у његове највредније.

Кључне ријечи: поезија Ј. Ј. Змаја, *Босанска вила*, национална свијест, културна историја

1 davorje1i2@gmail.com

1. Увод

Часопис *Босанска вила* (1885–1914), као први књижевни часопис сарајевских Срба у Босни и Херцеговини, значајан је за културну историју Срба по томе што је својим излажењем пратио вријеме и прилике у којима се нашао српски народ под аустроугарском окупацијом, као и по томе што је чувао његову традицију и фолклорно насљеђе и промовисао и његовао умјетничку књижевност. У бројним рубрикама часописа представљено је много тема и области, у врло широком распону. За наш рад је, ипак, посебно важно то што су на његовим страницама љубитељи литературе, њени проучаваоци, као и писци, могли редовно да прате активности колега по перу, те развојни пут књижевности, нарочито српске, оличен у актуелној продукцији, као и да прате континуитет у развијању и у смјењивању књижевних праваца, не само код нас него и у Европи. На почетку је уредничка концепција овога часописа била у знаку примата народне књижевности, њеног сакупљања и објављивања, као и, са друге стране, у знаку изразито патриотске, просрпске оријентације, у доброј мјери произашле из свеобухватног отпора бечким властима, које су чиниле све да угуше и најмању присутност националне диферентности, као и уопште било какво неслагање са одлукама Беча. Таква уређивачка концепција часописа може се схватити ако се узме у обзир чињеница да се тих година просвјета и култура тек подижу из темеља. Због нимало неоправдане бојазни од институционализованих аустроугарских покушаја „претапања“ неписменог и обесправљеног српског становништва у једну вјештачку, од Беча политички контролисану нацију (в. Ђуричковић 1975: 15; Гајевић 1991: 120, 121), било је потребно ојачати српску националну позицију и самосвијест. Допринос томе циљу дао је и Јован Јовановић Змај, и тада и данас један од најважнијих српских књижевника, а циљ наше анализе његовог опуса у *Босанској вили* јесте да у ширем контексту његових стваралачких мијена и преокупација, као и у контексту књижевних и политичкик карактеристика тога периода, издвојимо основне поетичке и културолошке одлике пјесама које је објавио у овом часопису. Анализу проводимо комбинованим методама – књижевноисторијском, културноисторијском и текстолошком.

2. Часопис *Босанска вила* у контексту своје епохе

Часопис *Босанска вила* излази од средине децембра 1885. до насилног гашења средином 1914. године, пред сам Велики рат – дакле, у периоду владавине Аустроугарске, која је Босну и Херцеговину под управу преузела након Берлинског конгреса. Овим простором, као покрајином

од посебнога статуса (Ковачевић 2015: 145), од 1882. па до своје смрти, 1903. године, управља мађарски политичар Бењамин Калај. За готово три деценије постојања *Босанске виле*, уредништво је, борећи се са оштрим законима окупатора према којима је часопис могао бити угашен у сваком тренутку и без икаквог образложења (Трајковић 2006: 218, 246), успјело да кроз врло национално одређену просрпску концепцију представљања књижевних и културних прилика међу Србима, нарочито у Босни и Херцеговини, али и другдје гдје год да су Срби живјели, истакне и подстакне многе активности за очување српског националног идентитета и српске културно-књижевне баштине. Политичке теме биле су на аустроугарском списку строго забрањених, посебно оне које су се односиле на просрпске ставове, па је дјеловање *Босанске виле* на јавно мњење, морало бити „провучено између редова".

За све вријеме окупације, Беч се трудио да домаћем становништву, национално и вјерски подијељеном, онемогући организованије дјеловање у својим националним заједницама и окупљање око неке важније друштвене замисли, јер су и окупљања морала унеколико бити подређена Бечу (в. Ђуричковић 1975: 9–16; Гајевић 1991: 19–42, 122). Посебно је то било изражено под Калајевом управом, зарад сузбијања националне свијести Срба и њиховог одвајања од околних (самосталнијих и мање самосталних) земаља и регија, прије свега од Србије, а са циљем да се Босна и Херцеговина трајно потчини бечком двору. Тиме је мотивисано и мијењање назива језика покрајине, па је његов *ср̄пски* назив замјењиван *земаљским* (што је, у ствари, општи покрајински назив),[2] односно *босанским*, а послије Калаја, од 1907. године, и називом *ср̄ско-хрва̄тским*. Тако се из политичких разлога неутралише све национално, да би се утопило у новоизмишљеној босанској нацији, одвојеној од саплеменика у околним земљама, на које се народ у Босни и Херцеговини и ослањао у свакоме погледу (в. Гајевић 1991: 19–42, 122). Бењамин Калај ипак није успио у намјери око „босанства", те је на крају и сам одбацио *про̄јека̄т* „босански језик" (Ковачевић 2015: 151), мада је штета већ учињена, па се и након Калаја продубљује.

Захваљујући младим просвјетним радницима – Божидару Никашиновићу, Николи Шумоњи, Николи Т. Кашиковићу и Стеву Калуђерчићу[3]

2 Различито (наравно, из политичких потреба) називани *ср̄пски језик* није ни могао (па ни смио) добити статус *државно̄а*, те се тако *изједначӣти* са њемачким и мађарским (Ковачевић 2015: 145).

3 Никашиновић је био уредник током првих шест мјесеци – у првих десет бројева – а Шумоња од септембра 1886. до прољећа 1887. Од априла 1887. до јуна 1914. године и посљедњег броја, уредник је Никола Кашиковић. Док је Кашиковић неко вријеме био болестан, Калуђерчић је формално на челу листа.

– у таквим околностима је и покренут часопис *Босанска вила*, који је постао упориште одбране националног идентитета Срба, а тиме и њихове традиције, историје, књижевности и српског језика. Због свог дјеловања на културном и друштвеном уздизању српског народа, ма колико све то било и одмјерено, покретачи часописа су ипак на својој кожи осјетили мјере вишеструке државне цензуре: били су и упућивани на ванредна служења војног рока (Шумоња), полиција је пратила њихове поступке (Кашиковић), а било је и покушаја осујећивања сарадње са људима из околних земаља (в. Ђуричковић 1975: 465, 470). Сви оснивачи листа у Сарајево су стигли из Војводине, па, узев у обзир и недовољан развој културе у Босни и Херцеговини, која је тек била изашла из Турске (Гајевић 1991: 119, 120), и „није било ни мало чудно што су се (...) српски учитељи ослонили на богату традицију коју су у издавању [...] имали војвођански Срби" (Бикицки 1993: 32).

Изразито национална концепција листа *Босанска вила*, одрана на челу са чуварима традиције и пропагаторима народне књижевности, на снази је до 1907. или 1908. године, до времена кад су у часопису врата широм отворена надошлој генерацији модерниста, дотад нешто мање заступљених у *Босанској вили*. Н. Кашиковићу се, по личној жељи (Трајковић 2006: 257), у посљедњих десетак година излажења листа у редакцији придружују Владимир Ћоровић и Петар Кочић, али и други интелектуалци у успону, тако да *Босанска вила* од листа са примарним просвјетитељским и патриотским циљевима постаје један од најугледнијих књижевних листова. Ни послије те 1908. године, у другом периоду излажења часописа (Ђуричковић 1975: 29–49, 459–460), неће бити запостављања националних питања и питања опстанка Срба, као што ни у првом раздобљу није запостављан умјетнички изражај, али су, ипак, модернисти унијели нову снагу и у белетристику и у књижевну критику, те су убрзали укључивање српске културе и књижевности у тад савремене токове, што се и примијети на страницама *Босанске виле*.

Да ма како сузбије српску националну свијест, Калајевој управи није помогло ни оснивање часописа *Нада*, луксузно опремљеног магазина за културу.[4] *Нада* је излазила од 1895. до 1903. године, и то са циљем „da

4 Руководилац часописа *Нада* службено је био Коста Херман, Калају подређени, дугогодишњи управник Земаљског музеја у Сарајеву и један од главних повјереника Земаљске владе, те управник њеног Политичко-административног одјељења, али је уредник листа, онај који је *Нату* умјетнички и обликовао, дефакто био пјесник Силвије Страхимир Крањчевић, који, као умјетник више него политички агитатор, свјесно или несвјесно овај часопис окреће на умјетничке стазе. Уредништво листа *Нада* морало је да, зарад прикривања циљелога плана и ангажмана, што индиректније дјелује са тог политичког аспекта, да не би били одмах разоткривени и презрени од већине становништва, а то је

propagira kulturnu misiju Austrije u Bosni i Hercegovini, da je prikazuje kao činioca napretka materijalne i duhovne kulture, a da prećutkuje nezadovoljstvo naroda, kojima se nije priznavalo ni pravo na nacionalno ime" (Ђуричковић 2010: 107). С обзиром на то да је политички учинак *Hage* у очима Беча био незадовољавајући, и поред њених високих хонорара и јаке пропагандне активности на политичком плану – излажење овога листа је коначно обустављено (в. Ђуричковић 2010: 107). Притом су се и они стваоци који су себе сматрали Србима свих вјера, као родољуби који су прозрели почетну намјеру финансијера *Hage* (Гајевић 1991: 99), радије укључивали у рад часописа са концептом какав је имала *Босанска вила*. Владиним органима није, чини се, сувише добро прошла ни замисао о *Бехару* као гласилу муслимана, као листу у ком се повремено пропаганда „вртјела" око панисламистичких идеја, а повремено око хрватства које је себи знало пригрлити и муслимане, а све ово само не би ли их се уз помоћ Аустријанаца удаљило, што од Српства, што од сарадње са Србима – па је и тај лист *Босанска вила* „надживјела". Било је, ипак, довољно писаца исламске вјере, попут двојице Авда Карабеговића, Омер-бега Сулејман-пашића, или Османа Ђикића, који нису мијењали национално осјећање, нису одбацивали просрпску оријентацију, тј. нису се *окретали* како нареди бечки двор.

Један од, слободно можемо рећи, симбола српске борбе за национално јединство јесте и Јован Јовановић Змај, који је „према саопштењу уредника 'Босанске виле' већ у првом броју обећао сарадњу" (Трајковић 2006: 398; Бикицки 1993: 33). Притом се пјесник и беспоговорно придружио оним интелектуалцима који су одбили сарадњу са проаустријском *Надом* (Трајковић 2006: 401). Као недовољно вичан политици уопште, Змај није био вичан ни закулисним радњама око хрватства и око прокламовања хрватског филолошког програма у Босни и Херцеговини (в. Ковачевић 2015: 148–150, 153). Премда је опјевавао догађаје и личности у вези са одбраном српских интереса, иако ту има и пјесама којима је у подтексту спас православља од унијатства, Змај у својој, мада важној и снажној борби против „босанства", политички наивно није имун ни на интересе Хрвата, јер се он стиховима *борио* и за *њих*, залазећи тако и на терен југословенске идеологије, која ће, пак, *Босанској вили* дати печат неколико година по Змајевој смрти. Но и поред извјесне политичке недалековидости у схватању југословенства са снисходљивошћу према израженим хрватским интересима, остао је ипак горљиви Србин који се залагао за српску идеју југословенства, за начело окупљања „свих Срба под један кров".

(ненадано) и довело до постепене промјене сврхе гласила, а због тога и до његовог потоњег гашења (в. Ђуричковић 2010: 106, 107).

3. Змајеве пјесме у часопису – теме, мотиви, идеје, те културноисторијске одлике њиховог настанка

Ј. Ј. Змај је на страницама *Босанске виле* објавио 22 пјесме у 18 бројева. Први пут се у часопису јавио 16. маја 1889. године пјесмом „У сватови једне Српкиње, која полазаше за туђина" (Змај 1889а: 145), а посљедњи пут 15. фебруара 1901. године, пјесмом „Није то укоп (Уз некролог Светозару Милетићу)" (Змај 1901: 41). Током тих 13 година пјесник није слао прилоге за 1890, 1893, 1894. и за 1900. годину. Једном је у истом броју, од 15. маја 1898, објавио пет пјесама у циклусу под насловом „Девесиље" (Змај 1898в: 132–133). Прилози су најчешћи ових година: 1891. године три пјесме у три броја, 1896. четири у четири броја, те 1898. године када му је у четири броја изашло осам пјесама. У 1889. и 1891. години послао је по двије пјесме, док му је по једна пјесма изашла у 1892, 1895, 1899, те у 1901. години.

У посљедњем раздобљу живота, да се задржимо само на поезији као доминантној у његовом стваралаштву, Змај је са великом стваралачком снагом напоредо припремао неколико збирки пјесама. Осим двије збирке за дјецу, *Чика Јова српској деци* и *Чика Јова српској омладини*, за које је овдје довољно рећи само то да су изашле 1899. и 1901,[5] он је тих година објавио и књиге пјесама: *Снохватице*, чије су 1. и 2. књига објављене у истим корицама 1895, док је трећа изашла 1900. године, па затим прву (1895) и другу свеску *Друге певаније* (1896), те 1900. године збирку пуног, а и необичног назива *Девесиље. Из биљежака у прози Мухамеданца Аливерића Тузлака упјесмио Змајова*. И постхумно му је штампан одређен број рукописа, и за дјецу и за одрасле – што као прилози за часописе, што као књиге. Пјесник није стигао сам објавити најављену четврту свеску *Снохватица* (Недић 1969: 12) – накнадно ју је приређивач Владан Недић придодао другом тому његових (осмокњижних) *Одабраних дела*.

Из сваке од збирки Змај је одређени број пјесама намијенио за *Босанску вилу*. Змајеву везаност за народну поезију критика је различито вредновала. Двије свеске *Друге певаније* нису тематско-мотивски тако типично усмјерене и разликују се од *Снохватица* и *Девесиља*, које критика неријетко тумачи у негативном смислу, издвајајући тек поједине бисере који нису подлегли Змајевим жељама за потпуним подражавањем народне поезије (в. Недић 1969: 16–19; Бабић 2004: 230). Нешто више разумијевања за Змајеве фолклорне мотиве има Душко Бабић (2004: 233), који за *Снохватице* каже да су слике потекле из дјетињског

5 Надаље не говоримо о њима јер из тих рукописа ниједна пјесма није објављена у *Босанској вили*.

непрестаног надахњивања народном поезијом у пјеснику и остајале, да су „упијале у себе песника и његов живот. Мистика народних предања у најлепшим Змајевим *Снохва̄тицама* сусрела се и сложила са личним мистичким животом“. Много оштрији био је Миодраг Поповић (1975: 116), који некако, рецимо и то, једини и спомиње *Девесиље*, „макар” и негативно: „Izdvojimo li na stranu pojedine pesme izuzetne vrednosti, obe zbirke snohvatica (...) predstavljaju Zmajev pesnički pad. Kao liričar, Zmaj je bio veliki pesnik samo dotle dok je, i mišlju i izrazom, išao napred, u novo i dotle neosvojeno. (...) Zmajeva zbirka ispevana u narodnom duhu, 'Devesilje' (1900), uprkos svom patriotskom cilju: širem odnosu prema muslimanima, stoji izvan poezije“.

У ова три Змајева наслова, а у седам свезака, сакупљен је и један добар дио *ӣрилоӣа* за часопис *Босанска вила*, али му је, опет, безмало трећина опуса заступљеног у листу остала изван књига и у засебним издањима штампана је накнадно, постхумно, у оквиру сабраних и изабраних дјела. Рецимо и то да уз пјесме често стоје различити потписи, чак њих седам врста, што и није необично за Ј. Ј. Змаја, али да је овдје од посебнијег значаја, и то културног, могуће, једино то што је трећину пјесама потписао са – *Аливерић Тузлак*.

Зарад слања у *Босанску вилу*, чијој се публици срдачно представио као један од водећих гласова свог рода као својеврсног колектива – Јован Јовановић Змај се, ваљда, трудио да истакне тематско-мотивску и идејну разноврсност свог опуса. Пјесме објављене у *Вили* углавном су му: пригодне, родољубиве, пјесме са политичком подлогом, пјесме испеване „на народну”, те рефлексивне. Тешко их је, заправо, и прецизно разврстати, јер се, са интенцијом да прилози буду и пјеснички успјели и Српству у част, такве одреднице и преклапају. Подјела ових пјесама по било ком критеријуму може се, можда, „поклопити“ једино са Змајевим личним смјештањем пјесама у поједине од споменутих збирки. Иначе, након младалачких дана испуњених страственим ишчитавањем Вукових дјела (у периоду од 1864. па све до 1894. године), Јован Јовановић Змај се и не надахњује толико усменим пјесништвом, али га је на повратак њему (када је за само неколико година испјевао толико пјесама са народним мотивима колико за дотадашњег живота) вјероватно понукала опаска Љубомира Недића, Змајевог „најљућег“ критичара, који је констатовао да је Змај добар једино у пјесмама са подлогом у народном стваралаштву и у пјесмама за дјецу (Недић 1969: 11–12).

Надаље ми овдје о свакој његовој пјесми из *Босанске виле* говоримо појединачно.

Змај, или овдје *Змајован*, најприје је у *Вили* објавио пјесму „У сватови једне Српкиње, која полазаше за туђина“ (1889а: 145), коју чини пет потресних осмерачких катрена надахнутих мотивима из традиције, и то у вези са свадбеним обичајима. Пјесма је универзалнијег карактера, па се радња може односити на било који простор на ком има или на ком је било Срба у сусједству са иноплеменицима, док конструкција „у сватови”, из наслова, може просто представљати Змајево, из Војводине потекло, огрешење о норму. Свака строфа почиње рефренским ријечима „Дај ти, боже, добру срећу“, које су у контрасту са стиховима који за њима слиједе. Цитиране ријечи које би у некој другој прилици по функцији биле благослов као да су у овом контексту изговорене саркастично, што потискује свадбену радост, јер је ријеч о удаји за недрагога, па још и туђина. Тој свадби није наклоњен ни онај који се кроз пјесму обраћа млади Српкињи, али ни сама млада, као ни било ко са њене стране. У стиховима нема објашњења о разлозима удаје, али се наслућује велика тјескоба. Скицирани су главни актери који удају дјевојку и њихова расположења, у потпуности урушена. Сватови ћуте, што никако не треба да је њихова одлика, а на младином „бледом челу / Облаци се неки муте“. Иако је благослов формално дат, и наш казивач тешко дише, док слуга дијели рузмарин који и не мирише. А ни „коло не хвата се”, ни младиних другарица „не чујемо слатке гласе“. Очев благослов је преко воље, а брат младу гледа као да је не познаје. На крају (у петој строфи), та апсурдна свадбена жалост наглашава се стиховима: „Ал да ј’ жива твоја мајка / Грозно би се заплакала...“.

Змајованова пјесма „Богаташ и убоги Лазар“ (1889б: 164) поетско-дидактична је рефлексија на библијску параболу из Јеванђеља по Луки, о богаташу који свуда истиче своју имућност и моћ, али никад није помогао убогом Лазару, чак ни да за њега остави бар неку мрву са богаташеве трпезе. Кад су умрли, богаташ је доспио у ад, а Лазар у Авраамово наручје, док су им на овом свијету животи били на супротним странама: Лазар је на земљи осјетио назнаке вјечних мука, а богаташ је макар привидно осјетио благодат. Прва три катрена говоре о *срцу камењоме* које ни мрве ником не пружа, иако пирује преко сваке мјере. Пјесма у посљедњим стиховима експлицира поуку да је „богат онај свако / Ком претече кора хлеба“, док је грешник онај који „Не учини с њом што треба“.

У сонету „Суза и уздах“ (1891а: 209), потписаном са *Ј. Ј. Змај*, интимна осјећања изражена су метром и стилом народне лирике. Стихом „Многи с’ људи суза стиде“, казује се да се човјек стиди суза, да их скрива, да није јуначки плакати, док „С уздисајем није тако“, он се не може сакрити, јер свако мора уздахнути за нечим или неким недосањаним. Уздах ће, као неизбјежан, обиљежити и наш одлазак са овог свијета: „И ко није никад

плак'о / Уздахнуће издишући".

Змајованова „Стојна девојна" (1891б: 257) умногоме је ослоњена на народну пјесму, не само због имитирања стила или због симетричног десетерца. По специфичном неологизму „девојна" рекло би се да је Змај инспирацију за њу могао пронаћи у пјесмама потеклим са простора Метохије – и то онима са свадбеном тематиком. С друге стране, „девојна" је звучно усаглашено са именом дјевојке, која се зове Стојна, што упућује на то да је Змај теме и мотиве прилагодио својој замисли – пјесма није весела, већ пуна стрепње за својим драгим, иначе војником. „Ако је Иво здраво, весело / Пред војском биће први, најпрви / [...] / На коња ће ме дигнут' уза се", каже Стојна, па наставља: „Не буде л' Иво први, најпрви / [...] / Мене ће брзи коњи згазити", док други војници буду неопрезни, журећи да што прије стигну својим кућама. Уз приказ односа према народној традицији, овдје би се могло говорити – ако није бојазан да је ријеч о нашем учитавању – и о томе да ли је можда асоцирањем на Метохију, преко избора лексике, Змај и овом приликом, опет у складу са својом поетиком, индиректно изразио (и) жељу за ослобођењем цијелог српског рода од туђина, будући да у томе тренутку простор Косова и Метохије није ослобођен од Турака (а неће бити ни још двадесетак година након изласка ове пјесме).

Јован Јовановић Змај је пуним именом потписао надгробије „Владика Теофан Живковић" (1891в: 318), настало у славу владике Епархије горњокарловачке, који је преминуо крајем 1890. у Плашком, у Лици, гдје је и сахрањен, и гдје је овај запис и уклесан. Владика је био поријеклом из Змајевог сусједства, из Сремских Карловаца, те је та својеврсна прослава Теофанове борбе за очување православља од унијаћења истовремено и поетин омаж земљаку. Десет симетричних осмераца у једнако усхићеном и узвишеном тону није римовано по једном обрасцу, па тако имамо римовање другог са шестим, па четвртог с петим, те осмог са 10. стихом. Змајев патриотизам и његова свијест о значају владике за род исказани су у стиховима како у гробу о ком се пјева „леже [...] српске / Топле груди, умна глава / Коју народ српски избра, / Да му [...] / Путе к срећи осветљава". Пјесма биљежи да Срби знају колико им је покојни владика Теофан вриједио и у срце „урезао".

У пјесми „Нојски обичај" (1892: 1) потписан је *Змај Јов. Јовановић*. У десет непотпуно римованих катрена пјесник развија дидактички интонирану опаску на рачун свих оних које се при свакој назнаци невоље главу загњуре у пијесак и тако чекају да све прође, не учествујући ни у чему. Пјесник критикује тај став склањања и неутралности, односно нечињења као опасан јер угрожава и човјека и друштво.

Пјесму „Сотонски посао (Из ’*Снохватица* Змајовиних’)“ (1895: 1) *Змајова* је јасно означио као спремљену за књигу *Снохватице*. Тих 20 епских десетераца донекле асоцира на епску пјесму *Диоба Јакшића*, али се, за разлику од епике, завршава смрћу завађених – улогу у завађању браће узима сотонка и доводи их до трагичног краја. И у *Диоби Јакшића* и код Змаја завада је настала око симбола витештва и јунаштва, око тога ко је бољи стријелац, што је високо цијењена вриједност у феудалном свијету. Пјесник критикује људске слабости које воде до раздора и братоубилаштва, мистификујући их као сотонске поступке са трагичним посљедицама.

Пјесми „Човеков живот (Натпис на гробу (По немачком))“ (1896а: 221), са потписом *Змајова*, аутор је додао два објашњења: први одређује жанровску припадност, а други асоцира на то да пјесма – иначе астрофична, дата у 18 нанизаних стихова – има узор у њемачком језику. Нисмо, пак, успјели пронаћи податке о евентуалном оригиналу, као ни о томе да ли се ради о препјеву или, како је често било код Змаја, односу према оригиналу толико слободном да би се могло говорити и о самосталној творевини.[6] Пјесма елегично говори о човјековом животном путу од рођења до смрти, о животу као низу падова и тегоба, у коме човјек до смирај стиже тек у вјечном сну. Пролазност живота и муке током сваког од животних раздобља развића човјека симболично се повезују са циклусима у природи, са протоком времена, односно са дијеловима дана: лирски субјекат је проплакао зору рану, знојило га је подне врело, (у)вече му је било исувише хладно, а крај свег мучења обиљежава се стихом: „Спавај вечно, – сунце ј’ село!“ Након ове пјесме слиједе још три пјесме рефлексивног карактера, о смислу и пролазности живота – њих четири барем по тематици одударају од других које је Змај објавио у *Босанској вили*.

Кроз пјесму „Две ноћи” (1896б: 267) *Змајова* је, у 12 катрена са наизмјеничним осмерцима и четверцима, опјевао прилично реалистично и са пуно осјећаја тегобни доживљај самоће и туге једног остарјелог човјека који је махом надживио савременике и другаре из младих, раздраганих дана. Пролазност живота мотив је и у пјесми „Старац“ (1896в: 283), у којој пјева о бившем хајдуку, који је сада „само“ старац „бледи“, старац „седи“, који чува овце на ливади, стоји „мирно, стоји тијо“. И овај старац чобанин, као и онај градски човјек из претходне пјесме, сабира утиске из живота, сузе му потеку кад се присјети онога што му је младост доносила. Обје пјесме су ода животним радостима, пуноћи живљења и мла-

6 Рецимо, у веома значајној компаративистичкој књизи Јевта М. Миловића, *Јован Јовановић Змај и њемачка књижевност* (Титоград: Универзитетска ријеч, 1986), није нигдје ни споменута ова пјесма.

дости, с тим што бивши хајдук, иако сузних очију, ником своје муке не казује, па ни вјетру надошлом са планине, док се старац из оне претходне пјесме макар себи наглас изјадао.

Змајовина полиметрична и *стиховно разуђена* пјесма „Крила и окриље времена“ (Змај 1896г: 299) насловом се повезује са неколико српских народних епских пјесама у којима улогу имају крилата бића (попут вила, крилатих коња епских јунака, попут самог Марка, попут Реље Бошњанина (Омхуђевића) или пак Сибињанина Јанка). У синтагми са појмом „времена“, вријеме добија незаустављиву моћ пролазности живота, што Змај истиче: „Време има крила и окриља. / Крил'ма коси, у неврате носи / Радост нашу недорадовану, / Младост нашу тек замладовану. / Косећ' крил'ма око срца цвеће / Подубоко у срце засече“. Тај „машај крила“ и „надмашај окриља“, надаље ипак, „Гладе море и на челу боре, / Сузе суше, да нас не угуше”, али и „Жаре младе ћарлијањем хладе, / Допирују песму успаванку, – / Спремају нас вечитоме санку“. Све ове тематско-мотивске и идејне аспекте проналазимо овдје и у претходне три пјесме, мада се указивање на питања смисла и вриједности живота, као и његове пролазности, истина, могу пронаћи и у другим његовим пјесмама у *Босанској вили*, као што су нпр. „Богаташ и убоги Лазар“ и „Сотонски посао“.

Што се рецепције пјесме „Крила и окриља времена“, иначе релативно ријетке, тиче – истичемо сљедеће ставове. За Миодрага Поповића, ова пјесма је једна од оних које у Змајевом стваралаштву одликује то што је у њима све „stišano, mirno“, и да је баш такав карактер оно што одликује позну Змајеву лирику, у којој више нема (толико) „ni ispovednih bujica ni razigranih slika, nema ni ljubavnog ognja ni neutešne tuge, na koju se nadovezuje lirska metafizika“ (Поповић 1975: 109). Смрт се у овој пјесми, просто, „očekuje kao tihi, večni san“, потцртава потом М. Поповић (1975: 109). Јован Деретић (1996: 277), пак, у својој *Историји српске књижевности* истиче слично, а једна од пјесама које наводи као узор (примјер) јесте управо „Крила и окриље времена“: „У позним Змајевим песмама бол се стишава у резигнираном, философски продубљеном мирењу с неизбежним“. Са треће стране, Душко Бабић о овој пјесми пише надахнуто из једног филозофскијег угла – он истиче да је пјесма настала из „искуства двострукости постојања“ (2004: 224), тј. из доживљаја „раздвојености властитог бића на земаљски и небески део“ (2004: 223), при чему се ту ради „о дихотомичној представи појма времена. Кроз контрастну метафорику 'крила и окриља' песник размишља о [...] пролазности и вечности: 'крила времена' су у непрестаном замаху [...], ничему лепом у човеку не дају да дође до краја, под њиховим лепетом нема спокоја и среће. Све што додирују крила времена осуђено је да трпи бол, да буде кињено. Али,

човек не живи само у времену, него и у вечности [...]. У симболичкој опозицији 'крила – окриља времена' лако је распознати мистички топос о земаљском и надземаљском постојању, у којем је земаљско стални немир и бол, а надземаљско блажени мир" (2004: 224).

Стихови пјесме „На новом гробу Вуковом (Приликом преноса костију му из Беча у Београд)" (1897: 273), потписане опет са *Змајова*, данас више јесу културноисторијски прилог него нешто што ће посебно задужити историју српске књижевности. У наслову пјесме истакнуто је већ да је написана за потребе преноса костију Вука Караџића. Дочек у Београду био је, како након читања ондашњих публикација наводи Бошко Сувајџић (2023: 5), „тријумфалан". Вукови посмртни остаци пренесени су са бечког гробља Светог Марка до београдске Саборне цркве (Сувајџић 2023: 5), а то је подстакла и замисао аустријских власти да се бечко гробље измјести не би ли се тај град проширио (Сувајџић 2023: 7). Пјесма је у *Босанској вили*, чије је уредништво послало и један од вијенаца за гроб (Сувајџић 2023: 11), изашла тачно на датум новог Вуковог укопа, 30. 9. 1897. године, а настала је по молби *Одбора за пренос Вукових костију*, формираног у јануару 1897, са Миланом Ђ. Милићевићем на челу (Сувајџић 2023: 8). *Одбор* је задужио Змаја за пјесму коју ће *Београдско пјевачко друштво* извести на сахрани, на музику Јосифа Маринковића, иначе махом аутора патриотских композиција (Сувајџић 2023: 9). Иначе, за извођење саме пјесме била су предвиђена три хора, *мушки, дјечји* и *женски*, који, на крају, након својих одвојених строфа, трипут изговарају „Вечна ти памет!" Том реченицом почиње и свако обраћање сваког хора, а потом *мушкарци* и *жене* изговарају пет стихова, а *дјеца* шест. Мушки хор сматра да је Вук „светли син отаџбине", а потом да је туђа „земља хладна, / (...) тешка рака", па ће му ова српска земља бити лака – при чему хор поуздано зна да је ње Вук остао жељан. На то *жене* „поручују" Вуку: „Блажена ти душа!", да потом истакне како су Српкиње исплеле вијенце цвијећа, „Да се ово лепо кити, / Где ће лежат' узорити / Караџићу Вуче". Вук је вокативом у служби номинатива и истакнут као савремени узорити јунак. *Дјеца* „кличу", „пјеју" и „захваљују" Вуку, те истичу, пред заједничко *обраћање* хорова, како „Најмлађи нараштај" у аманет „прима" Вуковог „духа вечни сјај".

Пјесмом „Слатка ријеч" (1898а: 36) *Змајова* је отпочео својеврсни циклус пјесама посвећених изградњи и одржању пријатељских и братских веза, сарадње и суживота хришћана (нарочито православаца) и муслимана. Ово је, иначе, једина пјесма те тематике коју је Змај потписао псеудонимом који изравно асоцира да је он њен аутор. Сама пјесма казује нам о хришћанину који се среће са младићем „Који Богу 'Алах'

каже“. Хришћанин у другом од пет катрена истиче: „Ко би знао сва имена / Којима се Вишњи зове, – / Ал што год је чистих душа, / Све су сродне и његове“. Остала три катрена у знаку су тога што муслиман хришћанина назива „Србом братом“, и то је та слатка ријеч, која муслиману души годи, а хришћанину „ране л’јечи“.

Аливерић Тузлак је псеудоним којим је Ј. Ј. Змај потписао сљедеће пјесме: „Знам ја шта сам“ (1898б: 66), па такорећи циклус „’Девесиље’ (’Аманет од ђеда’ – ’На уранку’ (стр. 132) – ’Сјећам с’ мука...’ (132–133) – ’Имам драгу...’ – ’Здравица Милци’ (133))“ (1898в: 132–133), те, тематски-идејно понешто засебнију, „Српски језик“ (1898г: 194). Пјесме имају сродне мотиве, симетрични осмерац све са елизијама, оријенталну лексику, исти змајевски стил, као и пјесма „Слатка ријеч“, само су, за разлику од ње, написане из угла Србина исламске вјере, онако како је то Змај схватао. Мање је важно што су пјесме из *циклуса* двоструко дуже од петокатренских пјесама „Знам ја шта сам“ и „Српски језик“. У пјесми „Знам ја шта сам“ потенцира се српско поријекло муслимана, те се истиче како сви „по Босни ходећи“ могу научити доста турских ријечи, док они који се баве књигом могу још и више, те стога учесталија лексика није знак поријекла – управо зато млади мухамеданац моли хришћане да не говоре за Србе муслимане да су Турци и да их тако не одбијају од себе, већ да свакога од њих зову „Србом братом“, управо као и у претходној пјесми. И по томе се, а не само по потоњем мистификованом и вјероватно ријетко ишчитаном поднаслову потоње збирке *Девесиље*, види ко је стварни аутор – премда се и данас у науци погрешно приписују пјесме Аливерића Тузлака, те се дође и до Авда (Србина) Карабеговића Халидбеговога (в. Остојић 2022: 301), прерано преминулог поете беговског поријекла. У „Аманету од ђеда“, не толико успјелој и унеколико политички обојеној пјесми (зарад придобијања муслимана Српству, насупрот замисли бечке власти), сувише се потенцира то да су муслимани некада били православци, те се, рецимо, ту дедо обрадује када га унук пита за икону Св. Ђорђа коју је пронашао у ђедовом долафу (креденцу). Српство код муслимана потенцира се, и у пјесми „На уранку“, и на заједничкоме излету припадника свих вјера, а пјесма завршава стиховима: „Ми смо, Срби, једна душа, / Ми се свуђе разумјемо [*sic!*]“. У пјесми „Сјећам с’ мука...“ млађан муслиман препун је наде (Змај 1898в: 133) у вјечну љубав и слогу међу разним вјерама. А Српство је изнад њих – стоји у пјесми „’Имам драгу...“ – па ни поезија не вриједи ако није надахнута српским именом и у славу цјелокупног Српства. У славу Српства, мухамеданцу није зазорно ни оженити иновјерку („Здравица Милци“). Да је и ова пјесма под псеудонимом поново Змајева, говоре средишње строфе, засноване на типично његовим маниром да испише низ стихова који су сви

припрема за поенту на крају: „Нек ти Алах даде среће, / Оне праве среће с неба, / Нек ти даде мало више, / Него што ти *самој* треба. // А сувишак, шта ћеш с њиме? / Не стиди се, не румени, / А сувишак, а сувишак – / Дај га мени“.

А што се тиче пјесме „Српски језик“, круне Змајевог отпора бечкој политици, уз детаљно представљену предисторију, о чему, нпр., пишу и Борјанка Трајковић (2006: 401) и Милош Ковачевић (2015: 147), потребно је још истаћи и како је у пјесми, на почетку свакога од пет катрена, посебно наглашена, графички истакнута, ријеч *рајски*, у контексту „српски језик, *рајски* језик“, а насупрот појму „*земаљски* језик“, те у другом стиху прве строфе ријеч *раја*, у Змаја у значењу оних који говоре српским, такође самјерена са односом „*земаљски* језик“ – „*рајски* језик“. *Раја* би овдје била псеудоетимолошко повезивање „раје“ и „рајског језика“ и сугерише да и бечке власти поступају са својим поданицима скоро као Турци с рајом, још и горе када се ради о идентитетским питањима српског народа.

„Химна ’Слоге’ (Српског пјевачког друштва у Сарајеву)“ (1899: 99), потписана пуним ауторовим именом, не спада у познатије и важније, а ни у успјелије Змајеве пјесме. Ови стихови вјероватно су намијењени пјевању на свечаности тог националног колектива, првог сарајевског пјевачког друштва и једног од најстаријих српских друштава на простору Босне и Херцеговине, али не знамо да ли су и извођени. У складу са својом културно-друштвеном мисијом, од које у животу никада није зазирао, Змај је написао једну пригодну пјесму у три секстине. Прва и трећа строфа су исте – сем по томе што се прва завршава тачком, а трећа узвичником, те тај крај треба отпјевати повишеним тоном. У строфама римовање није досљедно спроведено да се може говорити о јединственом метричком обрасцу. Прва и трећа строфа су у знаку узвишеног истицања вјере, наде и љубави, које треба да нас уздижу ка Богу, „У оне св’јетле дворе“. Другом строфом исказује се како Српство не би требало да осјећа „боле, / Негујућ’ српске школе, / Грлећи свети храм“, с обзиром на то да, слично као и у околним строфама, „где је жеља чиста / Над њом се небо блиста / И Господ штити сам“. У пјесмама са темама из Босне Змај неријетко убацује и ијекавицу, да би због метрике морао да се онда бави елизијом појединих гласова (у енклитикама, те у замјенама старога „јата“), као што је случај и са пјесмама са мотивима из муслиманске средине, али је у овој химни ипак био безразложно недосљедан, јер ту на два мјеста, при почецима прве и треће строфе, налазимо ијекавски облик, али кроз остатак пјесме „теку“ искључиво екавски облици.

Ј. Ј. Змај средином фебруара 1901. године, поново под псеудонимом *Змајова*, који је био међу најпознатијим његовим надимцима, објављује полиметричну пјесму „Није то укоп (Уз некролог Светозару Милетићу“) (1901: 41), у част преминулог новосадског политичара Милетића, предводника националног покрета Срба у Војводини (в. Ковачевић 2008: 12–28), који је за Змаја и нека врста пророка, како ријечи Лазе Костића парафразира Војо Ковачевић (2008: 26), премда је, истина, Милетић био опрезнији према југословенству и хрватству него чувени пјесник. Змај је био и Милетићев сарадник у страначком животу, те један од оних који трибуна неће напустити док овај тамнује због борбе за српски род, али ни онда кад је Милетић почео губити разум (Ковачевић 2008: 27). У студији о Змајевој политичкој поезији, Војо Ковачевић пописује укупно шест Змајевих пјесама посвећених пријатељу, насталих од 1871. до 1901. године (1871, 1876, 1879, 1884, 1896, 1904), а све су написане поводом Милетићеве борбе за Српство и тамновања за њега, те констатује и да је Змај у неколико наврата путем новина којима је био уредник обавјештавао свијет о животу, политичкој борби, мукама, а и о лијечењу страдалног народног вође (Ковачевић 2008: 26–28). Завршну пјесму о Милетићу (Змај 1901: 41) налазимо на насловној страни *Босанске виле* свега неколико дана након смрти политичара, и то је уједно и крајњи пјесников прилог за сарајевски лист. Пјесму тумачи и Војо Ковачевић, не наводећи из ког извора је преузима – код њега се *Босанска вила* не спомиње ни у попису литературе, па је могуће да је пјесму пронашао у издању Змајевих *Сабраних дјела*, која је од 1933. до 1937. године у 16 томова приредио Јаков Продановић (в. Ковачевић 2008: 352). Змај је „испратио свог јунака до гробнице. [...]. Дубоко вјерујући у снагу народног духа, опомиње будуће нараштаје да је Милетићево тијело изгорјело, а његов чисти пепео треба да се здружи са светим пепелом Саве Немањића и да, попут светих честица, кријепи и јача потомство“ (Ковачевић 2008: 28). Змај, романтичарским језиком и стилом, мада донекле од правила слободним, додаје: „Деца ће наша бити једрија / Унуци наши биће светлији, / На кога пане срце мајушно, / Да га озари, Осветозари“, а на потомцима је „овај огањ неговат“ – да зарад бољитка слиједе Милетићеве идеје. Ово јесте речено и тенденциозно и егзалтирано – али се, са друге стране, тај приступ може разумјети у контексту пјесникове и Милетићеве идеје о потреби националног српског освјешћења и уједињења, и у културном, и у државотворном смислу.

Змај је пјесмом о (не)умрлом Милетићу завршио писање о свом пријатељу и главном политичком истомишљенику. Али, истовремено је њом

и закључио своју активност у *Босанској вили*,[7] која је отпочела по жељама уредништва и трајала у славу српског јединства и српске борбе за ослобођење рода, а завршила се, пред крај његовог живота и са идеалима који се постепено гасе, на уласку у једно ново поетичко раздобље српске културе. Јован Јовановић Змај му је унеколико био претеча, али је, ипак, већ долазило вријеме нових генерација, које се у схватању свијета неће задовољити са, такорећи, крхотинама огледала у којима се тај свијет огледао у *Ђулићима увеоцима*, у појединим пјесмама из два тома *Друīе īеваније*, те у још некима из *Босанске виле*.

4. Закључак

У овом раду било је понешто речено о поетичким, као и културноисторијским, одликама оних пјесама које је Јован Јовановић Змај објавио на страницама часописа *Босанска вила*, свеукупно њих 22, од чега једном њих пет у истом циклусу, у истом броју.

Уз то смо пјесникове (повремене) доприносе часопису (те унеколико доприносе развоју и позиционирању тог листа у српској култури), од 1889. до 1901. године, најприје смјестили у културноисторијски и историјски контекст. Притом смо истакли значај часописа и његовог уредништва за очување српског националног идентитета и српске културе и књижевности, нарочито у вријеме Калајевог заступања идеје вјештачке „босанске нације", зарад покушаја потчињавања својих поданика у Босни и Херцеговини, нарочито Срба, те зарад неутралисања сваког овдашњег националног права и интереса.

У вријеме када је објављивао стихове у *Босанској вили* Змај је био један од најпознатијих и најутицајнијих српских пјесника, као и бораца за очување српске националне самосвијести и српске баштине, мада он, истина, помало политички наивно није зазирао ни од неке врсте заступања хрватских интереса. Змај, који у српској култури и књижевности важи (и) за својеврсни, неприкривени глас заступника угњетеног српског народа, свакако је међу најистакнутијим ауторима првог раздобља у излажењу часописа. У *Босанској вили* је објављивао пјесме пригодне, затим родољубиве са политичком подлогом, пјесме „на народну", те оне рефлексивне. Тиме се сасвим уклапао у уређивачки концепт преовла-

7 Неке пјесме из *Босанске виле* нису завршиле у збиркама објављеним за Змајевог живота, а то су: „Владика Теофан Живковић", „Две ноћи", „Старац", „На новом гробу Вуковом (Приликом преноса костију му из Беча у Београд)", „Слатка ријеч", „Химна 'Слоге' (Српског пјевачког друштва у Сарајеву)", „Није то укоп (Уз некролог Светозару Милетићу)". Пјесме са оријенталном тематиком добиле су мјесто у *Девесиљу*, оне „на народну" изашле су у *Снохва̄тицама*, а *чисто̄* рефлексивне објављене су у свескама *Друīе īеваније*.

ђујући до 1908. године. Мотивима, идејама, циљевима којима је тежио – његови прилози за *Босанску вилу* репрезентују оно што и јесу његова надахнућа, јесу његови начини одбране традиције, његов(и) однос(и) према историји, као и његова стилска и поетичка опредјељења. Иако ни у посљедњем раздобљу стваралаштва није престао да пише и објављује пјесме инспирисане друкчијим темама и мотивима – ипак је, као некада у првим стваралачким годинама, подоста стварао по узору на народну књижевност, што се одразило и на поједине његове прилоге намијењене *Босанској вили*.

Змајеви позни стихови на основи народног стваралаштва, заступљени у *Босанској вили*, у спорадичнијим спомињањима у критици тумачени су као неуспјели и превазиђени, као назадовање остарјелог поете у изразу, у инспирацији, у избору тема. У критици се минимално спомињу његови пригодно-родољубиви стихови у славу Вука, док му је посљедња пјесма о Св. Милетићу, такође пригодна, обрађена у једном поглављу студије Воја Ковачевића о Змајевој политичкој поезији. О пјесми „Крила и окриље времена“ позитивне су оцјене критике (нпр. М. Поповић, Ј. Деретић и Д. Бабић), док су знатно мању пажњу добиле пјесме намијењене за *Девесиље*. Схватане су или као дјело неког национално свјесног муслиманског пјесника, те су зато потенциране, или се пак не сматрају поетски толико вриједним. Од Змајевих пјесама заступљених у *Босанској вили*, до данас су на најбољем гласу „Крила и окриље времена“ и „Српски језик“, ова прва из поетичких разлога, због вриједности за поетику Ј. Ј. Змаја, а друга више јер је то круна његовог поетског отпора аустроугарском угњетавању српског народа и наметању „босанства“.

У цјелини, иако неке од Змајевих пјесама објављених у *Босанској вили* нису међу оним највреднијим у његовом поетском опусу, а и нису толико спомињане од критике, ипак нису незанимљиве, ни умјетнички, ни као свједочанство учешћа и доприноса једног великог српског пјесника у националном и културном уздизању Срба из Босне и Херцеговине у смутном времену када је једног поробљивача смјенио други.

Извори

Змај 1889а: Јован Јовановић Змај / Змајован. „У сватови једне Српкиње, која полазаше за туђина”. У: *Босанска вила*. Сарајево. Год. 4. Бр. 10. 1889 (16. V). 145.

Змај 1889б: Јован Јовановић Змај / Змајован. „Богаташ и убоги Лазар”. У: *Босанска вила*. Сарајево. Год. 4. Бр. 11. 1889 (1. VI). 164.

Змај 1891а: Јован Јовановић Змај / Ј. Ј. Змај. „Суза и уздах”. У: *Босанска вила*. Сарајево. Год. 6. Бр. 14. 1891 (30. VII). 209.

Змај 1891б: Јован Јовановић Змај / Змајован. „Стојна девојна". У: *Босанска вила*. Сарајево. Год. 6. Бр. 17. 1891 (15. IX). 257.

Змај 1891в: Јован Јовановић Змај. „Владика Теофан Живковић". У: *Босанска вила*. Сарајево. Год. 6. Бр. 20. 1891 (30. X). 318.

Змај 1892: Јован Јовановић Змај / Змај Јов. Јовановић. „Нојски обичај". У: *Босанска вила*. Сарајево. Год. 7. Бр. 1. 1892 (1. I). 1.

Змај 1895: Јован Јовановић Змај / Змајова. „Сотонски посао (Из 'Снохватица Змајовиних')". У: *Босанска вила*. Сарајево. Год. 10. Бр. 1. 1895 (15. I). 1.

Змај 1896а: Јован Јовановић Змај / Змајова. „Човеков живот (Натпис на гробу (По немачком))". У: *Босанска вила*. Сарајево. Год. 11. Бр. 14. 1896 (30. VII). 221.

Змај 1896б: Јован Јовановић Змај / Змајова. „Две ноћи". У: *Босанска вила*. Сарајево. Год. 11. Бр. 17. 1896 (15. IX). 267.

Змај 1896в: Јован Јовановић Змај / Змајова. „Старац". У: *Босанска вила*. Сарајево. Год. 11. Бр. 18. 1896 (30. IX). 283.

Змај 1896г: Јован Јовановић Змај / Змајова. „Крила и окриље времена". У: *Босанска вила*. Сарајево. Год. 11. Бр. 19. 1896 (15. X). 299.

Змај 1897: Јован Јовановић Змај / Змајова. „На новом гробу Вуковом (Приликом преноса костију му из Беча у Београд)". У: *Босанска вила*. Сарајево. Год. 12. Бр. 18. 1897 (30. IX). 273.

Змај 1898а: Јован Јовановић Змај / Змајова. „Слатка ријеч". У: *Босанска вила*. Сарајево. Год. 13. Бр. 3. 1898 (15. II). 36.

Змај 1898б: Јован Јовановић Змај / Аливерић Тузлак. „Знам ја шта сам". У: *Босанска вила*. Сарајево. Год. 13. Бр. 5. 1898 (15. III). 66.

Змај 1898в: Јован Јовановић Змај / Аливерић Тузлак. „'Девесиље' ('Аманет од дједа'– 'На уранку' – 'Сјећам с' мука... ' – 'Имам драгу...' – 'Здравица Милци')". У: *Босанска вила*. Сарајево. Год. 13. Бр. 9. 1898 (15. V). 132–133.

Змај 1898г: Јован Јовановић Змај / Аливерић Тузлак. „Српски језик". У: *Босанска вила*. Сарајево. Год. 13. Бр. 13. 1898 (15. VII). 194.

Змај 1899: Јован Јовановић Змај / Змај Јован Јовановић. „Химна 'Слоге' (Српског пјевачког друштва у Сарајеву)". У: *Босанска вила*. Сарајево. Год. 14. Бр. 8. 1899 (30. IV). 99.

Змај 1901: Јован Јовановић Змај / Змајова. „Није то укоп (Уз некролог Светозару Милетићу)". У: *Босанска вила*. Сарајево. Год. 16. Бр. 3. 1901 (15. II). 41.

Литература

Бабић 2004: Душко Бабић, „Мистика бола (Јован Јовановић Змај)", у: *Мистика српског романтизма*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 199–241.

Бикицки 1993: Милана Бикицки, 'Босанска вила' и њени сарадници из Војводине, у: *Прилози за историју српске периодике*, Нови Сад: Библиотека Матице српске, 32–39.

Гајевић 1991: Драгомир Гајевић, *Културно-историјски оквири новије књижевности Босне и Херцеговине (1878–1980)*, Сарајево: Институт за књижевност – Свјетлост.

Деретић 1996: Јован Деретић, *Историја српске књижевности*. Београд: Требник.

Ђуричковић 1975: Дејан Ђуричковић, *Босанска вила (1885–1914). Књижевноисторијска студија*, Сарајево: Свјетлост.

Ђуричковић 2010: Dejan Đuričković. „Književni istoričar Boris Ćorić", u: *Podsjećanja. Iz naše književne prošlosti*. Sarajevo: SPKD „Prosvjeta", 102–109.

Ковачевић 2008: Војо Ковачевић, *Политичка поезија Јована Јовановића Змаја*. Пале: СПКД „Просвјета".

Ковачевић 2015: Милош Ковачевић. „Херцеговина и земаљски језик", у: *Српски језик између лингвистике и политике*. Бања Лука: Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске, 145–164.

Недић 1969: Владан Недић. „Змајеве 'снохватице'", у: Јован Јовановић Змај. *Снохватице – Девесиље. Одабрана дела Јована Јовановића Змаја. Књига II*. Приредио др Владан Недић. Нови Сад: Матица српска, 5–19.

Остојић 2022: Јована П. Остојић. „Идеја југословенства у 'Босанској' вили (1885–1914)", DOI: https://doi.org/10.18485/kis.2022.54.177.12. у: *Књижевна историја*. Година 54. Број 177 (2022). Београд: Институт за књижевност и уметност. https://knjizevnaistorija.ikum.org.rs/index.php/home/article/view/368/279. Приступљено 1. 5. 2025.

Поповић 1975: Miodrag Popović. „Jovan Jovanović Zmaj", u: *Romantizam, II. Drugo, skraćeno i prerađeno izdanje*. Beograd: Nolit, 53–117.

Сувајџић 2023: Бошко Ј. Сувајџић. „Последње Вуково путовање", у: [уредник: Бошко Ј. Сувајџић] Зборник *Научни састанак слависта у Вукове дане. 52 (скуп одржан од 14. до 19. 9. 2022. године). Путописи у српској књижевности – Језик српских путописа*. Београд: МСЦ, 5–13.

Трајковић 2006: Борјанка Трајковић. *Никола Т. Кашиковић: живот и дело*. Београд: Народна библиотека Србије.

Boris A. Đorem

POETRY OF J. J. ZMAJ IN THE MAGAZINE *BOSANSKA VILA*

Summary: One of the most important magazines of Serbs under the Austro-Hungarian occupation, and also the longest-running publicated (1885–1914), was certainly *Bosanska vila*. The initial concept of the magazine *Bosanska vila*, until c. 1908, was largely oriented towards preserving national identity, although the literary and artistic side was not neglected either, while in the second period of the magazine's publication, the patriotic side and the folklore side of its activities was not neglected, but the encroaching modernists raised literature and criticism to a higher artistic level and included them in modern cultural *trends*.

From the first issues of the magazine, Jovan Jovanović Zmaj was announced as one of the contributors, who had been one of the most famous and most influential Serbian poets for decades, a representative of the romanticism, and a fighter for the preservation of Serbian national consciousness. He was among the most prominent authors during the first (poetic and culturologic) period of publication of the magazine *Bosanska vila*.

Zmaj published in this magazine, the *Bosanska vila*, from time to time. In terms of thematic, motive and genre, he published opportune poems, patriotic poems with a political background, and reflective poethry (total: 22 poems in 13 years of the colaboration). These were Zmaj's poetic inspirations – his inspirations, his defenses of tradition, his returns to history, his poetic orientations.

Although Zmaj's poems published in that magazine are not among the most valuable, they are not uninteresting, neither artistically nor as a poetic *testimony* to the Zmaj's participation of in the national and cultural rise of his *fellow tribesmen* from the Bosnia and Herzegovina, and also in other Serbian regions.

Key words: Zmaj's poethry, magazine *Bosanska vila*, Serbian national consciousness, cultural history.

Маријана Г. Митрић[1]
Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
Катедра за србистику

UDK: 821.163.41.09:050.488"1885/1914"

КЊИЖЕВНО СТВАРАЛАШТВО ЖЕНА У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ* НА ПРИМЈЕРУ ПРОЗЕ МИЛКЕ ГРГУРОВЕ АЛЕКСИЋ

У фокусу овог рада су књижевни текстови које је Милка Гргурова објавила у *Босанској вили* у периоду од 1896. до 1903. године, као и један текст о њој из пера уредништва часописа. Ријеч је о шест приповиједака („Две жене", „Двије сестре", „Несретан случај", „Преко љествица", „Циганка", „Три пријатеља") и једном жанровски хибридном запису („Мој пут у Мостар"). Како је књижевно стваралаштво жена с краја 19. и почетка 20. вијека у српској науци о књижевности још увијек на маргини интересовања, сматрамо корисним поменути и друге ауторке које су своје прилоге објављивале у *Босанској вили*, часопису који је, иако вођен националистичким и патријархалним идејама, као ријетко који из тог времена, подржавао жене, њихово књижевноумјетничко и друштвено дјеловање, до те мјере да се може сматрати феминофилним часописом. Трагом постојећих истраживања поменутог корпуса, која као „најрадикалније типове ликова, проблема и решења" у ширем контексту тадашње српске прозе издвајају управо приповијетке Милке Гргурове, у фокусу нашег рада биће њена проза објављена у *Вили*, као репрезентативан примјер прозе српских књижевница с краја 19. вијека.

Кључне ријечи: *Босанска вила*, Милка Гргурова, српске књижевнице, преводитељке, 19. вијек, национализам, феминизам, феминофилни часопис

1. Књижевно стваралаштво жена у *Босанској вили*

Једино српско гласило на крају 19. вијека у Босни и Херцеговини, *Босанска вила: лист за забаву, поуку и књижевност*, ангажован како на књижевном тако и на друштвено-политичком плану, од самог почетка имао је јасан национални курс – подстаћи српски народ да се супротстави идеологији и културној политици Аустроугарске, чији је најва-

1 marijana.mitric@ff.ues.rs.ba

жнији идеолошки пројекат било стварање босанске нације.

> *Босанска вила* је уз српске школе, просвјетна и културна друштва, представљала једну од најзначајнијих српских институција у Босни и Херцеговини. Била је дубоко национално укоријењена. Промовисала је све оно што је битно у српском народу и утицала на очување традиције и идентитета (Ласица 2020: 35).

Национализам се у Босни и Херцеговини појавио као „еманципаторска идеологија с огромном сугестивном и мобилизаторском моћи", по узору на европски национализам у 19. вијеку (Dujmović 2023: 99) и поистовијећен је с идејом просвјећивања народа. Од сваког припадника националне заједнице очекивало се укључивање у заједнички национални покрет, па су тако и жене добиле прилику за јавно дјеловање.[2] У студији *Национализам као пут женској еманципацији? Видљивост и улоге жена у Босни и Херцеговини у аустроугарском периоду према Босанској вили* (2023), Соња Дујмовић представља моделе којим је деветнаестовјековни национализам као друштвено-политички и културолошки концепт ипак омогућио женску видљивост и показује како је национализам овога типа био еманципаторан за жене.

> Podrazumijevajućoj i tradicijom definisanoj zadaći čuvarice tradicionalnih vrijednosti i nositeljice biološke reprodukcije zajednice pridruženi su novi nacionalni zadaci obrazovane vaspitačice budućih naraštaja, odgovorne za očuvanje institucije braka, porodice, pa time i nacije (2023: 103).

Босанска вила већ 1895. на својим страницама доноси прве женске прилоге. Будући да је уредништво заговарало прикупљање и објављивање српских народних умотворина као основе националне књижевности, објављивани су бројни прилози сакупљачица и казивачица усмене књижевности[3]. Нарочито је значајан етнографски материјал (описи обичаја и др.) Јелице Беловић Бернациковске, а уз то је објављивала и фолклористичке студије, приказе дјела педагошког садржаја, прозне тек-

2 Национализам се у феминистичким студијама дуго критиковао као генератор мизогиније. Међутим, низ феминистичких ауторки постколонијалног дискурса, међу којима су и Френсис Хасо [Frences Hasso], Синтија Кобрн [Cynthia Cockburn] и Ајда Блам [Ida Bolm], примјећују специфичну коегзистенцију национализма и феминизма, „њихов конструктиван однос према усаглашеним циљевима за ослобођењем од репресије" (Томић 2017: 297).

3 Неке су анонимне, неке су се потписивале псеудонимима као нпр. Српкиња Сарајка Ј., неименована жена „честитога попе Србина из Босне брата С. Н. Давидовића", а многе и именом – Зорка Кршићева из Јање, Милка Кочић из Бањалуке, учитељица Марица Љубибратић-Перовић, Мила М. Карановић, учитељица Георгина Стојановић, Љепосава В. Обрадовић, Ана Бугариновић, од које је, по ријечима уредника *Виле*, забиљежено преко 100 000 стихова народних пјесама, па приповиједака толико да им се „не зна рачуна".

стове, преводе и сл.

Поезију су у *Вили*, поред бројних ауторки које се нису потписивале пуним именом испод својих лирских прилога од којих су неке Љубица из Зајечара, Јелена из Ниша, Лара из Београда, Криста из Новог Сада, Милена из Травника, Јелена из Зворника, Вера из Мостара итд., објављивале и реномиране пјесникиње Јелена Ј. Димитријевић, Јулка Јовица Стратимировић, Катарина Путниковић, Милена Миладиновић, Аница Савић, Даница Марковић, Драгица Зоричић, а и мање познате Зорка Викторовић, Олга К. Ракићева, Мила Ранковић, Каја Гоцићева, Љубица Стојановић, Јела Остојић и Анка Топић, прва пјесникиња из Босне и Херцеговине која је објавила своју књигу.[4]

Када је у питању проза, најзаступљеније ауторке у *Вили* су Даница Бандић и Милка Гргурова, слиједе Зорка Ховоркова, Мила Ранковић, Милена Миладиновић, М. М. Петровићева, Кринка Јакшићева и Адела Милчиновић.

У *Босанској вили* објављивани су и путописни прилози из пера женских аутора (Јеле из Пирота, Косаре (Цветковић), А. П. Ирби), есеји (Ела Крањчевић), одломци из дневника (Делфа Иванићка), прикази књижевних дјела (Исидора Секулић, Милена Мразовић), колумне (Софија Пупић-Плетикосић). Позната сликарка Надежда Петровић извјештава, у пет наставака, са четврте Југословенске изложбе 1912. године. Немјерљив допринос српској култури дале су и преводитељке које су своје радове објављивале у *Вили*.[5] Чак је и једна жена примљена у редакциони одбор овог часописа – Исидора Секулић, 1914.

Велики је број претплатница и донаторки *Босанске виле*. Уредништво часописа такође је и само писало о женама и позивало их на сарадњу. Текстуалне портрете пратиле су фотографије и штампани су на насловним странама. Тако су промовисана друкчија нетрадиционална гледања на жене и родне односе (в. Томић 2017). У *Босанској вили* рекламирали су се часописи намијењени искључиво женској публици – *Женски свет*, *Женски лист*, *Домаћица*, *Модни свијет* и др., што је донекле подстакло и

4 *Изгубљена звијезда*. Прва збирка пјесама Анке Топићеве, Сарајево, у властитој наклади. Штампарија Ристе Ј. Савића, 1908.

5 Љубица (са румунског), Даница Максимчева (са француског), Агнеза Печл (са чешког), Кристина М. Ђорђевић (са мађарског), З. С. Мићићева (са њемачког), Стана Ј. Теодосијевићева (са руског), Јованка Лонткијевић (са пољског), Десанка Иличић (са француског), Зорка Ховоркова (са чешког), Ружа Винавер (са руског), Исидора Секулић (са руског), Вукосава Иванишевић (са руског), Софија Лазаревић (са енглеског), Јелена Ћоровић (са француског), Ела Крањчевић (са француског), Танкосава Кашиковић (са руског), Митра Морачина (са енглеског), Зденка Марјановић (са њемачког).

оснивање часописа *Српска жена* Савеза добротворних задруга Српкиња за Босну и Херцеговину.

Из свега наведеног можемо закључити да је *Босанска вила* подржавала жене, њихово књижевноумјетничко и друштвено дјеловање, до те мјере да се може сматрати феминофилним часописом.

2. Књижевно дјело Милке Гргурове Алексић и његова рецепција

Студија Радивоја Плавшића *Милка Грїурова: наша најбоља, најславнија траїетkиња друїе половине XIX века, преводилац и приповедач* (1980) самим насловом објашњава на које је све начине Милка Гргурова Алексић[6] оставила трајан допринос српској култури.

Послије вишедеценијског глумачког искуства, ступила је на књижевну сцену као зрела жена и потврђена умјетница, својим преводилачким радом. Године 1870. на сцени Народног позоришта у Београду игране су двије драме које је превела: са француског – *Марија Манчинијева* Адлофа д' Енериа и са њемачког *Лек за нервозне жене* Полија Хенриона (у овој је и играла главну улогу). Године 1883. штампан је и њен превод са француског приповиједака Едмона Абуа, уз писано одобрење аутора, *Париски бракови* („Маркизина мати" и „Ујак и нећак"). Ријеч је о забавним, духовитим и поучним приповијеткама, са слабом моралистичком тезом. Илија Огњановић Абуказем похвалио је избор преводитељке, али јој је замјерио „доста рђав" језик. „Те приче показују да је Милка Гргурова имала добру књижевно-преводилачку интуицију, јер је превела писца који је у јужнословенској регији убрзо постао популаран, радо превођен и читан аутор" (Томић 2014в: 431–432).

6 Рођена је 14. фебруара 1840. године, у Сомбору, у имућној трговачкој породици. Још у раном дјетињству учила је клавир, француски и њемачки језик, а веома рано се заинтересовала и за књижевност и позориште. Похађала је женски завод за васпитавање и образовање „српских кћери". Школовање прекида због очевог банкрота. Због очевих дугова, са непуних шеснаест година, удаје се за трговца Матића у Сремске Карловце. По рођењу кћерке Евице, враћа се родитељима. Наступа у представама дилетантског позоришта у Сомбору, а 1864. године постаје чланица Српског народног позоришта из Новог Сада. Године 1868. када се основало Народно позориште у Београду, узима српско држављанство, прикључује се његовом ансамблу и ту остаје до смрти. Одиграла је око 500 улога. Називали су је „српском Саром Бернар", „Талијином љубимицом" и сматрали „ненадмашном трагеткињом". Године 1882. удала се за пуковника Константина Алексића. Уз његову подршку отпочела је и своју књижевну дјелатност. Као глумица пензионисала се 1902. године, након 38 година проведених на сцени. Умрла је 25. марта 1925. године. Два дана пред смрт добила је Орден Белог Орла, а за свој рад на пољу културе била је одликована и Даниловим крстом IV реда, а као болничарка у српско-турском рату и Крстом милосрђа (Црвенчанин 2003; Михаиловић 2011; Томић 2014).

Прве приповијетке „Нада“ и „Љубоморство“ објавила је у часопису *Домаћица* 1894. године. У двадесетак година у којима је интензивније објављивала своје књижевне радове настало је педесетак приповиједака.[7] Највише их је у новосадском *Женском свету*, црногорској *Лучи* и сарајевској *Босанској вили*.[8] За живота је, у засебним публикацијама, објавила свега три обимније приповијетке: *Приповетке*/ Милке Алексић-Гргурове; прва свеска. „Вера“ / „Ђердан од бисера“, Београд, Штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1897. и *Атентаторка Илка* / написала Милка Гргурова, Београд, Штампарија „Трибуна“, 1911. Оставила је и неколико записа аутобиографског карактера, које можемо окарактерисати као жанровски хибридне: „Аутобиографија“, „Цртице из глумачког живота“, „Мој први деби“, „Из болнице 1876“, „Мој пут у Мостар“. „Аутобиографски текстови Милке Гргурове нису само врста биографске, културноисторијске документације, већ и књижевни изазов са елементима аутофикције“ (Томић 2014б: 438). У ондашњој штампи могу се пронаћи и њене полемике писане поводом одиграних улога и неких друштвених појава, текст у част Ј. Ј. Змаја, некролози (мужу Константину Алексићу, писцу Авди Карабеговићу) и карактерна цртица „Кодер“.

Била је члан београдске Књижевно уметничке заједнице од оснивања 1892. године као и београдског Женског друштва и његовог Литерарног одбора, преко кога је дошла у контакт с многобројним ондашњим дјелатницима на пољу културе, а међу њима и са Драгом Дејановић, која је међу првима код нас говорила о феминистичком покрету у Западној Европи.

Године 1895. шаље Коларчевом одбору на оцјену рукопис који се састоји од дванаест прича. У пратећем писму за њих каже како су различите садржине, да су неке већ објављене у часописима, углавном намијењене „женском свету, мада их може читати и старо и младо“ и „имају у облику забавном моралну тенденцију“. Читала их је пред другим књижевницима, који су јој рекли да баш таквих остварења недостаје српској литератури, што ју је и мотивисало да их штампа као засебну књигу. Исцрпан реферат о овим приповијеткама написао је др Момчило Иванић. Иако због негативне рецензије нису штампане, за боље разумијевање поетике Гргурове, битно је поменути нека од Иванићевих запажања.

Он сматра да су приповијетке Гргурове инспирисане приповијеткама за женски свијет које се могу читати по разним њемачким и француским

7 Половина од њих доступна је у: *Атентаторка Илка и друге приче*, Београд: Службени гласник, 2014.

8 Објављивала је и у *Бранковом колу*, мостарској *Зори, Грађанину, Београдским новинама, Божићном забавнику, Ускршњем забавнику, Позоришном листу, Цариградском гласнику, Виделу, Вечерњим новостима, Пролећу* и *Сељанки*.

журналима и да су писане у правцу старије идеалистично-романтичне, сентименталне школе. То је лака приповједачка литература којој недостаје дубље понирање у људску душу, али добра страна јој је у томе што упркос површности ипак зна да на „згодним местима потресе и поучи читаоце". Радња приповиједака смјештена је у вароши, а главни ликови су понајвише из српске интелигенције и по томе се разликује од већине савременика који предмет за своје приповијетке једино налазе у сеоском животу и сељачком сталежу. Ове приповијетке „износе на видик врлине и мане личне, породичне и општечовечанске, а местимице и националне, оба пола, а особито женског света". Неријетко се у њима крше норме „породичног морала православних Срба". Стил је лак и течан, али у језику има „доста грубих правописних и граматичких грешака" (Иванић 1896, према Црвенчанин 2003: 307–308).

Мале новине од 16. марта 1896. у рубрици „Из књига и живота" под насловом „Г-ђа Милка Гргурова као приповедачица" доносе приказ приповиједака „Бадње вече" и „Вера". Анонимни критичар сматра како Гргурова има дара за приповиједање, али да у њеним приповијеткама има више талента него труда. Први уочава да у тој прози има нечег новог. „То је драмски елемент ког ни код наших најбољих приповедача, једног Јанка Веселиновића, Лазаревића и Вукичевића често нема у довољној мери" (према Црвенчанин 2003: 316).

Хари (Светолик Јакшић), позоришни критичар, 31. маја 1897. у мостарској *Зори*, у рубрици „Оцјене и прикази" (177–181) објављује обиман и не баш похвалан увид у прозу Гргурове. Сматра да на приповједачку вјештину ауторке има „неоспорног и врло видног утицаја њена глумачка уметност" и то у негативном смислу – „Читалац иза сваког покрета ма којег лица види руку сценаристе, који сам по својој вољи, и како му устреба, помиче фигуре". Приповијетке јој немају ниједну „реалистичку" цртицу, наивније су и далеко мање вјероватније од оних Абуових које је превела, а у њима је осјетан и утицај Богобоја Атанацковића и старијих „лошијих" њемачких приповједача. Ликови су етикетирани – добар човјек, зла жена, итд. Људи не представљају никакву „засебиту индивидуалност", „немају локалне боје", „немају имагинације". Гргурова нигдје „не описује, нигде не аналише". „Она само прича, просто, „клот" трудећи се да направи утисак драмском страном догађаја". Природан и логичан завршетак одбацује, а за разрјешење незнатних заплета измишља невјероватне догађаје. Језик је правилан, али без стила. На крају закључује: „Ја у целој овој књизи нисам могао наћи ни један једар став, ни једну реченицу а још мање страну, која би блистала и преливала изразитошћу и једрином, лепотом и животом" (180).

Скоро вијек од њене смрти, живот и дјело Милке Гргурове, у првом реду као глумице, привукли су пажњу истраживача. Објављене су двије монографије биографског карактера из пера театролога Вере Црвенчанин (*Свитања и сутон Милке Грїурове*, 2003) и Душана Михаиловића (*Ненадмашна траїеткиња: Живоѿ и сѿваралаштво Милке Грїурове: ѿоводом 170-ѿодишњице рођења*, 2011[9]). Обје књиге исцрпно представљају културну дјелатност Милке Гргурове. Утемељене на документаристици (преписка Гргурове, написи у тадашњој штампи, плакати представа, фотографије итд.), вјерно сликају епоху у којој је дјеловала, а доносе и потпуну библиографију њених књижевних радова. Иако књижевно стваралаштво врхунске позоришне умјетнице није било примарни циљ њиховог истраживања, и о њему су оставили занимљиве и за даља истраживања драгоцјене увиде.

Црвенчанин заговара потребу пажљивог проучавања књижевних радова Гргурове. Подвлачи утицај глумачког талента на њен књижевни рад и објашњава га чињеницом да свака истинска студија лика садржи и студију дјела:

> То понирање у пишчево дело, у све „зашто", „како", „шта", „због чега" или „због тога", уз сва безбројна питања која се у глумцу постављају (глумцу њеног типа) док не оформи према себи, или излазећи из себе, или против себе а у корист лика – морало је створити код Гргурове спознају о одређеној законитости узрока и последица радње. Милка Гргурова је то пренела у свој приповедачки опус.
> Свака њена прича има својеврсну драматургију. (Црвенчанин 2003: 314).

Као највећу вриједност ове прозе, истиче дијалог: „У дијалогу се највише осећа благотворни утицај драмских дела која је тумачила" (2003: 326). Али ликови су јој сиромашни, „обележени основним карактеристикама" и „развијани кроз судбинске преломе догађања", недостаје им психолошка анализа. Обрти су неувјерљиви, а идејни план исувише очигледан – јасно су супротстављени тријумф правде и кажњавање зла. Новелу „Атентаторка Илка" сматра добрим „искораком". По њој, лош језик био је највећа сметња Гргуровој и због тога никада није „досегла до озбиљније литературе" те закључује: „Делимо мишљење оног добронамерног критичара да у њима има више талента него труда" (2003: 328).

Михаиловић је у мањој мјери посветио пажњу књижевном раду Гргурове. Без навођења имена књижевних критичара на чије се закључке ослањао и без икаквог преиспитивања тих судова, каже:

9 Михаиловић је од 27. 7. 1962. у *Политици* објављивао фељтон о Гргуровој под називом „Трагедија велике трагеткиње". Рукопис произашао из тог фељтона, четири деценије од настанка, за штампу је приредио Зоран Т. Јовановић.

> Тај не мали опус није оставио никаквог виднијег трага у нашој књижевности. Њене приповетке су писане под закаснелим утицајем немачке романтично-сентименталне и моралистичко-тенденциозне литературе, али су биле радо читане, јер су писане с топлином и нежношћу, а инспирисане узвишеним идејама и чедним и племенитим идеалима, пуне романтично-необичних перипетија, али са наглашеном и јасном поуком (наше истицање) (2011: 185).

Славица Гароња-Радованац своје истраживање приповједачког опуса Милке Гргурове ограничила је на приповијетке штампане као посебна издања – „Вера", „Ђердан од бисера" и „Атентаторка Илка". На овом узорку уочила је да је „наративни дар Милке Гргурове по својој вокацији превасходно усменог порекла", „то су савремене усмене приче тог времена у њеној обради" (2017: 266). Ове приповијетке „у себи носе матрицу усмених бајки", а у њима се препознају архетипски мотиви у истој функцији као и у усменим формама

> попут бинарних опозиција добро-зло, маћеха-пасторка, а где након много искушења за главног јунака, добро ипак побеђује зло, ту је препознавање по чаробном предмету, као и срећан крај – често са наглашеном хришћанско-моралном поруком (милосрђе којим побједници-јунаци праштају злима, штавише, помажући их итд.) (2017: 286).

На основу моралистичке тенденције у приповијеткама Гргурове, Гароња-Радованац их не сврстава ни у критички ни у објективни реализам, већ најприје у идеалистичке облике опсервације стварности. У том контексту нарочито поздравља што у једну идеализовану слику свијета српске паланке с краја 19. вијека, ауторка повремено уноси критичко опсервирање политичке стварности, нарочито из доба Обреновића („Атентаторка Илка") (207: 286). Ова приповијетка са савременим криминалистичким темама новост је у српском реализму. Гароња-Радованац, једина од критичара, истиче да је језик Гргурове лијеп – чист српски језик вуковске норме (2017: 266). Приповиједање јој је реалистично и пластично, дијалози живи, а заплети и обрти драмски вјешти, те су судбине ликова и без њихове дубље психологизације заокружене (2017: 286–287).

Велики допринос бољем разумијевању прозе Милке Гргурове дала је Светлана Томић. Издвајамо студије *Реализам и стварност: нова тумачења прозе српског реализма из родне перспективе* (2014а), у којој је приповједачко стваралаштво Милке Гргурове самјеравано са дјелом канонских реалистичких писаца, те се показало као врло изазовно за тумачење и значајно за ревидирану историју српске књижевности, и предговор антологијском избору приповиједака који је приредила, *Атентаторка Илка*

и друīе йриче, под насловом *Значај књижевноī сйваралашйва Милке Грīурове* (2014б). Пажљивом анализом цјелокупног стваралаштва, показала је како је Гргурова промијенила типове жена у српској књижевности (То се нарочито односи на негативне типове жена: себичне и пакосне сестре, лажне пријатељице, лаковјерне жене, расипнице и помодарке, инаџијке, свађалице, чиме се провоцира наивно идеализовање жена код књижевника њених савременика. Занимљиви су и ликови храбрих и анархистичких жена каква је атентаторка Илка), створила нове типове умјетница – оперских пјевачица („Вера“), сликарки („Сликар и његова породица“), измијенила до тада преовлађујуће типове мушкараца (њежни, добри, попустљиви очеви, очеви који воле и школују кћери, мужеви који воле и поштују своје жене и знају им захвалити или истаћи њихову вриједност, али и промискуитетни мужеви, брутално агресивни очеви, коцкари итд.), ликове је креирала избјегавањем клишеа, а у томе је посебно успјела у обликовању ликова Рома („Украдено дете“, „Циганка“, „Из Болнице 1876“); промијенила је и мјеста радње својих приповиједака (уз Матавуља написала је највише приповиједака о Београду, а уз то је и њихову радњу радо селила кроз различите просторе српске али и иностране културе) те тако у српску литературу увела нове теме (брачни и породични односи показани у различитој ширини и дубини и по том различити од устаљеног патријархалног модела својственог реализму) и нове поруке (праведна расподјела добра и зла, правда побјеђује тек када је неправда адекватно кажњена). Томић сматра да су дијалози у овој прози „у односу на тадашње српске приповедаче-класике, драматичније, реалније, садржајније, дакле – вештије и богатије осмишљени“ (2014б: 447) и закључује да Гргурова српску књижевност обогаћује:

> […] ликовима и темама, драматизује вештим дијалозима и бравурозним полемикама, надопуњује је хумором и оплемењује хуманим порукама. Још важније, приче Милке Гргурове увелико провоцирају тадашње, али и данашње највеће предрасуде српског друштва према оним људима који трпе највише дискриминације – женама, Ромима и инвалидима. Због тога поруке њених прича и данас имају велику политичку моћ (2014б: 451–452).

Иако објављена након провокативних и инспиративних истраживања Гароње-Радованац и Томић, књига Јоване Војводић *Милка Грīурова – кроз йоīлавља и чинове* (2022) не доноси нова читања. Циљ студије је био показати како су се два дјеловања Гргурове, књижевни рад и ангажман у позоришту, преплитали. Будући да је у истраживању у највећој мјери била ослоњена на већ поменуте биографије и архивску грађу те судове критичара савременика ауторке, Војводић није ни могла донијети инвентивније закључке, те стога цјелокупном књижевном стваралаштву

Милке Гргурове признаје неинвентивност, аматеризам, низак умјетнички доживљај, теме њене прозе карактерише као наивно сентименталистичке, стил као псеудоромантичарски, замјера јој изостанак дубље психолошке анализе ликова, нескривање наклоности ка женским ликовима и изричито заговарање примарне улоге жене (домаћица, супруга, мајка), а као највећу слабост истиче тривијалне заплете. Дидактичко својство сматра главном особеношћу њене поетике и наглашава да у највећем броју приповиједака та поучност претиче књижевна и естетичка начела. Међутим, уз све речено истиче и да се Гргуровој „истовремено мора признати и покушај да поред тих недостатака, не одустане од примарне замисли останка на путу књижевности".

Опус Милке Гргурове, за разлику од опуса бројних књижевница које су објављивале своје радове крајем 19. и на почетку 20. вијека, није остао лишен проучавања и анализе, али, као што се види из свега претходно наведеног, њено књижевно дјело још увијек није адекватно и потпуно истражено па тако ни њено мјесто у историји српске књижевности није прецизно дефинисано. У раду *Срйске књижевнице у босанскохерцеīовачким листовима крајем 19. века* Томић тврди да: „Ако се размотре у ширем контексту тадашње српске прозе, приче Милке Гргурове објављене у *Босанској вили* и *Зори* представљају најрадикалније типове ликова, проблема и решења", те сматра како „њима зато треба посветити много више стручне пажње него што је то до сада био случај" (2017: 304). У нашем раду ћемо покушати да детаљном анализом књижевног стваралаштва Милке Гргурове објављеног у *Босанској вили* донекле допринесемо да се то дјело објективно сагледа и доведе до ваљане и коначне оцјене њених умјетничких домета. Јасно је да се у том послу не можемо ослањати на савремена естетска мјерила као ни у већој мјери на до сада донесене судове.

3. Проза Милке Гргурове Алексић у *Босанској вили*

У „Уводнику", насловној страни, 21. броја *Босанске виле* из 1896, налазе се биографија и фотографија Милке Гргурове. Текст је насловљен *Милева Грīурова, срйска умјетница и књижевница*, а сматра се да га је написао сам уредник (в. Ласица 2020: 32), Никола Кашиковић. Као и из повлашћеног положаја текста, тако и из прве реченице: „Жена и умјетница, отмјена духа, више интелигенције, савршен умјетнички таленат" (Аноним 1896: 229), наслућујемо да је онај који пише о Гргуровој импресиониран њеном необичном биографијом, али је уједно и свјестан колико су такве жене ријетка појава на српској културној сцени и да је нужно

позитивне примјере (једна је од ријетких жена која је сав свој вијек „упоредо с људима“, посветила општем добру) истицати у свакој могућој прилици:

> Она је оставила царство спокојства; оставила онај домаћи скиптар, који домаћицу краси, и добровољно се уврстила у редове бораца, који се жртвују за род, за човјечанство, за умјетност. На томе трновитоме путу – људи малаксавају и враћају се назад; а она, „слаба жена“, достојно је носила своју крстачу и доваљала Сизифов камен на бријег“ (Аноним 1896: 229).

По суду анонимног аутора чланка, послије 32 године неуморног рада у позоришту, Гргурова сада стоји на „парнаској висини“, заузима „прво мјесто свештеничко у храму глумачке умјетности“ и „њеним радом би се подичиле све свјетске позорнице“. Ако ову биографску биљешку посматрамо у контексту положаја жене у јавном простору на крају 19. вијека, као изузетно важно нам се намеће сљедеће:

> Мати гђе Милеве Гргурове […] као врло практична жена, хтјела је да веже младу идеалисткињу за варјачу, да је навикне на крпљење подераних чарапа, и да је тако одстрани од позива, за који се она осјећала да је опредјељена. И онда, као и данас, прва јутарња материнска мисао је: „да удам кћер!“ […] Гргурова, баш кад јој се отворило небо идеала, улази у такав брак, у коме није нашла ни мало утјехе, крај домаћег огњишта. […] она је била двије пуне године жртва потчињености. Али оно, што је у њој било у клици живјело, није се могло разбити под ударцима судбе несрећна брачна живота […] (Аноним 1896: 230).

Овдје је, сажето али врло информативно, приказан сукоб двије генерације жена, патријархалних мајки којима је брак највећи домет једне жене и кћерки које слиједе своје идеале и не пристају на брак који није складан и утемељен на узајамној љубави и поштовању. Зачуђујуће је што у овом „сукобу“, један мушкарац у листу из провинцијалног Сарајева стаје на страну млађе генерације жена и одаје им признање за истрајност у борби. Стога, сматрамо да је претпоставка Светлане Томић (2017), како је иза уводника о истакнутим женама у *Босанској вили* стајала скривена уредница овог часописа Стоја Кашиковић, оправдана.

У чланку се, осим представљања лика и дјела несвакидашње жене и глумице, најављује и њена будућа књижевна сарадња са листом. Аутор чланка добро је упућен у преводилачки и приповједачки рад будуће сараднице, сматра да је он проистекао из љубави према позоришној умјетности и њеног посвећеног проучавања улога јер је „глумачка умјетност рођена сестра књижевности“, „те је на овом мјесту најтоплије препоручује“.

Тако *Босанка вила* поздравља сарадњу с Милком Гргуровом у тренутку када у Београду њен рукопис прича одбијају за штампу. Објављивањем приповијетке „Две жене“, у овом и наредном броју, започела је вишегодишња и плодна сарадња *Виле* и Гргурове, која ће трајати све до 1903. године. У *Вили* је објавила шест приповиједака: „Две жене“ (1896), „Двије сестре“ (1897), „Несретан случај“ (1898), „Преко љествица“ (1900), „Циганка“ (1900), „Три пријатеља“ (1901), некролог супругу Константину Алексићу (1897) и приказ свога гостовања у Мостару под насловом „Мој пут у Мостар“ (1903).[10] [11]

Симпатични и брбљиви Ћиро Брестовић, наратор у првом лицу, у „Две жене“, живим и локално обојеним говором износи своје необично искуство вјенчања с двије жене у истом дану. Пажљиво и дуго је бирао невјесту спрам себе и одабрао младу и лијепу Дафину, кћерку трговца Грка. Због гласина о мађарском упаду у село, вјенчање се одиграва у мрачној цркви у рану зору. Гласине су се испоставиле као тачне и током обреда настаје општи метеж. У стрци, вукући невјесту за руку, Ћиро моли свештеника да га „довјенча“. Бјежећи од мађарске војске и побјесњелих Нијемаца, који се и сами „помодаре“ кад Мађари прије те, Ћиро, пошто је његову кућу неко запосјео, спас налази у дому удовице Анке, с којом се, испоставиће се тек након пет дана уживања, у цркви „довјенчао“. Кад се ситуација смири, усељава се код Дафине којој је отац у међувремену умро. Ћиро је задовољан и срећан што сада крај себе има добро васпитану жену, „сву од злата“, а Дафина добија заштиту мушкарца која јој је неопходна у том осјетљивом животном тренутку.

„Драма“ почиње када Анка, а за њом и онај човјек који ју је оног јутра желио оженити у цркви, упадају у Дафинину кућу. Удовица тврди како је она Ћирова законита жена, а Дафину оптужује да је љубавница. Жене се обрачунавају и физички и вербално док Ћиро констатује: „Па кад сравним њих две, као небо и земља. Дафина је лепа и мила, па и кад се љути

10 Занимљиво је да је прва приповијетка Гргурове објављена у *Босанској вили* „Две жене“ писана екавицом, док су све остале писане (и)јекавицом. Приповијетка „У часу опасности“ објављена 1897. године у мостарској *Зори* писана је такође екавицом, док је приповијетка из њене заоставштине „Просјак“ написана (и)јекавским нарјечјем. Питање је да ли је и она била намијењена за штампање у *Босанској вили*? Да ли је писање (и)јекавским нарјечјем било императив уредништва? Одговори на ова питања захтијевају пажљиво истраживање које би могло донијети занимљиве резултате.

11 Приповијетке Милке Гргурове писане ијекавицом и објављене у *Босанској вили* дигитализоване су у оквиру пројекта „Дигитализација српског књижевног наслеђа ијекавског изговора (1840–1920)“, при Центру за дигиталну хуманистику Филозофског факултета Пале. Уз њих, дигитализоване су још три приповијетке женских аутора, такође објављене у *Босанској вили* – Љубица Поповић, „Бјелка“ (1899), Олга Ракић „Провала“ (1899) и Јелица Беловићева „Зима у Кључу“ (1907) (Шуњур, Марковић 2025).

и плаче, а ова друга, уф, изгледа као каква аспида“ (Гргурова 1896: 348). Ситуацију разрјешава свештеник тако што стаје на страну младих који једно другом одговарају годинама и карактерима, па потврђује да је брак Ћира и Дафине исправно заведен у црквене књиге. Удовицу оптужује како је и првог мужа „својим језиком отерала прије времена у гроб“. Тако се осрамоћеној Анки одузима могућност поновне удаје: „Ни једна се луда не нађе, да јој муж буде“ (Гргурова 1896: 350), која је кључни догађај у животу сваке жене.

У овој приповијетки лако се уочава утицај улога које је Гргурова одиграла јер је базирана на мотиву замјене идентитета тако честом у ситуацијским комедијама, које су чиниле добар дио репертоара ондашњих позоришта. У удовичином агресивном инсистирању да је законита жена много млађег човјека има елемената претјеривања који граниче с карикатуром и појачавају комични ефекат, а коначни обрачун јунакиња, који мушкарци, помало и уплашени, пасивно посматрају, фарсично је обојен. Дијалози су, наравно, живи, напети и забавни. Михаиловић сматра да би се „Две жене“ лако могле „искористити за један хумористичко-сатирични филм“ (2011: 185). У до гротеске комичну причу, поигравајући се с манихејском типизацијом женских ликова, Гргурова је дискретно упаковала критику патријархалног, мушкоцентричног, друштва, највише оличеног у лику свештеника, заштитника и промотера етичких норми, које фаворизује покорне жене каква је Дафина, а осуђује оне жене које покушавају да се заузму за себе називајући их оштроконџама, аспидама, гујама и кажњавају их друштвеном изолацијом. Вјешто се поигравајући с Ћировим промискуитетом, Гргурова упућује и критику друштву у којем су мушкарци ма каквог карактера били увијек привилеговани. Тако се у приповијетки „Две жене“ сусрећемо с раним феминистичким дискурсом у српској књижевности.

Приповијетка „Двије сестре“ тематизује сложене породичне односе. Породица адвоката Сава Мирића, доброг и поштеног човјека је идилична. Супружници су у складном браку. Муж је „необично њежан са својом женом“, „чува је као мало воде на длану“ (Гргурова 1897: 5). Они посвећено воде бригу о кћеркама, посебно отац, који улаже огроман труд у њихово образовање и будућност. Изненадна смрт оба родитеља прекида хармонију и има вишеслојну наративну функцију – ликови из заштићеног свијета дјетињства прелазе у сложени свијет одраслих, гдје се морају суочити са самосталношћу и одговорношћу и сами дефинисати своје улоге и односе. Одсуство родитеља као посредника ставља сестрински однос на тежак тест и отвара простор за неспоразуме и помирења.

Сестре се, свака на свој начин, суочавају са губитком и самосталним животом. Приказане су као карактерно потпуно супротне. Старија Милица је тиха, блага, сталожена и одговорна, док је млађа Босиљка бурна и напрасита. Старија сестра представља разум, док млађа утјеловљује страст и импулсивност – благост насупрот вреле крви. И док „скромна и трпељива" Милица прихвата губитак, Босиљка „ропће на судбину" и очајава. „Само домаће васпитање, које им је мати улијевала у њихову душу могло је одржати слогу међу овим двјема сестрама" (Ґргурова 1897: 7). Одсуство родитеља, мајчинске више него очинске фигуре, јер мајка је породично сидро, сигурност и гарант повезаности, ствара вакуум у емоционалној и друштвеној структури породице. Старија сестра преузима мајчинску улогу старатељке, док млађа остаје у потрази за властитим идентитетом. Поставши учитељица, Милица не само што се стара о млађој сестри, већ и активно подржава њено образовање.

Сукоб међу сестрама ескалира када шеснаестогодишња Босиљка јавно покаже интерес за младића, што Милица сматра неприкладним. Неочекивани обрт открива да је младић, Жарко Вреднић, син пријатељице њихове покојне мајке, која је чак била и Босиљкина дојиља. Он је ваљан син, поштује мајку као светицу и с њом има однос без тајни. Овако окарактерисан, он се показује као неко ко би могао бити и идеалан муж. Жаркова почетна повезаност с млађом сестром доводи га у контакт с Милицом у коју се заљубљује, а она му узвраћа осјећања, што у Босиљки изазива љубомору. Појава младића продубљује напетост међу сестрама, а сестринску љубав и слогу претвара у женско ривалство.

Жарко је у ствари катализатор за откривање потиснутих емоција. Босиљкина љубомора није само еротска, већ је и егзистенцијална. Упркос својој бризи и пажњи, Милица јој није успјела замијенити мајку. Она се у сестринском тј. породичном односу осјећа преварено и изневјерено. Старија сестра, њена старатељка стаје на пут њеној срећи. Осим што јој узима младића, она је и напушта, удаје се. Страхови и емоционална неравнотежа доводе до готово трагичног исхода. Деструктивна љубомора води у насиље и у драматичној, олујној ноћи, она покушава убити сестру. Однос сестара, типски окарактерисаних, ипак није статичан већ динамичан процес који се трансформише од симбиозе и заштитништва, преко супарништва и деструктивне љубоморе до катарзичног помирења. Катарза наступа када Милица схвата како је она сама узрок сестрине несреће. Добробит сестре њена је одговорност. Зато одустаје од вјеридбе и жртвује властиту срећу зарад њене, породица је испред љубави: „Растати се са Жарком, то је толико, колико престати живљети, па ипак јој обећа са тешким срцем, да се не ће удати за Жарка" (Ґргурова

1897: 37).

Међутим, до коначног разрјешења сукоба долази тек интервенцијом треће стране. Младићева мајка измишља причу да је Босиљка заправо њена кћерка, коју је, као сиромашна удовица, предала родитељима сестара након смрти властитог дјетета. Ова лаж, омогућава сестрама да се „поново роде“ као равноправне, а онда и да пронађу мир и срећу с партнерима које воле. Гргурова је

> na superiorniji način od Matavulja (*Povareta*) aktivirala domišljatost jedne majke. Majka izmišlja priču o svojoj ponovo nađenoj kćerki, kako bi zaustavila stereotipni razdor među sestrama koje vole istog muškarca. Na taj način, ova književnica sprečava tragičan rasplet priče, tj. napušta patrijarhalan stereotip o ženskom neprijateljstvu. Umesto sukoba i nesreće, kraj priče krasi harmoničan odnos između članova dve porodice (Tomić 2014: 91–92).

Појава „лажне мајке“ помиритељке додатно наглашава одсуство праве мајке. Она само симболично попуњава празнину коју је оставила смрт биолошке мајке, али њена улога остаје утилитарна. Не доноси истинску емоционалну повезаност, већ фиктивну која омогућава сестрама да наставе своје животе. У прози Гргурове, која је оцјењивана као наивна и сентиментална, ни фигура мајке није увијек идеална већ подложна несавршеностима и манипулацијама.

Користећи се класичним мотивима – сирочади, женског супарништва, љубоморе, жртве, гријеха и искупљења, типским ликовима, неочекиваним обртима, мелодрамским елементима, Гргурова је испричала узбудљиву причу о трагичном сукобу између личних жеља и породичних обавеза који се ипак може превладати суочавањем с тамним странама личности, искреним разговором, разумијевањем, прихватањем разлика и несавршености. У породичним односима љубав и мржња коегзистирају, а помирење неријетко долази кроз прагматична, а не идеална и морално чиста, рјешења. Лаж није нужно штетна и погубна, већ може бити и у служби већег добра.

Поуком „Ријетко је наћи добра и искрена пријатеља, то је заиста право благо, које треба чувати да га не изгубимо“ (Гргурова 1898: 220) отпочиње приповијетка „Несретан случај“. Приповједач у првом лицу прича о „донекле истинитом догађају“, који се десио у „некој вароши, у Војводини“. Крштени у исти дан, Кузман и Дамјан добили су имена светитеља који симболизују братску љубав и слогу, а њихово пријатељство, које су њихове добре и вриједне жене „већма учврстиле“, „постало је пословицом у вароши: Живе лијепо као Кузман и Дамјан“ (Гргурова 1898: 220). Међутим, пријатељи су антиподи. Кузман је енергичан, уредан и тачан, а

Дамјан меке природе, неуредан и расијан. Како њихови карактери утичу на динамику њихових породица, сазнајемо из разговора њихових жена који ће се окончати „несретним случајем".

Кузманова жена Павлина, са бебом Живаном у наручју, долази у посјету Кристи, Дамјановој жени, која има седмогодишњег сина Владана. Павлина јој се повјерава. Син јој је размажен, „прави тиран у кући". Расијани Дамјан оставља ствари по кући, а Криста непрестано пази и склања јер њен несташни синчић све што види узме, подере, разбије, забаци. Никако не успијева да се сину наметне као ауторитет јер „шта вриједи што га ја казним, кад му отац повлађује" (Гргурова 1898: 220). Пријатељица у чијој кући влада ред, будући да јој је и муж такав, савјетује Кристу да упркос мужевљевој природи покуша добро васпитати сина, ако жели да јој њена кћерка буде снаха. Идиличан призор пријатељског дружења двију мајки, које разговарају о будућности своје дјеце док једна од њих дои дијете, прекида пуцањ. Дамјанова неодговорност пренесена на сина довела је до фаталне грешке. Дјечак је опалио из очевог пиштоља и смртоносно погодио Павлину. Тај хитац убио је и пријатељство Кузмана и Дамјана. Каква драматична иронија! Несрећа долази ненадано и то од онога од кога су се најмање надали.

Сцена дојења, тако ријетка у српској књижевности, у којој Павлина смртно страда, носи снажан симболички значај и има вишеслојну функцију. Дубоко интиман чин дојења уједно је и симбол универзалне мајчинске љубави и животодавне улоге мајке. Невина и безбрижна мајка трагично страда управо док обавља своју најприроднију дужност. Контрастирајући на овај начин живот и смрт, Гргурова наглашава окрутност судбине.

Дамјан увиђа своје грешке, сам себе кори. Сина третира као пасторче. Брак му се распада. Вене и умире. Кузман у јарости и очајању жели бар претући дијете-убицу, али га спречавају. Нико сем њега не осуђује Владана: „Није дијете криво, требало га је боље васпитати" (Гргурова 1898: 221). Владан с мајком одлази на школовање, „да искупи свој гријех". Кузман, нови тип еманципованог оца, брине о кћерки, школује је, не планира је удавати док она сама не изабере за кога би пошла, али и не пропушта „ни једно магновење да своме дјетету што више мрзости улије у младо срце према породици Дамјановој" (Гргурова 1898: 250).

Живана израста у озбиљну и сјетну дјевојку, сањалицу. Да би истакла те њене особине, Гргурова крај ње поставља пријатељицу Невенку која је контрастне природе – весела, насмијана, брбљива. Управо њој ће Живана повјерити да је коначно срела младића који је „идеал о којем је вазда

снивала“ – висок, блијед, дубоког погледа у коме се види душа, умилног гласа. Случај је непрестано састаје с тајанственим младићем ма колико га она избјегавала. Испоставља се да је младић Владан. Несвјесно почињен гријех и искрено покајање одвели су га на студије медицине које постају најисправнији пут за моралну и друштвену рехабилитацију. Смрт оца, мајчин новоуспостављени ауторитет, промјена околине и његова јака воља која проистиче из искреног кајања због прошлих грешака, бивају снажан покретач за трансформацију његове личности и Владан успијева постати потпуно друкчији од оца, спутати наслијеђене обрасце понашања – неодговорност и импулсивност. Враћа се у родну варош гдје га прихватају, а он знањем и бригом настоји донекле надокнадити штету коју је ненамјерно проузроковао.

У Живани се драматично сукобљавају нежна осјећања према Владану кога је „у срцу своме већ одавно оправдала“ и оданост оцу који је и даље подстрекава на мржњу. Судар искрене и аутентичне емоције и предрасуда наслијеђених од оца кулминира у њеној вишедневној и скоро смртоносној грозници, потпуном емоционалном слому који произилази из унутрашње борбе између љубави и мржње. Владанова љекарска интервенција доводи до исцјељења како дјевојке тако и њеног оца, који му праштa и назива га сином, те благосиља њихов будући брак.

Гргурова у приповијетки „Несретан случај“ на оригиналан начин разматра како траума може обликовати личност у позитивном смислу. Њени ликови нису заробљени генетским или друштвеним детерминизмом већ се мијењају личним избором и снагом воље. Сугерише како је родитељска улога најзначајнија улога у животу човјека и критикује како неодговорност тако и ригидне васпитне моделе, наглашавајући важност флексибилности у међуљудским односима. У добром васпитању мора се тежити равнотежи између строгоће и дисциплине и слободе и топлине. Случајни или судбински догађаји итекако могу обликовати нечији живот, али коначне исходе живота ипак одређују лични избори.

Централни мотив приповијетке „Преко ћествица“ је комшијска свађа, „кавга око ничега баш између најбољих пријатеља“. Гђа Јулка, удовица, и гђа Перка живјеле су као двије сестре. Милутин, Перкин муж, поштен човјек, али напрасите природе, убија Јулкину кокошку која је прешла у његово двориште, што трајно квари дотадашње идиличне комшијске односе јер је Јулка, иако се послије покајала, тврдоглава. Смрт Перке додатно заоштрава сукоб, а до потпуног непријатељства долази када Милутин изгради зид између њихових кућа. Обје госпође, бездјетне, имале су штићенике, којима завађени забрањују сваки контакт. Међутим, дјеца, овдје мудрија од одраслих, његују своје невино и

сукобима одраслих непомућено пријатељство, одрастају, па се и заљубљују једно у друго. Поред зида постављају љествице како би у тајности могли разговарати. Смишљају план да лажима о међусобном позитивном говору помире завађене скрбнике. И овдје се лаж појављује као најпрактичнији начин да се ријеши сукоб. „Бог ће нам опростити ту лаж, јер ми не чинимо тиме никакво зло“ (Гргурова 1900: 228). Кулминација приче догађа се када се стари, подстакнути младалачком иницијативом, сусретну на љествама. Њихово изглађивање нарушених односа суптилно прераста у кокетерију. Овај дијалог је жив, врцав и умјетнички најуспјелији моменат у приповијетки, која се завршава срећно – побједом љубави над бесмисленим комшијским чаркама. Дугогодишњи сукоби се превазилазе склапањем двије брачне заједнице, а Гргурова поентира ауторским коментаром: „Гријех је бити у завади са својим најближим“ (1900: 230).

Радња приповијетке, тачније дијалошка сцена „Три пријатеља“ одвија се на Бадње вече, када три друга – меланхолични Сретен, сањалица и самац, син јединац Немања и Раде, тек ожењен и отац малог дјетета – након радног дана одлазе у кафану у потрази за забавом. Акценат је стављен на лик Рада, који је „баш прави лола“ и „влада се као да није ожењен“. Углавном је он иницијатор мушких дружења и провода, упадљиво весео, „да му другови не би помислили да је под женином папучом“. У празничној ноћи, сами у кафани, пријатељи отпочињу разговор о божићним обичајима. Сретен се сјећа оца који је трагично страдао управо на Бадње вече. Његова потресна исповијест подстиче на размишљање о важности породице и традиције. Дирнути поуком „приче у причи“ о пролазности и драгоцјености тренутака с најближим, пријатељи одлучују напустити кафану, тек поручену вечеру дати сиромашним, а вече провести у својим топлим домовима. Гргурова и овдје тематизује губитак родитеља, распад породице усљед трагичних дешавања, истиче важност пријатељских веза, које донекле могу надокнадити губитке, али и суптилно сугерише како тежња за мирним и „тихим“ породичним животом треба да буде својствена сваком младом човјеку.

Приповијетка „Циганка“ транспозицијом архетипских мотива и матрица из усмене књижевности примиче се ауторској бајци. Гргуровој се бајковита наративна структура, додатно обогаћена фолклорним мотивима клетве и сна, показала као најподеснија за показивање универзалних породичних драма.

Имућни војвођански ратар Живко и његова жена Јока имају три сина и кћерку. Тешке послове олакшава им само маштање о томе како ће им синови одрасти и помоћи да умноже своју породицу и увећају имање.

Меке природе и попустљив, Живко ипак дозвољава старијим синовима да се школују за свештенике у граду. У родитељском дому остају најмлађа дјеца, син Голуб, кога сви сматрају неспособним и „луцкастим“ и малена кћерка Тода, „гараво љепушкасто дјевојче“. „Али родитељи су више вољели ону старију двојицу но ово двоје што осташе код куће“ (Гргурова 1900: 7).

Однос мајке и кћерке веома је комплексан. Јока је приказана као маћехински тип, а Тода као Пепељуга. Мајка дјевојчицу не штеди. Тјера је на тежак рад, вријеђа, туче и куне: „Иди без трага Циганчуро, Цигани те однијели“ (Гргурова 1900: 7).

> Majka Joka je apsolutna gospodarica svoje kćerke i tretira je kao ropkinju. Ona u svojoj kćerki Todi ne vidi ličnost, već samo pokorno, poslušno i mehanizovano telo, svo usmereno na rad i služenje. Grgurovoj je naročito stalo da istakne pozadinu takvog majčinog karaktera, jer proizilazi iz istovrsne ropske pozicije supruge koja neprekidno radi na imanju svog muža (Tomić 2014a: 206).

Централни заплет је Тодин нестанак, тачније остварење мајчинске клетве, што ће се испоставити тек на крају приповијетке. Јока натјера дјевојчицу да однесе оцу ручак у поље иако се она жали да је јако боли глава. Тек увече схватају да је нестала. Губитак дјевојчице истински погађа само Голуба, који као и сваки бајковити трећи брат, никада не одустаје од потраге за њом и никада не губи наду у њен повратак. Истина, и мајка показује једну дозу кајања, чак и почиње да воли изгубљену кћер, али

> Ova ljubav prema kćerki koje nema, koja je nepostojeća, ne znači toliko majčinu potrebu da se nadoknadi emotivna energija prema kćerki. Majčina ljubav prema mrtvoj kćeri pre je potvrda destrukcije. Kći se voli, jer ne donosi multiplikaciju ženskog roda (Tomić 2014a: 206).

Старија браћа се враћају са школовања ожењени помодаркама и траже свој дио насљеђа. Голуб је највиши, најљепши и највреднији и као такав жени најбољу и најљепшу дјевојку у селу. Родитељи им умиру. Двадесет година од Тодиног нестанка у варош долазе Цигани. Гргурова расплет најављује мотивом сна. Голуб ни послије толико времена није заборавио сестру.

У сликању циганске черге, Гргурова ставља фокус на двоје младих људи необичне љепоте и сањалачких очију. „Ово двоје изгледали су тако као да их се цио остали свијет не тиче. Они су једно у другом живјели и свој свијет себи створили“ (Гргурова 1900: 21). Из њиховог разговора сазнајемо да се воле од дјетињства и да их је трагични губитак дјеце још више зближио. Идеалан брак у прози Гргурове јесте онај у коме су партнери подједнако лијепи, блиски по годинама и заступају иста етичка

начела. Циганин Јерико је идеалан муж који својој жени Кари јавно и често признаје да мисли како она вриједи више од њега.

Преокрет који води ка финалу породичне драме дешава се када у Циганки Кари, која се обрела у његовом дворишту привучена љепотом црнпурасте дјевојчице, Голуб препознаје своју сестру Тоду. Почетну радост сусрета тамним тоновима обојиће његово неприхватање сестриног новог идентитета. „Њему није ни мало мило било што му се сестра сродила с Циганима“ (Гргурова 1900: 39). Он је спреман да јој да њен дио имања, за разлику од старије браће, али њен номадски живот и љубав према мужу косе се с његовим традиционалним погледом на свијет. Међутим, Тода односно Кара бира торбу као своје једино имање, љубав као једину жељу и потребу, јер једино што чује је зов слободе, „широка поља, висока брда и дубоке воде“, те напушта паланку остављајући за собом траг меланхоличне помирености.

Лик Циганке Каре један је од најрадикалнијих у српској реалистичкој прози. Она јавно показује бунт против патријархалних норми које су понајвише биле оличене у тиранском понашању њене мајке према њој. Самостално узима нови идентитет – цигански, номадски одбацујући имање/земљу и браћу јер они су ти који су је оставили болесну крај пута, и оставили би је опет због друштвених очекивања, а Јерико ју је излијечио, заштитио и прихватио безусловно баш онакву каква јесте.

„Мој пут у Мостар“, жанровски хибридан запис, аутобиографска цртица с примјесама путописне прозе, посљедњи је прилог Милке Гргурове, објављен у *Босанској вили* 30. јуна 1903. године. На самом почетку ауторка говори о својој давнашњој жељи, за коју је дубоко вјеровала да јој се никада неће остварити, да види Босну и Херцеговину. Међутим, онда када се најмање надала, стигао јој је позив „уваженог књижевника, господина“ Ћоровића, чији је рукопис препознала, будући да се с њим дописивала као сарадница *Зоре*. Српско мостарско пјевачко друштво „Гусле“ припремило је са дилетантским друштвом двије представе, „Краљицу Јаквинту“ и „Звонара богородичине цркве“, поводом славе Св. Василија Острошког и позивају остарјелу глумицу да у њима учествује. Гргурова с одушевљењем пристаје.

У њеним приповијеткама објављеним у *Босанској вили* готово да и нема описа пејзажа, па ни ентеријера, те стога ова кратка „репортажа“, у којој се описује путовање жељезницом кроз „китњасту“ Босну и „кршну“ Херцеговину, поред Сарајева, преко Илице до валовите Неретве, открива и једну нову димензију приповједачког дара наше списатељице. Заједно са сапутницом, „неком Бечкињом“, она се усклицима диви божанственој

херцеговачкој природи, стијенама, амбисима, бистрој као суза Неретви, раскоши водопада. Херцеговина је „страховито величанствена". С подједнаком егзалтацијом, Гргурова приповиједа и о неочекиваном дочеку који јој је приредила мостарска омладина, о својим домаћинима Атанасију Шоли и његовој сестри Зорици и њиховој старинској, каменој, господској кући, и о другим угледним Мостарцима с којима се сусреће, мостарским улицама, врелу Радобље: „То је све нешто ново за ме. Изгледало ми је нешто романтично, нешто што би се могло замислити у старом веку" (Гргурова 1903: 225); „Перо ми је врло сиромашно да би могло описати лепоту оног изгледа, од ког се очи не могу одвојити!" (Гргурова 1903: 226). Неизрециви су осјећаји које је у њој пробудило ово путовање и њене реченице су стога испрекидане, кратке, „трапаве".

Овај кратки запис изузетно је значајан јер доприноси и упознавању са културним животом ондашњег Мостара и његовом бољем разумијевању. Играла је Гргурова деценијама пред многобројном и различитом публиком, те закључила: „Уметност је цвеће, а публике роса и сунце, која је освежава" (Гргурова 1903: 225). Мостарска публика је бурно клицала и пљескала и била таква да је стару, пензионисану, глумицу подстакла да игра са „пуно жара и полета" као у првим „млађаним годинама". Осим аплаузима, Гргурова, „затрпана" ружама, награђена је и сребрним вијенцом са натписом: „Српске Гусле, српској уметници", златном круном од мирте, јастуцима златом извезеним, сребрним вазама, сребрним дивитом и златним пером, књигама, херцеговачком капицом извезеном златом, паром опанака, итд. Мало је градова као што је Мостар с почетка 20. вијека, у коме се толико поштовала и цијенила умјетност и умјетник. Још мање је умјетница којима је за живота публика одала признање. Зато није тешко повјеровати ауторки када каже: „тај срдачни дочек, то одликовање, то пријатељско предусретање остаће док год будем жива у мојој души као најлепша успомена мојих сретних дана" (1903: 226).

4. Закључак

Дугогодишња сарадња Милке Гргурове и *Босанске виле* била је изузетно плодна. У *Вили* је објавила шест приповиједака, које су по свему судећи квалитетнији дио њеног опуса,[12] и аутобиографску цртицу која је вриједно свједочанство ондашњих културних прилика. Уредништво *Босанске виле* објавило је на једној од насловних страна биографију ауторке и егзалтирано поздравило њихову сарадњу. Вјерујемо да је овај

12 У антологијском избору *Атентаторка Илка и друге приче* није заступљена само једна од њих – „Три пријатеља".

текст допринио да бројна публика *Виле* обрати посебну пажњу на књижевно стваралаштво Гргурове. „Милка Гргурова, неоспорни корифеј ондашњег глумишта […] сигурно је сензационално примљена као приповедачица“ (Црвенчанин 2003: 314). Не само због овог текста, разумије се, већ и због модерних тема и рељефних ликова, Гргурова је својевремено била радо читана.

Из анализе приповиједака објављених у *Босанској вили* закључили смо да је проза Милке Гргурове у контексту епохе реализма оригинална и умјетнички вреднија него што се раније мислило. Она ствара нове типове ликова (еманциповани мушкарац, идеалан отац, идеалан муж, промискуитетни муж, мајка тиранин, лажна мајка итд.). Њене омиљене теме су породични и међуљудски односи уопште, али посебан акценат ставља на односе међу женама (однос сестара, мајке и кћерке, пријатељица). Заплети и њихова рјешења су иновативни и радикални. У књижевном дјелу Милке Гргурове препознајемо неоспоран драмски таленат, али и рани феминистички дискурс, дискретну критику бројних негативних појава у патријархално уређеном друштву. Из њих исијава својеврсни оптимизам будући да све имају срећан крај – побјеђују љубав, врлина, правда, а породица упркос свим изазовима опстаје и у њеном окриљу сви проналазе уточиште и мир. Приповијетке Милке Гргурове су издржале тест времена те могу и савременог читаоца да забаве и подуче.

Извори

Гргурова 1896: М. Гргурова, ’Две жене’, *Босанска вила*, XI/21, 331–334.
Гргурова 1896: М. Гргурова, ’Две жене’, *Босанска вила*, XI/22, 347–351.
Гргурова 1897: М. Гргурова, ’Двије сестре’, *Босанска вила*, XII/1, 5–7.
Гргурова 1897: М. Гргурова, ’Двије сестре’, *Босанска вила*, XII/2, 22–25.
Гргурова 1897: М. Гргурова, ’Двије сестре’, *Босанска вила*, XII/3, 36–39.
Гргурова 1898: М. Гргурова, ’Несретан случај’, *Босанска вила*, XIII/14–15, 220–222.
Гргурова 1898: М. Гргурова, ’Несретан случај’, *Босанска вила*, XIII/16, 250–252.
Гргурова 1898: М. Гргурова, ’Несретан случај’, *Босанска вила*, XIII/17, 261–263.
Гргурова 1898: М. Гргурова, ’Несретан случај’, *Босанска вила*, XIII/18, 277–279.
Гргурова 1900: М. Гргурова, ’Циганка’, *Босанска вила*, XV/1, 6–8.
Гргурова 1900: М. Гргурова, ’Циганка’, *Босанска вила*, XV/2, 20–23.
Гргурова 1900: М. Гргурова, ’Циганка’, *Босанска вила*, XV/3, 37–40.
Гргурова 1900: М. Гргурова, ’Преко љествица’, *Босанска вила*, XV/17, 227–230.
Гргурова 1901: М. Гргурова, ’Три пријетеља’, *Босанска вила*, XVI/13–14, 232–235.

Гргурова 1903: М. Гргурова, 'Мој пут у Мостар', *Босанска вила*, XVIII/11–12, 224–226.

Гргурова 2014: М. Гргурова, *Атентаторка Илка и друге приче*, Београд: Службени гласник.

Литература

Аноним 1986: Аноним, Милева Гргурова, српска умјетница и књижевница, *Босанска вила: лист за забаву, поуку и књижевност*, XI/21, 229–332.

Војводић 2022: Ј. Војводић, *Милка Гргурова Алексић – кроз поглавља и чинове*, Нови Сад: Матица српска.

Гароња-Радованац 2017: С. Гароња-Радованац, Милка Гргурова – прилог прегледу приповедне прозе српских књижевница с краја 19. и почетком 20. века, *Жена и идеологија у српској књижевности*, Крагујевац: ФИЛУМ, 265–289.

Дујмовић 2023: S. Dujmović, Nacionalizam kao put ženskoj emancipaciji? Vidljivost i uloga žene u Bosni i Hercegovini u austrougarskom periodu prema 'Bosanskoj vili', *Zamišljanje žene: o ideološkim i kulturnim konceptima ženskog roda u povijesti Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Heinrch Boll Stiffung, 93–163.

Ласица 2020: Б. Ласица, *Српска периодика у Босни и Херцеговини до 1918*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета".

Михаиловић 2011: Д. Михаиловић, *Ненадмашна трагеткиња: живот и стваралаштво Милке Гргурове: поводом 170-годишњице рођења*, Нови Сад: Позоришни музеј Војводине.

Плавшић 1980: Р. Плавшић, Милка Гргурова: наша најбоља, најславнија трагеткиња друге половине XIX века, преводилац и приповедач, *Домети: часопис за културу*, *XX*/7, 104–114.

Томић 2014а: S. Tomić, *Realizam i stvarnost: nova tumačenja proze srpskog realizma iz rodne perspektive*, Beograd: Alfa univerzitet.

Томић 2014б: С. Томић, Значај књижевног стваралаштва Милке Гргурове, У: М. Гргурова, *Атентаторка Илка и друге приче*, Београд: Службени гласник, 425–452.

Томић 2014в: С. Томић, Хронологија живота и рада Милке Алексић Гргурове, *Речи: часопис за језик, књижевност и културолошке студије*, VI/7, 176–187.

Томић 2017: С. Томић, Српске књижевнице у босанскохерцеговачким листовима крајем 19. века, *Липар: часопис за књижевност, језик, уметност и културу*, XIII/63, 297–308.

Хари 1987: Harry (Светолик Јакшић), Приповетке Милке Гргурове Алексић, *Зора: лист за забаву, поуку и књижевност*, II/5, 177–181.

Црвенчанин 2003: В. Црвенчанин, *Свиташа и сутон Милке Грīурове*, Београд: Музеј позоришне уметности Србије.

Шуњур, Марковић 2025: С. Шуњур, Ј. Марковић, Дигитализација српског књижевног наслеђа ијекавског изговора (1840–1920) при Центру за дигиталну хуманистику Филозофског факултета Пале (прва фаза), *The International Conference South Slavic Languages in the Digital Environment JuDig*, Belgrade: University of Belgrade –Faculty of Philology, 209–227.

Marijana Mitrić

WOMEN'S LITERATURE IN *BOSANSKA VILA* (*BOSNIAN FAIRY*) ON THE EXAMPLE OF THE PROSE OF MILKA GRGUROVA ALEKSIĆ

Summary: *Bosanska vila* is one of the rare magazines that supported and published the literary work of female authors at the end of the 19th century, and Milka Grgurova, a famous actress and writer, was a valuable contributor to this magazine from 1896 to 1903. She published six short stories and one autobiographical entry in this magazine. Her short stories have proven to be a representative example of the prose of Serbian female writers from the late 19th century. That is why we analyzed them in detail and concluded that Milka Grgurova's prose in the context of the era of realism is original and more artistically valuable than previously thought. She creates new types of characters, especially women. Her favorite themes are family and interpersonal relationships in general, and the plots and their solutions are innovative and radical. In Milka Grgurova's literary work, we also recognize early feminist discourse, which could be extremely interesting for further research.

Key words: *Bosanska vila*, Milka Grgurova, Serbian writer, translators, 19th century, nationalism, feminism, feminophile magazine

Данијела Мрда[1]
Архив Босне и Херцеговине

UDK: 821.163.41.09:316.34:050.488"1885/1914"

ЕТИЧКИ И ДРУШТВЕНИ СТАТУС ЖЕНЕ У РАНИМ АУТОРСКИМ ПРИПОВИЈЕТКАМА У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ*

У првим годинама објављивања часописа *Босанска вила* (1885–1914), ауторске књижевности у Босни и Херцеговини готово да и није било, тако да је изузетно значајно залагање појединаца, сарадника часописа, да кроз писану ријеч репрезентују и свој, народном изразу близак и у народу остварен, индивидуални стваралачки дух. Избором неколико приповијетки, објављених у разним бројевима часописа, и њиховом анализом путем књижевноисторијске методе, показује се да је у њима заступљена та традиционална нит српског фолклорног мишљења, али и да је уочљив отклон од наслијеђене књижевне форме фолклорног стваралаштва која егзистира у свијести писаца усмене традиције. У раду се указује на то да су у ауторским књижевним прозним текстовима, објављеним у *Босанској вили*, у културолошком смислу јасно видљиве промјене у помјерањима од традиције и фолклора ка социолошки детерминисаним појавама, са посебним освртом на питања жена и њихове потребе да се више вреднују и остваре у друштву са припадајућим им правима.

Кључне ријечи: *Босанска вила*, усмена књижевност, приповијетка, књижевноисторијска, културолошка и социолошка промишљања

1. Покретање часописа и његови оснивачи

Неколико година након аустроугарске окупације, основан је часопис *Босанска вила* (1885–1914), на иницијативу учитеља Српске мушке школе. У свом готово тридесетогодишњем раду, часопис је постигао велики успјех, одржавајући један широк круг читалачке публике и представљајући „најживље књижевно жариште" у Босни и Херцеговини (Палавестра 1965). Часопис је настао из потребе за листом у којем би народ могао да изнесе своје патње и неправду која му се чини уз систематско и добро осмишљено гушење његове воље и идентитета. Ипак, један такав часопис би тешко прошао строгу цензуру окупаторских власти, па је покретање књижевног часописа за „забаву, поуку и књижев-

1 direktor@arhivbih.gov.ba

ност“ био једини начин да се искаже и предочи јавности оно што кроз либералну политичку мисао није било могуће. Четири млада учитеља, Никола Т. Кашиковић, Стево Калуђерчић, Божидар Никашиновић и Никола Шумоња, дијелећи прије свега блиске пријатељске везе, образовање и сличну породичну традицију, покренули су часопис и покушали да га обликују својим родољубивим идејама како би служио као осовина културно-просвјетних снага Срба у Босни и Херцеговини. Поступак тражења концесије је био ригорозан, а захтјев је морао стриктно описати детаље о штампању и садржају часописа, те се власник листа морао обавезати да у њему неће бити заступљене политичке или конфесионалне тенденције, да прихвата цензуру и да је сагласан са тим да Влада без навођења разлога може обуставити објављивање (Ђуричковић 1975). Први уредник и издавач првих 10 бројева био је Божидар Никашиновић, од 16. 12. 1885. до 16. 5. 1886. године. Никашиновић је проширио круг сарадника, али није успио привући велика књижевна имена (Крушевац 1978). Никола Шумоња уређивао је часопис од 1. 6. 1886. до 1. 2. 1887. године и за то вријеме уредио 17 бројева. Од 1887. године па до његовог посљедњег броја 1914. године, уређивање часописа преузима Никола Кашиковић. Треба напоменути и да је Стево Калуђерчић у прве три године био администратор и да је 1891. године неколико мјесеци уређивао часопис. Они су сви заједно радили на часопису, уређивали га и помагали истовремено, што је видљиво кроз архивске изворе.[2]

У почетку садржај *Виле* је био прилично уопштен због озбиљне цензуре коју је морао проћи, али је временом јасно својом физиономијом садржаја постао родољубиви, културно-просвјетни израз друштвеног напора са програмом и представом о даљњем усавршавању (Ђуричковић 1975). Архив Босне и Херцеговине баштини врхунску архивску грађу која може детаљним истраживањем по различитим фондовима дати много информација о оснивачима *Босанске виле*. Посебно је интересантна

2 Архив Босне и Херцеговине посједује све бројеве, које наводимо по архивским библиографским подацима (АБХ П 16): *Босанска вила*: *лист за забаву, поуку и књижевност* / уредили Божидар Никашиновић, Никола Шумоња. – Год. 1, бр. 1 (16. децембар 1885) – год. 29, бр. 11 (15. јун 1914). – (Сарајево: Штампарија Спиндлера и Лешнера), 1885–1914. – 31 цм. Од 1887–1910. уредник и издавач је Никола Т. Кашиковић, а касније и Владимир Ћоровић, и Петар Кочић.

Два пута мјесечно. Три пута мјесечно (1892; 1908).

Год. 1, 1885–86, бр. 12 – 4; год. 2, 1887, бр. 1–24; год. 3, 1888, бр. 1–24; год. 5, 1890, бр. 1–24; год. 6, 1891, бр. 1–24; год. 8, 1983, бр. г–25; год. 9, 1894, бр. 1–24; год. 10, 1895, бр. 1–22; год. 11, 1896, бр. 1–24; год. 12, 1897, бр. 1–24; год. 13, 1898, бр. 1–24; год. 14, 1889, бр. 1–24; год. 15, 1900, бр. 1–24; год. 16, 1901, бр. 1–24; год. 17, 1902, бр. 1–24; год. 19, 1904, бр. 1–24; год. 20, 1905, бр. 1–24; год. 23, 1908, бр. 1–30; год. 25, 1910, бр. 1–24; год. 26, 1911, бр. 1–24; год. 27, 1912, бр. 1–24; год. 28, 1913, бр. 1–24.

грађа „Фонда ОСС, Никола Кашиковић, Стоја и Предраг Кашиковић“ у којем се поред пресуде и поступка пред Окружним судом у Сарајеву, у поступку против Кашиковића за велеиздају, налазе биљежнице претплаћених чланова, личне преписке са ауторима и другим лицима а у вези са *Босанском вилом* (АБиХ, ОСС, кутија 33 и 34). У оптужници под бр. III 337/16, између осталог, наводи се да је основа „велеиздаје“ у ствари Кашиковићево културно-просвјетно национално дјеловање, односно схватање да је српска култура једна, без обзира на њену регионалну расцјепканост: „Професор Милорад Павловић је доиста без икакве бојазни и оправданим повјерењем намијенио уходарску задаћу окривљеном Николи Кашиковићу: човјеку, којега је лично познавао, јер је Кашиковић био не риједак гост у Србији... Кашиковићев пак рад за српску ствар, који се зрцали у издавању и правцу писања листа *Босанска вила*, као и чињеница, да је за то био одликован од оба српска владара, могаху служити као јамство за то, да ће окривљени потпуно удовољити задаћи, која му бијаше намијењена.“ Видљиво је да је Кашиковић својим родољубивим акцијама наилазио на бројне проблеме и сметње, неуморно радио, што је код аустроугарске власти изазивало подозрење, а процес у којем се нашао недуго након укидања *Босанске виле*, јасно говори колико су његов рад и блиске везе са Србијом сметали властима у БиХ. Кашиковић је због својих активности, од којих ће велики број несумњиво остати непознат, након убиства Фердинанда у Сарајеву, био један од првих који су били под ударом разјарених аустроугарских власти, те је у поменутом процесу и осуђен за велеиздају и провео године по казаматима. Тај процес и његов резултат показују каква су све одрицања, искушења и изазове због уређивања часописа проживљавали Кашиковић и његови претходници, али и колики је, у та по Србе опасна времена, био значај *Босанске виле* и њен допринос не само у очувању националне културне баштине и језичке културе него и у просвјетном и педагошко-образовном смислу. А од изузетног је значаја и чињеница да је тај часопис дао прилику да се, уз афирмисане, и до тада неафирмисани писци, који су живјели у корак са својим временом и збивањима у свијету, изразе и отворе нове правце модерног књижевног таласа и књижевне критике.

2. Проза у *Босанској вили*

С појавом Вука Караџића у XIX вијеку почиње да се записује и објављује народно стваралаштво, а до тада је у Босни и Херцеговини по својој форми доминирао прозни књижевни израз који је био најчешће везан за религију, затворен и конзервативан, а тек у другој половини XIX вијека, излази из тих оквира, попримајући свјетовни карактер (Ђуричко-

вић 1975: 63). Модерна проза започиње доласком аустроугарске власти и оснивањем часописа и књижевних листова. Управо је *Босанска вила* имала једну од кључних улога у отварању према другим срединама, тако што је проналазила сараднике у широј регији – у Далмацији, Црној Гори, Србији, Македонији, Хрватској, што је пратио и нагли развој босанскохерцеговачке књижевности. На таквим темељима стасало је неколико важних умјетника чији је књижевни рад уткан у темеље шире југословенске књижевности.

Народно стваралаштво у Босни и Херцеговини је одувијек одисало живим сензибилитетом и интерпретацијом животне збиље, па се могло и очекивати да ће овај нови стваралачки талас који је захватио *Вилу*, дати добру и инспиративну основу за развој умјетничке књижевности. Новија књижевност у БиХ у почетку је из усмене књижевности преузела многе фолклорне елементе и кроз њихов даљи развој и обраду кренула у слободнија истраживања живота и израза. Мора се узети у обзир да многи од тадашњих писаца нису имали ни задовољавајуће формално образовање које би употпунило тај израз. Народне умотворине, приповијетке и епска јуначка поезија живјеле су у широким народним масама, али је временом умјетнички израз сазријевао те стварао много ширу и цјеловиту слику свијета који у ствари представља колективну визију епохе у којој су *Вилини* писци стварали. Због тога *Босанска вила* има тематске циклусе по чијем садржају можемо анализирати опште проблеме и теме којима су се њихови писци бавили. У потпуности се можемо сложити са Сашом Кнежевићем који каже: „Можда њен најдуговјечнији уредник и његови сарадници нису ни били свјесни колики ће значај *Босанска вила* имати за изучавање народне књижевности и колике су њене заслуге за очување српске усмене традиције на просторима Босне и Херцеговине“ (Кнежевић 2024: 58).

Такву нову, умјетничку слику свијета, проистеклу из фолклорне традиције, одражавају и приповијетке, којих је у *Вили* објављен велики број, а које карактерише и тематска и жанровска разноврсност. Можемо их подијелити на: сеоске, социјалне, историјске, родољубиве, приповијетке о жени и љубави, те шаљиве (в. Ђуричковић 1975; Кнежевић 2024). Но, без обзира на њихову подјелу, све врсте приповијетки које су нашле своје мјесто у *Босанској вили* изражавају промјене и процесе који се дешавају у друштву и мијењају село и друштво у цјелини, а тиме се и у фолклором обојеним приповијеткама традиционална патријархална слика свијета трансформише новим изражајним могућностима. Понудивши мноштво информација о књижевности у садржајима које је објављивала, као и прилику да своје књижевне текстове представе јавности, *Босанска вила*

дала је приповједачима енергију и занос да се новим и друкчијим књижевним изразом покушају уклопити у шири културни простор, али и да сачувају континуитет националног живота, идентитета и културе народа коме припадају и о коме пишу. Прозаисти *Босанске виле* у тим покушајима емитују несталност у умјетничком изразу, настојећи да изграде сопствени стил по коме ће бити препознатљиви. Објављени текстови у *Босанској вили*, како каже Кнежевић: „показују да су уредници били веома опрезни и ревносни, али и да су итекако имали слуха за аутентичну народну књижевност у времену када је она реално била на издисају и увелико губила примат над ауторском књижевношћу“ (Кнежевић 2024: 58).

У раду се књижевноисторијском методом, комбинованом са елементима текстуалне анализе, упоређује однос народне и ране умјетничке приповијетке чији се тематски оквир односи на положај жене у патријархалном друштву и њен емоционални свијет. Показује се да умјетничка приповијетка и изразом и садржајем баштини фолклорну традицију, али да је модификује и на структурном, и на садржајном, и идејном плану, што се рефлектује у разрађенијој композицији и дубљој анализи и карактеризацији ликова.

3. Приповијетке о жени

У опште карактеристике приповијетки у *Босанској вили*, као разликовних особина у односу на старију прозу, могу се убројати: детаљнија и дубља анализа тема, извјесна одступања од традиционалног и отварање према новим формама умјетничког и друштвеног израза, слободнији приступ у исказивању модерних књижевних струјања, која су карактеристична за каснија годишта часописа. Сеоске приповијетке, иако површно, у великом броју обрађују теме љубави и жене, и у оквиру наслијеђеног патријархалног и фолклорног доживљаја свијета, откривају магичну снагу љубави и веза које она ствара. Теме љубави између мушкарца и жене, представљене у разним амбијентима, богате описима прикривених нагона, представљају и писце који кроз њих емитују своја лична искуства, статус, стваралачки таленат и личну културу. У *Вилиним* приповијеткама, као што су: „Зет пуницу научио памети“, коју је забиљежио Стеван Н. Давидовић, „Ја и она“ Дионисија Миковића (из 1888), која је посвећена браћи у тузи, затим „Из дјетињства“ А. Николића и „Погрешила“ Благоје Кечкића (из 1900), које су писане у оквиру традиционалног кода, назире се аналитички однос и суптилнији стилски поступак у представљању интимних и породичних веза и односа. Нешто

даље се одмакло у поступку у приповијеци „Стана“ Милана М. Делића (из 1908. године), у којој је приповједач изашао из оквира традиционалног и конзервативног и бавио се проблемима са којима се суочавају жене када изађу из круга који намеће строго, неријетко лицемјерно друштво, неспремно за тековине новог времена.

Однос према жени крајем XIX вијека врло сликовито представља народна приповијетка „Зет пуницу научио памети“ (Вила 1888/5: 77), коју је забиљежио Стеван Н. Давидовић, а чија се порука, и у традиционалном и у тематском смислу, преноси и кроз прве ауторске приповијетке које се могу наћи на страницама првих годишта *Виле*. Приповијетка је у суштини парабола у чијем је тумачењу садржана поука о статусу и узорном животу жене у патријархалном друштву. Говори о жени која је опака, пркосна и лијена, па је исто тако и кћер одгојила, те ју је из ината мужу удала за једног паметног и досјетљивог младића. Након што се и кћер почела у браку понашати безобразно и пркосно као мајка, супруг је истуче како би је „научио памети, те је постала радина и ваљана жена“. Из истог разлога зет одлучи да и пуницу једнако дисциплинује, позива је у госте и смјешта је у шталу, везујући је за јасле, умјесто да је смјести за трпезу, како би пуници и доликовало. Упреже је и тјера на њиву да оре. Послије седам дана тешког рада, шаље је кући, но и поред свих непријатности које је доживјела, њена лоша нарав не да јој да мужу исприча истину, него га упути код зета, са жељом да и он исто доживи. Зет дочекује пунца са свим почастима, гости га и враћа кући након недјељу дана. Човјек прича како му је било лијепо, а неваљала жена остаје у невјерици и признаје мужу шта је доживјела код зета, па „од тада постаде ваљанија, вриједнија и боља“. Можда је ова приповијетка имала у оновременом патријархалном свијету и шаљив карактер, који данашњи читалац не доживљава, с обзиром да оправдава насиље над женама и чињеницу да се друштвеним улогама задата послушност код жене постиже физичким кажњавањем, у складу са тадашњом традиционално укоријењеном праксом. Умјетничка приповијетка која се бави односом друштва према жени рефлектује природу тог односа, али га до извјесне мјере и модификује.

Приповијетка „Ја и она“ (Вила 1888/10: 148–149) лирски и метафорично је необична јер нас приповједач све вријеме држи у неизвјесности ко је „она“ са којом се цио живот сређе, на различите начине бори, о „њу“ саплиће и врло често јој се обраћа са жељом да нестане из његовог живота. „Она“ се са њим надмудрује и све вријеме му на вербално парира, чинећи његов живот изазовним и неиздрживим, па он у једном тренутку каже:

> На раскршћу срете ме ’она’! Каква ми се учини! Жалим што немам ријечи да искажем; што нијесам умјетник, да је насликам. Изгледаше ми ужаснија од гладног, црног, смрдљивог гроба; од мора, што без милости гута...
> Прибрах се, па јој рекох: – Мани се ти мене, страшна грдобо!
> И гле! учини ми се да ми свјежи вјетрић донесе њен кобни глас: – Нећу! Не могу! Ја сам те прва на свијету дочекала, с тобом ћу расти и живјети! Не гоњај ме, јер ја сам ваљда једино твоје благо, на којем ти свијет неће никад завидјети! Ти од мене немаш никога вјернијега; сви те твоји пријатељи, познаници могу у невољи оставити, као ластавице зими твој свети дом, под оним брдом; или као свјетлост сунца, кад га закрили облак; или као што ће те оставити све лијепе и ружне успомене на свијет: у једноме часу, кад ти душа на пошљетку с њим сврши рачуне, али те ја нећу оставити никад прије гроба! (148)

Све вријеме стиче се утисак да се обраћа жени, дајући јој врло погрдне особине и износећи незадовољство њеним присуством у свом животу. Повремено је доводи у контекст мајке, затим сапутнице, изабранице, па онда и најтежег терета који носи кроз живот. Читалац мора остати знатижељан у покушају да открије њен идентитет, који приповједач описује готово као митски, још више побуђујући пажњу за разоткривањем истине о „њој“. А „она“ му обећава вјерност до гроба, свјесна да ће је он „надживјети“. „Она“ је, како приповједач каже, по имену – Туга, „а њу убија будућност“, док њему „нада у њу живот подржава“ (149). Ова приповијетка, иако није директно написана о жени, личном замјеницом 3. лица једнине женског рода и са особинама и односом који приповједач има према „њој“, може да упућује на жену и сугестивно наводи читаоца да осјети емоцију коју он подсвјесно рефлектује док поетски размишља „о њој“.

У приповијеци „Из дјетињства“ (Вила 1900/7–8: 96–97) Николић веома вјешто описује главног јунака, сиромашног и помало луцкастог Филипа, који по приповједачевом сјећању из дјетињства носи „крзнене чакшире, закрпљене разноврсним закрпама, умашћен фес који већ бијеше изгубио своју црвену боју, па дошо некако гладак као политиран, плитке ципеле са грдним потковицама на топурцима.....лице са блесастим осмијехом“ (96). Иако добар и благ према свима, тако неугледан, изазивао је подсмијех и неприхватање у малој средини. Жене и дјевојке су га називале лудаком и смијале су му се, а он се није обазирао и одговарао. Већ у првим редовима приповијетке осјети се социјална димензија која се бави темом сиромаштва и запостављености убогог човјека у друштву. Аутор наглашава неповратно раслојавање друштва са предрасудама према другом и друкчијем. Несрећни Филип, несвјестан односа у окружењу и сопственог мјеста у њему, заљубљује се у Злату, дјевојку

из богате куће, озбиљно тражећи њену руку. Како је одувијек био предмет исмијавања, Златина мајка му кроз смијех обећава Злату, подсмјехујући се његовој блесавости и намјерама које су далеко од реалности. Николић Злату описује као једно од посебних сјећања из дјетињства, приписујући јој атрибуте карактерне и физичке љепоте. Поред љепоте којом зрачи, благости и скромности у понашању, Златине људске особине одређују и њен однос према Филипу, који је дјелимично изазван и сажаљењем. Тај њен хуман став подгријава код несрећног Филипа осјећај да за његову љубав има наде. Таквим романтичним описима препуним топлих емоција, писац манифестује и свој однос према идеалној жени, док у слици социјалних и интелектуалних разлика између ликова представља границе раздвојених свјетова, оних који се не могу и неће никада срести. Филипово разочарање због осјећаја губитка Злате, коју су родитељи дали за другог мушкарца, оставља снажан утисак на дјечака који је наратор. Умјетнички је увјерљиво осликана Филипова спознаја и туга због неприхваћености и неузвраћене љубави, али је и врло упечатљива по немилосрдности реакција дјечакових родитеља, која одражава важећу друштвену норму у свијету поларизованом на моћне и немоћне:

> Мене стеже нешто у грлу, па и ја грунух у плач и излетих напоље.
> „Гдје си био?“, пита ме мајка.
> „Код Филипа“, једва проговорих, „мислио сам да је он испросио Злату, а он каже да су му је отели и да...“ Они праснуше у смијех.
> А зар си ти могао мислити да ће ко за лудака дати своје дијете? (97)

Изразита емоционалност, саосјећајност и топлина у приповиједању о Филиповој несрећи дају приповијеци готово лирски карактер.

Приповијетка „Погрешила“ (Вила 1900/20: 279–281) Благоја Кечкића бави се питањима жене из више аспеката. Главна јунакиња Марта се усљед тешких судбинских околности, на које није могла утицати, нашла на ивици сиромаштва. Незаштићена и без родитељског старања, постала је предмет оговарања немилосрдне средине која из доколице и оних најнижих људских нагона поприма улогу судије, не водећи рачуна о посљедицама и штети која ће настати. Марта живи са жељом да је од таквог живота спаси Срећко, романтични јунак којег чека, али спасење не долази и наставља да у кнежевој кући обавља разне тешке послове како би преживјела. У сновима чека Срећка, сјећа се родитељског дома и дјетињства. Кнежев син Јово заљубљује се у Марту и изјављује јој своја осјећања, али она га, уплашена и већ потпуно исцрпљена, одбија. Због његовог интересовања убрзо постаје предмет сеоског оговарања и одлучује да напусти кнежеву кућу. Исцрпљена и несрећна, разболијева се и пада у постељу, али је ишчекивање Срећковог повратка из војске држи у

животу. Приповједач кратким реченицама описује дубоку конзервативност малих средина, склону предрасудама и осудама које су уништиле и Мартину посљедњу наду да ће дочекати срећу са Срећком. Предрасудама које обликује и намеће средина, Срећко је био немоћан да се одупре, заслијепљен љубомором и отрован људском злобом, а Марта несрећна и измучена, без снаге да се заузме за себе. Кечкић у овој приповијеци отвара низ питања и упућује на размишљање о дубинама рањене људске душе и животу појединца у друштву под притиском норми заостале средине која га немилосрдно ограничава.

У *Босанској вили* из 1908. године, Милан М. Делић објавио је приповијетку „Стана" (Вила 1908/7: 99–101). Ова приповијетка се бави тешким и комплексним питањима жене у тадашњем друштву и лажним етичким стандардима које оно намеће. Делић врло вјешто и емпатично осликава страдање младе жене којој изостаје подршка породице кад јој је најпотребнија, али и партнера са којим дијели интиму. Стана је млада и изузетно лијепа дјевојка која, након што добије мајеху, одлази из породичног дома на службу код једног доктора. Докторову кућу посјећује котарски службеник Илија Павловић, који намјерава да се ожени са докторовом кћерком. Илија је описан као вјешт шарлатан „кратке косе и лисичије памети", који већ има искуства са женама, па му је лаковјерна осамнаестогодишња Стана, „дуге косе, а кратке памети", била лаган плијен. Малограђанска средина је врло брзо почела коментарисати њихов интимни однос, који је он правдао ријечима: „Јесам ли јој ја крив, да је тако луда, те свачем вјерује?!" (100). Када Стана сазна да је у другом стању, бива избачена из докторове куће како би се грађанска породица заштитила од гласина и задржала свој углед у друштву. Дјевојка остаје без крова над главом, јер се оцу није смјела обратити за помоћ. На концу, измучена од тумарања и тешког живота, трудна и готово пред породом, донесе страшну одлуку, мрачну и недопустиву, најтежу коју једна жена може донијети. Одлучи да уништи плод своје грешне љубави. Оде до попа да му се исповједи и призна своје страшне намјере. Поп Стојан, старац од седамдесет година „пред којим је осјећала страх и поштовање а и повјерљивост", савјетује је да по рођењу спреми и подоји дијете „да се први и пошљедњи пут сићано нарани", а затим да га крсти, јер „некрштен куне мајку на ономе свијету" (101), и да га потом баци у воду. Након што је родила здраво мушко дијете и први пут га пољубила у чело, у Стани је преовладао мајчински инстинкт и потиснуо све друге осјећаје и страхове од живота.

> У њој се појавила материна љубав и она у тај мах дође тиха и свечана... сузе јој навријеше на очи и онда клону на кољена, склопивши руке:

⟩ – Опрости, Боже, мени грјешници! (101)

Трећи дан по рођењу дјечак је крштен, и то баш на дан кад му се отац заручио са докторовом кћерком. Приповједач се на самом крају ове потресне приповијетке ставља у Станину одбрану, јасно осликавајући свој лични став и однос према женама и мајкама, дубоко поштујући њихову жртву и снагу која је потребна да се саме изборе са недаћама живота и немилосрдним односом средине у којој живе.

Ове приповијетке јасно осликавају позицију жене, транзицију односа у друштву кроз које и она пролази, унутрашњу борбу са сопственим осјећањима и борбу са разним предрасудама средине којима је изложена. У њима се отвара питање емоционалне и физичке слободе жене, преиспитују традиционална и конзервативна етичка начела којима је детерминисана њена потчињена улога у строгим патријархалним друштвеним односима и назире њихова трансформација.

4. Закључак

Босанска вила је одиграла изузетно важну улогу у буђењу националне свијести, његовању патриотизма и очувању културног идентитета Срба, чему је нарочито допринијела објављивањем великог броја текстова како из народне, тако и из умјетничке књижевности. У књижевноумјетничком смислу, овај часопис је изградио солидан темељ умјетничкој прози генерација писаца који су обиљежили српску књижевност на простору Босне и Херцеговине. У приповијеткама објављеним у *Босанској вили* са темама које се односе на положај жене, показује се да су патријархална традиција и строги морал средине још увијек доминантнији од питања интимног и емоционалног живота жене, њених права и статуса у друштву, премда се у тим релацијама чини и велики помак тако што се елементима лирске изражајности дочаравају осјећања и искушења којима је изложена, са емпатијом према њеном искораку из наметнутих јој правила. Паралела коју смо представили између традиционалне народне („Зет пуницу научио памети“) и умјетничких приповијетки („Ја и она“, „Из дјетињства“, „Погрешила“ и „Стана“) јасно осликава промјене које долазе у друштву, које и књижевни израз прати, односно кроз које је у свом тридесетогодишњем постојању прошла и *Босанска вила*. Тај часопис је значио друштвени и културни препород за Србе у Босни и Херцеговини, отворио пут транзиције и ослобађања од традиционалног, промовисао нове форме умјетничког и друштвеног израза, те слободнији приступ у исказивању модерних књижевних струјања која су карактеристична за *Вилина* каснија годишта. Књижевни текстови и остали садржаји који су

у часопису објављени и данас су веома интересантни истраживачима као неисцрпан извор различитих информација. По томе *Босанска вила* спада у насљеђе од огромне вриједности, које ће и у наредним деценијама служити за лингвистичка, књижевноисторијска, културолошка и социолошка истраживања.

Извори

Архив БиХ, Окружни суд Сарајево, кутија 33 и 34, Сарајево.

Вила 1888/5: 77: *Босанска вила*, III/5, Сарајево.

Вила 1900/7–8: *Босанска вила*, XV/7–8, Сарајево

Вила 1900/20: *Босанска вила*: XV/20, Сарајево.

Вила 1908/7: *Босанска вила*, XXIII/7, Сарајево.

Литература

Ђуричковић 1975: Д. Ђуричковић, *Босанска вила 1885–1914. Књижевноисторијска студија*, Сарајево: Свјетлост.

Кнежевић 2024: С. Кнежевић, Хумор у 'Босанској вили', *Научни састанак слависта у Вукове дане*, Београд, 53/2, 57–64.

Крушевац 1978: Т. Крушевац, *Босанскохерцеговачки листови у 19. вијеку*, Сарајево: Веселин Маслеша.

Палавестра 1965: П. Палавестра, *Књижевност Младе Босне*, Сарајево: Свјетлост, Сарајево.

Архив Босне и Хрцеговине, Фонд Земаљске владе, Фонд Окружног Суда Сарајево, Фонд Периодика и Персонални досијеи.

Danijela Mrda

ETHICAL AND SOCIAL STATUS OF WOMEN IN EARLY AUTHOR'S STORIES IN *BOSANSKA VILA*

Summary: The magazine *Bosanska vila* (1885–1914) was founded a few years after the Austro-Hungarian occupation, at the initiative of a teacher at a Serbian boys' school. In its almost thirty-year work, the magazine achieved great success, maintaining a wide readership. It was created out of the need for a magazine in which the people could express their suffering and injustice, along with the systematic and well-thought-out suppression

of their will and identity. Starting a literary magazine for "entertainment, instruction and literature" was the only way to express and present to the public what was not possible through liberal political thought. The procedure for requesting a publishing concession was rigorous, and the request had to strictly describe the details of the printing and content of the magazine, and the owner of the newspaper had to commit that there would be no political or confessional tendencies in it, that they accepted censorship and that they agreed that the Government could suspend their publication without giving any reason. Initially, the content of Vila was quite general due to the serious censorship it had to undergo, but over time, its content clearly became a patriotic, cultural and educational expression of social effort with a program and idea of further improvement. Folk art in Bosnia and Herzegovina has always exuded a lively sensibility and interpretation of life's reality, so it could be expected that this new creative wave that swept Vila would provide a good and inspiring basis for its development. Newer literature in Bosnia and Herzegovina initially took over many folklore elements from oral literature, and through their further development, it embarked on freer explorations of life and expression. Folk tales, short stories, and epic heroic poetry were popular and accepted by the broad masses, but over time, artistic expression matured and created a comprehensive picture of their intellectual world, which in fact represents a collective vision of the era in which they created. That is why the Bosnian Fairy has thematic cycles, according to the content of which we can analyze the general problems and topics that their writers dealt with. With all its shortcomings, which were normal, if we take into account the historical context and the difficulties in which it was founded, the Bosnian Fairy played an extremely important role in awakening national consciousness, patriotism and preserving the cultural identity of the Serbs, and a large number of texts found their place in the anthology of folk literature. In a literary sense, although modest in content, it managed to go beyond the imagined framework, laying a solid foundation for artistic prose for generations of excellent writers who have marked Bosnian and Herzegovinian literature. An analysis of the content of the stories covered clearly reflects the changes in society that the magazine has experienced in its almost thirty-year existence. Bosnian Fairy represents a special social and cultural event for Serbs in Bosnia and Herzegovina, a departure and liberation from the traditional, an opening towards new forms of artistic and social expression, and a freer approach to expressing modern literary trends that are characteristic of the later years of the magazine.

Key words: *Bosanska vila*, oral literature, short stories, literary-historical considerations, cultural reflections, sociological perspectives

Анђела Вуковић[1]
Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
Катедра за србистику

UDK: 821.163.41.09:050.488"1885/1914"

ПРИПОВЈЕДАЧКИ РАД НИКА БЕСАРОВИЋА У *БОСАНСКОЈ ВИЛИ*

Циљеви рада усмјерени су на сагледавање и истраживања стваралачког опуса маргинализованог сарајевског приповједача Ника Х. П. Бесаровића. С тим у вези, осврнули смо се на оснивање и рад часописа *Босанска вила* у којем су објављене све Бесаровићеве приповијетке, али и на анализу појединачних дјела, назначивши основне одлике његовог стваралаштва почевши од сакупљања народних умотворина и стварање на народном језику до бављења животом муслиманског живља сарајевске чаршије.

Кључне ријечи: Нико Х. П. Бесаровић, *Босанска вила*, Сарајево, приповијетка, народна умотворина, сан

I

Стваралаштво Ника Х. П. Бесаровића, маргинализованог и широј читалачкој публици готово непознатог приповједача, сагледаваћемо и истраживати у оквиру часописа *Босанска вила*[2], који је покренут 1885. године у Сарајеву, као први књижевни часопис намијењен широј читалачкој публици који је на књижевној сцени опстао готово три деценије. Захваљујући прегалачком раду четири млада сарајевска учитеља Николе Кашиковића, Божидара Никашиновића, Николе Шумоње и Стева Калуђерчића, идеја о оснивању часописа у окупираној Босни је, уз много муке, спроведена у дјело и *Вила* постаје засигурно једна од најважнијих српских институција у Босни и Херцеговини. Само прва прибиљежена Бесаровићева приповијетка из 1886. године штампана је у штампарији Спиндлера и Лешнера у Сарајеву, под уредништвом и издаваштвом Николе Шумоње, док су све остале, по којима је и био препознатљивији,

1 andjela.vukovic@ff.ues.rs

2 О значају и статусу *Босанске виле* међу осталим књижевним часописима на тлу Босне и Херцеговине в. Бојана Ласица (2020). *Српска периодика у Босни и Херцеговини до 1918. године*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета".

штампане у бројевима гдје се као уредник и издавалац потписивао Н. Т. Кашиковић, Сарајлија.

Приповједач изразитог и изузетног наративног дара са својим скромним опусом, иако на маргини живота, живљења и књижевног дјелања и не дохвативши висине знаменитих приповједачких кругова, остао је упамћен као иманентни дио часописа *Босанска вила* те као врстан сакупљач народних умотворина. Бавио се животом муслиманског живља у сарајевским чаршијама и њиховим породичним релацијама трудећи се да приближи говор и жаргон сарајевске улице онолико колико је то могло поћи за руком четрдесетогодишњаку без формалног образовања. Писао је народним језиком и користио велики број турцизама[3] чија су нам објашњења, у зависности од издања часописа, подробно дата у заградама или фуснотама.

Будући да се приповијетке Ника Бесаровића налазе већ у првим издањима *Босанске виле*, с правом се може рећи да је он био један од првих и вреднијих сарадника овог часописа. Први штампани рад, народна приповијетка под шифром „Х" коју је овај приповједач прибиљежио (касније из читуље Ника Бесаровића која је такође штампана у *Вили* сазнајемо да је назив приповијетке гласио „Бабино опијело и сто један гријех") (Вила 1886/21: 333–335) објављена је 1886. године. У такозваним „цртама из босанског живота" издвајају се сљедеће приповијетке: „Мула Мехо" (Вила 1887/9: 129–133; 1887/10: 145–148 и 1887/11: 162–164) из 1887. штампана у три наставка, те постхумно објављене „Ариф, велики везир" (Вила 1887/16: 241–243; 1887/17: 257–259; 1887/18: 275–277; 1887/19: 290–292; 1887/20: 308–309; 1887/21: 323–325; 1887/22: 341–343; 1887/23: 355–357 и 1887/24: 375–377) из 1887. и „Ценетска хурија" (Вила 1888/1: 4–6; 1888/2: 22–24; 1888/3: 35–36; 1888/4: 52–54; 1888/5: 68–71; 1888/6: 85–87; 1888/7: 100–102; 1888/8: 115–116 и 1888/9: 130–133) из 1888, обје штампане у девет наставака. Нико Х. П. Бесаровић такође потписује и народну приповијетку коју наслovљава „За нужду се лаже" из 1887, а крајем исте те године на посљедњим страницама броја штампана је и посмртна биљешка са кратким осврtом на основне биографске и библиографске јединице из ауторовог живота (Вила 1887/15: 240).

На презиме Бесаровић у часопису *Босанска вила* наићи ћемо већ у броју из 1886. у тексту под називом „Из прошлости сарајевске и босанске"

3 У корпусу Ника Бесаровића објављеном у часопису *Босанска вила*, у оквиру разговорне лексике, поред категорије фразеологизама, издвајају се и турцизми. О турцизмима који су распоређени у одређене семантичке групе више видјети код Биљане Мишић (2025). Рад Биљане Мишић под називом *Језик приповиједака Ника Бесаровића* цитиран је из рукописа и објављен у овој публикацији у оквиру реализације овог пројекта.

који потписује Стари Јово Хаџи Н. Бесаровић, чији се отац Хаџи Нико Бесаровић сматра родоначелником ове знамените лозе. Потоњи Нико Х. П. Бесаровић, о коме ће у овом раду бити више ријечи, рођен је 1841. године у Сарајеву, у угледној трговачкој породици. У свим биографијама српских писаца у БиХ[4] наводи се да је његов отац хаџи Перо преминуо рано, а мајка је остала сама да се стара о три сина. Том смрћу невоље нису престале. Убрзо Бесаровић остаје сам са мајком. Основно образовање је стекао у Сарајеву: „Знао је славенски буквар, часловац и мјесецослов јер онда ко бијаше те три књиге свршио, могао је бити и поп, па чак и владика“ (1887: 15). Без туђе помоћи научио је и турски језик што му је помогло да постане благајник у турској влади, а касније и „порезни официјал“. Као највећу врлину, биографи издвајају чуварност (штедљивост) па иза себе, осим своје породице, синова Константина и Пера, оставља и кућу, као и збирку приповиједака која је објављена постхумно у засебној књизи коју је приредило уредништво *Босанске виле* 1888. године под називом „Приповијетке Нике Х. П. Бесаровића“. Међу именима легатора друштва „Просвета“ налазе се и имена Нике Х. П. Бесаровића и његових синова, који су кућу и земљиште на коме се данас налази Просвјетин дом у Сарајеву завјештали „Просвети“. Вриједност поклоњеног земљишта била је 40 000 круна у злату (Кршић 1979: 309).

II

Приповијетка „Бабино опијело и сто и један гријех“ „савремена“ је усмена прича у обради Ника Х. П. Бесаровића и „савремена“ тематизација приче о хајдуку–покајнику који, након што убије деведесет и деветоро људи, баца пушку и опроштење затражи у цркви. Једна од најраспрострањенијих тема у хајдучким народним пјесмама, према Бошку Сувајџићу (2003: 35)[5], јесте и прича о грешном хајдуку. Иако она најчешће има трочлану композицију, код Бесаровића, чија је схема најприје прозна али и модификована, предност се даје оном дијелу композиције у којој хајдук плачући исповиједа многе и тешке гријехе, и то у цркви, просторно изопштен из епског амбијента и враћен у цивилизацију. Бацањем оружја он већ престаје бити хајдук, ослобађањем од сабље губи знамење хајдука. Епска иницијација у хајдука у народним епским хајдучким пјесмама најбоље се потврђује стиховима пјесме „Старина Новак и кнез Богосав“:

4 В. Дејан Ђуричковић (2013). *Срйски йисци Босне и Херцеїовине: Лексикон*, Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

5 Доступно и на: https://www.rastko.rs/knjizevnost/usmena/bsuvajdzic-uskoci_c.html

Отпасах му сабљу од појаса,
њем' отпасах, а себи припасах.

Централно мјесто наратива има сан, као један од дражих мотива у цјелокупном приповједачевом стваралаштву, у којем се хајдуку јавља анђео послат од Бога. Он му казује да треба опет ићи у гору хајдуковати те убити првог човјека на ког наиђе. „Куд их је 99, нек их је и равна стотина", и тек тада ће му се гријеси опростити. Након тога, бивши хајдук среће бабу, која наликује чудесном помагачу, и која му враћа хајдучке епитете, дајући му да једе и да се напоји вина[6]. Она најпослије од њега затражи и помоћ, замоли госта да извади душу несретнику који јој је срећу скудио.[7] Бесаровић умјесто нпр. мотива јуначке хајдучке женидбе или мотива невјерне љубе, овдје се одлучује за мотив „уништавања (кућења) дјевојачке среће", који се касније продубљује кућењем сватова и свадбене поворке.[8] Један од најчешћих мотива, чији су носиоци били чланови хајдучке чете Старине Новака у усменој традицији (Грујица Новаковић, Дели-Радивоје), јесте учествовање у каталогу сватова, а том тематско-мотивском кругу на особит начин (хајдук је сам, „хајдук без дружине ко изданак без корена" (2003: 28)) приклања се и Нико Бесаровић.

И док је Старина Новак, препознатљиво хајдучко име[9] из народне епике, епски идеализован и описан са „капом вучетином" на глави, „кожухом од међеда" на плећима и „крилом од лабуда" за главом, Нико Бесаровић пародира ликом и изгледом свог хајдука који је „црном косом оштром ко на крмку" највише сличио „божијој аждахи".[10] Да би се правда задовољила, стота жртва по реду „принијела" и гријеси опро-

6 В. Веселин Чајкановић (1994). „Гостопримство и теофанија". Живот и обичаји народни. Књига 13. *Студије из религије и фолклора.* (Прир. Војислав Ђурић), Београд: Српска књижевна задруга.

7 „У Босни се верује да се у свакој већој јами крије дивија баба, која има доље све посуђе и ради све послове као и на земљи што се раде" (Кулишић и др. 1970: 17). Консултујући митолошки рјечник, лик бабе-јатака може се изједначавати и сагледавати и као лик вјештице.

8 Мотив познат из бугарштице „Змај Огњени Вук и Паво Стремљанин".

9 Претпоставља се да је ријеч хајдук арапско-турског поријекла и да представља „разбојника, лупежа, крадљивца". Будући да је изглед и статус Бесаровићевог хајдука до краја приповијетке „искривљен", пародиран, намеће се питање да ли га аутор уопште жели приказати као разбојника (разбојништво му, каткад, изгледа поприлично безазлено, наивно) или само као одметника који је скренуо с правог пута. Инспиративна је, примијетићемо, и перцепција хајдука кроз призму српског приповједача који се у свом опусу бавио искључиво муслиманским темама.

10 Поређење (хајдук –„божија аждаја") је погодовало приповједачу у карикатуралном обликовању лика. С друге стране, народно предање каже да су аждаје живјеле у мочварним тамницама, у којима су прождирале људе који су тамновали: „Кад је Марко (Краљевић) сишао у тамницу, дочека га несита аждаха" (Кулишић и др. 1970: 10).

стили, хајдук убија Баталила (имена ликова су типска; онај који је баталио дјевојачку срећу). Специфичним стилско-изражајним средствима описује се тзв. хајдучки мегдан, гдје је умјесто Арапина улогу мегданџије имао управо Баталило, противник реалан и индивидуалан. „Прави хајдук неће никада убити човјека који му ништа не чини већ ако га наговори какав пријатељ или јатак“ (Караџић 1964: 212). Свака епска биографија хајдука, па и овог Бесаровићевог пародираног, завршава се извршењем јуначког подвига. У финалној епизоди приповијетке свезнајући наратор обавјештава да су хајдуку гријеси опроштени и да му се, по Божијој наредби, треба да извади душа. Хајдук најпослије умире, али не херојски.

Васпитан на темељима народне усмене традиције, овај даровити самоуки приповједач и „честити Србин“ је искористио прилику да, изучивши само „три основне књиге“, „из лагума повијесних наслага, из којих је шикнуо незаустављиви лук усмене речи, разгранавши се у рукавце националних мотива и токова, магловито памтећи историјске и етнографске обрисе“ (Сувајџић 2003: 38) црпи инспирацију, врсну снагу и енергију која би га, да није напрасно умро, засигурно уздигла међу истакнуте српске приповједаче.

Након хајдука, умире и баба, на чијој сахрани свијет изговара ријечи својеврсне бајалице[11]: „Бог да јој душу прости, на врби јој кости, у решету глава. Удаде се баба за црну земљу и зелену траву“ (1886: 335).

„Мула Мехо“[12] је приповијетка прстенасте композиције у којој наратор приповиједа причу коју је чуо од насловног јунака Мула Мехе, сарајевског крпеџије, који се осам пута безуспјешно женио – три жене су му умрле, пет је сам пустио. Наратор свој глас препушта Мула Меху и заплет почиње његовом новом женидбом, деветом по реду, када му проводаџије доводе ваљану, вриједну и поштену дјевојку чији отац чува мејте пред беговом џамијом, а мајка истјерује џине из човјека кад у кога уђу.[13]

11 „Тајна, веома сугестивна магијска радња усмерена за придобијање добрих, а за одбрану од злих демона, духова, болести. Жена која баје, бајалица је грешна, прогнана од цркве, за култичке радње неспособна“ (Пешић, Милошевић Ђорђевић 1996: 19). Умјесто жене, бајалице, у овој приповијеци колектив баје на гробљу, а мјеста бајања увијек асоцирају на одлазак или пролазност.

12 Ова ауторска приповијетка Ника Бесаровића 1887. године преведена је и на њемачки језик. Објављивана је у неколико наставака у сарајевском листу „Bosnische Post: organ für Politik und Volkswirtschaft“. Лист за политику и народно господарство, како је наведено у поднаслову, појавио се 1896. и излазио три пута седмично до 1898. године. Издавач је био Јулије Миканец. Лист је штампан у штампарији „Босанска пошта“, осим првих бројева који су штампани у „Земаљској штампарији“.

13 Сваким описаним догађајем Бесаровић даје прилику свом лику-приповједачу да исприча нову причу те нпр. детаљно опише обред истјеривања „џина из инсана“, а сам опис је очигледна иницијална каписла за окосницу неке нове приповијетке. „Онога у кога

И док свадби претходи сан о јајима (од којих је посљедње црно и мућак), који Нико Бесаровић вјешто објашњава као врстан познавалац и тумач снова („удариће кијамет поврх твоје главе“), послије свадбе и ноћи проведене „са црним ђаволом у рахатлуку“ слиједи дјелимично разоткривање идентитета младе (до краја приповијетке јој не сазнајемо име), за коју се утврдило да је Арапкиња, чим је сапрала бјелило са лица. „Висока, танка, црна, дуги прсти ко у страшила – црна наказа и силесија божија (1887: 130).[14] Колорит муслиманског живота у сарајевској чаршији уз рамазан употпуњује се ликовима буле која се сваку вече прије Мехиног доласка кући искрадала и бјежала, и жене са ферецом, која је била његова муштерија и која га је упозоравала на Арапкињу и кијамет који слиједи. Обје су, испоставиће се, биле вјеште врачбинама, као и Бесаровић интерполирању „примјеса народног сујевјерја“ (Ђуричковић 2013: 21) у наратив својих приповиједака.

Карактеристичан примјер приче у причи јесте и Мехина занимљива мини-сторија, која је жанровски најближа лагарији, и коју он измишља и измаштава када га жена пита шта има ново у чаршији. Будући да она Мехину лаж пребрзо прошири по селу, епилог обје приче (и спољашње и унутрашње) јесте дегенек који он добија у полицији и чиме се потврђују ријечи Ане која му је такву судбину предсказала гледајући му у карте.

Након што га је жена Арапкиња неспретно покушала да закоље бритвом[15] на спавању (врачбине „мунафик жена које су белај у кућу донијеле“ очигледно су имале само половичан учинак), они обоје завршавају у затвору који ће бити плодно тле за неке нове Мехине приче, од којих се по својој особености издваја она у којој ефендији признаје да не зна тачан датум свог рођења, али зна да га је мајка од страха родила у Кова-

је џин унишо повали на сред собе, па донесе неначете воде пун ибрик, па метне оном виш главе, а узме кућни нож и кашику, па ти онога мјери уздуж и попријеко, а у себи нешто мрмља – не знам ти казати којијем језиком, арапским ил турским, за тим стане иза гласа викати и заклињати џина: – О џине – ти налете и сиперу, тако ти великог Бога, који је један на свему свијету, ти изађи (из Асе или Васе), па хајде у гору гдје ороз не пјева, гдје кокош не кокоће, гдје бешика не љуља, гдје се старић не слуша...“ (ММ 1887: 130).

14 „Његова супруга је типичан примјер зле жене, која се јавља као чест мотив у усменом стваралаштву. С тим у вези, занимљив је и тај сујевјерни зазор нашег човјека према свему што је црно, а посебно према црној жени“ (Сударушић 2017: 77). О односу јунака према „црним женама“ у народној епској поезији осврнути се на пјесму „Марко Краљевић и кћи краља Арапскога“.

15 „Призор покушаја убиства, слабо ће имати шта у себи грозног – напротив смешан је; а то долази отуда што је Мехо тада будан, што лежећи заузимље смешан положај, што у напред знамо да жена неће успети и што тада настаје смешна Мехина борба с њоме. Ово као да најбоље сведочи како је писац умео, да и у сличним тренуцима исмеје женидбу једног старца са женском која му није прилика. По сам сиже приче, ова је слика понајзанимљивија“ (Пејиновић 1893: 158).

чима[16] када су Турци заклали једно Српче ко курбан сватовима. Интересантна је, у првом реду, по томе што се неколицину пута Бесаровић у свом невеликом опусу враћа сватовима и сватовској поворци као колективном јунаку, али њена особитост јесте у томе што се овом причом отвара озбиљна тема о положају Срба у турском ропству, а затим и о трансгенерацијској трауми. Иако приповијетке Ника Х. П. Бесаровића нису доживјеле успјех и хвалу тадашње књижевне критике, бар не у оноликој мјери у којој су то заслужиле, данас се засигурно може говорити о њиховом квалитету превасходно узевши у обзир потенцијално тумачење наведених тематско-историјских аспеката.

До заслужене слободе коју је Исах пенгамбер у сну наговијестио Меха је довела харизматичност сваке приче и причања[17] (па и оне ловачке) као и хумор којем остаје досљедан до краја уоквиривши га посљедњом реченицом „да је рахат од кад нема жене".

У оквиру сваке приповијетке Ника Х. П. Бесаровића, нарочито оних које су припадале корпусу „црте из босанског живота", свједочимо својеврсном ауторском прилогу о народном благу, животу, предањима, обичајима, легендама и пословицама, због чега овог приповједача с правом сматрају врсним сакупљачем народних умотворина. Сажето казане народне мудрости попут: „ново сито о клину виси, а старијим се мачке по тавану забављају", „није Алах дедин ћулах", „пуно мачку говеђа глава", „ничије среће вук пождеро није", „ко год рекне да је пита храна, питали га бона и невољна", „што је руха на њему је, што је круха у њему је", „тешко селу куда паша прође и дјевојци која сама дође", својеврсна су ризница народног блага у оквиру Бесаровићевог стваралачког опуса.

Прва народна приповијетка коју је Нико Х. П. Бесаровић прибиљежио, али и потписао пуним именом и презименом јесте приповијетка пословичног наслова „За нужду се лаже" из 1887. године. Прича је врло једноставна и прати главног јунака Мују, представника сиромашне муслиманске заједнице, који једва опстаје на ивици егзистенције и чији суживот са комшијама, састанке по „кахвама" и мирну свакодневицу може да уздрма тек покоја Мујина лаж. Њој је био вјешт и по њој надалеко познат. До заплета долази када Мујо одлучи да слаже (јер није одавно) да му је умрла жена, а комшије, жалећи и Мују и његову дјецу – нејаку сирочад – почну да сакупљају покоји грош да му се нађе у невољи и да га тјеше ријечима: „У сретна умре жена, у несретна кобила" (1887:

16 Нико Бесаровић међу првима описује сарајевске локалитете Бјелава и Ковача који ће касније бити мизансцени прича и приповиједака Исака Самоковлије.

17 О причи и причању као својеврсној особини и дијелу менталитета босанског човјека в. Ј. Кршић (1979). *Приповедач старог Сарајева – Нико Х. П. Бесаровић*.

189). Епилошка сцена се опет заснива на реалном догађају и приказује Мују пуних џепова како на чаршији купује меса да направи бурек (још му пара од милостиње и претекне), а истина се разоткрива случајно пред вратима његове куће када комшије почну пристизати да „јадном Мују" помогну спремити џеназу. Покушавао им је објаснити да је баш ова лаж била из нужде, а док су га једни псовали, њему је било свеједно „јер ће буреком брке омастити" (1887: 190).

Приповијетка „Ариф, велики везир" је карактеристична по томе што у њој Бесаровић по први пут излази из зоне „реалног свијета" и, уз помоћ мноштва ликова и још више догађаја, проговара о сиротињи у Сарајеву „која сања о бољем животу". Насловни лик јесте и главни лик приповијетке. Ариф, јединац у сироте мајке, којем је име дато тек на млади мјесец (на арапском би значило ријетко чувен), од којег је „само Бог био љепши", био је чудноват и специфичан већ од самог рођења – мајка га на свијет донијела берући шашу крај Босне, дојила га три године, стављала бијели лук под јастук те је постао „снажан ко међедче"[18]. Тако лијеп и снажан и у школи је рђао успјехе, живио по мајчином обличју – „од шта врећа од тог и закрпа". И сан о крилатој аждаји која лети преко бијела свијета и слијеће пред цареве дворе, а који је мајка, удовица, сањала непосредно прије Арифовог рођења, кадуна је протумачила као „добар санак, а у добар часак" и предсказала Арифову свијетлу будућност[19] „чиме се сугерисало да је главни јунак ове приповијетке предодређен за херојска дјела" (Сударушић 2017: 77).

Главни заплет почиње одласком Арифа и његове мајке у Селаник[20], гдје први пут видјеше сиње море, он проба наранџу и научи турски језик.

18 „Сиромаштво главних јунака обично се компензује израженом интелигенцијом и физичком снагом. С тим у вези, није ни чудно ово класично епско преувеличавање његовог изгледа и тјелесних способности" (Сударушић 2017: 77). Поред тога наводи се да је од све дјеце Ариф „био већи и напреднији, и у свакој их игри побјеђивао. Са десет година хатму проучио. Петком није учио, већ помагао мајци. Сва су га дјеца презирала јер су га сви вољели (АВВ 1887: 242).

19 Тадашња критика форму сна у овој приповијеци наводи као мањкавост дјела: „Као што ће се доцније видјети, овај се сан није обистинио; те према томе само његово излагање нема довољно разлога. Напротив, од Мула Мехе, слично излагање поступце има смисла јер му се и збива оно што се снива – било добро или зло (Пејиновић 1893: 159).

20 Будући да сиже приповијетке неспорно подсјећа на бајку, а свака бајка има своју устаљену унутрашњу структуру – морфологију, односно ређање догађаја по унапријед утврђеном распореду, у овој Бесаревићевој бајци-приповијеци очигледно је присуство сљедећих функција од којих нека може изостати али чији се редослијед никада не мијења: Почетна ситуација; Прави јунак одлази од куће; Издаје се забрана јунаку; Забрана је прекршена; Јунак се испитује, провјерава; Јунак реагује на будућег дародаваоца; Јунак посједује чаробни предмет; Јунак и зликовац се боре; Првобитни недостатак се рјешава; Јунак се враћа кући. О структури и морфологији бајке в. В. Проп (1982). *Морфолоīија бајке.*

На том путовању срели су и хоџу из Босне који Арифу понуди и посао – да му тимари магаре – што је овај здушно одбио. Сјајна је, интересантна и вјешто укомпонована епизода када Ариф, чак и у царском Стамболу, учи о „Јењичарима“ које је давно султан Фати Мехмед довео из Босне и „истурчио“. Читава приповијетка је сликовит примјер контаката усмене и писане књижевности. Наредна прича је препуна хумористичких обрта а започиње Арифовим новим послом у туђини. Помагао је хоџи да купа мртваце и посао је „добро напредовао“ до дана кад им се мртвац није дигао из гроба будући да није умро већ само кушао опијум па се с душом утајио. „Мртвац“ је био Бош-бег, бег Остојић из тешањске нахије из Босне, који већ двадесет и шест година покушава да се разрачуна са Омер пашом који му је отео очеву земљу и сва права. До своје „праве“ смрти, он је остао пријатељ Арифов и оставио му у насљедство читаво богатство од којег је овај купио кућу, прозвао се Ариф-агом и почео да продаје воду.

Сљедећи, најнеобичнији заплет до сада, заснива се на задатку који Ариф добија директно од султана. Хазнадари су били убијеђени да је Ариф једини спреман и спретан да оде у Хинт (Индију) и испроси кћерку хинског цара. Пред њим је био пут у вилајет који није био познат по добру. Тада Бесаровић почиње да пише своју бајку на челу са Арифом – бајковитим јунаком, и његовом дружином: дивом, Анатемагићем, Доброчуховићем, Леденовићем, ђаволском поштом – Колокопцем и двадесеторицом момака.[21] Сваки од њих имао је задатак да превазиђе препреку за коју је био „специјализован“, али и потпомогнут Арифовом мудрошћу. Када напокон султан- ханума би освојена, награди Арифа свакојаким благом које је и заслужио и постави га за великог везира, мајка пробуди Арифа и благостање престаде. Све је био само сан, својеврсна прича у причи.

> Када није умео да постављену тему, како од бистрог сиромашног младића постаје велики везир, реши на колико-толико реалистичкој основи, писац је прешао у област сна и ту, на лакши начин, на начин приче, поставио је Арифа на везирску столицу (Кршић 1979: 310).

Да у потпуности зависи од усменог народног стваралаштва, будући да је на њеним темељима растао и дорастао, јасно је видљиво и у конципирању одређених појединости ове приповијетке. Управо у „Арифу, великом везиру“ Бесаровић добија и оправдава надимак Вуковог епигона, иако је на извјесним мјестима био и те како јединствен и оригиналан.

Београд: Просвета.

21 Такође, и свака функција унутар бајке уводи се помоћу ликова. Наведени чудесни помагачи обично су несвакидашња бића која помажу јунаку у подухвату.

„Психолошки најпродубљенији“, најзрелији и најостваренији сарајевски приповједач бива у свом посљедњем остварењу, приповијеци „Ценетска хурија“. Објављена је након ауторове смрти 1888. године и припада корпусу „црте из босанског живота“. Самом почетку приповијетке претходе стихови народне пјесме као својеврсни мото: Два се года заједно састала / Ђурђев данак и хаџилар бајрам[22], а одмах затим слиједи опис окићеног Сарајева, и то баш у оно доба године, у доба светковине, у исти дан када православци прослављају Ђурђевдан, а муслимани Бајрам. Никада до тада српска приповијетка није имала овакав, занесени и усплахирени, готово разуздани опис Сарајева:

> окитило се бехаром и љуљачкама, сокаци момцима а пенџери дјевојкама, хоре се пјесме свуда и на све стране, вијају се бијели јаглуци, омахује ашик на ашика, севдах на севдаха, момак на дјевојку, а удовица крадом из буџака намигује на момка. Све се лијепо измијешало: шећерџије, китерџије, шербеџије ричу, нуде, деру се ко волови... Момци купују, пију, пројевају, китере просипају, не зна се од великог ратлука и весеља што ’но ријеч – ни ко пије ни ко плаћа (ЦХ 1888: 4).

Такву слављеничку атмосферу „нарушава“ удовица Дуда Барјактаревић, чија кућа на Бјелавама једина није окићена и која, да би прехранила Анкију, кћер јединицу, ради и на Бајрам. Данима стара барјактаревица мољаше Анкију да се мане ђерђефа и гајтана, да се закити и изађе на пенџер не би ли је коначно видио Бего-бунарџија. Свакодневно су се ређали мајчини савјети за ашик који би требало да прекрати пут до Анкијине удаје. „Скоро свака њихна ријеч показује дух онога краја у којем живе“ (Пејиновић 1893: 197). Занатлија Бего-бунарџија је био добра прилика – копао је и чистио бунаре; у јесен је продавао воће, зими пекао кестење и ћевапе, имао двије краве и седам коза. Без обзира на мајчину упорност, наговоре и подсјетник да јој „мираз може у џеп стати“, својеглава и убога Анкија је увијек исто одговарала: „Ако умрем дјевојком без гријеха, и постанем џенетска хурија, а он буде светац, једино му тако могу бити жена“ (ЦХ 1888: 23).

До заплета долази када је Анкија једну ноћ са пенџера случајно угледала Бега-бунарџију и када, и поред силног вајкања „ако сам га оком погледала, нијесам га срцем севдисала“, није успјела да оспори да јој се у срце увукао. Пред читаоцима се одједном представља читав ковитлац најтананијих лирских осјећања младе Анкије, лијепе „ко џенетске хурије“, која приповједач по први пут у свом опусу, пред крај деветнае-

22 Наведене стихове проналазимо у народној пјесми ’Кнински хајдербег’, у: *Народне пјесме муслимана у Босни и Херцеговини*, Из рукописне оставштине Косте Хермана, редакција, увод и коментари: Ђенана Бутуровић, Сарајево, 1966.

стог вијека, предочава на папир не знајући ни сам да управо на тим страницама описује унутрашње животе својих јунака.

„А што ће бити јесенас, нека буде вечерас" јесу ријечи Ника Х. П. Бесаровића којим прекида дотадашње плетење гајтана, ашиковање, проводаџисање, прошњу и формално пред муктијом склопи брак између бега и Анкије „и од овога и од онога свијета". Идиличну породичну и брачну хармонију након неколико година прекида чињеница да Анкија, „мирна ко јање, а што има језика ко да га и нема", не може да роди дијете. „Бесаровић је у сликање старог сарајевског миљеа умео да унесе не само доста реализма, израженог у језичком колориту, него и извесну проблематику из интимног породичног живота муслиманске средине" (Кршић 1979: 309). У оквиру исповједног наратива, форма сна има централно мјесто, и то два пута. Најприје, Анкија сања да се Бего поново оженио.[23] „Да би сачувала брак и дом, Анкија Бегу доводи другу жену, која му убрзо рађа сина" (Сударушић 2017: 78). Будући да је Бего прекршио дато обећање и у потпуности се окренуо и посветио жени која му је родила дијете, занемарена Анкија је полако венула, на самрти од Беге добила халал, и отишла у џенет.

Други сан, овај пут Бегов, води до срећног краја љубавне приче. Сањао је, наиме, да куца на врата џенета гдје му се приказује, нико друго до Анкија на седам душека, и која га замоли да се Богу моли, дијели сиротињи, иде на ћабу и искрено се покаје како би се можда једног дана поново срели, у џенету. Епилошка сцена приказује смрт Бега-бунарџије који доспијева у рај и поново се жени Анкијом, џенетском хуријом.

III

Приповијетке Ника Х. П. Бесаровића, објављене у *Босанској вили* у периоду од 1886. до 1888. године, према писањима и казивањима Владимира Ћоровића су „занимљиве, пуне живота и покрета иако без неке велике умјетничке вриједности". Наиме, послије темељне и детаљне анализе Бесаровићевог цјелокупног стваралачког опуса и сагледавања културноисторијских и књижевнотеоријских аспеката и чинилаца који су владали сценом у оквиру које је аутор стварао, мора се признати да је остао поприлично занемарен и ускраћен похвала и признања које је

23 Да би мотивисао Анкијин поступак, Бесаровић одмах након епизоде сна умеће нову причу у причи у којој јамак у кахви казује нешто што се до тада никад није десило у Сарајеву. Будући да неки Фејиз-ага није могао имати дјеце са својом добром женом, она му је довела другу жену, а себи иноћу. „Нова ханума Фејиз-агина послије годину дана родила је мушко дијете. Радост је то велика за агу, није шала у жељи се родило" (ЦИХ 1888: 130).

заслужио. Важно је поменути да наведене приповијетке ствара један самоук човјек без икаквог формалног образовања, и да се као такав, један сарадник *Виле*, успио уписати у круг значајних књижевних трудбеника тога доба када већ није доспио у кругове највећих српских приповједача.

Без обзира на одређене недостатке и мањкавости на које указује професор Милош Н. Пејиновић 1893. године у часопису *Босанска вила* у „Оцјенама и приказима приповједака Ника Х. П. Бесаровића", неопходно је и неизоставно споменути и љепоту ауторовог казивања у сликама Сарајева и његовог муслиманског живља на самом прелазу из турског у аустроугарско ропство, колориту занатлијских послова и силини њихових звукова, језгровитости језика којим дочарава говор чаршије, реалној подлози прожетој фолклористичким дигресијама, бајковитим сижеима и мноштву народних умотворина на којима заснива свој приповједачки рад будући да је одгојен на темељима усменог народног стваралаштва. С друге стране, ни Пејиновић не остаје имун када је ријеч о Бесаровићевом приповједачком дару:

> Ну, поред махна, без којих нису ни толики други списи најзнатнијих писаца ове врсте, прави мухамеданско-босански дух веје из сваке пишчеве реченице, те се из тога најбоље може видјети колико је Ника имао красне способности приповедачке, и докле би тек доцније, према овим својим радовима, као књижевни трудбеник дотерао (1893: 214).

И док пишући „Ценетску хурију" пише психолошку приповијетку (можда и несвјесно), вјешто се уживљава и у карактере осталих својих ликова, нарочито Мула Мехин. Успијева да са лакоћом проговара о народним обичајима, празновјерјима, сујевјерјима „што су особине простог народа у Босни" (1893: 159). Иако је критика била неблагонаклона, Бесаровићев највећи непријатељ ипак је била рана смрт која је затрла клицу приповједачке вјештине која је била у пуном замаху.

Извори

Аноним 1887: Читула: Нико Х. П. Бесаровић, *Босанска вила*, год. 2, бр. 15, 240.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, 'Мула Мехо', *Босанска вила*, 9, 129–133.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, 'Мула Мехо', *Босанска вила*, 10, 145–148.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, 'Мула Мехо, *Босанска вила*, 11, 162–164.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, 'Ариф велики везир', *Босанска вила*, 16, 241–243.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, 'Ариф велики везир', *Босанска вила*, 17, 257–259.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, 'Ариф велики везир', *Босанска вила*, 18, 275–277.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, 'Ариф велики везир', *Босанска вила*, 19, 290–292.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, 'Ариф велики везир', *Босанска вила*, 20, 308–309.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, 'Ариф велики везир', *Босанска вила*, 21, 323–325.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, 'Ариф велики везир', *Босанска вила*, 22, 341–343.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, 'Ариф велики везир', *Босанска вила*, 23, 355–357.

Бесаровић 1887: Н. Х. П. Бесаровић, 'Ариф велики везир', *Босанска вила*, 24, 375–377.

Бесаровић 1888: Н. Х. П. Бесаровић, 'Џенетска хурија', *Босанска вила*, 1, 4–6.

Бесаровић 1888: Н. Х. П. Бесаровић, 'Џенетска хурија', *Босанска вила*, 2, 22–24.

Бесаровић 1888: Н. Х. П. Бесаровић, 'Џенетска хурија', *Босанска вила*, 3, 35–36.

Бесаровић 1888: Н. Х. П. Бесаровић, 'Џенетска хурија', *Босанска вила*, 4, 52–54.

Бесаровић 1888: Н. Х. П. Бесаровић, 'Џенетска хурија', *Босанска вила*, 5, 68–71.

Бесаровић 1888: Н. Х. П. Бесаровић, 'Џенетска хурија', *Босанска вила*, 6, 85–87.

Бесаровић 1888: Н. Х. П. Бесаровић, 'Џенетска хурија', *Босанска вила*, 7, 100–102.

Бесаровић 1888: Н. Х. П. Бесаровић, 'Џенетска хурија', *Босанска вила*, 8, 115–116.

Бесаровић 1888: Н. Х. П. Бесаровић, 'Џенетска хурија', *Босанска вила*, 9, 130–133.

Литература

Ђуричковић 2013: Д. Ђуричковић, *Срйски йисци Босне и Херцеīовине*: *Лексикон*, Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

Караџић Стефановић 1852: В. Стефановић Караџић, *Срйски рјечник II. Сабрана дела Вука Караџића*, књ. 11, прир. Јован Кашић, Издање о стогодишњици смрти Вука Стефановића Караџића (1864 – 1964). Београд: Просвета.

Кршић 1979: Ј. Кршић, Приповедач старог Сарајева – Нико Х. П. Бесаровић, у: В. Максимовић (Прир.) *Сабрана дјела*, *књ. I*.

Кулишић, Петровић, Пантелић 1970: Ш. Кулишић, Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Срйски мийолошки рјечник*. Београд: Нолит.

Ласица 2020: Б. Ласица, *Срйска йериодика у Босни и Херцеīовини до 1918. īодине*. Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета".

Мишић 2025: Б. Мишић, Језик приповиједака Ника Бесаровића, *Срйски језички и еīнички идейиīеī часойиса* 'Босанска вила', Пале: Филозофски факултет.

Пејиновић 1893: М. Н. Пејиновић, Приповетке Нике Х. П. Бесаровића: прилог историји најновије српске књижевности од Милоша Н. Пејиновића. *Босанска вила*, Сарајево.

Пешић, Милошевић Ђорђевић 1996: Р. Пешић, Н. Милошевић Ђорђевић, *Народна књижевност*, Београд: Требник.

Проп 1982: В. Проп, *Морфологија бајке*. Београд: Просвета.

Сувајџић 2003: B. Suvajdžić, *Hajduci i uskoci u narodnoj poeziji*. Predgovor knjizi: Epske pesme o hajducima i uskocima. Beograd: Gutenbergova galaksija.

Сударушић 2017: Р. Сударушић, Нико Х. П. Бесаровић – сарајевски приповједач, сакупљач народних умотворина и сарадник 'Босанске виле', *Радови Филозофског факултета*, бр. 19, Пале, 73–82.

Чајкановић 1994: В. Чајкановић, *Живот и обичаји народни*, књига 13, студије из религије и фолклора, (прир. Војислав Ђурић), Београд: Српска књижевна задруга.

Anđela Vuković

NIKO BESAROVIC'S STORIES IN MAGAZINE *BOSANSKA VILA*

Summary: The main goals of this work are focused on examining and researching the creative work / creativity of the Niko H. P. Besarovic, marginalized storyteller from Sarajevo. In this regard, we looked back at the founding and work of the *Bosanska vila* magazine. Each short story was published in that magazine. Also, we looked back at analysis of individual works, indicating the basic characteristics of his work starting from collecting folktales and writing in the vernacular language. At the end, he was interested with describing the way of life of Muslims in Sarajevo, especially their speech.

Key words: Niko H. P. Besarović, *Bosanska vila*, Sarajevo, short story, folktale, a dream

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

050(497.6)(1885/1914):821.163.4(497.6)(082)
811.163.41`272:050"1885/1914"(082)
323.1(=163.41)(082)

СРПСКИ језички и етнички идентитет часописа Босанска вила : зборник радова / [уредник Миланка Бабић]. - Источно Сарајево : Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву , 2026 (Источно Сарајево : Kopikomerc). - 268 стр. ; 24 cm

На насл. стр. мјесто издавања: Пале. - Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад.

ISBN 978-99976-45-36-4

а) "Босанска вила" (часопис) -- 1885-1914

COBISS.RS-ID 144181761